

รายงานวิจัย

พุทธธรรมในฤกษ์โหราศาสตร์ไทยสมัยใหม่

อุทิศถวาย สมเด็จพระสังฆราช
ภาคปริวรรตภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2543

รายงานวิจัย

พุทธธรรมในภวนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

ผู้จัดทำ ๑๑ สติชัย วัฒนา

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2543

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 ความหมายและขอบเขตของพุทธธรรมกับกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่	1
บทที่ 2 กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ในฐานะวรรณคดีคำสอน	5
บทที่ 3 พุทธธรรมในฐานะอิทธิพลความคิดและสาระสำคัญในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่	108
บทที่ 4 พุทธธรรมกับการสร้างลักษณะสากลให้แก่กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่	154
บทที่ 5 การดำรงอยู่ของพุทธธรรมกับการเปลี่ยนแปลงจากขนบวรรณคดีโบราณ	181
บทที่ 6 สรุป	224
บรรณานุกรม	227

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เลขหมู่ กศ ๑ 15
เลขทะเบียน 011724
วัน,เดือน,ปี 18 พ.ค. 46

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มอบทุนวิจัยคณะอักษรศาสตร์ แก่ผู้วิจัย เพื่อสนับสนุนงานวิจัยเป็นเวลา 1 ปี

งานวิจัย ‘พุทธธรรมในกวีนิพนธ์สมัยใหม่’ นี้ สำเร็จลงด้วยความเกื้อหนุนของครูผู้มีพระคุณของผู้วิจัยคือ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี เข้มมั่นคง ผู้เมตตาตอบคำถามทุกประการแก่ศิษย์เสมอมา ดร.กิ่งแก้ว อัครถาวร ผู้เป็นแรงบันดาลใจสำคัญในการศึกษาพุทธธรรมของผู้วิจัยมาแต่แรกเริ่ม ทั้งได้กรุณาให้ตำรา ข้อมูล และกำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด

ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลือและกำลังใจอันดียิ่งจากคณาจารย์ในภาควิชาภาษาไทย อันประกอบด้วย พี่ เพื่อน และศิษย์ ผู้เป็นกัลยาณมิตร และปียมิตร อันประเสริฐของผู้วิจัยได้ช่วยบันดลให้การลาปฏิบัติราชการเพื่อเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการของผู้วิจัย ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2542 ถึงเดือนตุลาคม 2543 เป็นเวลา 1 ปีเต็มแห่งความสุขสงบอันสร้างสรรค์ ขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ท้ายที่สุด ขอขอบพระคุณคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่อนุญาติให้ผู้วิจัยมีโอกาสดำเนินการปฏิบัติราชการเพื่อเพิ่มพูนความรู้ทางวิชาการ อันทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จเรียบร้อยสมตามความมุ่งหวัง

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา

ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

ความหมายและขอบเขตของพุทธธรรมกับกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

หลักการและเหตุผล

กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เป็นวรรณคดีไทยร่วมสมัยที่น่าสนใจยิ่ง เพราะมีลักษณะการสืบทอดขนบและการเปลี่ยนแปลงไปอย่างหลากหลาย พุทธธรรมเป็นแก่นความคิดและอิทธิพลสำคัญในการสร้างกวีนิพนธ์ของไทยมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ปัจจุบันในโลกแห่งวัตถุนิยมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จึงน่าศึกษาวิจัยว่าพุทธธรรมจะยังคงดำรงอยู่ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ในลักษณะอย่างไร

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวิเคราะห์กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่อันมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธธรรมเพื่อให้เข้าใจว่าพุทธธรรมดำรงอยู่ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ในลักษณะต่าง ๆ กันอย่างไรบ้าง และได้มีวิวัฒนาการเปลี่ยนแปลงจากวรรณคดีโบราณ ไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาหรือวรรณคดีคำสอนประการใดบ้าง

สมมุติฐาน

พุทธธรรมเป็นสาระสำคัญประการหนึ่งในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ การดำรงอยู่ของพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ มีความเปลี่ยนแปลงไปจากขนบโบราณ เพราะพุทธธรรมที่กวีผู้นั้นมีการตีความกว้างขวาง เน้นธรรมะเพื่อพัฒนาจิตของปัจเจกบุคคล และสร้างอุดมคติแห่งชีวิต

สาระและการตีความพุทธธรรมอันกว้างขวางของกวีร่วมสมัยทำให้กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีลักษณะเป็นสากลมากยิ่งขึ้น

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกศึกษางานของกวีร่วมสมัยซึ่งสร้างงานอันมีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธธรรมได้แก่ งานของ ครูเทพ, พุทธทาสภิกขุ, อังคาร กัลยาณพงศ์, เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ไพวรินทร์ ขาวงาม, ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ, ชมจันทร์, โกศล กลมกล่อม, และแร่คำ ประโดยกคำ ดังมีรายชื่อหนังสือต่อไปนี้

ครูเทพ	โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 1-3
พุทธทาสภิกขุ	หัวข้อธรรมในคำกลอน
อังคาร กัลยาณพงศ์	กวีนิพนธ์ ของอังคาร กัลยาณพงศ์
	ตำนานภูกระดึง

	นิราศนครศรีธรรมราช(บางกอกแก้วกำศรวล)
	ปณิธานกวี
	กวีศรีอยุธยา
เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์	คำหยาด
	เพลงขลุ่ยผิว
	ซักผ้าชมเมือง
	เพียงความเคลื่อนไหว
	มูมมอ
ไพวรินทร์ ขาวงาม	ฉานาวเนจร
	คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ
	ฤดีกาล
	ม้าก้านกล้วย
ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ	ตุ๊กตารอยทราย
	มือนั้นสีขาว
	ก็พอใจอยากจะรักให้นักหนา
ชมจันทร์	อรุณในราตรี
โกศล กลมกล่อม	กือพันระ
	เงาบนเมฆ
	เงาบนสายน้ำ
	เงียบสะท้อน
เรคำ ประโดยคำ	ในเวลา
	น้ำพุร้อน
	ดิน น้ำ ลม ไฟ

ความหมายและขอบเขตของพุทธธรรมกับกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

คำว่า 'พุทธธรรม' ที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้ตามหนังสือ พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) ของพระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต) ซึ่งเป็นหนังสือที่กำหนดเป็นตำราเรียนตามหลักสูตรของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2525 และได้พิมพ์ต่อเนื่องมาอีกหลายครั้งจนถึงปัจจุบัน

ในหนังสือ พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) นี้ ได้กำหนดความหมายของคำว่า พุทธธรรม ไว้อย่างละเอียดหลากหลายดังจะสรุปใจความได้ดังนี้

1. พุทธธรรม หมายถึง กฎธรรมชาติและคุณค่าสำหรับชีวิต
2. พุทธธรรม หมายถึง หลักการหรือคำสอนที่มีไว้เพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญา หากเป็นคำสอนที่มุ่งหมายและแสดงแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง
3. พุทธธรรม หมายถึง คำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า
4. พุทธธรรม หมายถึง ธรรม(คำสอน)ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้
5. พุทธธรรม หมายถึง ธรรม(คำสอน)ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ
6. พุทธธรรม หมายถึง ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำไปแสดงให้ผู้อื่นฟัง ทรงเรียกว่า “มัชฌนธรรม” หรือ หลักธรรมสายกลาง และทรงเรียกข้อปฏิบัติอันเป็นระบบที่ทรงบัญญัติขึ้นว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” หรือทางสายกลาง
7. พุทธธรรม หมายถึง ธรรม(คำสอน)ที่มีลักษณะทั่วไป 2 ประการ ได้แก่

7.1 แสดงหลักความจริงสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌนธรรม” หรือเรียกเต็มว่า “มัชฌนธรรมเทศนา” ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาตินำมาแสดง เพื่อประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริง เท่านั้น

7.2 แสดงข้อปฏิบัติสายกลางที่เรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จคือความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์ เป็นต้น

8. พุทธธรรม หมายถึง คำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า อันมีแหล่งที่มาจากคัมภีร์พุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกบาลี เลือกลักษณะส่วนที่เห็นว่าเป็นหลักการดั้งเดิม เป็นความหมายแท้จริง มีแนวทางและขอบเขตตามหลักความกลมกลืนสอดคล้องกันในหน่วยรวม ประกอบกับการพิจารณาจากพุทธจริยาและพุทธกิจที่ได้ทรงบำเพ็ญ

9. พุทธธรรม หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า แยกเป็น 2 ส่วน คือ สัจธรรม และจริยธรรม โดยสัจธรรมเป็นส่วนแสดงภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง และจริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติทั้งหมด

9.1 สัจธรรมในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนเกี่ยวกับสถานะของสิ่งทั้งหลายหรือธรรมชาติ และความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือ กฎธรรมชาตินั่นเอง

9.2 จริยธรรม การถือเอาประโยชน์จากความรู้ ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้กฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์

อีกนัยหนึ่ง สัจธรรม คือ ธรรมชาติและกฎธรรมชา จริยธรรม คือ ความรู้ในการประยุกต์ สัจธรรม

10. พุทธธรรม หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่

10.1 ธรรมฝ่ายสถานะและตัวกฎของธรรมชาติ เรียกว่า มัชฌนธรรม

10.2 ธรรมเนียมฝ่ายความรู้ภาคปฏิบัติ คือ การนำความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาวะและตัวกฏ นั้นไปใช้ประโยชน์ในการประพฤติปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตจริง เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา**

11. **พุทธธรรม** หมายถึง อริยสัจจ์ (ปฏิจสงมุปปาท, อิทปปัจจยตา) [โดยนัยว่าเป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้า ตรัสรู้หรือทรงค้นพบ]¹

จากความหมายที่ปรากฏในหนังสือนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นความหมายที่ครอบคลุมมิติกว้างขวาง ที่จะทำให้มองเห็นความสัมพันธ์ของพุทธธรรม กับกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ และการดำรงอยู่ของพุทธธรรม ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ได้อย่างชัดเจน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงพิจารณาเห็นว่า คำว่า ‘พุทธธรรม’ เป็นศัพท์ที่มีลักษณะเป็นวิชาการ เหมาะสมกับการศึกษาด้านวิชาการ อันเป็นวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้

ส่วนคำว่า ‘กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่’ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาผลงานกวีนิพนธ์ของ กวีสมัยใหม่ หรือ กวีร่วมสมัย โดยพิจารณาเลือกกวีที่มีผลงานอันแสดงสาระหรือแนวคิดสำคัญอันสัมพันธ์ กับพุทธธรรม หรือมุ่งเสนอพุทธธรรมในงานของตนในรูปแบบต่าง ๆ

กวีสมัยใหม่ที่ผู้วิจัยเลือกศึกษา ประกอบด้วย ครูเทพ, พุทธทาสภิกขุ, อังคาร กัลยาณพงศ์, เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ไพวรินทร์ ขาวงาม, สักดิ์สิทธิ์ มีสมสืบ, โกศล กลมกล่อม, ชมจันทร์ และเรศคำ ประโดยคำ

จากผลงานของกวีเหล่านี้ ผู้วิจัยคัดเลือกมาศึกษาเฉพาะงานที่มีเนื้อหาเด่นชัดเกี่ยวข้องกับ พุทธธรรม ดังรายชื่อหนังสือกวีนิพนธ์รวม 28 เล่มที่ปรากฏในขอบเขตการวิจัยข้างต้นแล้ว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 1-11.

บทที่ 2

กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ในฐานะวรรณคดีคำสอน

ในบทนี้จะได้พิจารณา กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ที่ได้คัดเลือกมาศึกษาในฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนโดยพิจารณา 'เนื้อหา' หรือ 'สาระ' ที่กวีต้องการจะสื่อผ่านในผลงานของตน
ในขั้นต้นจะขออธิบายความหมายของ 'วรรณคดีคำสอน' ที่ใช้ในงานวิจัยนี้

ความหมายของวรรณคดีคำสอน (Didactic Literature)

ใน A Glossary of Literary Terms ของ M.H. Abrams ได้อธิบายความหมายของวรรณคดีคำสอนไว้ดังนี้

DIDACTIC LITERATURE. A didactic work of literature is one designed to expound a branch of theoretical or practical knowledge, or to present in an impressive and persuasive imaginative form a moral, religious, or philosophical thesis or doctrine.

วรรณคดีคำสอน (didactic literature) หมายถึง วรรณคดีที่สร้างขึ้นเพื่ออธิบายขยายความหลักทฤษฎี หรือความรู้เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งหรือเพื่อนำเสนอคติธรรม จริยธรรม หรือปรัชญาในรูปแบบของศิลปะอันชักชวนใจให้เห็นคล้อยตาม²

ในบริบทของวรรณคดีไทย มีวรรณคดีคำสอนจำนวนมาก ทั้งในวรรณคดีลายลักษณ์และมุขปาฐะ ทั้งในวรรณคดีส่วนกลาง และวรรณคดีท้องถิ่น

นักวิชาการบางท่านจะเรียกเฉพาะงานวรรณคดีที่แต่งขึ้นเพื่อเป็นวรรณคดีคำสอน ทั้งเล่มเท่านั้นว่าเป็นวรรณคดีคำสอน

แต่นักวิชาการบางท่านจะเรียกครอบคลุมไปถึงลักษณะของวรรณคดีที่เป็นลิลิตคำสอน อันแทรกอยู่ในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ด้วยว่าเป็นวรรณคดีคำสอน เช่น ในงานของ ปัญญา บริสุทธี ให้คำจำกัดความของวรรณคดีคำสอนไว้ดังนี้

วรรณคดีคำสอน หมายถึง หนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์จะใช้สั่งสอนศีลธรรมจรรยา และข้อประพฤติปฏิบัติอันดีงาม เป็นคุณประโยชน์แก่ชีวิต วรรณคดีประเภทนี้อาจจะมีรูปแบบเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองชนิดใดชนิดหนึ่งก็ได้ หรือเป็นคำประพันธ์หลาย ๆ อย่างรวมกันก็ได้ เช่น วรรณคดี

² M.H. Abrams, A Glossary of Literary Terms, 3rd ed (New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1971), p.39.
(คำแปลภาษาไทยเป็นของผู้วิจัย)

ประเภทฉันท (กฤษณาสอนน้อง และสามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นต้น) อาจจะเป็นรูปเล่มโดยสมบูรณ์เพียงเรื่องเดียวโดยตลอด หรือจะเป็นข้อความแทรกอยู่เป็นตอน ๆ ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ได้³

อีกความหมายหนึ่งปรากฏอยู่ในตอนท้ายของเรื่องเดียวกัน

วรรณคดีคำสอน เป็นงานประเภทที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแนะนำหรือสั่งสอนคติที่ดงามอันเป็นทางดำเนินชีวิตที่เหมาะสมเป็นสาระสำคัญ⁴

กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ของกวีที่คัดเลือกมาศึกษาในงานวิจัยนี้ มีลักษณะแตกต่างไปจากวรรณคดีคำสอนโบราณอยู่ไม่น้อย เพราะลักษณะของ 'คำสอน' จะเป็นสารที่กวีต้องการจะสื่อ และแฝงได้ในบทประพันธ์โดยไม่ปรากฏอย่างเด่นชัด จากชื่อเรื่อง หรือที่มาของเรื่องดังเช่นในวรรณคดีโบราณ

ผู้อ่านจำนวนมากอาจจะไม่ตั้งใจอ่านกวีนิพนธ์สมัยใหม่ เพื่อรับรู้รับทราบ 'คำสอน' จากกวี แต่เมื่อได้อ่านและรับทราบ 'สาร' ที่กวีจะสื่อแล้วจะเข้าใจได้อย่างชัดเจนว่า สารที่กวีสื่อ่นั้นเป็น 'ข้อแนะนำ' 'ข้อคิด' 'ข้อชี้แนะ' หรือ ทศนคติของกวีที่ต้องการส่งผ่านให้ผู้อ่านรับรู้อย่างจริงจัง

ความจงใจหรือความตั้งใจที่จะเสนอ 'ความคิด' ผ่านในกวีนิพนธ์สมัยใหม่นี้เองเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่สร้างลักษณะของความเป็น 'วรรณคดีคำสอน' ให้เกิดขึ้นโดยที่กวีบางคนอาจจะมีได้ปรารถนาให้เป็นเช่นนั้นก็ได้

บรรดากวีที่คัดเลือกมาศึกษาทั้งหมดนี้มีเพียงท่านพุทธทาสภิกขุเท่านั้นที่ครองเพศสมณะและสร้างงานโดยมีจุดประสงค์ชัดเจนในการเผยแผ่ธรรมะและคำสั่งสอน ในขณะที่กวีคนอื่น ๆ ทั้งหมดครองเพศฆราวาส ในสถานะสังคมต่าง ๆ กัน และสร้างกวีนิพนธ์ของตนขึ้น เป็นการถ่ายทอดความคิดของตน แต่ความคิดที่ถ่ายทอดนี้ ผู้วิจัยเห็นลักษณะของการชี้แนะทางความคิดในเชิง 'คำสอน' อย่างแจ่มชัด จึงหวังจะพิจารณาถึงลักษณะของ 'คำสอน' ที่ปรากฏอยู่ในกวีนิพนธ์สมัยใหม่ที่คัดเลือกมาศึกษาเป็นลำดับ ไปด้วย

กวีนิพนธ์ของครูเทพ

ครูเทพได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีที่มีความเป็นครูอยู่เต็มเปี่ยม ผลงานกวีนิพนธ์ของครูเทพคือ โคลงกลอนของครูเทพ 3 เล่ม อันรวบรวมกวีนิพนธ์ไว้เป็นจำนวนเกิน 100 บท เป็นกวีนิพนธ์ที่ได้รับยกย่องในแง่ของ 'ความคิด' และ 'คำสอน' ที่นำเสนอด้วยกลวิธีอันงดงามแบบคายทางวรรณศิลป์

ผู้วิจัยขอแบ่งเนื้อหาคำสอนที่ปรากฏในงานของครูเทพ ออกเป็น 3 หมวดใหญ่ๆ คือ

1. คำสอนในเชิงสังคม
2. คำสอนพุทธธรรม
3. คำสอนจริยธรรม

³ ปัญญา บริสุทธี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท, (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2534), หน้า 8.

⁴ อ้างแล้ว, หน้า 144.

1. คำสอนในเชิงสังคม

คำสอนในลักษณะดังกล่าวของครูเทพ อาจถือได้ว่าเป็นคำสอนที่โดดเด่น มีจำนวนมากที่สุด และเป็นแนวคิดหลักประการหนึ่งที่ปรากฏใน โคลงกลอนของครูเทพ

ความคิดของครูเทพที่มุ่งแสดงผ่านผลงานกวีนิพนธ์นั้น เป็นแนวคิดของการชี้แนวทางปัญญา แก่สังคมในยุคของกวี โดยชี้ให้เห็นปัญหาของสังคม อธิบายให้เข้าใจปัญหาและมักจะมีการสรุปการแก้ปัญหาหรือชี้แนะทางแก้ปัญหาไว้อย่างชัดเจนอีกด้วย ซึ่งนับเป็นลักษณะอันสะท้อนความเป็น ‘ครู’ และการตระหนักในหน้าที่ของกวีในฐานะผู้ชี้แนวทางความคิดของสังคม

ปัญหาสังคมที่ครูเทพพยายามวิเคราะห์หาทางเปลี่ยนแปลงแก้ไขนั้นมีหลากหลาย ตั้งแต่ เรื่องการปกครอง การเก็บภาษี การศาสนา การจัดการการศึกษา ตลอดจนปัญหาการเลี้ยงดูทารก และสถานภาพของสตรี

ในแง่คำสอนเชิงสังคมนี้ ครูเทพทำหน้าที่กวีในแง่ให้ความรู้ และมุ่งปลูกเร้าให้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสม

ด้วยความเป็นนักปรัชญา และนักปราชญ์ ครูเทพพยายามวิเคราะห์ปัญหาต่างๆอย่างเป็นขั้นตอน ก่อนที่จะเสนอทางแก้ปัญหา อาจมีการยกตัวอย่างประกอบให้ชัดเจนอีกด้วย เช่น ในมาตราวัดราคาคคน ครูเทพกล่าวถึงระบอบการปกครองที่แตกต่างกันระหว่างแบบเก่ากับแบบใหม่ คือระบอบที่ใช้อำนาจปกครองทาสใช้ทำงานสร้างสิ่งต่าง ๆ และระบอบที่ใช้เงินสร้างสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการ โดยยกตัวอย่างสิ่งก่อสร้างของอารยธรรมโบราณคือ นครวัด กับฐานทัพเรือที่สิงคโปร์

ครูเทพวิเคราะห์ให้เห็นว่าอารยธรรมใหม่ซึ่งคือเงินเป็นพระเจ้านั้น มีผลกระทบกับประเทศไทย ซึ่งยังอยู่ในช่วงรอยต่อของอารยธรรมเก่ากับอารยธรรมใหม่จึงต้องปรับตัว เพราะไทยอยู่ในสภาพ ‘สะเทินมีสะเทินจน’ คือจะรวยก็ไม่ใช่ว่าจะจนก็ไม่เชิง คนไทยเคยอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหารมิได้ใส่ใจเรื่องการสะสมทรัพย์ แต่อารยธรรมใหม่ทำให้เกิดความปรารถนาความมั่งคั่งทางวัตถุ ต้องการเงินทองจับจ่าย คนไทยจึงรู้สึกว่ตนเองยากจน เพราะยากจนเงินทอง เพราะไม่มีความสามารถในการค้าขาย

ครูเทพ ดำเนินอารยธรรมทั้งเก่าและใหม่นี้ว่าเป็นแนวทางที่ ‘สุดโต่ง’ เพราะลดคุณค่าของมนุษย์เป็นเพียงทาส คือ มนุษย์เป็นทาสของมนุษย์ผู้มีอำนาจในอารยธรรมเก่า และมนุษย์เป็นทาสของเงินในอารยธรรมใหม่

ครูเทพได้ชี้ทางออกที่ประนีประนอมว่าควรนำส่วนที่ดีของทั้งสองอารยธรรมมาใช้ร่วมกัน คือให้เงินเป็นทาสรับใช้มนุษย์ และให้มนุษย์มีอิสรภาพอย่างสมบูรณ์ขึ้น ทั้งสนับสนุนให้มีการเกื้อกูลกันระหว่างผู้ที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน กับผู้ที่ยากจนลำบากในรูปของการจัดเก็บภาษีอย่างยุติธรรม

ส่วนดีเก่าใหม่แม่	ผสมกัน ได้แล
เป็นขอดทางกลางอัน	เอกอ้าง
คือเงินมนุษย์ใช้ฉันทัน	ทาสอย่างเก่าเที่ยว
อย่างใหม่อิสรภาพสร้าง	ส่วนนี้้นำผสม
โดยนิยมนกข่องผู้	เพ็ญคุณ นานา
ให้ถนัดในแนวบุญ	บ่มเพียง
จ่ายทรัพย์ส่งสนับสนุน	แบบศาส-นานอ
เจดีย์รัฐพลีเลี้ยง	จากผู้พะนอเงิน ⁵

ปัญหาในการจัดเก็บภาษีอย่างยุติธรรมนั้น ครูเทพได้กล่าวถึงในกวีนิพนธ์หลายบท เช่น 'ความมีเงินของประเทศ' ซึ่งแสดงความคิดเห็นว่าควรจัดเก็บภาษีให้ผู้มีรายได้สูงจ่ายภาษีมากกว่าผู้มีรายได้ต่ำ เพราะจะทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าไปได้อย่างเหมาะสมยิ่งขึ้น

เอี่ยมอารยธรรมอวย

ราษฎร์รวยรัฐรวย	เลอเลิศประเสริฐศรี
เจริญรัฐพาดิษฐ์	รัฐสามิตมากมี
กำลังราษฎร์ชาติพลี	ช่วยรัฐได้คือจริงเอย ⁶

เอี่ยมอารยธรรมอวย

ราษฎร์จันรัฐรวย	ทำนว่าไม่ได้เรื่อง
เพราะที่ไหนจะได้ยึด	จำจะต้องฝืดต้องเคือง
จัดภาษีใหม่ให้หมดเปลือง	เมื่องรูปบารุงเอย ⁷

นอกจากเรื่องการจัดเก็บภาษี ในบทเรื่อง 'ศาสนาวุ่นนี้' ครูเทพได้กล่าวชี้แจงเรื่องศาสนา โดยมองไปถึงอนาคตว่า การศาสนาจะมีความเปลี่ยนแปลง และผู้จะทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนา อาจจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ก็อาจต้องใช้ฆราวาสเข้าช่วย หรือการที่พระภิกษุควรจะต้องมีความรู้ทางโลกควบคู่กับทางธรรมเพื่อให้เข้ากับยุคสมัย

⁵ ครูเทพ, โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา, 2515), หน้า 106.

⁶ อ้างแล้ว, หน้า 108.

⁷ อ้างแล้ว, หน้า 109.

การศึกษาของธรรมกถึก

หน้าที่สำคัญพรรณนา	นี้ต้องศึกษา
จึงสมรรถและถนัดกรณี	
หลักสูตรนักธรรมคัมภีร์	เปรียญเอกโทตรี
เหมาะล้วนในส่วนศาสนา	
บัดนี้สืบสมัยวิทยา -	ศาสตร์ศึกษาภาษา
สำสมพหุศรุตวุฒิคุณ	
โดยคมนาคนเข้าหุณ	โลกแคบคนคุ่น
ร่วมโลกร่วมกิจสนิทสนม ⁸	

ครูเทพยังได้แสดงความคิดซึ่หน้าอีกว่าพระควรมีหน้าที่ด้านสังคมสงเคราะห์อย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น เช่น การตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล หรือตั้งสมาคมเพื่อการศึกษาของเยาวชน

ตั้งโรงเรียน โรงพยาบาล	สมาคมสภาการ
ก่อสร้างสถานครุณครุ่นธรรม	
เงินทองคล่องได้โดยกรรม	เป็นกุศลนำ
ประโยชน์ช่วยชาติศาสนา ⁹	

ในความเป็น 'ครู' อย่างแท้จริง ครูเทพพยายามให้ 'ความรู้' แก่สังคมในเรื่องสำคัญ ๆ เกือบทุกเรื่อง บางเรื่องอาจจะมองดูเป็นเรื่องเล็ก ๆ เช่น เรื่องการเลี้ยงดูทารกอย่างถูกสุขอนามัย แต่ครูเทพก็ใส่ใจที่จะให้ความรู้แก่สังคม

ใน คำเตือนของทารก ครูเทพได้ใช้วรรณศิลป์ที่แบบคายให้ความรู้เรื่องการเลี้ยงดูทารกแบบสมัยใหม่โดยให้ 'ทารก' เป็นผู้กล่าว 'เตือน' พ่อแม่ว่าควรดูแลลูกอย่างไร ตัวอย่างของ 'คำเตือนของทารก' ในเรื่องการใช้อาหารและการรักษาอาการโรคของทารก มีปรากฏอย่างละเอียดชัดเจน

โปรดอย่า	ให้ยา	หนูคล่องคล่อง
เช่นยา	ประจำท้อง	ทั้งหลาย
หรือยาแก้	กวนเพรื่อ	เป็้อจะตาย
หนูต้องการ	พบนาย	แพทย์ชำนาญ

⁸ อ้างแล้ว, หน้า 224-225.

⁹ อ้างแล้ว, หน้า 224.

โปรคอย่า	ใช้ยา	ถ่ายแรงแรง
หรือน้ำมัน	ละหู่	แสรังหักหาญ
โปรคอย่าให้	นมใน	ราตรีกาล
ขอแต่น้ำ	รับประทาน	เท่านั้น
โปรคอย่าใช้	ฝ้ายรด	นาถิ
การใช้เข็ม	ไม่ดี	เป็นเม่นมัน
การให้นม	หนูก็	เหมือนกัน
หกรั้ง	ทั้งวัน	คืนพอแล้ว ¹⁰

ครูเทพสนใจปัญหาของเด็ก รวมไปถึงปัญหาสถานภาพของสตรีด้วย ในบทกวี โลกมาตา ครูเทพได้กล่าวสอนสตรีให้ตระหนักในคุณค่าและบทบาทอันยิ่งใหญ่ของสตรีในฐานะ ‘แม่’ ของโลกซึ่งไม่มีบุรุษใดสามารถทำได้ ครูเทพได้แสดงความเป็นนักวิชาการอย่างเต็มที่ ในการวิเคราะห์สถานภาพของสตรีเป็นช่วง ๆ จาก อดีต ปัจจุบัน ไปถึงอนาคต ครูเทพได้กล่าวสอนสตรีให้เข้าใจบทบาทตามธรรมชาติของตนเองว่า ความเสมอภาคระหว่างเพศนั้น มิได้หมายถึงการแข่งขันแก่งแย่งชิงดีกัน แต่เป็นการรู้จักแบ่งแยกหน้าที่กันอย่างเหมาะสม

อันไชชาย	ทำได้	หญิงไม่แพ้
จริงนักแล	แต่หญิง	นุ่มนวลกว่า
ธรรมชาติ	จัดให้	แต่ไรมา
เป็นคารา	สุกส้าง	ต่างพิภพ
งานไม่หนัก	แต่จัก	ต้องอดทน
ชายจ้านน	หญิงทำ	ไม่กล้าสู้
งานถนอม	กล่อมเกลี้ยง	เฝ้าเลี้ยงดู
หญิงจึงรู้	ดีกว่า	กระทาชาย ¹¹

ในแง่การอบรมเยาวชน ครูเทพพยายามให้แง่คิดเรื่องการอบรมเด็กว่า การใช้ ‘ไม้เรียว’ หรือ การลงโทษด้วยกำลังนั้น มิใช่วิธีการที่ถูกต้องที่สุดตามความเชื่อโบราณเสมอไป ครูเทพได้เน้นให้ครูหรือพ่อแม่พยายามใช้เหตุผล ความรัก ความเมตตาในการอบรมเด็ก มากกว่าใช้ความรุนแรง การลงโทษ

¹⁰ ครูเทพ, โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา, 2515), หน้า 20.

¹¹ อ้างแล้ว, หน้า 47.

ด้วยกำลังมีผลร้ายต่อเด็กมากกว่าผลดี เพราะจะทำให้เด็กซาชินต่อความรุนแรง เป็นการปิดกั้นความเจริญ
งอกงามทางปัญญา และทางคุณธรรม
ถ้าผู้ใหญ่ใช้ ‘เหตุผล’ และความเมตตาข่มเป็นการปลุกฝังให้เด็กมีเหตุผลและมีเมตตาต่อ
ไปด้วย

ให้เหตุผลครอบงำข่มทำได้	เด็กผู้ใหญ่ครุศิษย์ไม่ผิดที่
อบรมด้วยเหตุผลได้คนดี	ซำร์ก็มีเมตตาเป็นยาพอ
เก็บไม้เรียวห่อไว้ในตู้เหล็ก	สำหรับเด็กเกกมะเหรกและเหลือขอ
ทารกอ่อนเขาวัวไวใช้ลูกขอ	แล้วหุ้มห่อด้วยรักจกมีชัย ¹²

ถ้าจะมองในแง่ของความเป็นครู อาจกล่าวได้อย่างแจ่มชัดว่า ครูเทพกำลังพยายาม ‘ชี้นำ’
หรือ ‘สอน’ ให้พ่อแม่และครูในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงความเชื่อมาเป็นแบบใหม่ในยุคนั้น

2. คำสอนพุทธธรรม

นอกจากครูเทพจะสอนความคิดเชิงสังคมแล้ว เนื้อหาคำสอนที่ปรากฏใน โคลงกลอนของ
ครูเทพ เล่ม 1 - เล่ม 3 จะเป็นคำสอนอันเกี่ยวข้องกับพุทธธรรมอย่างเด่นชัด แม้จะพิจารณาจากชื่อบทต่าง ๆ ก็
จะพบว่าครูเทพใช้คำศัพท์ทางพุทธธรรมมาตั้งเป็นชื่อบท เช่น สังสารวัฏ คลื่นแห่งสังสารวัฏ กิเลส
ยถากรรม วัฏโศ โสโก กรรมงาม มัชฌิมาปฏิปทา กรรม เป็นต้น

กวีนิพนธ์บางบทแม้จะไม่ใช้ชื่อบทเป็นศัพท์ทางพุทธศาสนา ก็มีเนื้อหามุ่งแสดงหรือสอน
พุทธธรรม เช่น ราตรี ฟองชีวิต มฤตยู ยิ้มเถิด ออมติมิสม์กับเพสติมิสม์ เป็นต้น

สาระสำคัญในพุทธธรรมที่ครูเทพนำมาสอนคือเรื่องของ สังสารวัฏ เรื่องของกรรม และ
เรื่องอนิจจัง ดังผู้วิจัยจะขอวิเคราะห์ในรายละเอียดดังนี้

คลื่นแห่งสังสารวัฏ

และทะเลลิบลิว่ฉ้วน	ละลอกหลาม
แต่่นไต่ไ่วิ่งตาม	แตกซ่า
ทะเลราบคลื่นเรียบงาม	หัวหงอก กระจอกฟอง
ขามทะเลเป็นบ้า	คลื่นทำขุนเขา

¹² อ้างแล้ว, หน้า 90.

คนเรากำเนิดคล้าย
เปลี่ยนกระดูกเปลี่ยนเนื้อมา
แจกคลื่นเปลี่ยนน้ำปลา
ได้ใหม่ถ่ายเก่ารีอ

ดำเนินชีวิตด้วย
เกิดผลัดเมล็ดพืชใจ
คลื่นน้อยค่อยเจริญไว
ชีพดับคลื่นดับเข็ม

ทันใดวาโยขาดรเด้า
ทะเลตื่นคลื่นโครมคราม
ชีวิตเกิดใหม่ยาม
ใหม่กับเก่าเดียวได้

โยถืออัทภาพไว้
อยู่อย่างคลื่นเดินทาง
ตายเขื่องทะเลปาง
พยุเสกคลื่นใหม่ซ่า

มนุษย์ใจจิตคิดแต่
ข้อมอยู่เพื่อคนทน
ยามมรณม์บ่มีหน
ดูคลื่นเกิดดับได้

กรรมอันประกอบแล้ว
ผลชั่วดีข้งขึ้น
คลื่นซัดฝั่งกรีนกรีน
เว้าออกฟอกหินให้

ปรนฝั่งบังเกิดล้วน
แต่งภาพสภาพแถม
เพื่อชีพพอชีพแถม
กรรมชั่วดีมีได้

คลื่นมหา สมุทรนอ
ทุกมื่อ

ไคล้วง จริงเจียว
รูปเลียงชนม์เจริญ

เก่าไป ใหม่มา
ใหญ่เข็ม

จนแข่ง คีรี
หย่อมน้ำไปไหน

ดูมตาม

คลังไคล้

จุด

ใช้น้ำเดียวหรือ

ไม่วาง

ทั่วหล้า

คลื่นดับ

ส่วนน้ำเดิมไหน

ตัวตน เกินไป

หม่นไหม้

ทางผูก เกิดแน่

คดคล้ายคลึงกัน

ทำคืน ได้ฤ

อยู่ไซ้

ฝั่งเปลี่ยน แปลงพ่อ

ชะ โง่งงำจาชล

อ่าวแหลม เหลือตรา

ทาบให้

กันก่อ เกิดเทอญ

ดั่งให้เห็นผล

หนบกหนน้ำเตร์	เวहन
คคคิ่นซิ่นชูนม	ชีพชรื่อง
วิญญูณธาคุปรน	ปรือชีพ ชีพคง
คลิ่นขาควิญญูณต่อง	ตำต้อยลอยเหลว
ดีเลวสูงต่ำล้วน	เราสม-มุติเน่
กรรมแต่งแปลงประชาคม	คำเข้า
ชีพอชีพอภิมย	ล้วนแต่ง กันและกัน
กรรมก่อผลต่อเต้า	ติดต้อยตามสนอง ¹³

ในบท คลิ่นแห่งสังสารวัฏ ครูเทพกล่าวถึงชีวิตมนุษย์ที่ต้องเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏ อันยาวนาน กล่าวถึง กิเลส กรรม วิบาก ซึ่งเป็นเครื่องผูกสัตว์ทั้งหลายให้วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ทั้งกล่าวสอนว่า เมื่อเห็นชีวิตตามสภาพที่เป็นจริงเช่นนี้ จึงไม่ควรยึดมั่นใน "อัตตา" เพราะอัตตาที่แท้จริงนั้นไม่มี เป็นเพียงธาตุ หรือขั้นที่ประกอบกันเข้าตามเหตุปัจจัยเท่านั้น

ครูเทพได้เปรียบเทียบชีวิตเป็นเสมือนคลื่นในมหาสมุทร ที่เกิดขึ้นแล้วก็ดับหายไปตามแรงลมพัด เมื่อมีลมพัดคลื่นก็เกิดขึ้น แล้วก็ม้วนตัวสลายไป วนเวียนอย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่ในห้วงสมุทรอันกว้างใหญ่ ชีวิตมนุษย์เป็นเหมือนคลื่นที่ต้องอาศัยน้ำเป็นขั้น "เปลี่ยนกระดุกเปลี่ยนเนื้อ" ไปเรื่อยๆ วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏอันกว้างใหญ่

เมื่อมนุษย์รู้ว่าชีวิตประกอบขึ้นด้วยขั้นห้าอันไร้แก่นสารตัวตน เห็นสภาพเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป อันเป็นอนิจจังเช่นนี้ มนุษย์จึงไม่ควรยึดติด "ถืออัตภาพ" แต่ควรจะทำางชีวิตอย่างรู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงตามกฎไตรลักษณ์ เพื่อจะได้อยู่อย่างไม่ทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่นหรือหลงในสมมุติ

ครูเทพกล่าวว่าชีวิตดำเนินไปด้วย กิเลส กรรม วิบาก สัตว์ทั้งหลายย่อมประกอบกรรมด้วย เพราะมีกิเลส เมื่อประกอบกรรมใด ๆ ไม่ว่าจะป็นกุศลหรืออกุศล ก็ย่อมได้รับผลแห่งกรรมหรือการกระทำนั้น ดังนั้น ตรายใดที่สัตว์ยังประกอบกรรมก็ยังคงเกิด วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏเรื่อยไป ไม่มีวันหลุดพ้น

สังสารวัฏ

(ภูซงคปยาดฉินท์)

กระจกต่องละอองฝน	เพราะรยนตร์ทะแยงลม
พระซู้ชวนพระน้องชม	ชมัยหยาดพิรุณเย็น
กำเนิดแยกชำแรกไหล	กระไลร่วมลุ่มรวมเห็น
ประจุกผู้ผจงเจร-	จะจายู่ ณ ภายโน

¹³ ครูเทพ, โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : องค์การคำครุสภา, 2515), หน้า 12-14.

พระพายฮือกระพือค้อง	ตะวันส่องกระจกใส
อุทกหยาดประลาดไป	ละอองไอก็ไปล่ปลิว
ระงมหนาวสกาเวา	ละอองเบาละลิว
โพยมเย็นพยับริว	ละอองกลับขยับรวม
กำเนิดหมอกละลอกเมฆ	พิรุณเสกประสิทธิ์สรวม
สนานฟ้านภาท่อม	ทะเล็กห้ำฉะฉ่าฝน
ละนี้ภาพสภาพสา-	รพัดพาสภาพวน
ตลอดกาลตลอดหน	จะหาสุขที่สุดหา
สำหรับกาลประมาณพัน	สำหรับหนกั้ทั่วฟ้า
อนิจจังและสังสา-	รวัญสุดเสมอไหน
ณ รณนี้พระที่เข้า	พระน้องเจ้าสำราญใจ
เพราะความรักประจักษ์ใน	มนุษย์โลกนิรันดร ¹⁴

ในบท สังสารวัฏ ครูเทพกล่าวถึงชีวิตแต่ละชีวิตที่เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ต้องประสบความเปลี่ยนแปลง ความไม่แน่นอน ตามกฎไตรลักษณ์โดยไม่มีที่สิ้นสุด ทั้งนี้ก็เพราะ “กาม” เป็นเหตุ กามเป็นกิเลสชั้นต่ำสุดที่เป็นเหตุให้เกิดชีวิตหรือสังสารวัฏ ผู้ใดยังไม่อาจสลละกามได้ ก็ไม่อาจสลละอุปาทาน ความยึดมั่นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมไม่อาจหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้

ครูเทพได้เปรียบเทียบชีวิตกับ “ละอองฝน” บนกระจกรถที่แม้จะ “กำเนิดแยก” แต่เมื่อถูกลมพัดก็กลับ “ไหลคระไ่รวมถูรวม” เมื่อรวมเป็นหยดเดียวแล้ว “ละอองไอก็ไปล่ปลิว” “ละลิวลิว” ขึ้นไปบนฟ้า แล้ว “ละอองกลับขยับรวม” กลายเป็น “ละลอกเมฆ” แล้วตกลงมาเป็นละอองฝน “สนานฟ้านภาท่อม” อีกครั้ง เวียนวนอย่างนี้เช่นเดียวกับชีวิตในสังสารวัฏอันเป็นอนิจจังไร้ที่สิ้นสุด

นอกจากนี้ครูเทพได้เปรียบเทียบ “ละอองฝน” ที่หยาดมารวมกัน เสมือน ชายและหญิงที่เกี่ยวข้องกันด้วย “ความรัก” หรือ “กาม” นับว่าเป็นการเปรียบเทียบอันแยบคายยิ่ง ครูเทพกล่าวว่า “เพราะความรักประจักษ์ในมนุษย์โลกนิรันดร” นี้เอง “อนิจจังและสังสารวัฏ” จึงปรากฏหมุนเวียนไปอยู่เป็นนิจ ไม่จบสิ้นลงได้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁴ อ้างแล้ว, หน้า 21.

ฟองชีวิต

ชีวิตก็เพียงฟอง	จรล่องนทีศรี
แก่นสารสำคัญมี	กรุณาประจำใจ
ช่วยทุกข์ประเทืองสุข	จะสำเร็จเพราะอาศัย
อาจหาญและชาญชัย	ชนะโศกมิโศกเขลา
ฟองน้อยนะพินน้ำ	บมึเนิ่นมึนานเนา
ฟองลอยสบูเรา	ฤาจะวายสลายไป
ชีวิตก็แวบเดียว	ผิวเกี่ยวพิภพชัย
ยุคเดียวคำนวณได้	ดูกลิ่นและกลิ่นปี
ลับชีพจะเหลือชื่อ	ก็เพราะกรรมกระทำมี
แก่นฟองทำนองซี	วิตแก่นก็กลกัน
กรรมแท้บ่แลเห็น	ผลหากมิห้ายหมัน
ชั่วดีพลีกรรม	นรต้องสนองผล
งานใหญ่กระทำยาก	บมิหากทำทุกคน
แต่พรหมวิหารชน	บุญชั้นมิพลันแหง
เมตตาจะพาให้	กรุณาธิคุณแรง
หวังสุขพิทุกข์แข่ง	สหด้วยริช่วยเหลือ
อีกคู่ก็คือว่า	มุทิตาจริตเจือ
ไม่ควรจะเอื้อเพื่อ	มนรู้อุเบกขา
ช่วยเหลือนะเมื่อความ	กรุณาเสนอมมา
หาไม่ก็ได้จา	คะและมานะสำนอง
จึงหาญร่าบาญโหด	ขณะโทษตระหนี่ผอง
ชีพวายนลายฟอง	ถิรมันสมัญญา ¹⁵

ในบท ฟองชีวิต ครูเทพกล่าวถึงความไม่เที่ยงแท้ของชีวิตมนุษย์ซึ่งดำรงอยู่เพียงชั่วครา “แวบเดียว” ไม่ว่าจะเปรียบกับอายุของโลก หรือระยะเวลายาวนานพันประมาณของสังสารวัฏ เปรียบชีวิต “เพียงฟอง จรล่องนทีศรี” สิ่งเดียวที่มีผลต่อชีวิต และทำให้สังสารวัฏดำเนินไปก็คือ กิเลส กรรม วิบาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ ครูเทพจึงเสนอที่ศนะตามแนวพุทธธรรมว่า แก่นสารสำคัญของชีวิตนั้นอยู่ที่ การปฏิบัติตามหลักพรหมวิหารธรรม ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

¹⁵ อ้างแล้ว, หน้า 27-28.

ครูเทพกล่าวว่แม้ว่าพรหมวิหารธรรมจะเป็นข้อธรรมที่กระทำไต่ยาก ต้องใช้ความเพียรสูง แต่ผู้ใดก็ควรฝึกปฏิบัติตามอย่างมี “จาคะ” และ “มานะ” ทั้งนี้เพราะพรหมวิหารธรรมจะก่อประโยชน์ ก่อคุณโลกและผู้อื่นเป็นอันมาก หาก “กรรม” ที่กระทำไว้ระหว่างชีวิตอันแสนสั้นนี้ประกอบด้วยพรหมวิหาร ธรรมแล้ว กรรมนั้นย่อมเป็นกรรมดี อันจะ “ถิรมันสมัญญา” เมื่อ “ชีพวามลายฟอง” ไปแล้ว

นอกจากเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมแล้ว ครูเทพยังพยายามอธิบายเรื่อง โลกุตตรธรรมอันมี ความลึกซึ้ง เช่น ในบท ราตรี กล่าวถึง ความสุขของมนุษย์ในทางโลก ว่าแม้จะดูน่ารื่นรมย์ยังคงาม ก็ไม่อาจ เทียบได้กับ โลกุตตรสุข คือ สุขอันเกิดจากการอยู่พ้นจากโลก ไม่ยึดติดอยู่กับมายาของโลก

ราตรี

ราตรีก็แม่นมี	ขณะดีและร้ายปน
ไปผิดคะคนคน	คุณโทษประ โขชน์ถม
ราตรีก็กลกิโรธ	เหตุโหดกระหิมลม
มีดคือกระพือพิรุณพรม	และฤเราจะแยแส
ราตรีดีดีสุข	นิรทุกข์ประเทืองแค
ฟ้างามอร่ามแล	ระกะดอกกุต้นหวา
โสมส่องสนองชุลนบักษ์	ศุภลักษณ์ล้ำองครว
ย้วยมณริมพิภพราว	ทิพลาภบำเรอเรา
พิณฟ้าณราตรี	ธรรณิสูโนกเนา
ส่งเสียงประสานเสา-	วสภาพพะนอสรวง
กลืนหล้าณภจระปรน	ศวคนธบำบวง
เรณูคำรฐณพวง	พนพุ่มผกาไพโร
น้ำค้างพระพร่างโปรย	ชลโซษชะดอกใบ
สุมทุมช่อมไธ	ชีพสดเสมอนหมาย
ดึกคั่นณพื้นอุทยทิส	สุริย์ฤทธิแพรงพราย
ดาวเดือนก็เลือนรชนิหาย	ระพีเจ้าทิวาแทน
คำคั่นระรินรัก	สุขจักประจักษ์แสน
ราตรีฉะนี้แดน	มธุรสธารรงเรื่อน
จริงหรือจะรักรมยสุข	นิรทุกข์ระทมเขื่อน
โลกียสุขสุขเสมอน	สุขโลกอุดรหรือ ¹⁶

¹⁶ อ้างแล้ว, หน้า 30-31.

ในบท ราตรี ครูเทพต้องการชี้ให้เห็น “ทุกข์” ที่แฝงอยู่ใน “กามสุข” และได้สอนให้ละ “กามสุข” อันไม่จริง แล้วมุ่งตรงต่อ “โลกุตตรสุข” อันเป็นสุขที่แท้จริง

ครูเทพได้เปรียบเทียบ “ราตรี” ว่า “ไปผิดกะคนคน” คือ ปุณฺชนที่ยังมีอวิชชา ต้องหวั่นไหววนเวียนอยู่ในทุกข์-สุข เมื่อเผชิญความทุกข์ก็ไม่อาจยอมรับตามความเป็นจริง พยายามดิ้นรนหลีกเลี่ยงโดยใช้ “กาม” เป็นเครื่องข่มใจ จึงไม่เคยพบความสุขที่แท้จริงเลย

ครูเทพได้ให้ภาพบรรยากาศของ “ราตรี” อันงดงามน่าอภิรมย์ด้วย “ดอกกุหลาบขาว โสมส่องพินฟ้า สุวคนธ และน้ำค้าง” สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ แม้จะเป็นความสุข แต่ก็เป็นสุขอันเป็นกามคุณ คือ รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ จึงมีโทษและไม่เที่ยงเพราะเมื่อ “สุริย์ฤทธิแผ่พราย” “ระพิเจ้าทิวาแทน” ความสุขต่าง ๆ เมื่อยามราตรีก็หมดสิ้นไป ครูเทพจึงได้ทิ้งท้ายโดยขออนุญาตให้พิจารณาเห็นโทษของกามสุขว่า “จริงหรือจะรักกรมยสุข นิระทุกข์ระทมเขื่อน โลกียสุขสุขเหมือน สุขโลกอุดรหรือ” คือถามว่า ควรแล้วหรือที่เราจะรักหลงในโลกียสุขอันไม่จริงนี้ เพราะยังมีโลกุตตรสุขอันประณีตสูงส่งกว่าให้เราเลือกได้

3. คำสอนจริยธรรม

เนื้อหาคำสอนที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่งในกวีนิพนธ์ของครูเทพ คือ การสอนจริยธรรม ครูเทพได้นำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการสั่งสอนจริยธรรมด้วย โดยวิเคราะห์ปัญหาสังคมและปัญหาของโลกด้วยกรอบความคิดทางพุทธศาสนาและพยายามนำหลักพุทธธรรมมาใช้เป็นทางแก้ปัญหา หรือพยายามชี้แนะให้มองปัญหาด้วยปัญญา คือ การมองปัญหาและมองโลกตามความเป็นจริง และใช้ความสงบและสติในการแก้ปัญหา

ในบท นำมันระกำ ครูเทพกล่าวถึงปัญหาการกระทำอัตวินิบาตกรรมของชายหญิงในสมัยนั้น อธิบายให้เห็นว่า เป็นการกระทำที่ผิดบาปยิ่งตามหลักพุทธศาสนา แม้จะไม่สามารถเอาผิดทางกฎหมายได้ก็ตาม ยิ่งไปกว่านั้น การฆ่าตัวตายยังเป็นการตายอันทุกข์ทรมาน มีทุกข์เป็นที่หมาย เพราะก่อนตายมีจิตอันเป็นอกุศลอย่างยิ่ง และมีใช่เป็นการกระทำที่ง่ายตาย ทั้งเป็นการแสดงความอ่อนแอ ขาดความหนักแน่น ขาดสติอย่างแท้จริง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นำมันระกำ

กรรมใดให้โทษแท้	ทรมาน
คืนแคว่แด่ชนชาน	ทรุดล้ม
กว่าจะวอดวายปราณ	ปลดทุกข์ เวทนา
ราวกระทะทองแดงคัม	นรกตั้งทั้งเป็น

เอ็นดูสัตว์ผู้ไม่	ทรมาน มันแม่!
แม่เพื่อรักษาอาหาร	นั่น ไชรี
การตัดชีพเป็นการ	ทำรวดเร็วแล
โฉนแม่เหยียดมนุษย์ให้	โหดร้ายบัดสี
หนีร้อนดื่มน้ำพิษร้อน	นอนไฟ
ตายบ่ง่ายคงใจ	ดอกเจ้า
แพะชันใหม่หรือโฉน	คั่นน้ก
แค้นจ๊กแก่แค้นเข้า	เขตบ้ำทารูณ
ขาดคุณคือสติตั้ง	ยังคิด
มีแต่จิตฟุ้งจิต	ต่ำด้อย
เข้ารอยวิกลจริต	ชั่วขณะ
กินสติแม่แต่น้อย	จ๊กพันมรณา
พุทธมามกเว้น	อึด- วิบาตกรรม
ทางโลกแม้เราจะ	ผิดพัน
แต่ทางศาสนา ม-	หันตโทษ เทียวแม่
ฆ่าท่านฆ่าตนคั่น	ต่างได้โฉนหนอ ¹⁷

ดังนั้นในบทนำมันระกำนี่จึงนับเป็นการอธิบายปัญหาความดีชั่วถูกผิดของการฆ่าชีวิตตนเอง ด้วยหลักพุทธธรรมอย่างชัดเจน

ปัญหาที่ครูเทพพยายามอธิบายอีกประการหนึ่งคือเรื่องของหลักคุณธรรมของมนุษย์ที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ กันในสังคม และหลักการตัดสินคุณค่าของมนุษย์โดยพิจารณาถึงจิตใจที่ปลอดจากกิเลส มิใช่พิจารณาเพียงจากรูปลักษณ์ภายนอก

ในบท กิเลส ครูเทพสอนหลักการพิจารณาบุคคลว่า ไม่ควรดูแต่เพียงพฤติกรรมการแสดงออกภายนอกเท่านั้น หากแต่ต้องมองให้ลึกซึ้งเข้าไปถึงสภาพภายในจิตใจว่าเต็มด้วยอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ โมหะ หรือไม่ ถ้าเป็นเช่นนั้นก็แสดงว่า บุคคลนั้นมีใช้คนดีที่แท้จริง แม้การแสดงออกภายนอกจะทำให้เข้าใจหรือรู้สึกว่าเป็นผู้ที่น่ายกย่องก็ตาม

ครูเทพได้ยกตัวอย่างสนับสนุนความคิดดังกล่าว ได้แก่ นักกีฬาที่เล่นอย่างไม่มีน้ำใจนักกีฬาเป็นผู้มีโทษะกิเลสก็ไม่ควรนับว่าเป็นนักกีฬา ชายผู้ดูหมิ่นเกียรติ ช่มเหล่งรังแกสตรีด้วยราคะกิเลสก็ไม่ควรนับว่าเป็น “สุภาพชน” ผู้ทำการค้าอย่างเสีงพนันเป็นผู้มีโลภะกิเลสก็ไม่ควรนับว่าเป็นพ่อค้า ผู้ที่เป็นนักเลงสุราที่มักไม่มีใครเชื่อถือเพราะสุราเป็นเหตุแห่งความประมาท และ โมหะกิเลส ท้ายสุด นักการเมืองถึงแม้จะมีนโยบายน่าเชื่อถือเลื่อมใส หากจิตใจเต็มด้วยกิเลสก็ไม่อาจนับเป็น “รัฐบุรุษ” ได้

¹⁷ อ้างแล้ว, หน้า 34-36.

กิลเลส

เล่นเก่งไม่จำเป็นต้องเป็นนักกีฬา

เก่งกีฬาหาใช่ชื่อ	นักกีฬา ไม่เลย
โทสะกิลเลสยังหนา	แน่นแท้
เล่นเกมมะเหรกพา	เสียเชื่อ เสียอีก
ฉุนง่ายใจโหมแม่	มีดหน้าพาพาล
ผู้พราภัยรติสตรีไม่ใช่สุภาพบุรุษ	

ชายชาญผลาญเกียรติแก้ว กัญญา

เพื่อกิลเลสคือรา-	คะร้าย
เป็นเสนียดแห่งสมา-	คมมนุษย์ นักแล
คี่อื่นหมิ่นพันหม้าย	ชื่อใช้ "สุภาพชน"
ผู้ยอมเสี่ยงอย่างพนันไม่ใช่พ่อค้า	

บุคคลเสี่ยงค้ำเช่น เล่นพนัน

หัวหกกันชีวิตผัน	ผกไขว้
โลกกิลเลสเร็วพลัน	ผลาญย่อย ขับแล
เสี่ยงแห่งพ่อค้าได้	แต่น้อยค่อยคำนวณ
คนขี้เมาไม่มีใครไว้ใจ	

นักดื่มควรแบ่งได้ เป็นสอง จำพวก

เมากับไม่เมาครอง	สติไว้
คนขาดสติตรง	ตริกห่อน เป็นแฮ
ใครจะไว้ใจได้	กิลเลสร้ายแรงโมห์

นักการเมืองไม่จำเป็นต้องเป็นรัฐบุรุษ Statesman

นโยบายบอกแจ้ง น้ำใจ จริงเฮย

ว่านักการเมืองไหน	แน่นแท้
ใช้มิใช่รัฐบุรุษใคร	ใคร่ทราบ
คูกิลเลสรู้แม่นแม่	มากน้อยค่อยแสดง ¹⁸

นอกจากนี้ครูเทพยังสอนหลักคุณธรรมแห่งความสมานฉันท์ การไม่แยกเป็นก็ักเป็นเหล่า และใช้หลัก 'ทางสายกลาง' พิจารณาทั้งดีชั่ว โดยไม่ยึดติดข้างใดข้างหนึ่ง ในบท ออพติมิสม์ กับ เพสสิมิสม์

¹⁸ อ้างแล้ว, หน้า 39.

โดยครูเทพใช้กรอบความคิดและคำศัพท์ทางพุทธศาสนามาเป็นสื่อความคิดอย่างเหมาะสมเจาะแยกกาย คือใช้
 อารมณ์บวกอารมณ์ลบ และเอกอารมณ์เป็นตัวแทนความคิดและการปรุงแต่งทางจิตและอารมณ์ของมนุษย์
 ทั่วไป เป็นดีเป็นชั่วหรือเป็นกลาง ๆ

ออปติมิสม์ กับ เพสสิมิสม์

อารมณ์ เอย

โดยโลกนิยม	สมแยกเป็นบวกลบ
เหมือนหนึ่งไฟฟ้า	ธรรมคาจัดไว้
ไฟบวกกับไฟ	ลบไปประจบ
เกิดแสดงแรงโรจน์	ประ โยชน์ครันครบ
ใช้ทั่วพิภพ	ประสพคุณ เอย

อารมณ์บวก เอย

เห็นดีเห็นสะดวก	เห็นสำเร็จผลดีผล
ปวงกรรมทำได้	อิมใจนักหนา
ด้วยพิจารณา	แนวบุญกุศล
ชอบฟังเขินหู	ดูความคิดคน
ชอบประกอบชอบชวน-	ขวยก้อยพอย เอย

อารมณ์ลบ เอย

รักข้างสงบ	ดูใจไปก่อน
เห็นมืดเห็นดำ	เห็นทำไม่ได้
เห็นผ้าเห็นไฟ	ไฟใจข้างทุกขร้อน
จะเลทางไหน	พบภัยสลอน
ดูคนก็ค่อน	ข้างเห็นชั่ว เอย

เอกอารมณ์ เอย

เจ้าใช้ผสม	ทั้งอารมณ์ลบบวก
จะทำอะไร	ดูทั้งได้ทั้งเสีย
ดูคนคู่เขี่ย	เอาดีชั่วเข้าผนวก
ดิชมฟังได้	ใช้ดูลพินิจสะดวก
ไม่ชอบแยกพวก	สะดวกข้างรวม เอย ¹⁹

¹⁹ อ้างแล้ว, หน้า 69-70.

กวีนิพนธ์ของท่านพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสภิกขุนั้นเป็นพระเถระที่ส่งอิทธิพลทางความคิดในด้านพุทธศาสนาแก่คนไทยรุ่นใหม่เป็นจำนวนมาก เพราะท่านพุทธทาสภิกขุมุ่งเน้นการศึกษาและปฏิบัติธรรมด้วยปัญญา ทั้งได้เขียนผลงานเผยแผ่ธรรมะจำนวนมาก เป็นผลงานที่พิมพ์เผยแพร่กว้างขวาง มีผู้อ่านอย่างแพร่หลายที่สุดต่อเนื่องกันมานาน

ผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุส่วนใหญ่เป็นร้อยแก้ว แต่ผลงานที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษานี้เป็นร้อยกรอง ซึ่งเป็นการรวมเล่มพิมพ์ขึ้น ชื่อว่า 'หัวข้อธรรมในคำกลอน' ประกอบด้วยกวีนิพนธ์จำนวนเกือบ 200 บท แบ่งแยกเป็นหมวดหมู่ 10 หมวดคือ

1. หมวดการงาน
2. หมวดเตือนตน
3. หมวดอธิบายธรรมะ
4. หมวดเรียนศาสนา
5. หมวดความตาย
6. หมวดเป็นให้เป็น
7. หมวดศีลธรรม
8. หมวดมงคล
9. หมวดมอง-มอง
10. หมวดโลก
11. หมวดปกิณกะ

การแบ่งหมวดเหล่านี้ผู้วิจัยเชื่อแน่ว่าเป็นการแบ่งหมวดหมู่ของผู้รวบรวมจัดพิมพ์ ซึ่งพยายามแบ่งตามเนื้อหาที่ปรากฏในบทกวีนิพนธ์

ในหนังสือ 'หัวข้อธรรมในคำกลอน' ประกอบด้วยคำนำที่น่าสนใจยิ่งจากท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งอธิบายให้เห็นประโยชน์อันสำคัญในการ 'เพ่ง' หรือ 'พิจารณา' หัวข้อธรรมในบทกวีนิพนธ์ เพราะคือเป็นรูปแบบหนึ่งของการปฏิบัติ 'กรรมฐานภาวนา' อันเป็นการสร้างปัญญาแก่ผู้อ่าน ท่านพุทธทาสภิกขุยังได้อธิบายด้วยว่า การอ่านด้วยอาการเพ่งพิจารณาดังกล่าวจะเป็นประโยชน์กว่าการอ่าน 'ตะพึด' หรือต่อเนื่องกันไปโดยมิได้พิจารณา

คำนำ

หัวข้อธรรมประเภทนี้มีไว้สำหรับใช้เพ่ง
 เพื่อให้เห็นข้อเท็จจริงแห่งข้อความนั้น
 แล้วเพ่งต่อไปเพื่อให้เกิดความรู้สึกเช่นนั้นขึ้นมาจริง ๆ
 จนจิตใจเปลี่ยนไปตามข้อเท็จจริงนั้น
 ในการที่จะทำให้เกิดความสดสังเวชความไม่ประมาท
 การเปลี่ยนนิสัยที่ไม่พึงปรารถนา
 กวาดล้างความรู้สึกชนิดที่ทำความรำคาญต่าง ๆ
 ให้แก่ตนให้หมดไปจากจิตใจ
 เพื่อให้เกิดความสะอาด ความสว่างและความสงบ
 โดยสมควรแก่การกระทำของตนๆ

ความรู้ ความเข้าใจ ที่เกิดจากการเพ่งทำนองนี้
 จะถูกต้อง และมีประโยชน์กว่าที่เกิดจากการอ่านตะพึด
 และยังเป็น การปฏิบัติกรรมฐานภาวนาชนิดหนึ่งอยู่ในตัว
 ทั้งสมาธิและปัญญาในระดับที่คนทั่วไปจะพึงทำได้
 และพร้อมกันนั้นก็เป็นที่ลืออยู่แล้ว
 ในขณะที่มีการสังวรระวัง บังคับตัวเองให้ทำเช่นนั้น
 ไม่มีโอกาสแก่การท้อสแต่ประการใด²⁰

นอกจากจะมีคำนำที่แสดงความสำคัญของการเพ่งพิจารณาธรรมะจากบทกวีแล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุยังได้เขียน ‘บทนำ’ เป็นร้อยกรองที่แสดงจุดยืนของกวี ว่ามุ่งเน้นความชัดเจนของ ‘อรรถแห่งธรรมะ’ มิใช่ความงามเชิงวรรณศิลป์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 บทนำ

คำประพันธ์	บทพระธรรม	ไม่จำเพาะ
ว่าจะต้อง	ไพเราะ	เพราะอักษร

²⁰ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

หรือสัมผัส	ข้อชด	แห่งบทกลอน
ที่อรชร	เชิงกวี	ตามนิยามฯ
ขอแต่เพียง	ให้อรรถ	แห่งธรรมะ
ได้แจ่มจะ	ถนัดเห็น	เป็นปฐม
แล้วได้รส	แห่งพระธรรม	คำอารมณ์
ที่อาจบ่ม	เบิกใจ	ให้เจริญฯ
ให้นิสัย	เปลี่ยนใหม่	จากก่อนเก่า
ไม่ซึมเศร้า	สุขสง่า	น่าสรรเสริญ
เป็นจืดกล้ำ	สามารถ	ไม่ขาดเกิน
ขอชวนเชิญ	ชมธรรมรส	งดกวี ²¹

ดังนั้นจากคำนำและบทนำของกวีทำให้เป็นที่เข้าใจได้ชัดเจนว่ากวีผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายให้บทกวีนิพนธ์เหล่านี้ทำหน้าที่ 'สอน' ในแง่ที่สมบูรณ์ที่สุด คือ ให้ 'คิด' นำไปพิจารณา และ 'ปฏิบัติ' จนเห็นผลอย่างแท้จริง เป็นการสอนธรรมะที่กวีผู้แต่งมีความตั้งใจให้สัมฤทธิ์ผล จึงได้อธิบาย 'จุดหมาย' รวมทั้ง 'วิธีการ' ให้แก่ผู้อ่านอย่างชัดเจน

เมื่อพิจารณาเนื้อหาคำสอนที่ปรากฏในหนังสือหัวข้อธรรมในคำกลอนแล้ว ผู้วิจัยขอแบ่ง 'คำสอน' ที่มีในกวีนิพนธ์เล่มนี้ เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. คำสอนทางโลกียธรรม
2. คำสอนทางโลกุตตรธรรม

คำสอนทางโลกียธรรม หมายถึง คำสอนทางโลกอันหมายถึง การสอนศีลธรรม จริยธรรม คำสอนประเภทนี้มีจำนวนไม่น้อย เพราะท่านพุทธทาสภิกขุให้ความสำคัญกับศีลธรรมเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเห็นว่าปัญหาทั้งหมดของสังคมและของโลกมาจากการขาดไว้ศีลธรรมของมนุษย์นั่นเอง ในเนื้อหาหมวดศีลธรรมท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ในหลายบทว่า ถ้าโลกนี้ขาดไว้ศีลธรรม โลกจะถึงความความพินาศ และเห็นว่าถ้ามนุษย์ขาดไว้ศีลธรรมก็จะเป็นเพียง 'คน' มิได้เป็นมนุษย์ ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ว่าผู้มีใจสูง

เป็นมนุษย์	เป็นได้	เพราะใจสูง
เหมือนนกยูง	มีดี	ที่แววขน
ถ้าใจต่ำ	เป็นได้	แต่เพียงคน
ข่อมเสียดี	ที่ตน	ได้เกิดมา ²²

²¹ อ้างแล้ว, ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ถ้าศีลธรรม	ไม่กลับมา	โลกาวินาศ
มนุษยชาติ	จะเลวร้าย	กว่าแคว้นฉาน
มวลหลงเรื่อง	กินกามเกียรติ	เกลียดนิพพาน
ล้วนคือด้าน	ไม่เห็นขจรัง	บังคับใจ ²³

เมื่อเน้นความสำคัญของศีลธรรมแล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุได้สอนแนวปฏิบัติอย่างชัดเจนว่า ประพฤติตนอย่างไรหรือพิจารณาตนและผู้อื่นอย่างไร จึงจะเป็นมนุษย์ที่ 'ใจสูง' แท้จริง สิ่งเบื้องต้นคือ การมองบุคคลอื่นในแง่ดี ซึ่งเป็นการฝึกเมตตาและรักษาจิตให้ผ่องใส

มองแต่แง่ดีเถิด

เขามีส่วน	เลวบ้าง	ช่างหัวเขา
จงเลือกเอา	ส่วนที่ดี	เขามีอยู่
เป็นประโยชน์	โลกบ้าง	ยังน่าดู
ส่วนที่ชั่ว	อย่าไปรู้	ของเขาเลย
จะหาคน	มีดี	โดยส่วนเดียว
อย่ามัวเที่ยว	ค้นหา	สหายเอ๋ย
เหมือนเที่ยวหา	หนวดเต่า	ตายเปล่าเออ
ฝึกให้เคย	มองแต่ดี	มีคุณจริงฯ ²⁴

สิ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นมากที่สุดในการสอนฆราวาสคือ การทำงาน และการทำหน้าที่ ด้วยจิตอันผ่องใส ไม่มีอึดตา ทำด้วยความรักความสมัครใจ เพราะการทำงานด้วยจิตอันเป็นกุศลถือเป็นการปฏิบัติธรรมอันอาจนำไปสู่การบรรลุธรรมอันเลิศได้

²² อ้างแล้ว หน้า 136.

²³ อ้างแล้ว หน้า 148.

²⁴ อ้างแล้ว, หน้า 163.

การงานคือการปฏิบัติธรรม

อันการงาน	คือคุณค่า	ของมนุษย์
ของมีเกียรติ	สูงสุด	อย่าสงสัย
ถ้าสนุก	ด้วยการงาน	เบิกบานใจ
ไม่เท่าไร	ได้รู้ธรรม	น่าซึ่งจริง
เพราะการงาน	เป็นตัวการ	ประพาศิธรรม
กุศลกรรม	กล้าปณมา	มีค่ายิ่ง
ถ้าจะเปรียบ	ก็เปรียบคน	ฉลาดยิ่ง
นัดเดียววิ่ง	เก็บนก	หลายพกมา
คือการงาน	นั่นต้องทำ	ด้วยสติ
มีสมาธิ	ขันติ	มีอุตสาห
มีสัจจะ	มีทมะ	มีปัญญา
มีศรัทธา	และกล้าหาญ	ร้งงานจริง ²⁵

คำสอนทางโลกุตตรธรรม หมายถึง คำสอนอันทำให้อยู่พ้นวิสัยโลก หรืออยู่เหนือโลก คือไม่ต้องผูกติดยึดมั่นวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ อันไม่จบสิ้นตามอำนาจกรรมและกิเลส

คำสอนทางโลกุตตรธรรมนั้นถือเป็นเนื้อหาสำคัญที่สุดในคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ ทั้งในฐานะแห่งความเป็นพระเถระ และความเป็นกวี หัวข้อธรรมที่ท่านเน้นเป็นพิเศษคือ เรื่องการลดอัตตาตัวตนเพื่อให้เข้าถึง ‘ความว่าง’ หรือเข้าถึง ‘นิพพาน’ คำที่ท่านพุทธทาสภิกขุใช้อธิบายอัตตาตัวตนคือ ‘ตัวกู’ ซึ่งกลายเป็นศัพท์สำคัญที่ปรากฏในงานนิพนธ์ของท่านพุทธทาสภิกขุ ทั้งในบทร้อยแก้วและร้อยกรอง

ใน หัวข้อธรรมในคำกลอน ปรากฏมีบทกวีที่อธิบายเรื่องตัวกู อยู่จำนวนไม่น้อย ท่านพุทธทาสภิกขุพยายามอธิบายเรื่องนี้อย่างเรียบง่ายด้วยภาษาที่ชัดเจน เช่น

ตัวกู - ตัวกู

อันความจริง	‘ตัวกู’	มิได้มี
แต่พอเฝ้า	มันก็มี	ขึ้นจนได้

²⁵ อ้างแล้ว, หน้า 3.

พอหายโง่	‘ตัวกู’	ก็หายไป
หมด ‘ตัวกู’	เสียได้	เป็นเรื่องดี
เหตุตั้งนั้น	จงถอน	ซึ่ง ‘ตัวกู’
และถอนทั้ง	‘ตัวกู’	อย่างเต็มที่
คงมีแต่	ปัญญา	และปรานี
หน้าที่ใคร	ทำได้ดี	เท่านั้นเอ๋ย ²⁶

นอกจากนั้นท่านพุทธทาสภิกขุ ยังเน้นเรื่องการพิจารณาตนเอง คือ รู้จักตนเอง เข้าใจตนเอง ในแง่โลกุตตระ คือ พิจารณาให้เห็นกิเลสของตน เพื่อจะได้พยายามบำเพ็ญจิตให้ปราศจากกิเลส ให้บรรลุถึงนิพพานอันเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนาได้

จงรู้จักตัวเอง

‘จงรู้จัก	ตัวเอง’	คำนี้หมาย
มีดีร้าย	อยู่เท่าไร	แรงไขขาน
ข้างฝ่ายดี	มีไว้	ในดวงมาน
ข้างฝ่ายชั่ว	รีบประหาร	ให้หมดไป

จงรู้จัก	ตัวเอง	คำนี้หมาย
ว่าในกาย	มีกิเลส	เป็นเหตุใหญ่
จึงสาระแน	แต่จะทำ	บาปกรรมไกล
ต้องควบคุม	มันไว้	ให้รักษบุญ

จงรู้จัก	ตัวเอง	คำนี้หมาย
สังขารไว้	ตนตัว	แม้แต่หมูน
ไปตามเหตุ	ปัจจัย	ที่ใส-รูน
พ้นบาปบุญ	ชั่วดี	มีนิพพานฯ ²⁷

เมื่อท่านพุทธทาสภิกขุจะพยายามสอนโลกุตตรธรรมอันลึกซึ้ง ท่านก็ได้อธิบายขั้นตอนให้ปฏิบัติได้อย่างง่าย ๆ เช่น

²⁶ อ้างแล้ว, หน้า 24.

²⁷ อ้างแล้ว, หน้า 35.

ปากอย่างไรอย่าง

มีปากอย่างไร	ใจอย่างไร	หนทางสุข
ไม่เกิดทุกข์	เพราะยึดมั่น	ฉันทถลาง
ว่าคำพระ	พุทธองค์	ทรงแสดง
อย่าระแวง	ว่าฉันทถลาง	บอกข้อนเลข
อย่ายึดมั่น	สิ่งใด ๆ	ด้วยใจดู
ว่าตัวกู	ของกู	อยู่เฉย ๆ
ปากพูดว่า	ตัวกู	อยู่ตามเคย
ใจอย่าเป็น	เช่นปากเอ๋ย	เหวฬพวกเราร๑ ²⁸

เป็นอยู่ด้วยจิตว่าง

จงทำงาน	ทุกชนิด	ด้วยจิตว่าง
ขกผลงาน	ให้ความว่าง	ทุกอย่างสิ้น
กินอาหาร	ของความว่าง	อย่างพระกิน
ตายเสรีจสิ้น	แล้วในตัว	แต่หัวที่
ท่านผู้ใด	ว่างได้	ตั้งว่ามา
ไม่มีทำ	ทุกข์ทน	หม่นหมองศรี
‘ลิตปะ’	ในชีวิต	ชนิดนี้
เป็น ‘เคล็ด’ ที่	ใครคิดได้	สบายเอษ๑ ²⁹

แม้แต่เรื่อง ‘ความสุข’ ที่มนุษย์มักแสวงหาท่านพุทธทาสภิกขุ ก็ได้ให้ข้อคิดอันเป็น
โลกุตตรธรรมอันลึกซึ้งไว้

สถาบันวททยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ความสุข

	ความเอ๋ย	ความสุข
ใคร ๆ ทุก	คนชอบเจ้า	เฝ้าวิ้งหา

²⁸ อ้างแล้ว, หน้า 114.

²⁹ อ้างแล้ว, หน้า 113.

“แกก็สุข	ฉันก็สุข	ทุกเวลา”
แต่คูหน้า	ตาแห้ง	ยังแคลงใจ
ถ้าเราเผา	ตัวฉันหา	ก็น่าจะสุข
ถ้ามันเผา	เราก็ ‘สุข’	หรือเกรียมได้
เขาว่าสุข	สุขเนื้อ	อย่าห่อไป
มันสุขเย็น	หรือสุขไหม้	ให้แน่เอ่ย ³⁰

เราจะเห็นได้ชัดเจนว่า ท่านพุทธทาสภิกขุได้ใช้กวีนิพนธ์ของท่านเป็นสื่อ ‘คำสอน’ อันกว้างขวาง ในทางโลกและทางธรรม ภาษาที่ใช้มีความกระชับเรียบง่าย และสามารถกระทบใจผู้อ่าน แม้กวีเองจะออกตัวในคำนำว่า ‘ขอเชิญชวนชมธรรมรสงดกวี’ ก็ตาม

กวีนิพนธ์ ของอังคาร กัลยาณพงศ์

อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นกวีร่วมสมัยที่มีผลงานโดดเด่น อันมีวรรณศิลป์เฉพาะตน เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ผลงานที่ได้รับยกย่องอย่างสูงคือ กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ถิ่นนำภูกระดึง ปณิธานกวี และบางกอกแก้วคำตรวล

เมื่อพิจารณาเพียงลีลาภาษาที่โดดเด่น และวรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ผู้อ่านอาจจะไม่คิดที่จะรวมงานของอังคาร กัลยาณพงศ์เข้าไปในกลุ่มของวรรณคดีคำสอน แต่เมื่อพิจารณา ‘สารสำคัญ’ ที่อังคาร กัลยาณพงศ์ พยายามสื่อกับผู้อ่านแล้ว เราจะพบว่าสารสำคัญที่อังคารสื่อผ่านกวีนิพนธ์อันงดงามความสะเทือนใจนั้นมีเนื้อหาอันมีลักษณะเป็นคำสอนอยู่มากมาย

ผู้วิจัยจะขอแบ่ง ‘คำสอน’ ในงานของอังคาร ออกเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ ดังนี้

1. คำสอนเกี่ยวกับธรรมะกับธรรมชาติ
2. คำสอนเกี่ยวกับอุดมคติแห่งชีวิต

1. คำสอนเรื่องธรรมะกับธรรมชาติ

ลักษณะของ ‘คำสอน’ ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ของอังคาร มีลักษณะใกล้เคียงกับคำสอนในงามของครูเทพ ในแง่ที่ว่า เป็น ‘ความคิด’ ของกวีที่ปรารถนาจะชี้แจงและชี้แนะแก่ผู้อ่าน อย่างไรก็ตามความคิดที่นำที่อังคารสื่อผ่านในงานนั้นเป็นความคิดเชิงอุดมคติ ที่กล่าวได้ว่าได้รับอิทธิพลแห่งพุทธศาสนาอย่างสูง

³⁰ อ้างแล้ว, หน้า 191.

‘คำสอน’ สำคัญที่อังคาร พยายามสื่อกับผู้อ่าน คือ ความสำคัญของธรรมะ และความสำคัญของธรรมชาติ เมื่ออ่านงานของอังคารอย่างละเอียดจะพบว่าอังคารเป็นกวีที่ยืนยันเรื่องความวิเศษงดงามและความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติได้อย่างทรงพลังยิ่งทั้งนี้มิใช่เป็นเพราะอังคารมีความสามารถในการพรรณนาบรรยาย ให้ธรรมชาติมีชีวิตด้วยภาษาอันวิจิตรเท่านั้น หากเป็นเพราะอังคารมีมโนคติอันลึกซึ้งที่จะมองเห็นธรรมชาติเป็นเหมือนครูที่ให้ธรรมะแก่มนุษย์ผู้มีปัญญา

ในลำนางูกระดิ่ง มีกวีนิพนธ์ที่รู้จักกันแพร่หลายของอังคารตอนหนึ่งซึ่งประกาศถึงความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติในฐานะของ ‘ครู’ ของกวี

ข้าน้อยมีครูอยู่ทั่วฟ้า

ข้าน้อยมีครูอยู่ทั่วฟ้า	คาริกาโลกหน้าสอนเรื่องสวรรค์
ที่สุดทุกข์สอนเรื่อง โลกกันตร์	โลกานู โลกนั้นสอนอินโดย ฯ
พระพายสอนให้อิสระเสรี	ไม่มีไซ้ตรวนกักขังสมัย
จรลี้ลม โนคติตริตรองไป	ในสุริยจักรวาลแสงจริง ฯ
พระสุริยาขลังกล้าอัคนี	สอนให้มีสุนทรีย์ใหญ่ยิ่ง
ธาตุเสน่ห้ชะเลฎผาป่าทั้ง	สิ่งทิพย์แสงสีหล้าวิลาวัลย์ ฯ
แจ่มจันทร์เจ้าสกาวกี่สอนซึ่ง	ถึงแก่นสารวิเศษของค่าฝัน
สามารถณมิติทิพย์นอกอนันต์	เป็นส่วยขวัญแด่โลกโชคดี ฯ
ยวงเมฆแก้วสอนการเปลี่ยนแปลง	มีรูปแท้ปัญญาวิเศษศรี
อย่ายึดมั่นอย่างหินสิ้นชีวี	รู้ที่คลี่คลายให้เลิศงาม ฯ ³¹

เมื่อพิจารณาบทกวีข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าอังคารได้เชื่อมโยงธรรมชาติกับการสอนธรรมะไว้อย่างชัดเจนเพราะผู้ที่อังคารอ้างว่าเป็นครูของคนนั้นคือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระพาย ดวงดาว เมฆ ภูผา ทะเล หินผา ในธรรมชาติ

สิ่งที่ครูเหล่านี้สอนให้กับกวีก็คือสอนความจริงแห่งชีวิตอันเป็นธรรมะได้แก่ เรื่องของสุขทุกข์ นรกสวรรค์ ความงามความดี ความเป็นอนิจจัง และความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นต้น

ธรรมชาติที่เป็นครูของกวีนั้น กวีได้พิจารณาทุกสิ่งในธรรมชาติ ทั้งสรรพสัตว์ใหญ่น้อย トラบเท่าถึงผงธุลีอนุภาคเล็กๆ ในธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ ก็เป็นครูให้ความรู้อันลึกซึ้งแก่กวี กวีจึงรู้สึก ‘กตัญญู’ ต่อธรรมชาติ มีความ ‘เคารพ’ ธรรมชาติอย่างยิ่ง และปรารถนาให้มนุษย์ทุกคนได้พิจารณาเห็นคุณค่าอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติด้วย

³¹ อังคาร กัลยาณพงศ์, ลำนางูกระดิ่ง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 240.

เรียนรู้แม่แต่ครุกระจริด
 สรรพสัตว์ทั่วฟ้ามาแนะนำ
 นฤมิตวงองค์ประกอบใหม่
 สอนให้กว้างขวางทุกโอกาส
 แม่แต่นิรนามความกระจริด
 ดำราอยู่ที่ฟ้าไภววัล
 โอมอำนาจบุญฤทธิ์กายสิทธิ์
 กตัญญูกตเวทีไปถึง

ชนิดผงธุลีอนุภาคเล็กล้ำ
 แม่มิติตำลึงพิเศษกิเลสमार ๑
 ยิ่งใหญ่ประ โยชน์แก้วแก่นสาร
 ด้วยผลงานโพธิสัตว์มหัศจรรย์ ๑
 เสมอมิตรบอกวิชาอาถรรพ์
 พลิมิงขวัญศึกษาตั้งจะจริง ๑
 จูงสัมฤทธิ์บารมีใหญ่ยิ่ง
 นิ่งเคารพบูชาอาจารย์เทอญ³²

ใน บางกอกแก้วกำสรวล หรือ นิราศนครศรีธรรมราช มีบทพรรณนาธรรมชาติอันเป็นบท
 พินิจคุณค่าทางจิตวิญญาณของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ คือ ธรรมชาติช่วยสร้างความดีความงามแก่โลก เป็น
 สิ่งช่วยทำให้มนุษย์ได้เรียนรู้ที่จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์คือ 'มั่งคั่งด้วยอริยทรัพย์' เหมือนธรรมชาติ

ขวงรัตนมณีแห่งน้ำ	ชลาสัย
วาวปลั่งรุ่งเพชรใส	พรางพร้อย
สกาหัวใจแห่งมนุษย์ไฉน	หมองหม่น
มีดพ่ายเพชรน้ำย่อย	ยั่วเขี้ยววิญญาณ ๑
หยาดน้ำเอ๋ยท่านนั้น	จากไหน มา
เรานี้จากนภาลัย	สู่หล้า
ลอยลงเยี่ยมบุหงาไพร	พรางทิพย์ ถึงนา
มาช่วยสุนทรีย์ฟ้า	เฟื่องฟูงสรรเสริญ ๑
น้ำเหินไปสู่ฟ้า	ตั้งสรรวง
พรายพรางรุ่งเงินยวง	ร่วงแพรว
อิสระยิ่งอย่างใหญ่หลวง	เหนือโลก
ซุบซิบเลี้ยงพิภพแก้ว	แม่นแล้วคำมหันต์ ๑
จักรวาลปั่นเสน่ห์ไว้	ธาตุทิพย์
คุณค่าพิเศษเลิศลิบ	แต่หล้า
ใครรู้รุ่งเรืองหีบ	เอาใส่ ใจเทอญ
มั่งคั่งอริยทรัพย์ท่า	ทั่วฟ้าไอศูรย์ ๑ ³³

³² อ้างแล้ว, หน้า 241.

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่า อังคารเปรียบเทียบความบริสุทธิ์ของธรรมชาติว่าบริสุทธิ์กว่าจิตใจของมนุษย์เช่น น้ำในแม่น้ำส่งประกายงดงามดุจเพชร แต่จิตใจมนุษย์หรือน้ำใจ 'สกาใจแห่งมนุษย์' กลับหมองหม่นไม่อาจเปรียบกับน้ำแห่งธรรมชาติได้

กวีได้อธิบายต่อไปอีกว่า หยาดน้ำใน 'ชลาลัย' หรือแม่น้ำนั้นมีกำเนิดอันสูงส่ง คือ มาจากท้องฟ้า แล้วเป็นน้ำฝนหยาดลงสู่ดิน หรือเป็นหยาดน้ำค้างพร่างพรอมความงามแก่ป่าและดอกไม้ป่า

น้ำเป็นอิสระสามารถลอยเป็นไอขึ้นสู่ฟ้าหรือสู่สวรรค์ สร้างเป็นรุ้ง เกิดเป็นเมฆ ร่วงหล่นเป็นฝนชุบเลี้ยงโลกได้

การพรรณนาขบวนการทั้งหมดนี้เป็นขบวนการที่ถูกต้องสมจริงของธรรมชาติ แต่ขณะเดียวกันก็เป็นความเปรียบที่สอนให้ผู้อ่านพิจารณาเห็นความงามความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่เป็นผู้ให้ และผู้อุ้มชูโลก หากมนุษย์สามารถเรียนรู้ได้เช่นนี้ ข่อมเป็นการพัฒนาจิตใจให้สูงส่งสมกับความเป็นมนุษย์อย่างแท้จริง

ใน กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ก็มีกวีนิพนธ์อันมีชื่อเสียงของอังคารที่กล่าวถึงการพัฒนาจิตใจของมนุษย์ที่จะเกิดขึ้นได้จากการพิจารณา 'สัจจะ' จากธรรมชาติหรือจากโลก

ในบทกวี โลก อังคารกล่าวถึงการที่มนุษย์จำเป็นต้องมี 'น้ำใจ' ต่อมนุษย์ด้วยกันเองและต่อเพื่อนร่วมโลกทั้งหลาย จึงจะทำให้โลกดำเนินไปได้ด้วยความสุข

โลก

โลกนี้มีอยู่ด้วย	มณี เดียวนา
ทรายและสิ่งอื่นมี	ส่วนสร้าง
ปวงธาตุต่ำกลางดี	ดุลยภาพ
ภาคจักรพาลมีร้าง	เพราะน้ำแรงไหนๆ
ภพนี้มีไซ้ห้ำ	หงส์ทอง เดียวเลย
กาเก้เจ้าของครอง	ชีพด้วย
เมาสมมุติของหอม	หินชาติ
น้ำมีตรแสง โลกมีวับ	หมดสิ้นสุขสานต์ ³⁴

³³ อังคาร กัลยาณพงศ์, บางกอกแก้วก้าวศรวล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2534), หน้า 60.

³⁴ อังคาร กัลยาณพงศ์, กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2533), หน้า 44.

2. คำสอนเรื่องอุดมคติแห่งชีวิต

นอกจากการขำเรื่องความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์แล้ว สารสำคัญอีกประการหนึ่งที่อังคารกล่าวขำอยู่เสมอ คือ การดำรงชีวิตอยู่อย่างมีอุดมคติ อุดมคติที่อังคารกล่าวถึงเป็นทั้งอุดมคติสำหรับตัวตัวเอง และอุดมคติที่กวีปรารถนาให้มีในมนุษย์ทุกคน เพื่อประโยชน์สุขยิ่งใหญ่ของสังคมและของโลก

ในส่วนอุดมคติแห่งชีวิตของกวีเองอังคารได้ประกาศ ‘ปณิธาน’ ในฐานะกวีไว้ในผลงานของตนเป็นจำนวนมาก ปณิธานอันนับเป็นอุดมคติแห่งชีวิตของกวีคือ การได้เป็นกวีผู้รังสรรค์งานเพื่อสร้าง ‘กุศลศิลป์’ เพื่อ ‘กอบกู้วิญญูญาณ’ หรือเพื่อ ‘เสาะทิพย์ที่สวรรค์มาโลก’ เพื่อสร้างความสุขความเกษมศานต์แก่โลก ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าอุดมคติแห่งชีวิตของกวี คือ การใช้ความเป็นกวีช่วยรังสรรค์กวีนิพนธ์มอบให้แก่โลกและมนุษยชาติ³⁵

ในส่วน ‘คำสอนเรื่องอุดมคติแห่งชีวิต’ นั้นกวีได้แสดงทัศนะขึ้นอย่างชัดเจนว่า มนุษย์จำเป็นต้องมีชีวิตอยู่อย่างมีจุดหมาย มีอุดมคติ แต่อุดมคติที่กวีปรารถนาให้มนุษย์ทุกคนมีนั้น คือ อุดมคติแห่งการพัฒนาจิตใจให้ก้าวข้ามพ้นความเป็นปฏุชนที่ตกเป็นทาสของกิเลส และของวัตถุและดำเนินชีวิตไปตามความเล่ห์ขิ้น หรือตามกระแสของกิเลส

ในบทกวี กู้ดวงใจ อังคารได้พยายาม ‘ชี้นำ’ และ ‘ปลุกเร้า’ ให้มนุษย์ใส่ใจในการพัฒนาจิตใจของตนให้สูงส่งยิ่งขึ้น เพื่อให้บรรลุถึง ‘โพธิญาณ’ หรือ ‘ปัญญา’ ที่จริงแท้อันจะนำไปสู่การดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่ามีแก่นสาร และท้ายสุดนำไปสู่ความสิ้นทุกข์อย่างหมดจดสิ้นเชิง คือการไม่ต้องตกเป็นทาสของกิเลส หลุดพ้นจากสังสารวัฏอันเป็นทุกข์

กู้ดวงใจ

ทั่วหล้านี้มีเวเวตา	จากฟากฟ้าคอยเฝ้าจ้อง
มองเวลานาทีทอง	ของทุกทุกคนบนแดนดิน ฯ
ชาติหนึ่งปรารถนาอะไร	ฤาใจเลวเหลวเปล่าสิ้น
ทำต่างต่างตามอย่างเคยชิน	กินแต่กากเดนชีวะ ฯ
วันนี้มีแก๊งค์อะไร	นฤมิตใจถึงทิพย์ขลังกล้า
สร้างแววแก้วมณีให้ปัญญา	เพื่อค้ำอมตะวิญญูญาณ ฯ

³⁵ดูรายละเอียดใน สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, หวังสร้างศิลปินฤมิตเพริศแพรว : การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541),

เวลาจะมาแจกหมู่นอน	บ่อนกินมิ่งขวัญสิ้นสะท้าน
มัวหลงเหลือระเริงสราญ	กิเลสมารจะฆ่าตาย ฯ
เมาเงินทองลำพองอำนาจ	แท้ทาสปราชัยไร้จุดหมาย
แววชีวิตจะแตกแหลกละลาย	อับอายเสียดายแรงหายใจ ฯ
ตื่นพื้นเถอะแสวงรมณีย์	ณ โลกนี้มีจริงและแจ่มใส
แต่สิ่งนั้นซ่อนอยู่แสนไกล	ในห้วงทิพย์โพธิญาณ ฯ
ปฏิบัติสัจจะสุนทรีย์	ปฏิรูปชีวิตมีแก่นสาร
สังเวชรักแต่จักรวาล	เพื่อสานตีสุขเสมอไป ฯ
กุ้ใจขึ้นไปเสมอคว	ราวเวาเกียรติยศยิ่งใหญ่
มุนีกฝึกปรี้อหฤทัย	ในปรัชญาวิสุทธิวิมุติเอ๋ย ⁶

เมื่ออ่านบทกวีนี้แล้ว เราจะสามารถเห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ปรากฏใน ‘คำสอน’ นี้ได้แจ่มชัด กวีเลือกศัพท์ทางพุทธศาสนามาใช้เช่น ปัญญา กิเลสมาร โพธิญาณ สัจจะ วิสุทธิ วิมุติ และกวียังใช้แนวคิดทางพุทธศาสนาเป็นข้อटकเตือนมนุษย์ว่า ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งไม่แน่นอน เวลาที่ผ่านมาไปย่อมทำลายทุกชีวิต

ดังนั้นการดำรงชีวิตอยู่อย่างประมาท คือ การดำรงชีวิตอยู่ตามอำนาจกิเลส ‘เมาเงินทอง ลำพองอำนาจ’ ย่อมนำไปสู่ความพินาศแห่งจิตวิญญาณ เป็นการเสียโอกาสที่ได้เกิดเป็นมนุษย์ กวีจึงเรียกร้องให้มนุษย์ ‘ตื่นพื้นเถอะแสวงรมณีย์’ การใช้คำว่า ‘ตื่น’ เป็นการใช้คำในกรอบแนวคิดของพุทธศาสนา ที่เห็นว่ามีมนุษย์ผู้มีปัญญาแล้วคือ มนุษย์ผู้เป็น ‘พุทธะ’ คือเป็นผู้ตื่นผู้รู้ผู้ไม่ตกเป็นทาสของมายา และกิเลสอีกต่อไป ยิ่งกว่านั้นสิ่งที่กวีต้องการให้มนุษย์แสวงหาคือ ‘รมณีย์’ อันอยู่ใน ‘ห้วงทิพย์โพธิญาณ’ ปกติแล้วคำว่า ‘รมณีย์’ มักถูกนำมาใช้ในความหมายแห่งโลกียสุข คือหมายถึงน่าพึงใจ น่าบันเทิงใจ งาม แต่กวีจึงใช้คำนี้ในบริบทแห่งโลกุตตรสุขเพราะ ‘รมณีย์’ ที่กวีกล่าวถึงนั้น หมายถึงความพึงใจความงามความสุขแห่งปัญญาอันยิ่งคือ โพธิญาณ

กวีกล่าวเน้นว่าให้มนุษย์แสวงหา ‘รมณีย์’ ในโลกนี้ เพราะรมณีย์นี้มีจริง แม้จะต้องค้นหาด้วยความเพียร เพราะอยู่แสนไกลในห้วงทิพย์โพธิญาณก็ตาม ในบริบทนี้จึงเท่ากับว่ากวียืนยันถึงการบรรลุธรรมในโลกนี้ การเข้าถึงปัญญาอันยิ่งว่ามนุษย์สามารถบำเพ็ญพัฒนาตนจนบรรลุปัญญาได้

การที่กวีกล่าวถึง ‘รมณีย์ในโลกนี้มีจริงและแจ่มใส’ นั้น เป็นที่เข้าใจได้ชัดเจนสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องแนวคิดสำคัญของอังคาร

⁶ อังคาร กัลยาณพงศ์, กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2533), หน้า 146.

อังคารกล่าวถึงความงามความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติที่เป็นผู้ให้ธรรมชาติแก่มนุษย์อยู่เสมอ อังคารจึงเรียกร้องให้มนุษย์หันมาสนใจพิเคราะห์ธรรมชาติด้วยสติด้วยปัญญา และเรียนรู้ธรรมชาติอันลึกซึ้งจากธรรมชาติ หากมนุษย์กระทำได้นั้นย่อมเกิดปัญญาหยั่งรู้ อันนำไปสู่ ‘รมณีย์’ ในโลกนี้นั่นเอง

กวียังได้ให้แนวทางในการปฏิบัติเพื่อแสวงหา ‘รมณีย์’ นั่นคือ ‘ปฏิบัติสัจจะสุนทรีย์’ และ ‘ปฏิรูปชีวิตมีแก่นสาร’ ซึ่งหมายถึงการประพฤติตน ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความซื่อตรง ความมั่นคงต่อความดีงาม และการปรับเปลี่ยนชีวิตให้ดำรงอยู่อย่างมีคุณค่ามีสาระ ซึ่งหมายถึง มอบความรักความเมตตาต่อโลกต่อมนุษยชาติ กวีใช้คำว่า ‘สังเวชรักแต่จักรวาล’

การจะปฏิบัติในแนวนี้ได้สำเร็จนั้นมนุษย์จำเป็นต้องมีศรัทธาและอุดมคติ รวมทั้งมีความเพียรอันสูงยิ่งด้วย กวีจึงใช้ความเปรียบอันงดงามว่า ‘กู่ใจขึ้นไปเสมอดาว’ เพราะด้วยความเพียรยิ่งในการ ‘ฝึกปรือหฤทัย’ นี้ มนุษย์ย่อมอาจเข้าถึงความหลุดพ้นอันบริสุทธิ์ซึ่งงดงามได้

นอกจากปลูกเร้าให้มนุษย์ ‘กู่ดวงใจ’ แล้ว อังคารยังให้ความสำคัญยิ่งต่อการทำงานหรือการสร้างสรรค์ผลงานให้แก่ผู้อื่น เหมือนกับที่ธรรมชาติเป็นผู้ให้แก่นมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ

อังคารหวังให้มนุษย์มีอุดมคติในการทำงานทำหน้าที่ของตนโดยมิได้หวังผลตอบแทนเป็นวัตถุเพราะอังคารเหยียดหยามการ ‘ขายวิญญาณแลกการทิ้งปวง’ นั่นคืออังคารดูหมิ่นมนุษย์ผู้หลงใหลวัตถุจนยอมสละอุดมคติของตน

ในบทกวี หวังแสวงอะไรในชีวิต อังคารได้อธิบายอย่างชัดเจนว่า อุดมคติแห่งชีวิตของมนุษย์ที่พึงใฝ่ฝันแสวงหาคือ หากคุณค่าของจิตวิญญาณและสร้างงานอมตะแก่โลก

หวังแสวงอะไรในชีวิต

หวังแสวงอะไรในชีวิต	แสวงหาค่าวิญญาณเลิศล้ำ
งานอมตะใดได้กระทำ	เป็นทานทิพย์แท้แค่แดนดิน ฯ
ถึงจะได้แก้วแหวนเงินทอง	ของวิเศษณรัฐพินีสัน
ประโยชน์อะไรถ้าใจมลทิน	ขายวิญญาณแลกการทิ้งปวง ฯ
ปรารถนาสิ่งใดในพิภพ	จบอุดมคติซัยที่ใหญ่หลวง
มิอยู่เพื่อมารยาหลอกลวง	จมหวังสามัญอันสามัญ ฯ
เรียนรู้อะไรในชาติหนึ่ง	รู้ซึ่งค่าดินฟ้ามหาศาล
ชื่นชมรสชาติของจักรวาล	สร้างแก่นสารตบะหฤทัย ฯ
ทุกจังหวะชีพจรสอนตน	จนเกิดญาณปัญญาแจ่มใส
กำราบปราบสัตว์ดิรัจฉานใน	ใจหมุ่มมนุษย์หฤฤทธิ์ร้ายแรง ฯ
โปรยปรายกรุณาเมตตาธรรม	แจกฝนฉ่ำโลกอันแห้งแล้ง
ดับไฟอเวจีสี่เลือดแดง	ฉายแสงศรีอารยเมตไตรย ฯ

บำเพ็ญบุญอุทิศกัลยาณิกุศล
 กู้พิภพล่วงพ้นลัทธิสรรพภัย
 เห็นความฝันเป็นจริง
 รู้รสปีติทิพย์มหัศจรรย์
 ผ่ากมรคกประเสริฐเลิศแล้ว
 อ้าลาเป็นดินน้ำลมไฟ

เพื่อเหตุเป็นโพธิสัตว์ยิ่งใหญ่
 คู่สมย์ใหม่พริ่งทุกสิ่งอัน ฯ
 ขณะเลิศล้ำพิภพจบสวรรค์
 อันมนุษย์โลกหลับหลงลืมไป ฯ
 คือค่าแก่น้ำใจเหนือสมย์
 ให้โลกไช้สุขทุกกาลเอ๋ย³⁷.

บทกวีข้างต้นนี้ช่วยขยายความการตั้งอุทิศเพื่อ 'คู่ดวงใจ' ที่ได้วิเคราะห์ไปแล้วให้กระจ่าง
 ขึ้น อังคารอธิบายให้เข้าใจว่า สิ่งสำคัญที่มนุษย์ต้องเรียนรู้คือ 'รู้ซึ่งค่าดินฟ้ามหาศาล' ซึ่งหมายถึงการรู้
 ตระหนักถึงความดีงามของธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ ผู้เป็นครูและผู้ให้แก่นมนุษย์

การปฏิบัติเพื่อไปสู่อุทิศนี้ คือการฝึกภาวนาด้วยตนเองทุกลมหายใจเข้าออก จนเกิด
 ปัญญาพอที่จะกำจัดกิเลสในจิตใจของตนเอง ได้อย่างสิ้นเชิง

'ทุกจังหวะชีพจรสอนตน จนเกิดญาณปัญญาแจ่มใส
 ก้าราบปราบสัตว์ดิรัจฉานใน ใจหม่อมมนุษย์หุดฤทธิ์ร้ายแรง'

สิ่งสำคัญยิ่งคือมนุษย์ต้องมีเมตตาธรรมต่อกันเพื่อดับทุกข์ร้อนในโลก สร้างโลกแห่งความ
 สุขอันสมบูรณ์ขึ้น อังคารใช้ภาพพจน์อันงดงามเปรียบเทียบเมตตาธรรมเป็นฝนอันโปรยปรายสู่โลก และดับ
 ความทุกข์ร้อนของโลกที่ร้อนรุ่มคจไฟนรกอเวจีให้ดับเย็นลงไป กลายเป็นโลกแห่งสุขของพระศรีอารย
 เมตไตรย

การกล่าวอ้างนาม 'พระศรีอารยเมตไตรย' เป็นการกล่าวอ้างถึง บุคคลแห่งความสุขอันเป็นอุดม
 คติ คือบุคคลที่มนุษย์จะมีความสุขสมบูรณ์เสมอภาคกันตามความเชื่อในคติพุทธศาสนา

ดังนั้นการมีอุดมคติแห่งชีวิตที่ทำงานเพื่อเป็น 'ทานทิพย์แท้แก่แดนดิน' นั้น ก็หมายถึงการที่
 มนุษย์แต่ละคนจะพยายามพัฒนาจิตของตน เพื่อสร้างสังคมให้เป็นสังคมแห่งความสุขสมบูรณ์ในอุดมคตินั้น
 เอง

อังคารได้กล่าวเปรียบเทียบว่ามนุษย์ผู้ไม่มีอุดมคติในการเป็นผู้ให้แก่โลกและแก่นมนุษย์ชาติ
 นี้ควรที่จะละอายใจนัก เพราะแม้แต่กรวดหินดินทรายยังสร้างแผ่นดินให้แก่โลก

'ดูแต่กรวดหินดินทราย ยังให้ปรุพีแต่หล้าสูงศักดิ์
 เสียดชาติเกิดเป็นมนุษย์น่ารัก จักไม่มีอะไรให้ใครฤฯ' ³⁸

³⁷ อ้างแล้ว, หน้า 190-191.

³⁸ อ้างแล้ว, หน้า 217.

กวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ จัดได้ว่าเป็นกวีร่วมสมัยที่ได้รับความนิยมมากที่สุด ทั้งมีผลงานจำนวนมากที่สุดผู้หนึ่ง เนาวรัตน์เป็นกวีที่สนใจศึกษาพุทธธรรมมาแต่แรกเริ่ม และได้บวชอยู่ระยะหนึ่งในสำนักของท่านพุทธทาสภิกขุ กล่าวได้ว่า พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานของเนาวรัตน์มาโดยตลอด

ในหนังสือรวมกวีนิพนธ์ คำหยาด เพลงขลุ่ยผิว ชักม้าชมเมือง เพียงความเคลื่อนไหว และ มุมมอง ของเนาวรัตน์ ปรากฏมีกวีนิพนธ์อันสื่อสาระสำคัญเกี่ยวกับพุทธธรรมและคำสอนอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจะขอแยกหัวข้อคำสอนอันปรากฏในกวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ดังนี้

1. คำสอนเกี่ยวกับธรรมะกับธรรมชาติ
2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม
3. คำสอนเกี่ยวกับจริยธรรม

1. คำสอนเกี่ยวกับธรรมะกับธรรมชาติ

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นกวีร่วมสมัยอีกผู้หนึ่งซึ่งมีความผูกพันกับธรรมชาติอย่างยิ่ง ปรากฏแจ่มชัดในผลงานของเนาวรัตน์ นับแต่เล่มแรกคือ คำหยาด บทบรรยายพรรณนาธรรมชาติอันประณีตไพเราะงดงามตามแบบฉบับอันนิยมในแบบวรรณศิลป์ไทยแต่โบราณ เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาในกวีนิพนธ์ของเนาวรัตน์ที่ได้รับยกย่อง

อย่างไรก็ตาม เนาวรัตน์มิได้มองเห็นเพียงความงดงาม ความวิจิตรของธรรมชาติเท่านั้น แต่ได้เชื่อมโยงปรากฏการณ์และวิถีแห่งธรรมชาติเข้ากับคตินิยมคำสอนอันลึกซึ้งด้วย ซึ่งในข้อนี้นับว่าเป็นส่วนที่ใกล้เคียงกับทัศนะของอังคาร กัลยาณพงศ์ อยู่ไม่น้อย ในรวมบทกวี เพลงขลุ่ยผิว และมุมมอง เป็นหนังสือรวมบทกวีที่มีลักษณะพิเศษคือ เป็นหนังสือภาพอันงดงาม มีบทกวีเป็นส่วนบรรยายเชื่อมโยงกับภาพ บทกวีหลายบทจะเป็นบทอันพิจารณาธรรมชาติแล้วนำเสนอข้อธรรมะต่าง ๆ เช่น สอนการดำรงอยู่ด้วยปัญญา ด้วยจิตอันอยู่เหนือโลก

ณ ที่ฟ้าสีคราม

บินข้ามฟ้าเนจร

อาบสีวิวรร

เวหาสน์ห้วงแห่งเวลา

ใจเราจะบรรจบ

พบสารพันพา

ศักดิ์สิทธิ์มหิทธา
 ถ้ำสาระไรสาระ
 สงบเยือกความเคลื่อนไหว
 คงอยู่ได้ด้วยอิสระ
 คินวันว่างพันธะ
 ณ กรณีทุกกรณี
 อยู่ในโลกแต่เหนือโลก
 เหนือ โสภสุขในทุกที่
 ทำสิ่งนี้เพื่อสิ่งนี้
 ไปตามมีที่ควรทำ³⁹

ในบทกวีข้างต้น เราจะเห็นว่า เนาวรัตน์ได้รับอิทธิพลจากท่านพุทธทาสในเรื่องของการดำรงชีวิตอยู่ด้วย 'จิตว่าง' ด้วยความเป็นอิสระ เพราะสิ่งที่กวีพยายามจะสื่อคือการอยู่ 'ในโลกแต่เหนือโลก' นั่นคือ การอยู่โดยปราศจากการยึดมั่นถือมั่น ปราศจากความยินดียินร้าย และอยู่ด้วยปัญญา เพียงเพื่อทำหน้าที่เท่านั้น

ธรรมะข้อนี้กวีได้จากการพิจารณาธรรมชาติที่ดำรงอยู่อย่างอิสระกว้างใหญ่ ดำเนินไปตามวิถีอันเป็นธรรมชาติ การพิจารณาเห็นวิถีอันอิสระงดงามนี้ข่อมทำให้มนุษย์ได้เรียนรู้เข้าใจชีวิตของคนอย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น

การพิจารณาธรรมชาตินี้ เนาวรัตน์พิจารณาในรายละเอียดของธรรมชาติ ทั้งสิ่งอันยิ่งใหญ่ไพศาล เช่น ท้องฟ้า แสงอาทิตย์ เมฆ ดวงดาว และพิจารณาชีวิตเล็ก ๆ เช่น ชีวิตของหนอนที่กินใบไม้

เนียนนุ่มหุ้มห่อละอออ่อน
 ชุกซอนพอนหาอาหาร
 เขี่ยคหยัดอิริยาอาการ
 ประสานกลมกลืนคืนคายดา
 สรรพสิ่งเกี่ยวพันกันหมด
 น้ำหยดกระเทือนเวหา
 เต็ดไม้กระเทือนคารา
 ยอดหญ้าหยั่งถึงสมุทรไท

³⁹ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, เพลงขลุ่ยผิว, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2535), หน้า 13.

ขณะหนึ่งถึงอีกขณะหนึ่ง
 ลึกซึ่งสัมพันธ์ห่วงไหว
 คือองค์เอกภพอำไพ
 ยิ่งใหญ่ในสิ่งเล็กน้อย
 ไปเกิดไปหาอาหาร
 คืบกินจักรวาลให้ร่อย
 ในท่ามกลางกาลผันคล้อย
 จักรวาลค่อยค่อยกินเรา⁴⁰

กวีพยายามอธิบายว่าด้วยการใช้ปัญญา มนุษย์ก็อาจเรียนรู้จากหนอนที่กำลังกินใบไม้ กวี
 ชี้ให้เราเห็นว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกในจักรวาลล้วนเกี่ยวพัน สัมพันธ์ต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นสิ่งเล็กน้อยเพียงใด

กวีใช้ความเปรียบอันงดงามว่า 'น้ำหยดกระเทือนเวหา เต็ดไม้กระเทือนคารา ยอดหญ้าแห้ง
 ถึงสมุทรไท' เห็นภาพว่าธรรมชาติล้วนผูกพันเป็นหนึ่งเดียว หยดน้ำ ใบไม้ ยอดหญ้า ก็สัมพันธ์กระทบกันได้
 กับท้องฟ้า ดวงดาว มหาสมุทร

ความคิดในลักษณะดังกล่าวนี้ กวีที่กล่าวซ้ำอีกในกวีนิพนธ์อีกหนึ่งบทในเล่มเดียวกัน ซึ่งใช้
 ภาพของสายฝน สายน้ำอันไหลวนเวียน

ชื่นฝนน้ำ
 คืบค้ำกับความปรารถนาไม่ปรากฏ
 แหวกว่ายในกระแสนระทด
 หยั่งลึกลงในหอคยาคชีวิต
 คือความเคลื่อนไหวไม่สิ้นสุด
 ทั้งมนุษย์สรรพสัตว์ศักดิ์สิทธิ์
 เกี่ยวร้อยรัดมันกระชั้นชิด
 ผนึกผนิดอยู่ในโลกถูกเดียวกัน
 ซึ่งหมุนไปกับฤดูกาล
 ผันผ่านไปตั้งความฝัน
 ทำลายล้างและหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์
 สร้างสรรค์และเสื่อมโทรมทุกสิ่งไป

⁴⁰ อ้างแล้ว, หน้า 79.

ขึ้นฝนน้ำ
 คมค้ำกับความเคลื่อนไหว
 ชีวิตเจ้าเอชคลาไค
 คว้างไกลในเวียงจักรวาล⁴¹

ผู้ที่คุ้นเคยกับภาพพจน์ในคติพุทธศาสนาน่าจะเข้าใจได้ว่า กวีกำลังใช้ภาพพจน์ของน้ำเพื่ออธิบายสังสารวัฏ ตามขนบเดิมว่าเป็นวัฏฏะอันยาวนาน ครอบคลุมที่มนุษย์ยังมี ‘ความปรารถนา’ หรือ ‘ตัณหา’ และขณะเดียวกันกวีพยายามอธิบายวิถีแห่งธรรมชาติที่มีทั้งการ ‘ทำลายล้าง’ การ ‘หล่อเลี้ยง’ หรือมี ‘การสร้างสรรค์’ กับ ‘ความเสื่อมโทรม’ จึงทำให้ทุกสิ่งเป็นความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นกรอธิบายเรื่องของ ไตรลักษณ์ในพุทธศาสนา อันได้แก่ ทุกขัง อนิจจัง และอนัตตา นั่นเอง

บางครั้งกวีพินิจดูธรรมชาติใกล้ตัวเช่น ใบไม้ ใบหญ้า และหยาดฝน เพื่อจะเข้าใจความหมายของชีวิตและวิถีแห่งชีวิต

ถามใบไม้
 อยู่กันอย่างไรเป็นทิวแถว
 พอฝนพราดำฉายประกายแพรว
 มีน้ำแก้วหยาดกลิ้งปลายนกนิค
 ริมริมจะหยดหยาด
 ใบไม้ประกาศประกาศิต
 เราคือความมีชีวิต
 มีสิทธิ์มีหน้าที่มีภาระ
 มีความงอกงามความเติบโต
 มีเวลาที่จะ โผล่ที่จะผละ
 ยืนอยู่ทุกยุคทุกกระยะ
 เราคือชัยชนะของแผ่นดิน
 ถามเวลา
 ผ่านมาผ่านไปไม่สุดสิ้น
 เวลาคำรามยำให้ชิน
 เราคลื่นกินสรรพสิ่งและตัวเอง⁴²

⁴¹ อ้างแล้ว, หน้า 77.

⁴² อ้างแล้ว, หน้า 64.

กวีให้คำนิยามของชีวิตจากการพิจารณาธรรมชาติว่าชีวิตต้องมีสิทธิ์ มีหน้าที่ มีความงอกงาม มีความคับสูญ โดยใช้ความเปรียบกับใบไม้ ซึ่งหมุนเวียนตามฤดูกาล ทั้งได้ให้มนุษย์พิจารณาเห็นว่า เวลาที่หมุนเวียนผ่านไปนั้นเป็นการกลืนกินสรรพชีวิตทั้งหมดด้วย ซึ่งความเปรียบและข้อคิดนี้เป็นประดุจการเจริญมรณานุสติในพุทธศาสนาประการหนึ่ง

นอกจากนี้กวียังกล่าวอธิบายถึงพุทธธรรมอันประณีตว่าด้วยอุปาทานของมนุษย์อันทำให้มนุษย์ตกอยู่ในความทุกข์หรือตกอยู่ในนรก ในมายา ในความหลงผิดทั้งหมด กวีใช้การบรรยายภาพของใบไม้ต้องแสงแดดเป็นเงาสั้นไหว และต้องลมร่วงลงสู่ดิน อันเป็นภาพที่งดงามยิ่ง

ใบไม้ไหวตะวัน
 แดดคั่นลำแดงแต่งร่าง
 จลกลายร้ายเงาเบาบาง
 พร่างพร่างพริ้วใบสยายลม
 ชีวิตไหวว่อนร้อนกว้าง
 ท่ามกลางความเจียบเรียบร่ม
 ความตื่นความตายไม่ตรม
 เกลียวกลมกลิ้งไปในกาล
 มายาเข้าหยอกหลอกขั่ว
 ลืมตัวหลงเดินเพ่นพ่าน
 ไหว่กว้างกลางอุปาทาน
 นานราวนรกหมกมิด
 สะอาด สว่าง สงบ
 จงพบเสียดิถุคติ
 ชีวิตคือสรรพชีวิต
 นิดนิตน้อยน้อยร้อยเรียง⁴³

เราจะเห็นได้ว่ากวีจงใจใช้ 'คำสอน' ในทางพุทธศาสนามาเป็นสาระสำคัญที่จะสื่อคือ การให้มนุษย์พิจารณาธรรมชาติ ให้เห็นธรรมะว่าจิตมนุษย์จะหลุดพ้นจากทุกข์ก็ต่อเมื่อมีความสะอาดจากกิเลส มีความสว่างด้วยปัญญา แล้วความสงบ หรือความสุขอันเป็นอุดมคติย่อมจะเกิดขึ้นได้จริง

นอกจากนั้น กวียังมุ่งให้มนุษย์พิจารณาทั้งธรรมชาติภายนอกที่เห็นด้วยตา และพิจารณาธรรมชาติภายในคือการเกิดดับของจิต ว่ามีลักษณะอันใกล้เคียงกันนั่นเอง

⁴³ อ้างแล้ว, หน้า 24.

ดังนั้นการพิจารณาธรรมชาติด้วยสติด้วยปัญญาที่อาจนับเป็นการพิจารณาจิต เป็นการบำเพ็ญภาวนาให้เกิดปัญญาเข้าใจธรรมชาติของจิตได้

จงดั้นขึ้นจากหลับ
 ดูความดับความไม่เที่ยง
 ความรู้อันคู่เคียง
 กับความหลงความไม่รู้
 สดชื่นขึ้นเพียงวัน
 ดั่งหมอกควันอันกว้างฟู
 ฟุ้งลอยแล้วผลอยพรู
 เป็นถ่านเถ้าธุลีละลาย
 แดงระยับประดับดอก
 จนนอกต้นตระหง่านกลาย
 เพียงวารีที่พาลววย
 เพื่อพันธุ้ใหม่ขยายพันธุ้
 จงดั้นขึ้นจากหลับ
 ดูความดับสับเปลี่ยนผัน
 ที่นี่และที่นั่น
 ขณะคิด ณ จิตตน⁴⁴

จากตัวอย่างที่วิเคราะห์มาข้างต้นนี้ เราจะเห็นว่าเนาวรัตน์ ใช้ธรรมชาติมาเป็นสื่อในการให้ 'ธรรมะ' แก่ผู้อ่านได้อย่างกว้างขวาง ทศนะที่มองเห็นธรรมชาติเป็นประคูดุแสดงธรรมให้แก่มนุษย์ มีลักษณะอันคล้ายคลึงกับที่อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้แสดงไว้ในงานของตน และในขณะเดียวกันอาจกล่าวได้ว่าเนาวรัตน์ได้รับอิทธิพลจากท่านพุทธทาสภิกขุ ในเรื่องของการให้ความสำคัญกับการทำหน้าที่ และการดำรงอยู่ในโลก โดยมี 'จิตว่าง' อันนำพาให้พ้นจากความทุกข์ และการยอมรับเอาความสงบจากธรรมชาติมาเป็นเครื่องสร้างปัญญาของมนุษย์ผู้เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติด้วยเช่นกัน

⁴⁴ อ้างแล้ว, หน้า 26.

2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

เนื้อหาของคำสอนในหมวดนี้ อาจกล่าวได้ว่าใกล้เคียงกับหมวดแรก แต่มีข้อแตกต่างว่าเป็น การให้ 'คำสอน' โดยตรง ซึ่งนำข้อธรรมมาอธิบายหรือกล่าวถึง แต่ไม่ได้กล่าวเชื่อมโยงกับธรรมชาติหรือใช้ ธรรมชาติเป็นสื่อ

คำสอน ในลักษณะดังกล่าวนี้มีปรากฏในคำหยาดซึ่งกวีอธิบายธรรมะสำคัญๆ ในพุทธ ศาสนา เช่น เรื่องความว่าง นิพพาน และสี่ลัทธิพรหมศาสตร์

ในบทกวี ความว่าง กวีพยายามอธิบายขบวนการของการสร้างสังขารในพุทธศาสนา คือ อธิบายให้เข้าใจว่า ความรู้สึกว่าเป็นตัวตนนั้น แท้จริงเกิดจากการกระทบกันของอายตนะภายในกับภายนอก หาได้เป็นเพราะมนุษย์มีตัวตนที่แท้จริงไม่

ความว่าง

พิมพ์ร่างฟ้างรูปปั้น	เป็นปฐม
หลอมแหล่งแอ่งอารมณ์	หล่อร้อน
สัมผัสโลกชินชม	ฉประสาท
อายตนะบิดครึ่งค่อน	แต่งตั้งเป็นตน ฯ
คายลดาบ้อมตั้ง	ตรึงตรา
โศดสดับรับภาษา	ทราบสิ้น
หวนกลืนเนื่องกลืนนา	สาสูด เกษมแฮ
ลิ้นรับรสรินลิ้น	รสลิ้มชิมลอง ฯ
พ้องสรรพสัมผัสเนื้อ	ผิวหนัง
กายกระทบกายฝั่ง	ไผ่เฝ้า
ใจประจุใจซัง	ใจชอบ
ใจเกลียดใจรักเร้า	รับแจ้งแปลงจริง
สรรพสิ่งสัมผัสสิ้น	โดยประสาท
หกอย่างดังประกาศ	กล่าวนี้
จิตปรุงคิดเป็นทาส	ทวารหก
ยึดมั่นสัญญาชี้	ช่วยสร้างสังขาร ฯ ⁴⁵

⁴⁵ นวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, คำหยาด, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เกี่ยว-เกล้าพิมพ์การ, 2537), หน้า 101-102 .

จากบทกวี ความว่าง นี้ กวีได้ใช้ศัพท์ทางพุทธศาสนาอย่างชัดเจน อธิบายให้เข้าใจว่ามนุษย์
หลงสุขหลงทุกข์ เพราะหลงการปรุงแต่งของจิตเพราะจิตตกเป็น 'ทาสของทวารหก' กวีใช้คำว่า รูป อายตนะ
สัมผัส จิต สัญญา สังขาร ศัพท์เหล่านี้เป็นศัพท์ทางพุทธศาสนา แต่ก็มีได้เป็นศัพท์ที่เข้าใจยากสำหรับผู้ที่ยัง
คนเป็นพุทธศาสนิกชน

ในบทกวี จักรคู่สัจจะ กวีได้อธิบายความหมายอันลึกซึ้งของนิพพาน อันเป็นอุดมคติสูงสุดใน
ในพุทธศาสนา กวีพรรณนาธรรมชาติของนิพพานด้วยภาษาวรรณศิลป์ที่มีลักษณะเป็นปริศนาธรรม ในภาษา
เรียบง่าย

จักรคู่สัจจะ

สิ่งซึ่งหาไม่ได้ในคำพูด
ซ้ำพิสูจน์ไม่ได้ในเหตุผล
ทั้งคิดเอาไม่ได้ในใจคน
เราจะกันไม่ได้ในการพบ
และเรากล่าวไม่ได้ ไม่มีอยู่
เพราะสำแดงให้ดูอยู่ไม่จบ
ว่า มีอยู่ ก็ไม่ได้เพราะไม่ครบ
มันไม่หลบแต่ก็เร้นพร้อมเป็นไป
เมื่อสระน้ำไร้ฝ้าเริ่มปรากฏ
เมฆสวยสดจึงสะท้อนซ่อนเงาใส
เมื่อสระน้ำใสสนิทเหมือนจิตใจ
สิ่งเหล่านี้ก็มีได้เหมือน ไม่มี⁴⁶

ในบทกวี อีกฟากหนึ่งของชีวิต กวีได้อธิบายวิถีแห่งการบรรลุธรรมว่าจะสำเร็จได้ด้วย
ปัญญา คือ สามารถ 'ปล่อยวาง' ได้สำเร็จ มิใช่ด้วยการบำเพ็ญด้วยความติดยึด เหมือนการสร้างสะพานข้าม
ห้วงน้ำสะพานย่อมเป็นเพียงเครื่องช่วยส่งให้ข้ามได้สำเร็จ มิใช่จุดมุ่งหมายสูงสุด

อีกฟากหนึ่งของชีวิต

ณ ที่นั้นอยู่ที่ไหนเราไม่รู้
 รู้แต่อยู่ไม่ไกลต้องไปถึง
 มีความหวังวาดไว้ใฝ่คะนึ่ง
 เป็นที่ซึ่งสามารถอาจได้มา

อาจเป็นจุดจุดหนึ่งซึ่งมีครบ
 ความสงบความงามความสง่า
 สิ่งสำหรับรับรองของชีวา
 ความมีค่าของชีวิตนิรันดร์

จากที่นี้ถึงที่นั่นนั่นเหลื่อมล้ำ
 เหมือนห้วงน้ำขวางหน้าปราการกัน
 เราต้องสร้างสิ่งข้ามห้วงน้ำนั้น
 สร้างให้ทันนาทีของชีวิต

จึงสมมติสร้างสะพานเป็นงานใหญ่
 สร้างเรื่อยไปเรื่อยไปไม่เสร็จกิจ
 รื้อแล้วเริ่มเสริมแล้วสร้างกว้างกว่าคิด
 จนหลงคิดแต่จุดสมมตินี้

ทুমชีวิตอุทิศพลีทั้งชีวิต
 กลายเป็นกิจเป็นเกณฑ์เป็นหน้าที่
 ห่างไกลจากจุดหมายไปทุกที
 เหมือนกรรมมีบั้งซ่อนซ่อนกำบัง

จงปล่อยเปิดปล่อยวางในข้างหน้า
 ปล่อยเปิดหนาปล่อยวางในข้างหลัง

ปล่อยเสียเถิดท่ามกลางวางระวัง
ถึงเสียเถิดถึงยังฝั่งของภพ⁴⁷

บทกวีข้างต้น ใช้ภาพพจน์การข้ามห้วงน้ำเป็นประจักษ์การข้าม ‘ห้วงสังสารวัฏ’ ไปสู่นิพพาน อันถือได้ว่าเป็นภาพพจน์อันคุ้นเคยตามขนบแห่งวรรณคดีพุทธศาสนา

คำสอนอันลึกซึ้งที่กวีพยายามถ่ายทอดคือ ความสำคัญยิ่งของการใช้ปัญญา จนสามารถก้าวข้ามความหลงผิดในสมมุติ ไม่ว่าจะเป็นสมมุติฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว คือทั้งกุศลอกุศล

การพยายามข้ามห้วงน้ำอันเปรียบเหมือนข้ามสังสารวัฏนั้น ถ้าผู้พยายามข้ามอยู่มัวหลงติดกับการสร้างสะพาน คือสร้างกุศลบารมี แต่ปราศจากปัญญาที่จะพิจารณาเรื่องการปล่อยวาง ก็อาจจะเป็นอุปสรรคขวางกั้น การบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกัน

นับได้ว่ากวีพยายามอธิบายธรรมในแง่ของโลกุตตรธรรมคือ ให้เข้าใจธรรมะในขั้นของการ ‘หลุดพ้น’ จากสมมุติในทางโลกหรือโลกียธรรม

เมื่อกวีมุ่งเน้น ‘ปัญญา’ เป็นเครื่องชี้นำวิถีทางการบรรลุธรรมแล้ว กวีจึงพยายามอธิบายผลเสียของการติดยึดในวัตถุ หรือในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การติดยึดในวัตถุ หรือในพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น ในบท สีสัณฑ์พตปรามาส กวีได้อธิบายให้เห็นโทษของศรัทธาที่ปราศจากปัญญาว่าเป็นเหตุแห่งความมกมาย นำจิตห่างไกลออกจากพุทธศาสนาอันแท้จริง เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาของเหตุผลและปัญญาอันให้ความสำคัญกับการชำระจิต การปฏิบัติจิตมิใช่พิธีกรรม เวทมนตร์คาถา หรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์อื่นใด

สีสัณฑ์พตปรามาส

นโมตัส	สก	ควโต
อรหโต	สัมมา	สัมพุทธัสสะ
สมาธิ	ตริตรอง	องค์พุทธะ

เชิญธรรมะมาแสดงแจ้งใจชน

ขอเชิญท่านอ่านถ้อยร้อยกรองนี้

ด้วยถ้วนถึทบทวนมวลเหตุผล

ความเป็นไปใดสิ้นอย่ายินยล

สำรวมตนตั้งจิตคึกกลางกลาง

⁴⁷ อ้างแล้ว, หน้า 126-127.

เชื่อหรือไม่ว่าท่านนั้นปานแก้ว
จะนึกแน่วแนวดิได้ทุกอย่าง
เมื่อจิตใจใสสะอาดปราศใขยง
และสว่างไสวสงบงาม

อำนาจจิตพิชิต โลกและ โสภสุข
แม้ปั่นปลุกประคองไม่มองข้าม
ตำราจรอยคอรู้อยู่ทุกยาม
จะเห็นความธรรมดาอันถาวร

ศรัทธาคือความเชื่อเกี่ยวพรก่อก
เหมือนมิดขอสองคมจมถึงขร
ถ้าใช้ถูกจะทลายกระจายจร
ใช้ผิดพรจะซ่อนคมจนจมมิด

สิ่งวิเศษเวทย์ไสยไร้เหตุผล
เป็นขำขกลกั่นใจให้ยึดคิด
เสียดายถ้าเกิดทั้งที่เป็นชีวิต
มาหลงคิดเล่นคมความมงมาย⁴⁸

ในรวมบทกวี มุมมอง กวีได้อธิบายธรรมะในลักษณะคล้ายคลึงกัน เมื่อกล่าวถึงการหลง
บูชาวัตถุมงคล มากกว่าการพยายามใช้ปัญญา

ห้อยพ้อไม่เห็นพ้อ

คอหักหยักสีกว่าคน
ปากมีแต่เป่ามนต์

ถึงเบ่งตาก็บอสดา

หยุดเกิดถูกหยุดเกิด

อย่าหลงเทิดแต่ศรัทธา

เป็นอยู่ด้วยปัญญา

อย่าเป็นอยู่เพียงปราณยัง⁴⁹

⁴⁸ อ้างแล้ว, หน้า 99-100.

ในหมวดคำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรมของเนาวรัตน์นี้อาจกล่าวได้ว่า กวีต้องการสอนให้ มนุษย์ 'เป็นอยู่ด้วยปัญญา' เพื่อให้สมกับการเป็นพุทธศาสนิกชนเพราะข้อนี้เป็นประเด็นหลักที่กวีนำเสนอไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาธรรมชาติอย่างลึกซึ้งเพื่อน้อมรับธรรมะอันสื่อผ่านวิถีแห่งธรรมชาติที่ปรากฏให้เห็น หรือในการนำข้อธรรมะมาอธิบายอย่างชัดเจนประการเทศนาธรรมผ่านถ้อยคำอันประกอบด้วยวรรณศิลป์ ในฐานะกวี

3. คำสอนเกี่ยวกับจริยธรรม

คำสอนเกี่ยวกับจริยธรรม นับเป็นคำสอนอีกประเภทหนึ่งที่ปรากฏในงานของเนาวรัตน์ และเนาวรัตน์จะใช้ธรรมชาติเป็นสื่อในการสอนจริยธรรมด้วย เช่น ใน เพลงขลุ่ยผิว ปรากฏบทกวีหลายบทมีเนื้อหาสอนเรื่องความสามัคคี การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การเสียสละเพื่อส่วนรวม และการมีความหวังในสิ่งดีงาม

ลักษณะคำสอนที่กวีนำเสนอนี้ เป็นการเชื่อมโยงกับธรรมชาติอย่างงดงามด้วย เช่น การให้กำลังใจความหวังผ่านการพิจารณาดวงเดือนและดวงดาวที่ไม่อยู่คงที่ มีการแปรเปลี่ยน แต่ไม่เคยหมดสิ้นหายไป เหมือนชีวิตมีสุขทุกข์แต่ไม่ควรสิ้นหวัง ต้องดำเนินไปอย่างมั่นคง เข้มแข็งจนกว่าจะสำเร็จ

เดือนแห่วงแล้วเต็มวง

ไม่คงมีดให้หม่นแสง

ฟ้าดำแล้วกำแดง

ประดับดาวเมื่อคราวคืน

หวังวายไซ้หมายหมด

มีรัตนที่มีสดชื่น

รวมใจให้หยัดชื่น

อยู่คงที่ย่อมมีหวัง

ดาวตกลงทุกคืน

ยิ่งดึกคืนยิ่งประดัง

เต็มฟ้าทุกคราครั้ง

ไม่เคยหมดเลยหนอดาว

มีส้มแล้วมีลูก

มีโศกสุขมีสืบสาว

จงก้าวทีละก้าว

ละก้าวไปถึงปลายทาง⁵⁰

เราจะเห็นได้ว่า กวีใช้ภาพพจน์อันงดงามคือ ท้องฟ้ายามราตรี ช้างขึ้นช้างแรม ดวงดาว คมคมมาเป็นสื่อสร้างอารมณ์แห่งการปลอบโยนและปลอบประโลมขณะเดียวกันก็ให้กำลังใจอย่างอบอุ่นด้วย

การมองธรรมชาติแล้วใช้สอนใจตน เป็นสิ่งที่กวีนำเสนอได้แบบคายงดงามเสมอ เช่น

วานนี้มีลมแรง

ฉันเห็นดอกหญ้าแดงขึ้นหยัด

ราบระเนนเอนล่อล่อมพัด

บางครั้งคล้ายขึ้นขัดทัดทานลม

หญ้าฝากเกสรดอกหญ้า

ไปกับลมช่วยพาผสานผสม

แจ้งข่าวคราวเคลื่อนเยือนชม

ช่วยทอพรหมคลุมพื้นให้แผ่นดิน

วันนี้ลมสงบ

ฉันได้พบพรหมใหญ่ไม่แหงนวิน

ระคาษดอกหญ้าสวรวรยริน

บานเต็มทั่วถิ่นธรณี

ฉันได้เรียนได้รู้อยู่อย่างหญ้า

ขึ้นหยัดฉกาจกล้าทำหน้าที่

อาศัยลมสู่ลมปมอินทรีย์

สร้างความดีความงามท่ามกลางลม⁵¹

การเรียนรู้ที่จะต่อสู้อย่างผ่อนปรนและอย่างมีจุดมุ่งหมาย เป็นอุบายของการสร้างความดีงามอย่างมั่นคงยืนยาวเป็นประโยชน์แก่สังคม เป็นการเรียนรู้อันมีค่ายิ่งสำหรับผู้ปรารถนาสร้างความดีงามอย่างแน่วแน่ไม่ย่อท้อ

⁵⁰ เยาวรัตน์ พงษ์ไพฑูย์, เพลงขลุ่ยผิว, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2535), หน้า 22.

⁵¹ ช้างแล้ว, หน้า 58.

แม้ในการสอนเรื่องพลังแห่งสามัคคี กวีก็ใช้ตัวอย่างจากธรรมชาติมาเป็นครูสอน เช่นเดียวกัน

ในป่าเปลี่ยว

พายุโหมเขี้ยวกระชั้นข่ม

ไม้เล็กหักรานอยู่ชานชม

ไม้ใหญ่เรียงระดมรับรายบัง

ยื่นหัดทะมัดมั่นกันจับซ้อน

ลดทอนกำลังลมสมตั้ง

เหยียดรากลึกกระหวัดครั้ง

ลำต้นตรงตั้งตลอดมา

นำลงน

ต้น ไม้ตั้งต้นอยู่เต็มป่า

พายุโหมกระหน่ำอยู่เต็มลำ

ต้น ไม้แน่นหนาพนาไพร

ฉัน ได้เรียน ได้รับ และ ได้รู้

ถ้าผู้ต้องสู้อย่างไม้ใหญ่

รวมกำลังตั้งมั่นต้านภัย

หมื่นไม้แสน ไม้สามัคคี⁵²

ภาพของต้นไม้ใหญ่ที่อยู่ร่วมกันอย่างเหนียวแน่นมั่นคง ได้เป็นภาพสอนหลักแห่งความสามัคคีอันเป็นจริยธรรมสำคัญยิ่งของทุกสังคมที่จะสามารถดำรงอยู่อย่างสุขสงบ

ในรวมบทกวี คำหยาด มีบทกวีซึ่งมุ่งจะสื่อ 'คำสอน' เรื่องความเมตตา และการไม่เบียดเบียนกัน โดยกวีใช้ภาพธรรมชาติที่สงบงาม และชีวิตที่ดำรงอยู่อย่างมีความสุข แต่กลับถูกมนุษย์ใจบาปทำลาย ด้วยความเห็นแก่ตัว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵² อ้างแล้ว, หน้า 60.

เสียงที่มาไม่ถึง

ตะวันขอแสงระยับกับยอดไม้
ลมแผ่วได้ระบายปามาอ่อนอ่อน
ใบไม้ร่วงลอยพลิวปลิวซับซ้อน
บ้างหมุนร้อนเรื่อยกว้างอยู่กลางลม

ผีเสื้ออ่อนกระพือปีกอีกซ้ำซ้ำ
เกาะส่งสงบนานกลางลานร่ม
หม่อมค้ำยันดินยังเดินงม
กลีบดอกสั้มกลิ่นสล้างที่กลางดิน

นกสองตัวเกาะนั่งบนกิ่งไม้
ร้องเพลงแห่งหัวใจไม่จบสิ้น
เพื่อนท้องฟ้าทำโลกโบกโบยบิน
และเพื่อนถิ่นที่เขื่อนเพื่อนรังฟาง
แล้วอีกมุมละเมาะไม้เริ่มไหวแหวก
สิ่งซ่อนแทรกซึ่งพบได้ในโลกกว้าง
มือที่เอื้อมออกมาค้อย่าง้าง
มือแห่งช่างผู้ชำนาญการก่อกรรม

แดดขอแสงสาดทอดลายยอดไม้
ตะวันใกล้อัสดงคล้อยลงต่ำ
เสียงคังซัดควัดเฉียบกลบเงียบง่า
แล้วเสียงร่ำลาตั้งก็วังเวง⁵³

บทกวีข้างต้นนี้เสนอ 'คำสอน' เรื่องความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ได้อย่างสะท้อนอารมณ์ เพราะกวีสามารถพรรณนาธรรมชาติอันสงบงามด้วยรายละเอียดที่มีชีวิตมีความเคลื่อนไหว หากสงบงามได้อย่างวิจิตรบรรจงทำให้เราเห็นภาพอันมีชีวิต และได้เห็นได้ยินความโศกเศร้าของมนุษย์ที่มุ่งทำลายชีวิตสัตว์อื่นอย่างไร้เมตตา

⁵³ นารรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, คำขยาย, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เกี่ยว-เกล้าพิมพ์การ, 2537), หน้า 115-116.

การตั้งชื่อบทว่า 'เสียงที่มาไม่ถึง' ทำให้บทวิเศษณ์ยิ่งขึ้น เพราะเนื้อหาในบทวิเศษณ์การกล่าวถึง 'เสียงเพลงแห่งหัวใจ' ที่นกร้อง และ 'เสียงของการมา' รวมทั้ง 'เสียงร่ำลาส่ง'

เสียงทั้งหมดนี้เป็นตัวแทนของความสุข ความโหดเหี้ยม และความโศกเศร้า ที่กวีพยายามจะสื่อ และเสียงที่มาไม่ถึงนั่นคือ เสียงทั้งหมดเหล่านี้ ที่มาไม่ถึงจิตสำนึกของมนุษย์ ไม่สามารถทำให้มนุษย์สำนึกผิดบาปใดๆ ได้

เมื่อพิจารณา 'คำสอน' ทุกหมวดที่ปรากฏในนามของเนาวรัตน์ แล้ว อาจกล่าวได้ว่าเป็นคำสอนอันได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาทั้งในระดับโลกีย์ธรรม และโลกุตระธรรม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ขาวงาม

ไพวรินทร์ ขาวงาม นับเป็นกวีร่วมสมัยรุ่นหลังที่ได้รับอิทธิพลจากทั้งงานของอังคาร กัลยาณพงศ์ และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ อย่างชัดเจน

ลักษณะของ 'คำสอน' ที่ปรากฏในงานของไพวรินทร์ มีลักษณะร่วมกับกวีร่วมสมัยอื่นๆ คือ เป็นการชี้แนะทางความคิด หรือแสดงความคิดเห็นที่กวีปรารถนาให้ผู้อ่านเห็นคล้อยตาม ไพวรินทร์ ได้เคยบวชเรียนในพุทธศาสนานานถึง 8 ปี ตั้งแต่วัยเด็ก จึงไม่น่าแปลกใจว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อกวีนิพนธ์ของเขาด้วยไม่น้อย

ผู้วิจัยขอแบ่งหัวข้อคำสอนอันปรากฏในกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ ออกเป็น 3 หัวข้อดังนี้

1. คำสอนเชิงสังคม
2. คำสอนเกี่ยวกับอุดมคติชีวิต
3. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

1. คำสอนเชิงสังคม

ไพวรินทร์ นับเป็นกวีรุ่นใหม่ที่น่าสนใจปัญหาสังคมเช่นเดียวกับกวีร่วมสมัย ปัญหาสังคมที่ไพวรินทร์นำมาพิจารณาเพื่อพยายามหาทางออกนั้นมีที่สำคัญอยู่ 2 ประการ

ประการแรก เป็นปัญหาเรื่องหญิงโสเภณีซึ่งกวีได้แสดงความคิดเห็นไว้อย่างชัดเจนว่าหญิงโสเภณีเป็นผู้ถูกสังคมทำร้าย เพราะหญิงเหล่านี้เป็นเหยื่อของสังคมวัตถุนิยม ความยากไร้ลำบากทำให้หญิงเหล่านี้จำต้องยอมรับสภาพของตน

ในรวมบทกวี คำใดจะเอ่ยได้ดังใจ กวีได้เขียนถึงปัญหาหญิงโสเภณีไว้หลายบทเช่น ดอกคำใต้ หญิงสาว และลำนำละครเรื่อง โศกนาฏกรรมแห่งความฝัน

นอกจากปัญหาหญิงโสเภณีแล้วกวียังสนใจปัญหาสถานภาพของสตรี และความโหดร้ายไม่ปลอดภัยของผู้หญิงในสังคมที่มักถูกผู้ชายรังแกและทำร้าย เช่น บทกวี เขียนให้หญิงสาวที่ไร้พราน

กวีได้พยายามปลอบประโลมและปลุกเร้าให้ผู้หญิงมีความเชื่อมั่นในกำลังและความสามารถ ความดีงามของตน เพื่อที่จะเป็นผู้นำชีวิตของตนเองไปสู่ความสุขตามที่ปรารถนา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หญิงสาว

ในคืนวันสี่ขาวจกเล่าขาน

ด้วยสองเท้าสองมือคือตำนาน

จงทนทานเยี่ยงบุรุษพระนาง

หญิงสาว.....

สร้างคามฝันสีขาวที่สูงส่ง
ดวงตามองดวงใจฝันสิ่งมั่นคง
ยืนอยู่ตรงจุดที่เธออยากยืน

หญิงสาว.....

หลังน้ำตาสีขาวล้างขมขื่น
เธอต้องทวงชีวิตของเธอคืน
ด้วยการยื่นมือไปไขว่คว้ามัน⁴

ในรวมบทกวี ม้าก้านกล้วย กวีได้แสดงที่ศนะได้ชัดเจนว่าสังคมไทยยังคงเอาเปรียบสตรี

โดยเฉพาะการกอบ โภคผลประโยชน์จากหญิงโสเภณีที่กลายเป็นสินค้าระดับชาติ

แม่ศรีคณิกา

แม่ศรีเอ๋ย

แม่ศรีสนามหลวง

ฝันของแม่โรยร่วง

สนามหลวงเคยเศร้าไหม

แม่ศรีเอ๋ย

แม่ศรี โคนมะขาม

รักของแม่แสนงาม

โคนมะขามรู้หรือไม่

แม่ศรีเอ๋ย

แม่ศรี ไบตะแบก

ใจของแม่พร้อมแจก

ไบตะแบกหรือสนใจ

⁴ไพโรจน์ ชาวงาม, คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ (กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2529), หน้า 79.

แม่ศรีเอ๋ย
แม่ศรีโกนขนุน
โลกของแม่ทารุณ
โกนขนุนช่วยไฉน

แม่ศรีเอ๋ย
แม่ศรีคลองหลอด
อกของแม่แห่งขอด
น้ำคลองหลอดหรือเต็มได้

แม่ศรีเอ๋ย
แม่ศรีคณิกา
ผลของแม่ออกมา
เป็นเวทนาของเมืองไทย

(สร้อยรำพึงรำพัน) “ท่านนักปราชญ์แห่งอดีตกาล ท่านนักวิชาการแห่งปัจจุบัน กับท่านนักฝันแห่งกาลอนาคต ร่วมกันเสนอบทวิเคราะห์เฉพาะเวลา ท่านว่าแม่แต่ วัดยังมี ที่ชื่อไพเราะเสนาะว่า คณิกาผล กลใดประเทศของเราจะไม่ได้ชื่อนี้บ้าง อังจาก หขาดเหงื่อแรงงานของเหล่านางคณิกา ว่าแต่กระทรวงก็อุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว กับกระทรวงก็มีวัฒนธรรมและการอนุรักษ์ จะร่วมกันพิจารณาหรือไม่ อย่างไร แลเฮย”⁵⁵

ผู้อ่านจะสังเกตเห็นน้ำเสียงประชดประชันเสียดสีที่กวีแสดงต่อรัฐและต่อสังคม แต่ขณะเดียวกัน กวีแสดงความเห็นอกเห็นใจ ‘แม่ศรีคณิกา’ ที่เป็นผู้ถูกสังคมทำร้ายและไม่ได้ได้รับความยอมรับจากสังคมในฐานะมนุษย์คนหนึ่งซึ่งมีจิตใจวิญญาณอันงดงามของตนเอง

ปัญหาสังคมประการต่อมาที่ไพวรินทร์มักจะสื่อผ่านในกวีนิพนธ์คือ ปัญหาของการไร้น้ำใจ และการลุ่มหลงวัตถุในเมืองใหญ่เช่น ในกรุงเทพฯ

ใน ม้าก้านกล้วย กวีจะกล่าวเน้นปัญหาสังคมด้านนี้เป็นพิเศษ เพราะกวีสังเกตเห็นภัยจากการลุ่มหลงวัตถุของมนุษย์ปัจจุบันว่าเป็นการสร้างปัญหาสังคมอีกมากมายใน ‘อารมณกรุงเทพฯ’ กวีพรรณนาให้เห็นภาพของกรุงเทพฯ ที่มีปัญหารอบด้าน เพราะมนุษย์ทำลายธรรมชาติ เพื่อมุ่งเห็นความสุขทางวัตถุโดยเห็นแก่ตน และไม่คำนึงถึงส่วนรวมจึงทำให้ทุกคนต้องพลอยรับผลกระทบและเกิดทุกข์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ

⁵⁵ ไพวรินทร์ ขาวงาม, ม้าก้านกล้วย (กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์, 2538), หน้า 72-73.

โอ้ว่ากรุงเทพ มนุษย์สถิต
 เนรมิตเมืองวิมานม่านตะวัน
 เรียกกันว่า ‘มหานครผ่อนความทุกข์’
 คนตกทุกข์ทั่วเขตประเทศไทย
 เกิดต่างทิศ เดินต่างทาง อยู่ต่างที่
 ร่วมชุมนุมชุมพลในพารา
 สังคมควรประมวลสุขมาแบ่งสัน
 แต่กรุงเทพยังถูกทุกข์รุกรบกวน

สังคมคนระคนคิดจิตแย้งบูธ
 จะครองชัยใหญ่กว่าทั้งสากล
 ต้องรุกขเทวดามาลึงศึก
 แม้นมีวเมาลุ่มหลงแต่พงไพร
 โอ้คอนกรีตเทวดาเจ้าข้าเอ๋ย
 เช่นสรรพเทวดาทังธานี
 ดันคอนกรีตปลูกได้ไม่ยากนัก
 อัญเชิญเทพท่านสถิตเป็นมิตรคน

มนุษย์คิดจะเป็นเทพเสพสวรรค์
 หฤหรรษ์วัตถุธรรมประจำใจ
 ใครใคร่สุขก็อาจเสพจนสมได้
 ต่างมุ่งหวังหลังไหลกันเข้ามา
 ก็ต่างหมายใจจะมีสุขวาสนา
 แสวงหาสุขนิยมสังคมควร
 สังคมใดสังคมนั้นจึงสมส่วน
 เพราะมากมวลรสนิยมสังคมคน

ตั้งกองทัพแห่งมนุษย์พิสูจน์ผล
 ธรรมชาติวิบัติจนต้องปราศัย
 จิตสำนึกเทวดาจึงร่วมสมัย
 เครื่องเช่นไหว้ใดใจจะไม่มี
 ยุคสมัยสังเวทด้วยแสงสี
 ขับกล่อมด้วยมโหรีของเครื่องยนต์
 ดันเครื่องจักรอุดมคิมิคอกผล
 ที่ต่อสู้ดิ้นรนด้วยแรงงาน⁶

กรุงเทพในฐานะศูนย์กลางความเจริญทางวัตถุจึงกลายเป็นจุดรวมของปัญหาทั้งปวง แม้
 เทวดา รุกขเทวดา ก็ต้องตกเป็นทาสของวัตถุสมัยใหม่ด้วย เพราะธรรมชาติและชนบทถูกทำลายจนหมดสิ้น
 แล้ว นับเป็นการให้ภาพเสียดสีที่สะท้อนปัญหาสังคมและสภาพแวดล้อมของชาติได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ก็ยิ่งเห็น โทษของวัฒนธรรมแห่งวัตถุนิยมซึ่งกำลังเป็นตัวทำลายวัฒนธรรมอัน
 อ่อนโยนงดงามในอดีตใจเจ้าสาวใบตอง กวีใช้ ‘ใบตอง’ และ ‘พลาสติก’ เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมไทยเดิม
 กับวัฒนธรรมใหม่ และชี้ให้เห็นว่าวัฒนธรรมเดิมกำลังเลือนหายไปเพราะไร้ความเข้าใจไร้การอนุรักษ์หวง
 แทน เพียงเพราะมนุษย์หลงในความสะควกสบายอย่างฉาบฉวย

⁶ อ้างแล้ว, หน้า 64-65.

เจ้าสาวใบตอง

เธอเจ้าสาวใบตองในร่องสวน	เคยขอนวลมาพ้อห่อข้าวขาว
จะออกทุ่งออกทางทุกครั้งคราว	ต้องห่อข้าวห่อของแล้วท่องไป
จึงยามหิวแกะห่อก็ข้าวหอม	ถึงกลางแดดแผดคอมก็หอมได้
ละคำเคยอ้มหอมถึงหัวใจ	หอมแต่น้อยคุ้มใหญ่หอมไม่จาง

รักเจ้าสาวใบตองในร่องสวน	เคยหวนวลน้กหนามาจำห่าง
กระแสดมโหมบุกทั้งรุกบาง	จนเร็ดทิศแรมทางอยู่ร้างโรย
อยู่ร้างโรยโดยทางของบุกใหม่	อยู่เหน็บหนาวกับสมัยซึ่งให้โหย
อยู่รูดร้าวกับรักกระอักโอย	คั้นและคั้นจ้านน โดยสถานเดียว
พบเจ้าสาวพลาสติกระริกระรี่	หว่างวิถีทางแยกปलอมแปลกเปลี่ยว
มากแต่ข้มขั่วใจให้ลศเลี้ยว	หลอกให้ล้มนวลเขี้ยวเคยเคียงครอง

โอเจ้าสาวใบตองในร่องสวน	ยุคฉะนี้เขี้ยวवलคงควนหมอง
ยินแต่เพลงพลาสติกระริกระรี่	หรือสิ้นเพลงใบตองเสียดแล้วเอย ⁵⁷

การกล่าวถึงปัญหาการเสื่อมโทรมและเสื่อมสลายของระบบคุณค่าและวัฒนธรรมไทยนั้น กวีได้ยกตัวอย่างปัญหาของเด็กที่ขาดไร้การศึกษา อดอยากต้องเป็นเด็กขอทาน ในสังคมที่ถือว่าเป็นสังคม พุทธเพราะเด็กเหล่านี้เป็นเด็กที่หนีความยากแค้นในชนบทมาสู่เมืองใหญ่ แต่กลับถูกสังคมของผู้ใหญ่ทำร้าย และเอาเปรียบ ใช้เด็กเป็นเครื่องมือแสวงหาประโยชน์ใส่ตน

สังคมยังโหดร้าย	หากเด็กตายเพราะอดข้าว
สังคมยังขี้คนดาว	หากเด็กเราต้องขอทาน
สังคมยังว่าเหว	หากเด็กเร่ร้างไร้บ้าน
สังคมยังทรมาณ	หากเด็กถูกทารุณกรรม
หลายเด็กยังเข็ญใจ	หลากผู้ใหญ่ได้เหยียบขำ
หวังผลเมตตาดุธรรม	กระทำเด็กพิการพิกล
โยเด็กน่าสงสาร	มั่งขอทานอยู่ริมถนน
นี่หรือสังคมคน	สังคมที่มีเมตตา ⁵⁸

⁵⁷ อ่างแล้ว, หน้า 43.

⁵⁸ อ่างแล้ว, หน้า 70.

2. คำสอนเกี่ยวกับอุดมคติชีวิต

คำสอนเกี่ยวกับอุดมคติชีวิตที่ไพวรินทร์นำเสนอในกวีนิพนธ์ของตานั้น มีลักษณะเด่นที่น่าสนใจคือ การเรียกร้องให้มนุษย์มีความรัก ความเสียสละและศรัทธาในเสรีภาพและความดีงาม

กวีเข้าใจดีว่าในโลกปัจจุบันแห่งความลุ่มหลงในวัตถุ มนุษย์อาจสูญเสียศรัทธาต่อความรัก ความดีงาม แต่กวีได้พยายาม 'ชี้นำ' ความคิดให้มนุษย์ได้ตระหนักในความยิ่งใหญ่อันเป็นพลังสร้างสรรค์ของความรัก ซึ่งในความหมายของกวี 'ความรัก' มีความหมายครอบคลุมความรัก ความเมตตา ความมีน้ำใจต่อกัน หรืออาจกล่าวว่ามีมนุษยธรรม นั่นเอง

กวีมีศรัทธายิ่งใหญ่ต่อความเป็นกวีและได้ประกาศอุดมคติชีวิตของตนว่าเป็นการสร้างสรรค์ด้วยความรักอันยิ่งใหญ่ เพราะการสร้างกวีนิพนธ์ของไพวรินทร์ เป็นการ 'หาความรักมาโรยโลก บรรเทาโศกเศร้าสร้อย'

กวีพิจารณาเห็นขบวนการสร้างสรรค์งามของตนว่าเป็นการสร้างความเป็น 'อมตะ' แต่ศิลปะอันเป็นสมบัติล้ำค่าของมนุษยชาติ

ชีพนี้ซึ่งจักต้อง	ล้มตาย
ตั้งแห่งเทียนละลาย	ลุกไหม้
แสงหนึ่งซึ่งใจหมาย	ส่องมืด
หนึ่งดับอีกหนึ่งได้	เกิดด้วยศรัทธา
ศรัทธามาผูกร้อย	บทโคลง
ใจหนึ่งรักเชื่อมโยง	หยดให้
ใจหนึ่งซึ่งจรโลง	ใจหนึ่ง
ใจหนึ่งซึ่งใจได้	อยู่ด้วยดวงใจ

ดวงใจใฝ่ตริภักดิ์	ตอบถาม
ชีพหนึ่ง รักหนึ่ง นาม-	หนึ่งสร้าง
ผิดถูกผูกคิดตาม	สติหนึ่ง
ออกอื่นฝืนใจบ้าง	บอกแจ้งแถลงถึง
จึงเหลืออีกขณะนี้	จันรรจ์
แทนร่างแทนใจอัน	หนึ่งนี้
แผ่นดินแผ่นดินฟ้าพื้น	ผ่านฝาก
กับยุคสมัยชี้	เชื่อมไว้ อวสาน ๕ ⁹

ไพวรินทร์ ขาวงาม, คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ (กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2529), หน้า 33.

ไพวรินทร์ มีทัศนคติอันใกล้เคียงกับอังคารว่าชีวิตอันปราศจากจุดมุ่งหมาย ปราศจากอุดมคติ เป็นชีวิตที่ไร้ค่า ใน ‘เพลงไทยของคนทุกข์’ กวีได้ประกาศอย่างทรงพลังว่า มนุษย์ที่ปราศจากใจรัก ย่อมอยู่อย่าง ไร้ค่า

เป็นคนช่างไร้ค่า	หากเกิดมาเพียงตัวตน
ปล่อยใจให้อับจน	อยู่กับใจที่ร้างใจ
ชีวิตแสวงหา	ซึ่งคุณค่าเฉพาะใคร
เนื้อทุกข์ของลูกไท	มีเนื้อกรรมไว้ทบทวน
ฝันเงิบงามเรียบง่าย	ค้นความหมายไปทั้งหมด
ครุ่นคิดชีวิตควร	จะค้นค่าของความคิด
พืชพันธุ์แห่งความรัก	จะรู้จักคู่ดวงจิต
พืชพันธุ์แห่งชีวิต	จะเสรีอยู่รอรอง
ข้าวเขียว จะเต็มนา	ปลาอ้วน จะเต็มหนอง
ผักอวบ จะเต็มคลอง	ทั้งคลองน้ำจะน้ำเย็น ⁶⁰

ในความคิดของกวี ‘ใจที่ร้างใจ’ คือใจที่ปราศจากมนุษยธรรมและความรัก เป็นใจที่ไม่แสวงหาคุณค่าของชีวิต ไม่ใฝ่ฝันถึงความดีงามใด ๆ จึงจะไม่เป็นใจที่สร้างสรรค์ หรือเสียสละเพื่อผู้อื่นได้ กวีกล่าวถึงความเสียสละตนของสื่อสร้างสรรค์ความดีงามแก่โลกและแก่สังคม เพราะกวีตระหนักว่าคุณธรรมและความกล้าหาญที่จะเสียสละได้เท่านั้นที่จะรักษา ‘มนุษยธรรมอันงดงาม’ ของมนุษยชาติไว้ได้

โลกมีมนุษยชาติใช้	งานใด ก็ดี
งานมนุษย์หนักนักใน	โลกกว้าง
ทุกภารกิจสมัย	เสมอชีพ หนึ่งแล
ทุกข์สุขทุกตรสสร้าง	ค่าน้ำใจหอม
พร้อมแบกของหนักให้	เบายุค สมัยเฮ
เพื่อนอื่นหมิ่นแสนปลุก	ปลอดคู่
อุดมร่มรื่นรุก -	ชชาติรัก
ฝันหนึ่งใจหนึ่งรู้	รักแท้ทอฉวีล

⁶⁰ ไพวรินทร์ ขาวงาม, ฤดีกาล (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2532), หน้า 47.

หากรินชลเนตรได้	จกริน เกิดเอย
ทรายกรวดปัดปิดพิน	ชุ่มชื้น
ดวงใจบ่ใช่หิน	จงเจ็บ เกิดคนอ
ยังเจ็บยังใจพิน	ยังฟุ้งขจรพิน

ขวัญเฮ้ยเคยจับน้ำ	ใจหนาว
โลกมอบของขวัญคราว	โศกสร้อย
ผ่านรัตติกาลยาว	พบรุ่ง อรุณแสง
แขวนชีพประทีปน้อย	สว่างร้อยริสรมย์

โลกมีมนุษย์ชาติใช้	ดูแล โลกเอย
วานมนุษย์สืบทอดแปร	ค่าไว้
สืบลูกสืบหลานกระแเส	เลือกมนุษย์
ไหลสู่หญิงชายได้	หลังให้โลกา ⁶¹

กวีใช้น้ำเสียงปลอบประโลม และปลุกเร้าได้อย่างกลมกลืนเพราะกวีเข้าใจดีว่า ความมีอุดมคติและมุ่งการเสียสละนั้นมีใช้กระทำได้โดยไม่เจ็บปวด ดวงใจมนุษย์มิใช่หินผา ย่อมเจ็บปวดได้ แต่มนุษย์ผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ย่อมทำความเจ็บปวดนั้นให้กลายเป็นแรงบันดาลใจอันทรงพลังยิ่งขึ้น 'ยังเจ็บยังใจพิน ยังฟุ้งขจรพิน'

การกล้าผจญกับความทุกข์แล้วนำมาเป็นพลังสร้างสรรค์ที่ยิ่งใหญ่ของงานนั้นเป็นสิ่งที่กวีกล่าวข้อยู่เสมอ เช่นในบทกวี 'ตันธาร' กวีย้ำความยิ่งใหญ่ของการเสียสละเพื่อนำไปสู่การสร้างสรรค์คุณประโยชน์ดุจดั่งตันธารให้กำเนิดสายน้ำหล่อเลี้ยงชีวิตอยู่เสมอไปไม่มีหมดสิ้น

ตันธาร

คืนดวงเนตร โขกชุ่มชลเนตร
 ทบเทวชนเป็นมหาารีใหม่
 กลิ่นจะเขี้ยวเกลียวจะกลอกกระลอกไป
 หล่อเลี้ยงใจธรรมชาติสะอาดนั้น ฯ

⁶¹ ข้างแล้ว, หน้า 110.

ครูแห่งทุกข์สอนว่าจงกล้าทุกข์
กล้าจะปลุกวิญญาณเจ็บसानใส่
ไสหยาคน้ำ โศกวงหน้า น้ำตาใคร
ระเหยไปสู่เมฆเสกฝนนั้น ฯ

บ่อน้ำฝิ่ง บึงน้ำพิษ อยู่ทิศเหนือ
ทะเลเกลือ ธารชีวิต อยู่ทิศใต้
คนหิว สัตว์หื่นกระหายใจ
เลือกน้ำใสดื่มซึ่ง ณ ทรวงนั้น ฯ

จงเป็นต้นธาร
จากวิญญาณเขื่อนท้องสมุทรใหญ่
จบดวงคืน สิ้นเมื่อดาว ยาวไกล
ไหลและไหล ร้าวและรวดปวดเช่นนั้น ฯ⁶²

3. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

ไพวรินทร์ เป็นกวีที่ได้บวชเรียนอยู่เป็นเวลาถึง 8 ปี อิทธิพลแห่งพุทธศาสนาจึงปรากฏอยู่ในงานของเขาในรูปแบบของการพิจารณาคุณค่าและหมายความของชีวิตในมิติต่าง ๆ เช่น กวีพิจารณาหลักอนิจจังของชีวิตในบทกวี ‘หาย’

ลืมตาค้นหา	หาสิ่งที่หาย
หาแล้วได้มา	มาเพื่อจะหาย
ชีวิตที่เหลือ	รอเพื่อจะหาย
รอกการหายวับ	ไปกับความตาย
มีใจหนึ่งดวง	เป็นห่วงกลัวหาย
ตัดดวงความรัก	ก่อนจักใจหาย
รีบคูณน้ำค้าง	ก่อนแดดจะสาย
กินความไฝ่ฝืน	แทนข้าวกันตาย

แท้ชีวิตจริง	ทุกสิ่งขาดหาย
เกินเกินขาดขาด	ขาดขาดหายหาย
มีอาจจะเต็ม	เพิ่มส่วนที่หาย
แต่อาจแทนค่า	ศรัทธากำจาย
มีใจหนึ่งดวง	เป็นห่วงกลัวหาย
มีความเป็นคน	ก็กลัวหล่นหาย
กลัวกลัวกลัวกลัว	หายหายหายหาย
ใครหนอโลกนี้	มีโดยไม่หาย ⁶³

ในบทกวีที่ดูเรียบง่ายนี้ กวีได้สื่อ ‘พุทธธรรม’ อันลึกซึ้งว่าด้วย อนิจจังแห่งชีวิตไว้ เพราะชีวิตเป็นสิ่งเล็กน้อย ซึ่งมีขึ้นเพียงเพื่อจะดับหายไป แม้มนุษย์จะพยายามริบไขว่คว้าสิ่งต่าง ๆ เพราะทราบซึ่งว่าชีวิตแสนสั้น แต่มนุษย์ก็มีอาจเอาชนะสัจธรรมแห่งอนิจจังของชีวิตได้เลย เพราะไม่มีใครหรือสิ่งใดในโลกนี้ที่ ‘มีโดยไม่หาย’

ในบทกวี รอบลิตปลิวลือลวดตา กวีได้พิจารณาชีวิตที่ต้องจบลงด้วยความเสื่อมและความตาย โดยใช้ความเปรียบที่งดงาม เปรียบชีวิตเหมือนใบไม้ที่เติบโตเพียงเพื่อจะปลิวปลิวจากต้น ร่วงลงสู่ดินแล้วเสื่อมสลายไป เป็นบทกวีที่ให้ธรรมะในแง่ของการเจริญมรณานุสติ เพื่อให้มนุษย์เห็นความจริงแท้ของความตายว่าเป็นของแน่นอน อันไม่อาจหลีกเลี่ยง การมีปัญญารู้เท่าทันความจริงนี้ ย่อมจะทำให้มนุษย์เผชิญหน้ากับความตายได้อย่างสงบงาม

ใบไม้ร่วงทีละใบลิวไหวคว้าง
ไม่สุดทางปลายทางเหมือนอย่างฝัน
ไปสู่กระแสน้ำแห่งนิรันดร
จมดิ่งสงัดจันเพียงธุลี
ประปรายสืขาวในเส้นผม
ดวงตอมอบโศกคั่งอาบสี
รอยดินกาปรากฏดั่งบทกวี
จารึกจากฤดีฤดูกาล

...

หนึ่งวัน สองวัน สามวัน

เป็นที่ ห้า หก ผันมีพักผ่อน
 มีเชื้อวมขบรอยคอรานรอน
 ชีวิตเป็นเหยื่อป้อนกาลเวลา
 มาเป็นเพียงใบไม้แห่งชีวิต
 รอปลิด รอปลิ้ว ลี้ถลา
 มีทางเลือก-โรมันจะผ่านมา
 หรือก้าวเข้าไปหาอย่างทำทาย
 นี้มีด นั้นปืน โนนเชือก
 หรือจะเลือกใช้ยาหาความหมาย
 หรือจะใช้ไฟเผาทั้งร่างกาย
 มีความตายครั้งเดียวสำหรับลอง
 เพียงผิวกายผิวลมริวผ่าน
 ก็เห็นรอยลมรานในผิวผ่อง
 พิจารณา ล้วนไม่งาม ล้วนพุดอง
 แล้วเพลินมองความงามที่แต่งเติม^๔

ในบทกวี ‘ปลาคนวนว้ายเวียงชลโลก’ กวียังพิจารณาเรื่องความหลงในอัตตาตัวตนซึ่งทำให้มนุษย์ต้องทนทุกข์และสร้างความทุกข์อื่น ๆ ให้มนุษย์ร่วมโลกทั้งหลายอีกด้วย

กวีใช้ความเปรียบในกรอบความคิดแห่งพุทธศาสนาที่มองวิญญูสงสารประคองห้วงมหาสมุทรใหญ่ที่มนุษย์จะต้องว่ายวนเวียนคจปลาว่ายวนอยู่ในห้วงน้ำ แต่กวีใช้ความเปรียบให้เห็นชัดเจนโดยเรียกมนุษย์ว่าเป็น ‘ปลาคน’ ที่กำลังเวียนว้ายใน ‘เวียงชลโลก’ คือห้องมหรณพแห่งสังสารวิญญู

ปลาคนวนว้ายเวียง	ชลโลก
คนเปลี่ยวคลื่นเขียวโศก	โลกกว้าง
คนผู้ละโมภ โภค	ผลเหยื่อ
เกี่ยวเบ็ดเสร็จสรรพขว้าง	ไขว่คว้าปลาคน

^๔ไพโรจน์ ฆางาม, คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ (กรุงเทพฯ : เทียนวรรณ, 2529), หน้า 85-86.

นวนวนว่ายว่ายเว้ง	วังเวง
ชเลตีก นีกตัวเอง	อนาถโฮ้
กิลตล็ก นีกกรังเกรง	คถึนกิลต
คิคตล็ก นีกถ่ถ่นได้	ล็กซ้งชเลฝึน
ข้ามมหรณพห้วง	แสวงหา มหรณพ
ข้ามขอดคิรีอา-	กาศนััน
เสาะแสวงคีนคาริกา	เก็บประดับ ใจเอบ
ข้ามอ้ตตาดนคั้น	ค้งพึนโพ้นทะเล
เล่ห้คนเหลียมคิคตสร้าง	อารยธรรม
เปิดประตูสู่การง่า	โง่ไว้
ปิดประตูสู่การจ่า-	นนต่อ คนเอบ
วันร่วถึนร้าวไว้	ร่างน้อยร่อยเหลือ
เนื้อทุกข์ทนเสพเนื้อ	เถือทุกข์
เนื้อสุขทนเสพสุข	ทุกเนื้อ
โอยฐูถึมอิมอุทรสนุก	กระตั้นเสพ
วางว่างวิญญาณเบือ	บอดไป้ใจตน
นัันคนนั้งขุดคั้น	ตนตัว
เห็นอ้ตตาดนมัว	มีคถล้า
อ่านางอ้ตตากลัว	อ่านาง
จึงเร้งเสาะอ่านางซ้า	ช่อนไว้ใช้มัน
ปลาฝึนหนาวว่ายเว้ง	ชเลฝึน
ปลามนุษย์รักถนอมขวัญ	ว่ายคั้น
ปลาดาวร่วงฟ้าพถึน	ดาวร่วง
ปลาโศกว่าขอกสะอั้น	อาบเคล้าน้ำคถล ⁶⁵

⁶⁵ไพวรินทร์ ขาวงาม, ฤทธิกาล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2532), หน้า 128-129.

และด้วยความหลงมนุษย์จึงทำร้ายมนุษย์ด้วยกันเองเหมือนการตกเบ็ดปลา และสร้างอัตราคัวคนอันหลอกลวงมากยิ่งขึ้น จนไม่อาจจะก้าวข้ามห้วงมรรณพได้ต้องจมอยู่กับความหลง และความทุกข์ไม่รู้สิ้น

ไพโรรินทร์ เป็นกวีร่วมสมัยที่ได้รับอิทธิพลคำสอนจากท่านพุทธทาสภิกขุ ในบทกวี ธารน้ำไหล กวีได้สื่อ 'พุทธธรรม' โดยถอดคำและความมาจากคำสอนของท่านพุทธทาส โดยเฉพาะเรื่องของการพิจารณาธรรมชาติให้เป็นผู้บอกธรรมะ และการเน้นการปฏิบัติทางจิตโดยใช้ปัญญา

กวีได้ถ่ายทอดมโนทัศน์เรื่อง ธรรมะคือธรรมชาติและธรรมะคือหน้าที่ตามแนวคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุอย่างชัดเจน

ธรรมะคือหน้าที่

สายเลือดมีสายใจไหลเย็นน้ำ
น้ำเหืองมีน้ำมนต์ปนเป็นน้ำ
ได้ดื่มคำธรรมชาติสะอาดฉะนี้

กัมกราบพระคือกราบธรรมชาติ

ผู้ยิ่งใหญ่ใสสะอาดโดยหน้าที่
ธรรมอันเป็นเช่นนั้น ย่อมพึงมี-
ผู้รู้ซึ้งใจอันมีคณิก^{๖๖}

เราจะเห็นได้ว่าไพโรรินทร์ได้สื่อผ่าน 'คำสอน' ที่เกี่ยวกับพุทธธรรมไว้อย่างกว้างขวางไม่แพ้ อังคาร กัลยาณพงศ์ หรือ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ แต่ไพโรรินทร์ก็มีลีลาที่เป็นของตนเอง มีการใช้คำหรือการสร้างภาพพจน์อันน่าสนใจด้วย

ในบทกวี งามเศร้า กวีได้ผสมผสานลีลาของบทกวีรักอันอ่อนหวาน เข้ากับเนื้อหาของการกล่าวหาพุทธธรรมว่าเป็นเครื่องปลอบประโลมใจ ลบล้าง โศก มลายทุกข์ให้แก่นมนุษย์ได้

งามเศร้า

งามเอียงามเศร้า

รักเจ้าแสนงามยาม โศกสร้อย

ยิ่งชลดยามน้ำตาเจ้าหยาดย่อย

ยิ่งงามซึ่งคะนึ่งคอยรอยน้ำตา

^{๖๖} ว่างแล้ว, หน้า 22-23.

งามเอียงงามนั้ก
 สะท้านในใจรักนี้หนักหนา
 อยากย่อโลก ย่อกมล ย่นเวลา
 ถนอมดวงมณีอุร่าก่อนร้าวราน

ห้วงเอยห้วงเศร้า
 โลกเหมือนลงโทษเราอยู่รอบด้าน
 โศกยังอยู่คู่อกสะทกสะท้าน
 สุขเพียงชั่ววิญญูณแล้วผ่านไป

งามเอียงงามเศร้า
 งามน้ำค้างพร่างเช้ารักเงาใส
 หยาดน้ำตาอุษาโยคเศร้า โศกใจ
 หรือจิ้งร่ำร้องให้ไล่โลกา

ข้าคนเศร้าคราวนั่งพินิจโลก
 ลึกซึ่งสุขซ้อน โศกโลกปรารถนา
 แพรทองหนึ่งใจน้อยค้อยคลี่มา
 รอน้ำตายาม โลกเศร้า โศกนั้ก!⁶⁷

กวีใช้ภาพพจน์อันมีความงดงามเป็นลักษณะเฉพาะตนโดยใช้ ‘แพรทอง’ อันมารองรับ
 หยาดน้ำตาของโลกแทน ‘พุทธธรรม’ อันบริสุทธิ์มีค่าที่จะช่วยลบล้างทุกข์และน้ำตาของมนุษย์ผู้มีปัญญาได้

กวีเรียกตนเองว่า ‘คนเศร้า’ และเป็นผู้ที่อยู่ในอารมณ์ที่ ‘นั่งพินิจโลก’ คือการเพ่งพิจารณา
 ด้วยปัญญา ดังนั้นเมื่อมีความสงบมีปัญญาย่อมเปรียบเหมือนได้รับการปลอบประโลม เช็ดน้ำตาให้จาก ‘แพร
 ทอง’ อันสูงค่า คือ พุทธธรรมที่จะ ‘รอน้ำตายาม โลกเศร้า โศกนั้ก’

กวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ มีสมสืบ

ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ เป็นกวีรุ่นใหม่ผู้มีผลงานโดดเด่น แม้จะมีจำนวนไม่มากนัก แต่มีผู้อ่านรู้จัก
 กันแพร่หลาย เหตุผลประการสำคัญประการหนึ่งน่าจะเป็นเพราะงานกวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ มีวรรณศิลป์ที่ดู

⁶⁷ อ้างแล้ว, หน้า 89.

เรียบง่าย แตกต่างจากกวีร่วมสมัยอื่น ๆ โดยเฉพาะในเรื่องฉันทลักษณ์ที่กวีพยายามสร้างสรรค์รูปแบบใหม่
อันดัดแปลงปรับปรุงมาจากฉันทลักษณ์เดิม

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าความน่าสนใจและคุณค่ากวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิรินั้นอยู่ที่ 'สาร' ใน
งานของศักดิ์ศิริมีลักษณะเป็น 'คำสอน' ที่น่าสนใจยิ่ง เพราะเป็นคำสอนที่มุ่งไปสู่การค้นหาคำตอบหรือ
ศึกษาหาความรู้จาก 'ด้านใน' ของชีวิต คือจิตวิญญาณของมนุษย์และปรากฏการณ์แห่งจิต ดังนั้นคำสอนใน
กวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ จึงมีลักษณะอันกล่าวได้ว่าเป็นอิทธิพลของพุทธศาสนาอยู่ชัดเจน

ผู้วิจัยขอแบ่ง 'คำสอน' ในกวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ ออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ ๆ ดังนี้

1. คำสอนเกี่ยวกับจริยธรรม
2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

1. คำสอนเกี่ยวกับจริยธรรม

คำสอนเกี่ยวกับจริยธรรมในกวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ มีลักษณะเด่นคือมักเป็นการชี้แนะให้เรารู้
คำถามกับค่านิยมของสังคมอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมเกี่ยวกับความยึดถือวัตถุ การสะสมวัตถุ หรือแม้
แต่การสะสมบุญ

ศักดิ์ศิรินิยามใช้ตัวละคร 'เด็ก' ในกวีนิพนธ์อันเป็นตัวแทนความบริสุทธิ์ของจิต รวมถึง
ปัญญาอันจะช่วยให้มนุษย์พ้นทุกข์ ในคำนำของรวมบทกวีที่มีชื่อเสียงที่สุดของเขาคือ มือนั้นสีขาว ศักดิ์
ศิริประกาศว่า 'มือที่สะอาดเท่านั้น จึงทำให้โลกสะอาดได้' ดังนั้นกวีจึงมีศรัทธาต่อคุณธรรมอันบริสุทธิ์ของ
มนุษย์ว่าจะเป็นเครื่องชี้นำสังคมไปสู่ความสุขอันแท้จริง

กวีพยายามสะท้อนให้เห็นว่าปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์ในสังคมและในโลกนั้น สามารถแก้
ไขได้ถ้ามนุษย์ชำระจิตใจให้สะอาดพอ

ในบทกวี เด็กกางร่ม กวีได้บรรยายภาพอันสดใสของเด็ก ๆ ที่ยอมเสียสละแบ่งปันร่มให้กัน
และกัน และท้ายที่สุดคือให้เมฆน้อยด้วยความรักและเมตตา

เด็กกางร่ม

ฟ้าคลั่งเกรี้ยวกราด

ฝนสาดเมื่ดคม

เด็กน้อยกางร่ม

อุ้มเจ้าสามสี

เดินฝ่าสายฝน

อีกคนขอเช่า

สองคนกางร่ม

แบ่งกันหลบฝน
 อีกคนขอเข้า
 สามคนกางร่ม
 เบียดกันหลบฝน
 เอ้า...อีกคนขอเข้า
 ยืมเข็มแจ่มใส
 ยื้อไปยื้อมา
 เฮฮาเสียงลั่น
 เบียดกันทั้งสี่
 ไร้น้ำใจน้อยเอ๋ย
 เป็นห่วงเป็นใย
 เพียงกางร่มไว้
 ให้เจ้าสามสี่
 มันร้องเหมียวเหมียว
 เหลียวดูหน้ันที่หน้านี่ที่⁶⁸

ภาพอันบริสุทธิ์ซึ่งงดงามของความอ่อนโยนเอื้อเฟื้อของเด็ก ๆ เป็นการสะท้อนคำสอนเรื่องคุณธรรม และความเมตตาว่า ย่อมเกิดมาจากจิตอันผ่องใสบริสุทธิ์เป็นความยินดีเต็มใจ ไม่ต้องเสแสร้งเพื่อหวังผลและเมตตาธรรมนี้ย่อมนำมาซึ่งความสุขชั้นบานของทั้งผู้ให้และผู้รับ

ในบท ข้าวเกรียบ กวีบรรยายภาพของเด็กที่อยากกินขนมที่หญิงชราปิ้งขาย แต่เด็กมีเพียง 'เงินใบไม้' ที่ไม่อาจซื้ออะไรได้ แม้กระนั้นหญิงชราที่แสดงเมตตาธรรมให้ 'ข้าวเกรียบ' แก่หนูน้อยไปเปล่าๆ ด้วยความอิมใจเป็นสุข

ข้าวเกรียบหอมกรุ่นคุณยายนั่งปิ้ง
 มีหนูซุ่มเหง้อกำเงินแน่นนึ่ง
 ไม่ใช่เงินจริงเป็นเงินใบไม้
 ใช้ซื้อไม่ได้ดอกนะหนูเอ๋ย
 สงสารเจ้าเอาเถิดขายให้
 หนูเก็บเงินใบไม้
 ไว้ซื้อขนมดินขนมทรายเถิดนะหนูเอ๋ย

⁶⁸ ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ, มือนั้นสีขาว (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ยามหนังสือ, 2531), หน้า 17.

แหงนสูงสู่ฟ้ามิใช่ฝัน
ยังมีข้าวเกรียบดวงจันทร์
ที่ไม่ต้องซื้อขายกันดอกนะเจ้าทราชมเชย⁶⁹

น้ำเสียงกวีที่สื่อผ่านบทกวีนี้ ให้ความชื่นใจแก่ผู้อ่าน เพราะกวีสามารถแสดงภาพสดใสของ
เด็กน้อยและความอ่อนโยนเมตตาของชายได้อย่างกลมกลืน บทสรุปของกวีนิพนธ์บทนี้จึงมีคติธรรมอันน่า
ประทับใจว่าในโลกแห่งความเป็นจริงนี้ก็ยังต้องมีสิ่งที่ไม่ต้อง 'ซื้อ-ขาย' กัน หากมนุษย์อยู่ด้วยรักและเมตตา
ต่อกัน

กวีชี้ให้เห็นว่า ด้วยจิตอันมีเมตตาบริสุทธิ์นี้เป็นแรงบันดาลใจให้สังคมโอบอุ้มผู้ด้อยโอกาส
สร้างความสุขในสังคม ดังปรากฏในบทกวี เพลงชิงช้า ซึ่งกวีใช้ภาพพจน์อันงดงามของการไกวชิงช้าไปเก็บ
ดวงความนำมาทำเป็นแก้วตามอบแก่คนตาบอด

ฉันจะไกว ไกวชิงช้า ไกวช้าช้า
ไกวเธอไป ไปถึงฟ้า เวหาหาว
ค่อยโยนไกว โยนเธอไป ถึงดวงดาว
ผมเธอยาว ยาวสยาย จดปลายฟ้า
ไกวดอมน้ำ ถึงดวงดาว ไนยามค่ำ
ให้งามขำ เก็บดาวใส่ตะกร้า
เลือกดาวดวงแพรวทำแก้วตา
และเอามาฝากคนตาบอดเฮย⁷⁰

กวีมีศรัทธาในความดีงามความบริสุทธิ์อันเปรียบเสมือนจิตของเด็ก แต่กวีก็ตั้งคำถามกับจิต
ของผู้ใหญ่ที่หมดความสดใสบริสุทธิ์แบบเด็ก ๆ ไปแล้ว และถูกสังคมสอนให้อยู่กับความเสแสร้ง
หลอกลวง ปกปิดตนเอง กวีใช้ 'ถุงมือ' เป็นตัวแทนของความหลอกลวงที่มนุษย์สร้างขึ้นมาปกป้องตนเอง
ในบทกวี ถุงมือ

เดี๋ยวนี้มือใส่ถุงมือจับมือกัน
เปลี่ยนมือเปลี่ยนถุงพลันไม่ซ้ำถุง
มือใส่ถุงมืออนามัย

⁶⁹ อ้างแล้ว, หน้า 26.

⁷⁰ ทัดสิริ มีสมสืบ, กิพอใจอยากจะรักให้หนักหนา (กรุงเทพฯ : แพรวสำนักพิมพ์, 2541), หน้า 111.

อุ่นเนื้อมิได้สัมผัสเนื้อ
 น้ำมือมิได้เจอกับน้ำมือ
 เกิดอะไรขึ้นหรือกับมือคน
 มือเด็กเปลือยเปล่าสับสน
 คู้ยค้นไปตามประสา
 ความหาไปทุกแห่งหน
 กองขยะมากล้นคั่นรื้อ
 พานพบถุงมือทิ้งแล้ว
 ตื่นใจสวมใส่มือปล้น
 มือนั้นถอดออกก็ง่ายดาย
 จนมือหนูโตกว่านี้
 จะถอดขากเต็มทีน่าใจหาย⁷¹

ความเสแสร้งของผู้ใหญ่ในสังคมนี้เอง จะทำลายความบริสุทธิ์ซึ่งความของเด็กจนเป็นเหตุให้
 สังคมมีแต่ความไม่จริงใจ และความทุกข์ระแวงใจกัน

เมื่อผู้ใหญ่มีอิทธิพลต่อเด็ก ๆ ก็จะทำให้เด็กพลอยคิดตามผู้ใหญ่ จนจิตอันอ่อนโยนงดงาม
 ต้องแปรเปลี่ยนเป็นละโมภตามผู้ใหญ่ไปด้วย

กำมือแน่นไว้หนูน้อย
 อย่าให้เงินเหรียญร่วงหล่น
 ผู้ใหญ่จะทำโทษเจ้า

เด็กน้อยไปเล่นลูกหิน

เพลิดเพลินเปลอทำเหรียญหล่น

กำมือแน่นไว้หนูน้อย

จงกำเพื่อซ่อนลูกหิน

ผู้ใหญ่จะตีมือเจ้า

ได้เงินเจ้าจงกำมือ

สูญเงินเจ้าจงกำมือ

ใครใครต่างก็กำมือ

คูชผู้ใหญ่ก็กำมือ

⁷¹ ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ, เมื่อนั้นสี่ขาว (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ยามหนังสือ, 2531), หน้า 54.

กำมือ กำมือ กำมือ

มือเอยโอบอุ้มใครได้⁷²

กวีชี้ให้เห็นโทษว่า เมื่อเกิดความเห็นแก่ตัว และความละโมภ มือของมนุษย์ก็จะไม่สามารถช่วยเหลือโอบอุ้มกันและกันได้ เพราะทั้งผู้ใหญ่และเด็กก็จะ ‘กำมือ’ จนไม่อาจใช้มือให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นอีกต่อไป

2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

พุทธธรรมที่สื่อผ่านในกวีนิพนธ์ของศักดิ์สิริ มีลักษณะหลากหลาย เป็น ‘คำสอน’ ที่สอนผ่านภาพความเปรียบบ้าง สอนโดยตรงบ้าง เป็นทั้งคำสอนที่ให้ผู้อ่านได้พิจารณาด้วยตนเอง และเป็นทั้งการตั้งคำถามกับความคิดความเชื่อของคนในสังคมในบางครั้งเป็นการให้คำอธิบายและคำจำกัดความอันชัดเจนด้วยการตีความของกวีเอง

การอธิบายธรรมะที่สำคัญในพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กวีสามารถกระทำได้อย่างดี เช่น ในบทสันโดษ กวีอธิบายความหมายของสันโดษอย่างกว้างขวางด้วยการใช้ความเปรียบที่สร้างความเข้าใจได้อย่างแจ่มชัดตรงตามหลักแห่งพุทธธรรม

สันโดษ

สันโดษมิใช่โคดเคี้ยวเดียวดาย

มิใช่จิตหม่นทวนทวย

หรือหลบเร้นเข้าหลืบหม่นกระวนกระวาย

หรือสวดเพื่อเพรียกปีกแห่งความตาย

หรือกู้ง้องก้องก่นค่าความเป็น

หรือหลบเร้นร่างออกห่างปวงชน

หรือแอบคันซอกสุขจากคัมภีร์

สันโดษมิอิงสถานที่และกาลเวลา

ทั้งมิใช่การแสวงหา

มิใช่ทั้งมุ่งหน้าหรือถอยหนี

คือการเคลื่อนไหวยู่กับที่

โดยมีสรรพสิ่งเคลื่อนไหวยู่รอบรอบ

⁷²ศักดิ์สิริ มีสมสืบ, ตึกดาวรอยทวย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์เกี่ยวก้อย, 2536), หน้า 36.

หากตั้งคำถามจะไร้คำตอบ
 เอาอุดมคติครอบจะไม่คลุม
 สยบให้มันคุมมันไม่คุม
 แขนแกร่งเข้ากุมมีอาจครอง
 มันคือครรลองอันกลมกลืน⁷³

การอธิบายให้คำจำกัดความคำ ‘สันโดษ’ ว่าหมายถึง ครรลองอันกลมกลืน ถือได้ว่าเป็น
 ความพยายามตีความความหมายของหลักธรรมข้อนี้ และเป็น ‘คำสอน’ ที่กวีพยายามสื่อสารกับผู้อ่านด้วย

ในบางครั้งกวีสื่อคำสอนผ่านการอธิบายความหมายของคำด้วยหลักธรรมะ เพื่อให้เข้าใจ
 ความแตกต่างระหว่างความคิดทางโลก กับความคิดทางธรรม ในบท ชัยชนะ กวีอธิบายความหมายของชัย
 ชนะที่แท้จริงว่าจะต้องไม่สร้างทุกข์ให้แก่ผู้อื่น

ชัยชนะ

ขจัดความขัดข้อง

เอาชนะความมัวหมอง

เกิดความราบรื่น

ไม่มีฝ่ายถูก

ไม่มีฝ่ายผิด

ไม่ต้องปรองดอง

ไร้เสียงโห่ร้อง

ไม่มีงานฉลอง

ชัยชนะที่แท้

พ่ายแพ้ไม่เกิด⁷⁴

ในบท ชิงช้า กวีให้ภาพอธิบายกิเลสตัณหาที่ทำให้มนุษย์เวียนวนอยู่ในสังสารวัฏไม่จบสิ้น
 เหมือนโยนชิงช้าแกลงไปมา กลับไปกลับมา โดยไม่มีสติไตร่ตรองว่าจะสามารถหยุดได้เมื่อใด

⁷³ ศักดิ์สิริ มีสมสืบ, คนสอยดาว (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2528), หน้า 100-101.

⁷⁴ อังแล้ว, หน้า 107.

ชิงช้า

ปรนเปรอไม่รู้ลืม
 ยิ่งปรนยิ่งทะยานอยาก
 ยิ่งมียิ่งเอามาก
 ยิ่งดื่มยิ่งกระหาย
 ร่างกายคู่อ้วนอวบ
 แหวตากลับทิวโหย
 ยามหัวเราะก็ร่าร่วน
 ยามร่ำไห้ใจก็บีบขาด
 โยนไปจนสุดหน้า
 โยนมาจนสุดหลัง
 นรก สวรรค์อยู่สองข้าง
 ผลักชิงช้าหว่างกลาง
 คว้างไปคว้างมา
 ข้ามแหวนแห่งสงสาร
 จะโยนนานสักกี่เที่ยว⁷⁵

ในบทกวีสั้น ๆ นี้ กวีสามารถแทรก 'คำสอน' อันสำคัญให้ผู้อ่านเห็นภาพอันน่ากลัว ไร้จุด
 ทหมายของสังสารวัฏที่ต้องเลือกไปมาระหว่างสุข ทุกข์ ระหว่างสวรรค์กับนรก วนเวียนไม่สงบได้ ซึ่งตรงกัน
 ข้ามกับนิพพานอันเป็นการตัดสังสารวัฏมิให้มีโอกาสดำเนินต่อไป ถ้าเพียงแต่มนุษย์เกิดปัญญาตระหนักรู้ ก็
 จะไม่ต้องไกวชิงช้าโยนไปมาอีกต่อไป

นอกจากนี้กวียังได้อธิบายพุทธธรรมอันลึกซึ้งที่เกิดจากการบำเพ็ญภาวนา และการเจริญสติ
 ตามวิถีทางแห่งพุทธธรรม ซึ่งถือว่าเป็นวิถีทางพัฒนาจิตให้ประณีตมีปัญญาสุขุมละเอียดยิ่ง ๆ ขึ้น อันเป็น
 แนวทางดำเนินไปสู่ความสิ้นสุดทุกข์ตามอุดมคติแห่งพุทธศาสนา ในบทกวี ในความเคลื่อนไหว กวีสื่อสาร
 คำสอนเรื่องการเจริญมรรณานุสติได้อย่างเรียบง่ายชัดเจน

ในความเคลื่อนไหว

ใครตายไป เขายังอยู่
 เมื่อเขาตายไป คุณก็ยังมีอยู่
 เมื่อคุณตายไป คนอื่นก็ยังมีอยู่
 เมื่อคนอื่นตายไป
 คนอื่น คนอื่น ก็ยังมีอยู่
 เมื่อใคร ใคร ตายไป
 ความตายก็ยังคงอยู่
 เราสูดความตายเข้าไป
 เราถ่ายความตายออกมา
 เข้าออก เข้าออก เข้าออก
 เคลื่อนไหวอยู่ที่แผ่นทอง
 ยวบpong ยวบpong ยวบpong
 ยังกงจังหวะเคลื่อนไหว
 ไม่เกี่ยวกับคุณ เขา หรือใคร⁷⁶

การอธิบายขบวนการหายใจว่าเป็น ‘การสูดความตายเข้าไปและถ่ายความตายออกมา’ ถือเป็นการให้สติให้ขบคิดในแง่พุทธธรรมอันแนบคาย เพราะเป็นวิธีคิดทางธรรมอันประกอบด้วยสติปัญญา ที่จะช่วยให้มนุษย์เข้าใจสังขารว่า ความตายเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และเราพึงเจริญมรณานุสติอยู่เสมอ

ในบทกวี โง่ สักดิ์สิริได้อธิบายประโยชน์ของการเจริญสติสม่ำเสมอว่า ทำให้เกิดปัญญาแยกแยะดีชั่ว มนุษย์จะไม่หลงผิด ต้องทนทุกข์เพราะทำผิดบาป หรือหลงยินดีในคำสรรเสริญว่าตนเป็นคนดีจนเกิดอาการหลงตน หากมนุษย์มีสติเฉียบคมสามารถรู้เท่าทันกิเลสภายในจิตของตนตลอดเวลา

โง่

คุณเพียงโง่
 มันจึงครองเรือนคุณ
 ใครใครก็ลงโทษคุณ
 ทั้งมันก็ลงโทษคุณ

⁷⁶ ย่างแล้ว, หน้า 77.

และบังคับให้คุณถึงโทษคุณ
 แม้คุณพยายามขัดขืน
 ลมหายใจของคุณหาย
 มันจึงแอบแฝงเข้าไปควบคุม
 กำกับปากหู ตาและมือเท้า
 คนเลวเอย
 คุณเพียงโง่

คนดีเอย
 ใครใคร่ก็ชื่นชมคุณ

มันก็ชื่นชมคุณ
 และเกลี้ยกล่อมให้คุณก็ชื่นชมคุณ
 แต่คุณจะรู้แยกสิ่งแปลกปน
 หากลมหายใจของคุณละเอียดพอ⁷⁷

ในบทกวี ดาสว่าง กวีอธิบายให้เข้าใจธรรมชาติเรื่องการปล่อยวาง และการให้อภัย การไม่ผูก
 วนกัน ซึ่งทำให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขด้วยปัญญา คือ มี 'ดาสว่าง'

ดาสว่าง

คนฉลาดตาแหลม
 เห็นความบกพร่องของผู้อื่น
 แต่ไม่รู้จักชำระความไม่พึงใจ
 เขาจึงหน้าคร่ำเครียด

คนโง่ตาฟาง
 ไม่เห็นความบกพร่องของสิ่งใด
 เขาจึงหน้าซื่อซื่อ

คนฉลาด
 สะสมความไม่พึงใจ
 ด้วยเกิดแล้วไม่ชำระ
 จึงสะสมเป็นอคติ

คนตาว่าง
 รู้จักชำระความไม่พึงใจ
 กลายเป็นอโหสิ
 จึงหน้า แหวตา แจ่มใส⁷⁸

แม้กวีจะเน้นการใช้คำง่าย ๆ อธิบายพุทธธรรมอันลึกซึ้งแต่เราก็จะพบว่า กวีสอดแทรกศัพท์ทางพุทธศาสนาไว้อย่างมีวรรณศิลป์ ในบทกวีข้างต้นนี้ กวีใช้คำว่า 'อคติ' กับ 'อโหสิ' ซึ่งเป็นทั้งการเล่นคำด้วยเสียงที่ใกล้เคียงกัน และเป็นการอธิบายให้เห็นว่าบุคคลที่ไร้ปัญญาจะสะสม อคติ คือความไม่พึงพอใจ ความลำเอียงด้วยกิเลส จนเป็นการสร้างทุกข์ ในขณะที่บุคคลผู้มีปัญญาหรือ 'ตาว่าง' จะไม่สะสมอคติในจิต จิตจะผ่องใส สามารถทำให้อคติหมดไปเหลือแต่ อโหสิ คือการให้อภัย ไม่ถือโทษผูกเวรต่อผู้ใด จิตจึงหลุดพ้นจากทุกข์

บางครั้งกวีใช้ความเปรียบสอนธรรมะ เช่น ในบทกวี เลี้ยงเสือ กวีเปรียบกิเลสที่อยู่ในใจมนุษย์ว่าเหมือนเสือซึ่งดุร้าย มีอันตราย แต่ถ้ามนุษย์จะอยู่กับกิเลส เพราะตัดกิเลสไม่ได้ก็เปรียบเหมือนการเลี้ยงเสือไว้ ต้องระมัดระวังมิให้ตนเองเป็นอันตราย หรือผู้อื่นก็ไม่ควรเป็นอันตรายจาก 'เสือ' หรือกิเลสในจิตของเรา

เลี้ยงเสือ

เลี้ยงนกไว้เอาอะไรทำรัง
 หรือคุมขังตัดปีกตัดหาง
 เลี้ยงเสือไว้เอาอะไรทำกรง
 หรือปล่อยตระเวนฟันฟาน
 หรือฝึกจนเชื่อง
 หรือใช้เชือกล่าม
 หรือใส่กรงเหล็ก

แคมเล็กจนยากเหยียดตัว
 หรือเลี้ยงกรงใหญ่
 วิ่งเดินเล่นได้
 เลี้ยงไว้ให้ดี
 อย่าให้กัดใคร
 อย่าให้กัดคุณ⁷⁹

ในบทกวีข้างต้นนี้ กวีได้คำสอนเรื่องการควบคุม ‘เสือ’ หรือกิเลสในจิตของเรา กวีได้ให้รายละเอียดในการอยู่กับเสือว่ามีหลากหลาย ถ้ามนุษย์มีปัญญาจะสามารถควบคุมกิเลสได้ดี เพราะมนุษย์สามารถฝึก ‘เสือ’ จนเชื่อง หรือผูกหรือล่าม หรือใส่กรงขังไว้ตามแต่ปัญญาและความสามารถของแต่ละบุคคล ดังนั้น มนุษย์จึงสามารถควบคุมบังคับกิเลสได้ แม้จะตระหนักในอันตรายของกิเลส ถ้ามีปัญญาย่อม ‘เลี้ยงเสือ’ ได้อย่างปลอดภัย

ในบทกวี จังหัน กวีอธิบายอุปมาในการปฏิบัติจิตเพื่อความสงบ ความหลุดพ้นจากกิเลส ด้วยความเปรียบที่เข้าใจง่าย

จังหัน

ลมหมุนจังหัน

เร็วจื๋กว่าจักรผัน

เห็นมันเป็นวงไสไส

ไม่รู้จังหันมีกี่ใบ

นิ้วจิ้มลงตรงไหนก็ใบมัน

ใครช่วยหยุดลมทีได้ไหม

อยากจะคูใบจังหัน

ลมไม่หยุดก็ช่างลมมัน

เธอเพียงหันจังหันให้หลบลม

ใบพัดมันมีสี่ใบ

คุณตาทำให้ด้วยใบลาน

จารอักษรไว้ทุกปลายใบ

มันหมุนเวียนไวไวอ่านไม่ออก
 ตอนมันหยุดหมุนคอกจึงอ่านได้
 ว่า รัก โลก โกรธ หลง ตรงปลายใบ
 พอหันให้รับลมก็หมุนวน
 ไม่มีใครสักคนจะอ่านทัน
 ต่อเมื่อใครหยุดมันจึงอ่านได้เอย⁸⁰

กวีเปรียบจิตมนุษย์กับ ‘กังหัน’ (แต่ใช้คำว่า ‘จิ้งหั่น’) ที่ถูกพัดหมุนไปตลอดเวลา กวีได้ให้ข้อธรรมะว่าการเข้าใจกิเลสในจิตคือ รัก โลก โกรธ หลง นั้นจำเป็นต้อง ‘สงบ’ หรือหยุดการหมุนของจิตไปตามกิเลสก่อน จึงจะสามารถควบคุมและขจัดกิเลสไปจากจิตได้

ในบางครั้งกวีจะพยายามให้ผู้อ่านตั้งคำถามกับความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อจะคริกตรองให้ชัดเจนว่า ความเชื่อความเชื่อนั้นแท้จริงถูกต้องตรงตามคำสอนหรือไม่ ในบทกวี บุญ กวีให้ภาพของการบำเพ็ญบุญของชาวพุทธในสังคมไทยอย่างน่าสนใจ

บุญ

สงฆ์ฉัน เด็กวัดมอง
 เด็กวัดกิน หามอง
 หมากินเดนของ
 เด็กมอมแอมมองหมากิน
 มีคนมาทำบุญ
 กอบโกยเอาบุญไป
 แล้วประเคนค่าบุญให้
 ใครได้ค่าบุญแบ่งบาน

ที่นี่มีผู้ขายบุญ
 มีคนซื้อบุญไปครอง
 เป็นบุญของผู้ขายบุญ
 อีกลมลสมุน

⁸⁰ กิตติรี มีสมสืบ, มีอนันต์สีขาว (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ยามหนังสือ, 2531), หน้า 63.

อีกหมาได้ดู
 คนไม่มีบุญได้แต่มอง
 ี่บุญมันคืออะไร
 คนไร้โอกาสได้แต่รอง
 ผุ่งหมามมามาเมามัน
 เต็มอมแมมคนนั้นนัยตาหมอง⁸¹

น้ำเสียงที่กวีแสดงออกในบทกวี เป็นการตั้งคำถามกับความเชื่อเรื่องการทำบุญในสังคมไทย ซึ่งมักนิยมทำบุญกับพระหรือกับวัด ในขณะที่กวีเห็นว่ามิใช่ขากไร้จัดสรรอีกจำนวนมากที่ขาดการเอาใจใส่ เหลียวแลจากสังคม คนเหล่านั้น เป็น ‘คนไม่มีบุญ’ ‘คนไร้โอกาส’ นับเป็นการสื่อ ‘สาร’ ที่ชวนให้ผู้อ่าน ใคร่ครวญความเชื่อเรื่องการทำบุญ บุญ อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น กวีกำลังตั้งคำถามว่า ‘บุญ’ ควรจะทำให้สังคมส่วน ใหญ่มีความผาสุกร่มเย็น ถ้าคนในสังคมมีจิตใจอันเป็นกุศลที่ปรารถนาจะทำบุญอย่างแท้จริง ไม่ใช่การ ‘ซื้อ บุญ’ คือ ทำบุญเพื่อหวังผลตอบแทน

จากตัวอย่างที่ยกมาทั้งหมดนี้ เราอาจกล่าวได้ว่าสารสำคัญในกวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ มี ลักษณะเป็น ‘คำสอน’ อันกว้างขวางลึกซึ้ง ไม่น้อยกว่ากวีร่วมสมัยอื่น ๆ

กวีนิพนธ์ของแรคำ ประโดยคำ

แรคำ ประโดยคำ เป็นกวีร่วมสมัยที่มีผลงานจำนวนมากไม่น้อย และถือได้ว่าเป็นกวีที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงผู้หนึ่ง ผลงานของแรคำ มีลักษณะของศิลปินที่นำเสนอใจยิ่ง เพราะผู้อ่านจะ สามารถสังเกตเห็นความเพียรพยายามของกวีที่จะศึกษาวรรณศิลป์จากงานกวีชั้นครูมาคัดแปลงสืบทอดในงาน กวีพยายามใช้ฉันทลักษณ์หลากหลาย และนำฉันทลักษณ์โบราณมาใส่เนื้อหาใหม่

ผู้วิจัยเลือกศึกษากวีนิพนธ์ 3 เล่มของแรคำ ประโดยคำ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ น้ำพุร้อน และ ในเวลา ด้วยพิจารณาเห็นว่า เป็นผลงานที่มีลักษณะเนื้อหาสัมพันธ์กับพุทธธรรม

ผู้วิจัยขอแบ่งลักษณะ ‘คำสอน’ ที่ปรากฏในงานของแรคำ ออกเป็น 2 หัวข้อ คือ

1. คำสอนเกี่ยวกับธรรมะกับธรรมชาติ
2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

1. คำสอนเกี่ยวกับธรรมะกับธรรมชาติ

แรคำ ประโดยคำ เป็นกวีร่วมสมัยผู้พิจารณาธรรมชาติอย่างใส่ใจและนำมาใคร่ครวญลึกซึ้ง ผู้หนึ่ง ลักษณะของ ‘คำสอน’ ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ของแรคำ จึงมีลีลาของการบรรยายภาพธรรมชาติ และ สรุปเปรียบเทียบความหมายในเชิงปรัชญาให้คิด หรือเป็นคำสอนอย่างชัดเจน

⁸¹ ข้างแล้ว, หน้า 62.

ในรวมบทกวี ดิน น้ำ ลม ไฟ มีบทกวีซึ่งบรรยายสภาพธรรมชาติ ให้เห็นความสัมพันธ์อิงอาศัยกันในธรรมชาติเพื่อสร้างสรรค์ เช่น กวีกล่าวถึงความสัมพันธ์ของ เมฆกับฝน ซึ่งถือเป็นขบวนการธรรมชาติที่อิงอาศัยกันอย่างกลมกลืนทั้งเป็นพลังสำคัญต่อการสร้างชีวิตและความอุดมของโลก ในบทกวี ขวัญฟ้า ซึ่งกวีใช้กลวิธีของบุคลาธิษฐานและจบลงด้วยบทสรุปของกวีที่แฝงความหมายของคำสอนถึงการที่จะต้องอยู่ร่วมกันและพึ่งพากันและกันของชีวิตทั้งปวง

ขวัญฟ้า

แลฟ้าผืนนี้ยังมีเมฆ
ประเว้งวิเวกประวิงม่าน
ละเอียคลออุกทองาน
หนักเบาเกินหาญกะค่านวม
ด้วยฤทธิ์แห่งร้อนซึ่งซ่อนได้
รวมกับฤทธิ์ใดอีกหลายส่วน
จึงได้เมฆบางตามกระบวน
ค่าควรลอยฟ้าฝากค่าไว้
ครั้นม่านเมฆรวบเข้าควบแน่น
เป็นแผ่นมืดดำแลดำได้
บังแสงตะวันได้ทันใด
ก่อนจะร่ำให้ร่ำไรนักร
สะอื้นครื้นครั่นจนล้นฟ้า
ภูผาพลอยโศกวิโยคหนัก
มิ่งไม้ทั้งมวลล้วนร่ำรัก
มิพักค่อน้ำตานัน
หากฟ้าผืนนี้ไม่มีเมฆ
ทั้งเว้งวิเวกจะประหวั่น
เมฆคือขวัญฟ้าค่าสำคัญ
ฝนคือของขวัญของฝากฟ้า⁸²

⁸² แด่ ประโยค คำ, ดิน น้ำ ลม ไฟ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คณสาร, 2535), หน้า 12.

ในบทกวี อานูภาพ กวีพรรณนาถึงสายลมที่มองไม่เห็นตัวตน แต่มีอานูภาพทั้งในทางสร้างสรรค์และทำลายเปรียบเทียบประดุจ จิต ของมนุษย์อันมีอานูภาพมีพลังมากเช่นเดียวกัน

อานูภาพ

มีคนแต่ไข่มองไม่เห็น
 เลื่อนเร็นอย่างไรให้กังขา
 บางครั้งร้อนรุ่มสุขุมประคา
 บางคราเย็นรื้นชื่นประดัง
 เลี้ยวลอดสอดสาขระบายให้
 ค้วยใจด้วยรักยากกักขัง
 มิเคยถดท้อก่อพลัง
 มิเคยที่หวังจะดับวาย
 โลมเลี้ยงสรรพสิ่งไม่ทิ้งขว้าง
 อำพรางตนไว้ให้ลับหาย
 หากแรงกอดันเหลือบรยาย
 จึงอาจทำลายได้เหมือนกัน
 กัดผาให้กร่อนถอดถอนผา
 โยกไม้ทั้งป่าให้ปวนปั่น
 หอบฝนแสนห่าพัดฟ้าพัดถัน
 รวมทั้งฟาดฟันขวัญผู้คน
 ร้ายคิมิแนสิ่งแท้เที่ยง
 เป็นเยี่ยงธรรมคಾಯ่างงน
 ธรรมชาติवादไว้ไว้ตัวตน
 แต่ให้ผลเต็มที่เหมือนมีตัว⁸³

เมื่อผู้อ่านพิจารณาอย่างผิวเผินอาจเห็นว่าเป็นบทพรรณนาลักษณะของธรรมชาติ แต่เมื่ออ่านอย่างละเอียดจะพบว่า กวีซ่อนความหมายในเชิงสัญลักษณ์ไว้ด้วย โดยเฉพาะในตอนจบของบท 4 วรรค ซึ่งเป็นคำอธิบายลักษณะของ 'จิต' มนุษย์ได้อย่างชัดเจน จึงอาจถือได้ว่ากวีสามารถสอดร้อย 'คำสอน' อันเขยิบเข้ามาไว้ในกวีนิพนธ์อย่างมีวรรณศิลป์

⁸³ อ้างแล้ว, หน้า 13.

ในบทกวี เหลือจากลา กวีได้พิจารณาธรรมชาติของต้นไม้ที่สลัดใบร่วงลงสู่ดิน ด้วยอาการ
สงบงดงาม เปรียบประจักษ์อาการของการวางอุเบกขา ไม่อวดอ้างอวดดีในการสูญเสียหรือจากลา

เหลือจากลา

ปลิดใบโรยโรยรายปรายลม	ลอยหลงลงชม
ร่วมซึมขริมเศร้าเนาดิน	
ร่วงลาฟ้าอุ้นคูนชิน	ลานกผกผิน
ลาม่านหมอกเหมือนเลื่อนราง	
ลามวลต้นไม้ใบบาง	ลาดอกไม้พลาง
ลาสิ้นกลิ่นกลิ่นอันขจาย	
ลมเยยเคยไกวให้สบาย	รำรื้อท่าลาย
ฉีกพุ่มพราวทรวงลงพลัน	
เปลือยกิ่งเกะกะคละกัน	ใหญ่่น้อยนับอนันต์
เงียบงำกรำเงามัวมล	
เผยรูปชูบพอมขอมทน	เหมือนพร้อมผจญ
ผิครูปผิคร่างอย่างเคย	
เหลืองเหลืองใบลาญผ่านเลย	ใบเขียวค่อยเผย
เกาะคาค่าคอบสงบใบ	
ไม่ร่วมอ้อลาอ้อลัย	ไม่สะเทือนใจ
ยังคงชูกิ่งนิ่งนาน ^{๕๔}	

แม้กวีจะไม่สื่อ ‘คำสอน’ อย่างตรงไปตรงมา แต่กวีได้พรรณนาให้เห็นภาพ และสร้าง
บรรยากาศของความนิ่งเศร้าด้วยการใช้คำ เช่น ซึม ขริม เศร้า เงียบงำ และจบท้ายด้วยการใช้ภาพความสงบ
‘เกาะคาค่าคอบสงบใบ’ และ ‘ชูกิ่งนิ่งนาน’

การบรรยายภาพการจากลาของใบไม้ที่หลุดปลิวร่วงลงจากต้น ทั้งต้นและกิ่งไว้แต่ยวดย
พร้อมกับใบไม้ใหม่ที่กำลังเริ่มผลิใบอย่างสงบ เป็นการน้อมรับคำสอนจากธรรมชาติที่สามารถให้ธรรมะอัน
ลึกซึ้งแก่มนุษย์ ให้เข้าใจธรรมชาติของชีวิต ที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป เป็นปกติวนเวียนอยู่เรื่อยไป

ความเข้าใจในสังขารนี้ทำให้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสงบ ไม่ต้องหวั่นไหวสะเทือนใจกับ
สิ่งใด ๆ ที่เกิดขึ้น นับว่ากวีได้ใช้ธรรมชาติมาเป็นสื่อสอนธรรมะได้อย่างกลมกลืน

^{๕๔} แคร่คำ ประโยคคำ, น้ำพุร้อน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุวิทย์, 2538), หน้า 25.

2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

พุทธธรรมที่สื่อผ่านในกวีนิพนธ์ของเรกำ เป็นคำสอนที่อธิบายหลักธรรมอันกว้างขวาง

เช่น การมีอุปาทานยึดมั่นว่าเป็นอัตตาตัวตนของมนุษย์ซึ่งมนุษย์มักจะหลงผิดเพราะความไม่รู้เท่าทันความจริง จึงต้องหลงวนเวียนอยู่ในวัฏฏะอันยาวนาน

วันคืนเดือนปีที่แปรเปลี่ยน
คือความพากเพียรเวียนวัฏฏะ
ให้ร้อนฝนหนาวเป็นคราวกละ
ด้วยความมานะไม่ละลด
เลียบहारาวห้วงทุกทุกแห่ง
อุ่นอ่อนร้อนแรงแจกแจงบท
เข้าสายบ่ายเย็นเป็นสมมติ
แต่กลับสมยศกำหนดนั้น
เป็นตัวของตัวเองไปชั่วชาติ
เมฆหมอกอาฆาตอาจปิดกัน
หากความซื่อสัตย์อัศจรรย์
จึงหาหวาดหวั่นสักวันเดียว
อวยฤทธิ์อิทธิพลปรนทุกสิ่ง
เป็นมิ่งเป็นขวัญอันคาบเกี่ยว
คือไฟดวงฟ้ามาท่องเที่ยว
โคดเค่น โดยเคี้ยว โดยเคี้ยวคาย⁸⁵

ด้วยอุปาทานในตัวตนของมนุษย์นี้ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมที่มีมนุษย์มาอยู่ร่วมกัน

กวีได้อธิบายในบทกวี คน

คน

ลี้ลับอยู่ในความไม่ลับ
เกิดกับหญิงชายฉายฉงน

ทำ ประโยคคำ, ดิน น้ำ ลม ไฟ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พัฒนาธร, 2535), หน้า 16.

โดยคำถุณนามาตาลด
 จึงได้ผู้คนเป็นผลพวง
 ดิน น้ำ ลม ไฟ ต่างให้ธาตุ
 ตามเชื่อตามชาติตามต่อช่วง
 คือความเชื่อซึ่งไม่ถึงวง
 เหนี่ยวหวังความจริงไม่ทิ้งกัน
 หนึ่งคนหลายคำมาหนึ่งครั้ง
 แยกมารวมพลังสังคมนั้น
 ร่วมสิ่งแวดล้อมหล่อหลอมวัน
 แล้วแยกคนฝัน ไม่อยู่รวม
 เป็นความยิ่งใหญ่ในความเล็ก
 เหมือนเหล็กเนื้อแน่นแต่แสนหลวม
 ชัดเจนแต่กล้าความกำกวม
 สอดสวมกันอยู่คู่พอดี
 ท่ามกลางกลไกให้กลยุทธ
 ขากหยุดผู้ใดให้คงที่
 เมื่อแสดงตัวตนกลวิธี
 ย่อมกระทบต่อวิถีทุกทีไป^{๘๖}

กวีอธิบายธรรมชาติของมนุษย์โดยใช้ภาษาธรรมชาติ คือมนุษย์เป็นเพียงธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ
 ประกอบกัน มิใช่เป็นตัวตนแท้จริง แต่ความไม่รู้ทำให้มนุษย์แยกกันเป็นพวกพ้องเชื่อชาติด้วยอุปาทานและ
 สร้างความขัดแย้งกัน เมื่อต่างเชื่อมั่นในอุปาทานของตน เกิดความวุ่นวายสับสนขึ้นเพราะความหลงผิด

กวีได้อธิบายเรื่องความยึดมั่นถือมั่นนี้ในลักษณะของความเปรียบไว้ด้วย ในบทกวีผูกพัน
 มั่นคง โดยใช้นาฬิกาเป็นสัญลักษณ์แทนการผูกพันตนเองเข้ากับเวลาให้เวลาเป็นเครื่องกำหนดชีวิต โดยมีได้
 กระจกกว่า เวลาเป็นเพียงมายาอันสมมุติขึ้นเช่นกัน

. . .
 ง่ายดาบหจะไ้เวลา
 ง่ายดาบไ้นาฬิกา
 ไ้เห็นกล

^{๘๖} ข้างแล้ว, หน้า 18.

พิศดูนาฬิกาประจำตน
 เฟ่งเข็มเล่มวาน
 ตามกลไก
 พิศสีย่อมสีสมกับวัย
 พิศทรงทันสมัย
 ดูสวยดี
 พิศพลังนาฬิกาเสีมนาที่
 ลืมพิศเวลารวี
 ที่คุ้นเคย
 ดูเข็มเล่มวงไม่ลงเอย
 เวียนวิถีซี้เฉลย
 เป็น โมงยาม
 สม่่าเสมอระบบระเบียบช่างเรียบงาม
 ไม่ล้ำแรงทราม
 ตามเวลา
 จ้องชีวิตเข็มเต็มเต็มตา
 เฟ่งเข็มมายา
 เพ็ชรจ้องผจญ
 ประหลาดอกใจไหวกังวล
 คังเข็มมาเล่มตน
 เล็มชะตา
 ได้มีนั่นหรือคือได้มา
 เล่นเล่นที่เวลา
 นำคร้ามเกรง
 หมุนข้อมือดูอยู่วังเวง
 นาฬิกาตัวเอง
 คร่ำเคร่งเดิน
 สายผูกผูกมันเสียดเหลือเกิน
 ผูกพันเผชิญ
 ทุกช่วงไป
 สร้างเงื่อนเวลามาผูกใจ

ผูกทุกสิ่งไว้
ในนาฬิกา⁸⁷

กวีจึงใจใช้ความเปรียบนาฬิกากับชีวิตของมนุษย์ดังนั้นจึงใช้นาฬิกาประจำตน กับ นาฬิกาตัวเองและอธิบายว่าเวลาเป็นมายาที่มนุษย์กำหนดขึ้น กวีใช้คำว่า ‘เฟ่งเข็มมาชา เพียรจ้องพจณ...ดังเข็มมาเล่มคนเล่มชะตา’

‘นาฬิกาตนเอง’ ที่กวีกล่าวถึงคือชีวิตมนุษย์ที่หมุนเวียนไป แต่มนุษย์ผู้ไม่มีปัญญาข่อมขอมเป็นทาสเวลาหรือมายาที่ตนเองสร้างขึ้น

เมื่อกวีเข้าใจดีว่ามนุษย์หลงอุปาทาน จึงหลงไปตามโลก แต่จิตที่วิ่งไปตามโลก ข่อมไม่พบความสงบ ถ้ามนุษย์หยุดหมุนวนไปตามโลก ข่อมพบความสงบเย็นได้ ในบท กวีเพียงจำเพาะเจาะจง กวีอธิบายธรรมชาติอันลึกซึ้งนี้

พิศโลกตรงหน้าพาพิศมัย
โลกวิไลไม่มีที่นุบสลาย
นิ่งสงบสยบตาแต่ทำทาย
ร้างไร้ความหมายไปทั้งมวล
เป็นโลกแปลกแยกแปลกประหลาด
ข่อมขนาดเล็กกลมได้สมส่วน
ไม่รับรู้กระแสความแปรปรวน
ค่าควรโลกสมมุติโลกสมญา
เอื้อมมือการุณย์หมุนโลกเล่น
จึงเห็นโลกหมุนตามหัตถา
วนรอบทบทวีโลกลีลา
ลายโลกฉายดาพร่าเลือนไป
หวิวหวิวระรัวในหัวอก
ตามโลกสะทกสะท้านไหว
ยิ่งกว่าสับสนว้างวนใจ
ตามสักเท่าไรก็ไม่ทัน
หยุดโลกเอาไว้ให้เหมือนเก่า
ทรวงค่อยบรรเทาจากไหวหวั่น

⁸⁷ แรคำ ประโดยคำ, ในเวลา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์รุปจันทร์, 2541), หน้า 42-43.

เพียงลูกพิภพสงบงัน
ใจก็คล้ายปล้นสงบเย็น⁸⁸

กวีอธิบายโดยใช้ความเปรียบเทียบให้พิจารณาโลกจำลองที่มนุษย์สามารถควบคุมให้หยุดนิ่งหรือหมุนไปได้ โลกจำลองนี้คือจิตมนุษย์ที่มนุษย์อาจควบคุมได้ หากมีปัญหา กวีจึงพยายามอธิบายให้เข้าใจว่าการปล่อยจิตหมุนไปนั้น ย่อมสร้างความสับสนและความทุกข์ หากหยุดโลก หรือหยุดจิตไว้ได้ย่อมเห็นทุกสิ่งชัดเจน และได้พบกับความสงบเย็น ความสงบเย็นนี้ตามหลักพุทธศาสนาเป็นอุดมคติอันสูงสุดของมนุษย์ นั่นคือการได้บรรลุถึงนิพพานนั่นเอง

จากการวิเคราะห์ลักษณะคำสอนที่สื่อผ่านในกวีนิพนธ์ของเรคำ ประโยคคำ จะเห็นได้ว่ามีคำสอนที่สัมพันธ์กับพุทธธรรมอย่างชัดเจน และกวีนำเสนอผ่านกลวิธีทางวรรณศิลป์อันงดงามแบบคยา

กวีนิพนธ์ของโกศล กลมกล่อม

โกศล กลมกล่อม อาจนับได้ว่าเป็นกวีร่วมสมัยที่ผลงานกวีนิพนธ์อันมีเนื้อหาส่วนใหญ่สัมพันธ์กับพุทธธรรมทั้งสิ้น งานของโกศลทั้งหมดที่นำมาใช้ในงานวิจัยนี้คือ เงานบสายน้ำ เงานบเมฆ คือ ทนระ และเงียบสะทอน อันเป็นรวมบทกวีที่มีเนื้อหาและแนวคิดเชื่อมโยงสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน

โกศล นับเป็นกวีรุ่นใหม่ที่ได้รับอิทธิพลความคิดพุทธศาสนาจากท่านพุทธทาสภิกขุอย่างมาก และความคิดเหล่านี้จะสะท้อนผ่านกวีนิพนธ์ของเขา โดยเฉพาะในแง่ของการพิจารณาธรรมชาติให้เห็นธรรมะ หรือการเรียนรู้ธรรมะจากธรรมชาติ และธรรมะที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวย้ำเสมอคือการพิจารณาทุกสิ่งด้วยปัญญา และการพิจารณาให้เห็นอนัตตาในสิ่งทั้งปวง

ผู้วิจัยขอแบ่งลักษณะ 'คำสอน' ที่ปรากฏในงานของโกศล กลมกล่อม ออกเป็น 2 หัวข้อคือ

1. คำสอนเกี่ยวกับธรรมะกับธรรมชาติ
2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

1. คำสอนเกี่ยวกับธรรมะกับธรรมชาติ

คำสอนอันเกิดจากการพิจารณาธรรมชาติและน้อมนำมาเป็นธรรมะสอนใจตน เป็นลักษณะคำสอนอันปรากฏชัดเจนในกวีนิพนธ์ของโกศล กลมกล่อม ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นอิทธิพลอันแจ่มชัดจากคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ ผู้ย้ำเสมอว่า ธรรมะคือธรรมชาติและโกศลได้พยายามถ่ายทอด 'สาร' สำคัญนี้ในรูปของกวีนิพนธ์ในลีลาที่เรียบง่าย ดังปรากฏในกวีนิพนธ์ทุกเล่มของกวีอย่างสม่ำเสมอ

ในบทกวี ใบไม้สอนให้ฉันคิด กวีพรรณนาสภาพธรรมชาติของต้นไม้ที่มีใบอ่อน เติบโตเป็นใบแก่จนเป็นใบไม้แห้งร่วงลงสู่ดิน วนเวียนเป็นวัฏฏะอันชี้ให้เห็นวงจรและธรรมชาติของชีวิต

⁸⁸ อ้างแล้ว, หน้า 105.

ใบไม้สอนให้ฉันคิด

แหงนมองบนต้นไม้ใบครีมีเขียว
ใบรูปรีวลาชพลิวเป็นริ้วถัก
ใบอ่อนนุ่มพริ้มเบางามเงารัก
ขี้มและทักชีวิตน้อยนินดงาม

งามเพราะใจใสงามทุกยามซัด
กลางแดดจัดลมแรงราวแหงนนาม
กลางน้ำค้างวางรับจับใบวาม
กลางไฟลามแถบโลมถั่งโถมมา

จากแตกหน่อก่อเห็นเป็นใบอ่อน
เติบโตเป็นตอนเป็นขั้นเป็นชั้นหนา
ผ่านร้อนนานผ่านหนาวทุกคราวครา
หยัดเย็นทำฤดูกาลเวียนผ่านทน

จนเหลือองแห่งแย่งผู้ยังรู้เห็น
ลมโชนเย็นย่อนรวปริดขั้วหล่น
เจ้ากางปีกพลิกพิกลงปีกวน
แล้วรอร่อนอีกคราจะเป็นดิน

ใบไม้ย่อนชีวิตให้คิดขำ
ซากคือกรรมก่อเลี้ยงไม่จบสิ้น
เก่าใหม่ทับทบมาเป็นอาฉิม
เป็นชีวิตนคอยสอนสะท้อนซัด⁸⁹

ผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้ว่ากวีตั้งใจสื่อสารคำสอนอย่างชัดเจนตั้งแต่การตั้งชื่อบทคือใบไม้สอนให้ฉันคิด และสิ่งที่ใบไม้สอนให้คิดคือให้เข้าใจวงจรชีวิต กวีใช้ศัพท์ทางพุทธศาสนาอธิบาย 'คำสอน' ของ

⁸⁹ โกลด กลมกล่อม, เจียบสะท้อน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2541), หน้า 17-18.

ใบไม้ คือ คำว่า ‘กรรม’ ‘ชากคือกรรมก่อเลียงไม่จบสิ้น’ ซึ่งโดยปกติแล้วคงไม่มีการอธิบายใบไม้ที่แห้งตาย
อยู่บนพื้นดินว่าเป็นชากหรือเป็นกรรมที่ก่อเกิดชีวิตใหม่แต่เมื่อกวีจงใจสื่อคำสอนผ่านกรอบความคิดของ
พุทธศาสนาจึงใช้คำและความเปรียบดังกล่าวให้เกิดความหมายและนัยแห่งคำสอนธรรมะ

ในบทกวี มองต้นอ้อที่สายน้ำ กวีพรรณนาให้เห็นภาพของต้นอ้อที่สามารถยืนหยัดสู้กับ สาย
ลมและแสงแดดอันรุนแรงด้วยอาการอัน โอนอ่อนผ่อนตามไม่ขัดแย้ง จึงเกิดเป็นพลังอันกลมกลืน สามารถ
ยืนหยัดอยู่ได้

มองต้นอ้อที่สายน้ำ

ขึ้นจ้องมองเงาเจ้าต้นอ้อ
แมลงปอผ่านหน่อแล้วกล้อยหนี
สายน้ำน้ำไหลไม่ร้อรี
วันนี้ผ่าน ไปช่วงไวนัก

สงบเสงี่ยมเจียมตัวอยู่ทำวันัน
ท่ามวันลมเขือนเหมือน โกรธหนัก
ท่ามแดดแผดร้ายไรร่วมพัก
ทวยทักทอนนนิคแมลงน้อย

ระเนนเอนซัดไม่ขัดแย้ง
แดดแรงอย่างไรไม่หลบถอย
ลมแรงอย่างไรไม่หลดถอย
นับร้อยนับพันนั้นกลมกลืน

เพราะเจ้าเข้าใจในชีวิต
ความคิดเท่านั้นมันแข็งจีน
พายุ เปลวร้อน สอนหยัดยืน
โลกขึ้นทั้งหมดกำหนดไว้^{๙๐}

กวีชี้ให้เห็นว่า การพิจารณาธรรมชาติด้วยปัญญาทำให้เราเรียนรู้ธรรมะจากธรรมชาติ ต้นอ้อ
กับสายน้ำสอนให้กวีเข้าใจพลังแห่งการ โอนอ่อน ที่ไม่สร้างความขัดแย้ง แต่ทำให้เกิดความมุ่งมั่นเข้มแข็ง

^{๙๐} โกลล กลมกล่อม, เงาบนเมฆ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์กล้วยไม้, 2538), หน้า 93-94.

ในบทกวี ราก กวีชี้ให้เห็นความสำคัญของการเสียดสี น้อมรับหน้าที่อันยิ่งใหญ่ที่ไม่มีใครสรรเสริญ เช่น รากต้นไม้ให้ชีวิต สร้างใบไม้งามแก่ต้นไม้ แต่รากดูเหมือนต่ำด้อย มิได้รับการชื่นชมจากผู้ใด หากท้ายที่สุดใบไม้งามก็ต้องร่วงหล่นลงสู่รากเช่นกัน

ราก

แมงกายมแคดรอน	ลมแผ่วอ่อนใบพลิ้วตาม
ธารน้ำกลอแก้ววาม	ระหว่างหญ้าระคะแซง
รากเหง้าคือเท้าลง	หยัดมันคงท่ามลมแรง
ท่ามฝนร้อนแดดแสง	ชูกิ่งก้านใบผลิเขียว
คูแคลนรากต่ำแสน	มิฉายแผ่นใบงามเรียว
มิเคยร้อนปีกเปรี๊ยว	ไปฟ้ากว้างขึ้นทางชม
ตั้งมันแต่หล่อเลี้ยง	สรรพเสียงผ่านเพียงลม
เป่าพัดเข้าซัดลม	ไม่ทันใดก็เลื่อนหาย
น้อมรับความต่ำด้อย	ยึดเส้นร้อยผองกาย
แหงนมองใบหล่นราย	ลงทบซากห่มรากนาน ⁹¹

กวีสื่อให้เราเข้าใจว่า หากมนุษย์เห็นคุณค่าของทุกสิ่งอย่างแท้จริง ย่อมมีความเคารพทุกสิ่ง ไม่แบ่งแยกคุณค่าคนสิ่งใด โดยความหลงผิด

ในบทกวี ต่ำ-ติดฟ้า กวีได้สื่อสารคำสอนที่มีลีลาใกล้เคียงกันคือ การชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่ในการดำรงชีวิตอยู่ของสัตว์เล็ก ๆ เช่น มด ที่มีวิริยะอุตสาหะอันเลิศ พอเพียงที่จะเป็นแบบอย่างแก่มนุษย์ได้

ต่ำ-ติดฟ้า

เจดจ้าแสงอาทิตย์	วาดชีวิตทั่วทิศทาง
เผยเมฆเป็นฉากกาง	กับสีเขียวของไพรพง

ทิวเขาเกลี้ยเงาสวย	สดชื่นด้วยธารรินลง
แดดต้องเป็นแจกวง	แสงวิบวามแผ่พรราวพรุ

แถวมคบนคินคาน	ขนอาหารกลมเกลี้ยวกรู
หน้าที่แบ่งแลดู	ร่วมผสานเพื่อสร้างรัง

ช่วยชนชากมากมาย	บ้างทักทายเป็น้างระวัง
ไม่คู่ไม่อยู่หลัง	มีแต่ทำแล้วทำกัน

เตี้ยต่ำยังอ้าเอื้อ	ด้วยแรงเกื้อใจเพื่อป็น
เจดคงให้พงศ์พันธุ์	ตามภพพื้นก้าวยีนมา

เทือกเถาทุกเหล่ากอ	จะเต็มต่อลอลตา
ด้อยต่ำค้ำานภา	ช้อนชีวิตอันนิคงาม ²²

การตั้งชื่อบทว่า ต่ำ-ติดฟ้า นับเป็นกลวิธีอันแยบคายที่จะสร้างความสนใจใคร่รู้แก่ผู้อ่านเพื่อให้พยายามทำความเข้าใจกับสารที่กวีต้องการสื่อและกวียังได้สรุปความในตอนท้ายด้วยการใช้คำอธิบายชื่อว่า 'ด้อยต่ำค้ำานภา' เป็นการช่วยย้ำความหมายอีกครั้งหนึ่ง

ดังนั้นสิ่งที่กวีเรียนรู้จากธรรมชาติและต้องการสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจคือความยิ่งใหญ่งดงามของความต่ำด้อยซึ่งเป็นเครื่องค้ำานชีวิต ค้ำานโลก ซึ่งผู้ที่มีได้มองโลกด้วยจิตพิจารณา จะมีอจมองเห็นได้

ทัศนะดังกล่าวนี้ เป็นอิทธิพลความคิดที่กวีได้รับจากคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุ จากสำนักสวนโมกข์ตั้งที่กวีได้กล่าวไว้ในกวีนิพนธ์ของตนหลายเล่ม ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวขำให้ผู้สนใจปฏิบัติธรรมน้อมรับ 'ธรรมะ' จากการพิจารณาธรรมชาติอยู่เสมอ

ในบทกวี สมดุล กวีอธิบายให้เห็นว่าการพิจารณาธรรมชาติจนเข้าใจว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติจะทำให้มนุษย์เห็นความงามความสมดุลของทุกสิ่ง

²² อ้างแล้ว, หน้า 47-48.

สมดุล

แดดทองทาบนภา ดอกหอมฝั่งตอมเห็น	ลมจากป่าเบาโชยเย็น ให้เกสรมาสู่กัน
อิสระที่จะคิด ชมได้ทุกไม้พันธุ์	มีชีวิตตามคืนวัน ผ่านน้ำรินไหลชื่นเชย
หรีต้อออกมาบิน ทุ่งกว้างกระจายเผย	ยังไอลิ้นแผ่นดินเคย ประจจิบเต็มกลีบสี
สาระในสาระ ทุกสิ่งทุกชีวิ	ไร้พันระพันระมี งามใจถ้วนทุกหัวใจ
เพียงรู้เราอยู่ชิด งามหนึ่งเป็นหนึ่งไป	ถ้านชีวิตจะเชื่อโย สมดุลรับวะวับวาง ³¹

ในนัยของบทกวีข้างต้นนี้ความ ‘สมดุล’ ของชีวิตอยู่ที่ความเข้าใจอันถูกต้องจากการใช้ปัญญาพิจารณาธรรมชาติอันมีองค์ประกอบหลากหลาย ให้เห็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของชีวิตอันมหาศาลในธรรมชาติ

ความหยั่งรู้และเข้าใจในความ ‘สมดุล’ นี้ย่อมทำให้เกิดความสุขอันจริงแท้กลมกลืนกับธรรมชาติหรือธรรมะได้

2. คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรม

คำสอนเกี่ยวกับพุทธธรรมที่ปรากฏในกวีนิพนธ์โกศลมีลักษณะของการพรรณนาอันเกี่ยวพันกับธรรมชาติเช่นกัน แต่จะใช้ธรรมชาติเป็นความเปรียบเพื่อกล่าวอธิบายธรรมะ หรือกวีอาจจะ ‘สอน’ ธรรมะในลักษณะของการรำพึงคิด ผ่านความรู้สึกสุขทุกข์ที่มากระทบหรือจากการสร้าง ‘เรื่องเล่า’ สั้นๆ จาก ประสบการณ์กวี เช่น สิ่งมหัศจรรย์ที่โบสถ์ร้าง ‘กวาดใบไม้’ หรือ เรื่องเล่าที่กวีใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายเช่น ‘สวนผีเสื้อ’ และ ‘ชาคุดูณแห่งฟ้า’ ซึ่งกวีเล่าเรื่องสื่อธรรมะโดยใช้ผีเสื้อและนกป่าเป็นสัญลักษณ์

³¹ ข้างแล้ว, หน้า 46.

ธรรมชาติที่กวีสื่อผ่านในงานเป็นการอธิบายหลักธรรมสำคัญ ๆ เช่น เรื่องกรรม เรื่องสังสารวัฏ

เรื่อง การหลุดพ้น

กวีอธิบายเรื่องกรรม สังสารวัฏและภพชาติในบทกวีสั้น 2 บท ที่กวีเขียนต่อเนื่องกัน แต่แยกเป็น 2 บท ให้ชื่อว่า ‘กระแส’ และ ‘กรรม’ ตามลำดับ

กระแส

สายน้ำฉ่ำไหลไม่รอ

ไผ่ลู่ไม่งอ

เงาไม้สะท้อนย้อนตาม

ค้นหาคือสิ่งเสื่อมทราม

กระทบทุกยาม

เลื่อนไหลไปสู่กระแส

ยึดมั่นในตัวทั่วแผล

ภพชาติคือแห

เหวี่ยงกลมกรอบรัดขัดเงิน

กรรม

ชีวิตเป็นตามกรรมเวร

กรรมดุงไม้เอน

ตามลมลู่ผลึกหนักเบา

หนักกรรมเบากรรมย้อนเอา

ย้อนติดดั่งเงา

เป็นโซ่ตรึงวางบางหนา

เบากรรมหนักกรรมเวียนมา

สุขทุกข์ผ่านตา

เวียนย้อนสอนธรรมสมาเสมอ⁹⁴

⁹⁴โกศล กลมกล่อม, เงียบสะท้อน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2541), หน้า 115.

กวีใช้ศัพท์พุทธศาสนาในการอธิบายธรรมะ เช่น ตัณหา กระแส กระทบ ยึดมั่น ภพชาติ กรรมหนัก กรรมเบา และภาพพจน์ที่ใช้เป็นการใช้ตามขนบเดิม เช่น สายน้ำแทนชีวิต และสังสารวัฏ กรรมเป็นดั่งเงาติดตามตน เป็นต้น

การเขียนบทกวีสั้น ๆ ต่อเนื่องกันเป็น 2 บทนี้ อาจจะสามารถอ่านรวมกันไปเป็นการอธิบาย กระแสกรรม ในฐานะเป็นเหตุแห่งการหมุนเวียนของสังสารวัฏด้วย ดังนั้นในความเรียบง่ายกระชับที่กวีนำเสนอ ก็เป็นส่วนหนึ่งของวรรณศิลป์ที่ตั้งใจสื่อความหมายให้ลึกซึ้งชัดเจนยิ่งขึ้น

ในบทกวี สิ่งมหัศจรรย์ที่โบสถ์ร้าง กวีอธิบายธรรมะเรื่องอนิจจังและอนัตตา ด้วยวิธีสร้างเรื่องเล่าจากประสบการณ์ของกวี

สิ่งมหัศจรรย์ที่โบสถ์ร้าง

เรียวลำไผ่ใบเขียววาดเรียวรูป
หอมกลิ่นรูปโซยออกกับหอมกัจฉ
ในดงไม้ใบเงาเห็นเสาวัด
หักถ้ำพลัดกระจายกองกำยเกษ

เดินมาถึงจึงเห็น โบสถ์เร็นหลบ
กองอิฐทบสูงสุดพระพุทธรูป
พระเนตรแหม้ โอบอุ้มขึ้นพริ้มเปรย
มนุษย์เอียงามสุดคือหลุดพ้น

จรดหน้าผากกราบลงตรงพระบาท
ทั้งภพชาติขราลับเวียนลับสน
ตัดตัณหายึดมั่นอันตัวตน
กระแสนว่วเวียนให้เหี้ยนลง

พองยหน้าปล้นผงะพระพุทธรูป
พบอิฐทรายหักหล่นปนฝุ่นผง
ทุกสิ่งเวียนเปลี่ยนผัน ไม่มั่นคง
ฉันอินงงจนนานค่อยผ่านไป⁹⁵

⁹⁵ อ้างแล้ว, หน้า 19-20.

การตั้งชื่อเรื่องว่า 'สิ่งมหัศจรรย์ที่โบสถ์ร้าง' สร้างความสนใจใคร่รู้แก่ผู้อ่าน การพรรณนาสภาพของโบสถ์และการจบลงของเรื่องเล่า ทำให้ผู้อ่านต้องตั้งคำถามกับตนเองว่าพระพุทธรูปในโบสถ์ร้างที่แท้จริงนั้น คืออะไร กวีสรุปด้วยธรรมะเป็นขั้นตอน คือ ธรรมะจากโอษฐ์พระพุทธรูปคือ คำสอน 'มनुญ์เอยยามสุดคือหุดพัน' และธรรมะจากการสัมผัสของกวี คือการที่พบว่าแท้จริงมิได้มีพระพุทธรูป มีแต่อิฐทรายหักอยู่เท่านั้น ความตื่นตระหนกของกวีเป็นการ 'ตื่น' ขึ้นพบกับธรรมะขั้นสูงกว่า 'คำสอนจากโอษฐ์' คือการได้สัมผัสรับรู้ธรรมะด้วยประสบการณ์ตนเอง ให้ได้สัมผัสอนิจจัง และอนัตตา และการตระหนักรู้ธรรมะนี้เองเป็น 'สิ่งมหัศจรรย์' ที่กวีประสบในโบสถ์ร้าง

ในบทกวี กวาดใบไม้ กวีอธิบายความหมายของการชำระจิตจากการมีประสบการณ์กวาดใบไม้ อันเป็นกิจวัตรของผู้ปฏิบัติธรรมในวัดป่าหรือสำนักปฏิบัติที่อยู่กับธรรมชาติ

กวาดใบไม้

น้ำค้างค่อยร่วงหล่นปรอยไม้กวาดพาดคอย

เอี่ยมจับเย็นเยียบเงียบเบา

เงียบใบไหวซ้อนซบเซา ซบใบแห้งเหงา

ทบทับก่ายกองเกลื่อนวาง

เกลื่อนใบไม้เห็นเป็นทาง ฟ้ามีดจนสาบ

รกใจไม่รู้อยู่ไหน

อยู่กวาดซ้ำซ้ำละใบ ตั้งมันกวาดไป

กวาดจนกิเลสรกสูญ

รกหายให้ว่างกว้างพูน ประโยชน์เกื้อกูล

เป็นทางก้าวไปไม่หลง^{๑๖}

การอธิบายเปรียบเทียบการกวาดใบไม้กับการชำระจิตให้สะอาด กวีเปรียบเทียบโดยตรงไปตรงมา แต่ได้ให้คำที่อธิบายขบวนการของการชำระจิตให้สะอาดจากกิเลสว่าต้อง 'กวาดซ้ำซ้ำ' และ 'ตั้งมันกวาดไป'

^{๑๖} อ้างแล้ว, หน้า 109.

ซึ่งเมื่อตีความให้ชัดเจนหมายถึงการมีวิริยะพากเพียร และมีสัจจะและขันติ คุณธรรมเหล่านี้
เป็นคุณธรรมสำคัญที่จะช่วยให้การชำระจิตประสบความสำเร็จ

การชำระจิตให้สะอาดได้นี้เป็นบาทฐานแห่งการก้าวไปสู่ประโยชน์อื่น ๆ อันไพบูรณ์ขึ้น กวี
ใช้คำขบอธิบายธรรมะอันลึกซึ้ง คือ ‘รอกหายให้ว่างกว้างพูน’ รกจากใจไม่เหมือนรอกจากกิเลส เมื่อกิเลส
ถูชำระปิดกวาดไป จะเกิด ‘ว่างกว้างพูน’ ‘ว่าง’ เป็นคำอธิบายธรรมะแห่งการบรรลุถึงความบริสุทธิ์แห่งจิต
คือ ว่างจากกิเลส ว่างจากตัวตน และด้วยความว่างจากกิเลสนี้จะเป็นการสร้าง ‘ทาง’ หรือเป็น ‘มรรค’ นำไปสู่
ผลสูงสุดคือนิพพานได้ นั่นคือเป็นการก้าวไปไม่หลงอีกต่อไป

บทกวีสั้น ๆ นี้ จึงเป็นการสื่อ พุทธธรรมคำสอนอันมีนัยลึกซึ้งกว้างไกลได้

ในบทกวี ธาตุอณูแห่งฟ้า กวีได้ใช้กลวิธีสร้างเรื่องเล่าเชิงสัญลักษณ์ โดยกล่าวถึงนกป่าที่บิน
สู่ฟ้ากว้างชื่นชมความงามของโลกมีรู้อ่ม จนที่สุดหมดกำลังร่อนลงสู่ดินแล้วสิ้นใจตาย

กวีใช้นกป่าแทนมนุษย์หรือจิตมนุษย์ที่ถูกความหลงครอบงำ จึงโอบบินเสพกินความงาม
ของโลกโดยมิได้พิจารณาถึงผลร้ายใด ๆ จนตกเป็นทาสของความลุ่มหลงของตน อันทำร้ายตนเองถึงความ
พินาศ

ธาตุนกแห่งฟ้า

1.

รูปร่างกลางฟ้ามาเบิกเช้า
แปรเงาแปรหมอกแปรดอกหญ้า
กระจะกระจ่างกลางเวลา
เป็นทุ่งเป็นป่าเป็นแผ่นดิน

ลมไล่ใบหญ้าให้พลิวไหว
สายน้ำรินไหลมีรู้อ่ม
นกเดือนเริงรำมาโอบบิน
เสพกินความงามตามใจตัว

2.

ส่งเสียงดังผ่านจากม่านฟ้า
ปลุกป่าให้ตื่นขึ้นถ้วนทั่ว
เริงเล่นสูงต่ำมีห้วนกล้ว
หัวใจระรัวด้วยอารมณ์

พลีกร่างกางปีกฉีกเปลวแดด
 พะผ่าวอันแผดขอมให้ข่ม
 พฤษ์ปากว่า ไกลขอมให้ข่ม
 ห้อมห่มเจ้าไว้ให้นานนับ

ยิ่งเสพก็ยิ่งจะอ่อนไหว
 ยิ่งได้ก็ยิ่งไม่คืนกลับ
 ยิ่งบินยิ่งไกลไปไกลกลับ
 เลี้ยวขับหมายรุกทุกทางงาม

ฟ้าดวงให้หนักลุ่มหลังฟ้า
 ดวงตาลดวงแรงให้ฝ่าข้าม
 ดวงให้แตงฟ้าอยู่ทุกยาม
 จนแรงอ่อนทรมจึงล่วงรู้

3.

รู้เล่าให้รู้กลอนธราตุ
 บรรจงแต่งวาดในความคู่
 มีปลาคนน้ำเพื่อคำรู้
 มินกว่าอยู่เคียงฟ้าไกล
 แเห็นกงอยู่เพื่อรู้ฟ้า
 และปลาข้อมรู้สายน้ำได้
 รู้ธาตุรู้คิดทุกจิตไป
 รู้เหตุปัจจัยที่นำพา

4.

แค่ลมแผ่วพลิวให้ปลิวอ่อน
 แดดอ่อนเหมือนแดดอันแผดกล้า
 ร้อนลงตรงพื้นอย่างโรชรา
 ชบหน้ากับดินสิ้นใจตาย⁹⁷

⁹⁷ โกลล กลมกล่อม, คือพันธะ (กรุงเทพฯ : ดันอ้อ, 2534), หน้า 85-87.

กวีชี้ให้เห็นโทษของการตามกระแสกิเลสว่ายิ่งตามกิเลสมากก็จะยิ่งทำให้จิตอ่อนแอ ลุ่มหลงยิ่งขึ้น 'ยิ่งเสพก็ยิ่งจะอ่อนไหว ยิ่งได้ก็ยิ่งไม่คืนกลับ' และ 'ฟ้าหลวงให้กลุ่มหลงฟ้า' อันเป็นความเปรียบที่ชี้ให้เห็นว่าจิตมนุษย์ก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อมิได้ใช้ปัญญาข่มตบเป็นทาสของกิเลส

กวีอธิบายให้เห็นว่า แท้จริงแล้วนกอยู่กับฟ้าเพื่อให้รู้จักเข้าใจฟ้า ซึ่งหมายถึง จิตมนุษย์อยู่กับโลกกับกิเลส เพื่อให้เกิดปัญญาเข้าใจมิใช่เพื่อลุ่มหลงและการจะเกิดความรู้นี้ได้ย่อมมาจากการ 'รู้ราดูรู้คิดทุกจิตไป' คือความสามารถที่จะบำเพ็ญภาวนาอยู่ตลอดทุกขณะนั่นเอง

การสร้าง 'เรื่องเล่า' ของกวีในลักษณะนี้ทำให้ธรรมชาติที่กวีต้องการสื่อมีสีสันน่าสนใจ แม้จะต้องอาศัยการตีความ แต่ก็มีความกระชับชัดเจนสื่อสารสำคัญแห่งพุทธธรรมได้อย่างดี

ในบทกวี สนวนผีเสื้อ กวีใช้กลวิธีทำนองเดียวกัน คือ การสร้างเรื่องเล่าเชิงสัญลักษณ์ โดยใช้ผีเสื้อแทนจิตมนุษย์ และได้อธิบายวงจรของสังสารวัฏหรือภพชาติของมนุษย์ ว่าเกิดจากเหตุปัจจัยคืออวิชชาหรือความไม่รู้เป็นสำคัญ

स्वनผีเสื้อ

1. รูปธาตุ

ออกดมชมสวนมวลไม้ดอก
 ม่านหมอกเรี่ยดินบินหลงอยู่
 หลงรูปจวบงามความไม่รู้
 จนดูผ่านพ้นกลีบหล่นราน

ภาพเปลี่ยนเวียนใหม่มาให้เห็น
 ไร่เป็นสวนงามยามหอมหวาน
 เห็นแว่นาเฝ้าลงมิดงบาน
 จึงเหมือนพบพานกับความจริง

2. อรูปธาตุ

พอใจในจิตคิดว่าพบ
 ถ้วนทบมาษาภาพทุกสิ่ง
 ทุกรูปทุกธาตุที่ไหวติง
 ไซ้ทางพึงพึงทางหลุดพ้น

หลงไหลไร้รูปจนหลงคิด
 บินเที่ยวทั่วทิศทั่วแห่งหน
 คิดว่าว่างไว้ในตัวตน
 แท้ยังสับสนยังกลางแกลง

3. เหตุปัจจัย

ฟ้าสีไม่เห็นเป็นฟ้าสี
 ปีกมีไม่เห็นเป็นกล้าแกร่ง
 เกิดตายว่ายวนจนอ่อนแรง
 ประดังแข้งค้ำอย่างนั้นไป

หลุบปีกลงจับกับไม้มีง
 เกาะนั่งมีลิ่มตามลมไหว
 หนึ่งรู้ดวงแจ้งแห่งภายใน
 เพราะเหตุปัจจัยคือสิ่งพา

ในสวนมวลดอกเริ่มออกเรือ
 ชักชวนผีเสื้อเวียนแหวะหา
 วนภาพทบชาติอยู่ไปมา
 พร้อมกาลค่อยฆ่าทีละตัว⁹⁸

กวีใช้ผีเสื้อแทนจิตมนุษย์ และสวนดอกไม้อันงามแทนโลกที่ทำให้ผีเสื้อหลงบินชมอยู่ กวีใช้คำว่า ‘หลงรูปของงามความไม่รู้’ เพื่ออธิบายว่ามนุษย์หลงความงามหลงเห็นโลกว่างามเพราะความไม่รู้หรืออวิชชา เท่านั้น

และแม้มนุษย์จะเริ่มแสวงหาความจริงเพราะได้ประสบกับอนิจจังของความงามของโลก แต่ใน ‘อรุปธาตุ’ กวีก็ได้ชี้ว่า การไม่หลงในรูป แต่กลับมาหลงความรู้รูปก็มีใช่ทางหลุดพ้นเช่นกัน

ใน ‘อรุปธาตุ’ นี้ กวีคงพยายามอธิบายถึงการปฏิบัติจิตที่สามารถทำให้มนุษย์หลงไปว่าตนเองบรรลุธรรมหมดสิ้นกิเลสแล้ว แต่ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะการหลงใน ‘อรุปธาตุ’ ก็ยังคงเป็นความหลงอยู่นั่นเอง

⁹⁸ ข้างแล้ว, หน้า 89-91.

ดังนั้นเหตุปัจจัย คือ อวิชชา นี้จึงมีบทบาทสำคัญที่จะกำกับชีวิตให้วนเวียนไปตามสังสารวัฏไม่สุดสิ้น การใช้ปัญญาพิจารณาอย่างถ่องแท้เท่านั้นจึงจะช่วยรู้แจ้งในจิตว่า ทุกสิ่งเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยและการปรุงแต่งของจิตมนุษย์เอง

กวีอธิบายขบวนการใช้ปัญญานี้ว่าเป็นการหยุด การนิ่ง การไม่ตามกระแสอวิชชาไป ‘หลูปีกลงจับกับไม้มีง เกาะนิ่งมีลัมตามลมไหว’

บทกวี สนวนผีเสื้อ จึงเป็นการสร้างเรื่องเล่าที่ให้ข้อคิดพุทธธรรมผ่านวรรณศิลป์ที่เรียบง่ายงดงาม

จะเห็นได้ว่าแม้จะดำรงอยู่ในเพศฆราวาสแต่สารที่มุ่งสื่อ พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ทุกเล่มของโกศลมีลักษณะของ ‘การสอน’ การอธิบายธรรมะ อย่างชัดเจน กวีพยายามใช้วรรณศิลป์ที่ดูเรียบง่าย และพยายามไม่สร้างความรู้สึกรบกวนการ ‘เทศน์ธรรมะ’ แก่ผู้อ่าน ดังนั้นบ่อยครั้งจะพบว่าโกศลจะพยายามสื่อสารกับผู้อ่านด้วยการใช้สรรพนามบุรุษที่ 1 ‘ฉัน’ ในบทกวี เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์เป็นกันเองกับผู้อ่านอันจะทำให้ผู้อ่านสนใจ ความคิด ความรู้สึก และสาระแห่งพุทธธรรม ที่กวีจะสื่อผ่านในกวีนิพนธ์

ในบทกวี โลกสมมูล กวีอธิบายธรรมชาติของการปล่อยวาง และการดำเนินอยู่ในทางสายกลาง เพื่อให้พบกับความสุขสงบไม่ขัดแย้งทั้งภายในภายนอก ด้วยการพรรณนาความรู้สึกส่วนตัวและการพูดคุยกับจิตของตนเอง

โลกสมมูล

พอดันจันทร์เพ็ญ	เพียงครึ่งดวงเห็น
ทั่วฟ้าดาวเป็น	แสงเย็นดีความ
ไร้เรือนพักพิง	หิ่งห้อยดังตาม
ไร้คนข้างถาม	เดินข้ามถึงไหน

แปลกใจโยเหงา	ลมห่างบางเบา
ฉันคนโง่เขลา	ทางเก่าก้าวไกล
ค้นหาบ้านบอ	เดี๋ยวรอเดี๋ยวไป
เปลอถึงพงไพร	หลงให้โลกพา

แท้ที่ตัวตน	จิตคอยคืนรน
คิดหวังกังวล	สับสนนานมา
เสียบหน้อยปล่อยวาง	หยุดทางค้นหา
นั่งฟังสักครา	สั่งว่าพอกัน

พอเถิดชีวี	เถิดใจพอดี
คืนรนพอที	อย่าหนืออย่าฝืน
กึ่งกลางก้าวลง	อย่าหลงคืนวัน
โลกอยู่รู้พลัน	จนทันสมมูล ^๑

การใช้ศัพท์ 'สมมูล' แทนการใช้ศัพท์พุทธศาสนาว่าการปล่อยวาง หรือทางสายกลาง ทำให้บทกวีนี้มีลักษณะเป็นการ 'เทศน์' น้อยลง เกิดลักษณะของการพูดคุย ถ่ายทอดความรู้ตึกนึ่งคิดมากขึ้น ซึ่งกวีเชื่อว่าน่าจะเป็นอุบายอันแยบคายที่จะสื่อพุทธธรรมได้อย่างกลมกลืนเป็นธรรมชาติ

จากการศึกษาวิเคราะห์ทั้งหมดนี้ เราอาจกล่าวได้ว่า โกลกลมกล่อม แม้จะเป็นกวีร่วมสมัยรุ่นเยาว์ แต่ได้สร้างกวีนิพนธ์สมัยใหม่ ที่มีลักษณะลีลาคำสอนอันได้รับอิทธิพลของพุทธธรรมอย่างแจ่มชัด ยิ่งกว่านั้นคำสอนที่สื่อผ่านกวีนิพนธ์ของโกลกลมกล่อมมีความลึกซึ้งกว้างขวาง และความเรียบง่ายที่สามารถสื่อกับผู้อ่านร่วมสมัยได้อย่างดี

กวีนิพนธ์ของชมจันทร์

ชมจันทร์ อาจจะเป็นนามปากกาของกวีที่ไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายนัก ทั้งนี้เพราะชมจันทร์มีผลงานรวมเล่มเป็นบทกวีไม่มาก แต่ถ้าได้ทราบว่ชมจันทร์เป็นนามปากกาของ ชมัยภร แสงกระจ่าง นักเขียนนักวิจารณ์ผู้มีชื่อเสียงในนามปากกา ไพลิน รุ่งรัตน์ ผู้อ่านก็จะทราบได้ทันทีว่าชมจันทร์ มิใช่กวีหน้าใหม่ หากแต่ยังมีได้ผลิตผลงานกวีนิพนธ์ไว้มากมายเท่ากับงานเขียนประเภทอื่น

ผู้วิจัยเลือกรวมกวีนิพนธ์ อรุณในราตรี ของชมจันทร์ มาเป็นข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ร่วมกับกวีร่วมสมัยอื่น ๆ เพราะพิจารณาเห็นว่ารวมกวีนิพนธ์ อรุณในราตรี ของชมจันทร์เป็นกวีนิพนธ์ร่วมสมัยที่มุ่งเน้นจะสื่อพุทธธรรมผ่านวรรณศิลป์อย่างชัดเจนอีกเล่มหนึ่ง

ลักษณะลีลา 'คำสอน' ในงานของชมจันทร์มีความน่าสนใจด้วยวิธีการนำเสนอที่กวีมักจะใช้การพรรณนา 'ความคิด' หรือ 'ประสบการณ์' ในการพิจารณาธรรม หรือการบำเพ็ญภาวนาปฏิบัติธรรมได้อย่างมีชีวิตชีวา เพื่อให้ผู้อ่านได้ร่วมในประสบการณ์นั้น เช่น ในบทกวี ลมหายใจ กวีได้พรรณนาประสบการณ์การปฏิบัติธรรมด้วยการกำหนดลมหายใจ หรือการเจริญอานาปานัสสติได้อย่างละเอียดเห็นภาพพจน์

ลมหายใจ

สั้นสั้นหวั่นระทก	ตื่นหัวอกตื่นหัวใจ
ลูกเต็นคะนองใหญ่	กะกรีกกรีนอารมณ์ตน

^๑โกลกลมกล่อม, เยียบสะท่อน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2541), หน้า 134-135.

โห่ฮาขึ้นสามครั้ง	ประโคมคลังอยู่อลวน
วนเวียนอยู่มีพื้น	อารมณ์หลากหลายกำแพง
ใจนึ่งก็มีนึ่ง	กลับโลดวิ่งกระโจนทแยง
ตะโกนกร้องร้องสำแดง	พลังข้ามหาศาล
แตกแล้วก้อนดวงใจ	ลงต่ำได้ถึงบาดาล
อึดตามหากภาพ	ก็แตกพาด่านอยู่เต็มตน
นึ่งสนิทลงดูใจ	นิจจาไป..ไปมีพื้น
ใจเอ๋ย ใจคน	เมื่อหลงแล้วก็ลืมอิน
นึ่งสนิทลงดูใจ	เห็นดอกไม้หอมรวริน
แย้มกลีบมีมลทิน	กลางเกสรล้วนหนอนไซ
นึ่งสนิทลงดูมัน	เริงรำกันอร่อยใหญ่
เซาะสิ้นเนื้อดวงใจ	เหลือซากร่วงดูกลงไป
นึ่งสนิทลงดูซาก	ขยะขยากสุ่มกองโต
กลิ่นเหียนวิงเวียน.. ไอ้	อนาถหนอสุภา
นึ่งสนิทดูอารมณ์ที่ตกจมกลางขยะ	
นึ่งลมทอกระยะ	ปล้นดอกบานทั้งหวานหอม
นึ่งสนิทลมหายใจ	นึ่งอยู่ในความอ่อนขอม
พ่ายแพ้และรู้พร้อม	เป็นทาสถ้อยทุกอักษร
นึ่งสนิท ณ ถ้อยคำ	ระสายระล้าอยู่รอรอน
เย็นแล้วก็หวานร้อน	สิ้นระทกอกระไว
สิ้นสิ้นหวั่นระทก	ตื่นหัวอกตื่นหัวใจ
ลูกเต็นคะนองใหญ่	คะครึกครื้นอารมณ์ตน ¹⁰⁰

บทกวี ลมหายใจ เป็นการพรรณนาให้เข้าใจความละเอียดอ่อนซับซ้อนของการปฏิบัติจิต ซึ่งแม้จะดูเหมือนว่ามีได้เป็น 'คำสอน' โดยตรง แต่ก็เป็นการแสดง 'ธรรมะ' ที่จะชักชวนให้เกิดความสนใจใคร่รู้มากขึ้นแก่ผู้อ่าน

กวีใช้ความเปรียบให้จิตหรือใจเป็นดอกไม้ อันมีกลิ่นคือหนอน ซึ่งซ่อนไซจนดอกไม้ที่นั้นกลิ่นงามเหลือแต่ความน่ารังเกียจ จนทำให้ผู้พิจารณาบังเกิดความสลดสังเวชใจ จึงบำเพ็ญเพียรกำหนดลมหายใจจนจิตสงบ ดอกไม้หรือจิตจึงจะบานหวานหอมได้อีกครั้ง

¹⁰⁰ ชมจันทร์, อุวณในราตรี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คมบาง, 2541), หน้า 77-78.

ถึงกระนั้นความสงบแห่งจิตอันเป็นเหมือนดอกไม้หวานหอมนี้มีได้ดำรงอยู่นาน พร้อมทั้งจะแปรเปลี่ยน ถูกอารมณ์และกิเลสเข้ารบกวนได้ทุกเมื่อ ผู้บำเพ็ญภาวนาจึงจำต้องรู้เท่าทันและมีความเพียรสม่ำเสมอไป

บางครั้งกวีใช้การสนทนากับจิตของตนเองในลักษณะที่อ่อนหวาน เหมือนแม่เจรจากับลูกในบทกวี จะดีเจ้า กวีใช้น้ำเสียงของแม่ที่ปลอบและบู่ลูก เหมือนกวีพูดกับจิตของตนว่าจำเป็นต้องบังคับอบรมอย่างเข้มงวด เพื่อให้เกิดความดีงาม

...
 หยิบไม้เรียวมาเขี่ยนเจ้าเข้าใจใหม่
 ด้วยรักหวงห่วงใยดังดวงแก้ว
 แม่ดีเจ้าให้เจ้าเดินตามแนว
 อย่างนอกแถวเกรงใจเลย
 แม่ดีแล้วดีเล่าเฝ้าแต่ดี
 เจ้าคนดีไม่ฟังยังนิ่งเฉย
 นับวันยิ่งเก่งกล้าเหมือนทำเหมือนเขย
 ดวงใจเอ๋ย ทำไมไม่ฟังกัน
 แม่เฝ้าต้อบรมบ่มดวงจิต
 เจ้าเฝ้าคิดนอกทางทุกอย่างนั้น
 แม่เหน็ดเหนื่อยหนักหนาสารพัน
 เจ้ายังรั้นยังเคลิดเปิดเปิงไป
 ใจเอ๋ย
 ดีเท่าไรไม่เคยอยู่ใจได้
 ชำแหละแผ่ความไม่ดีมีเท่าไร
 เจ้ายิ่งผ่องยิ่งแจ่มใสขึ้นทุกวัน
 ใจเอ๋ย
 ดีเท่าไรไม่เคยจะนึกหวน
 ชำแหละแผ่ความรู้สึกลึกเค้นกัน
 เจ้ายิ่งงามเป็นอนันต์ในทางแล้ว¹⁰¹

¹⁰¹ ข้างแล้ว, หน้า 72.

ในลีลาทำนองเดียวกัน กวีอธิบายการบำเพ็ญภาวนาในบทกวี จะเต็มใจ ได้อย่างน่าสนใจ

จะเต็มใจ

หิบบชีวิตมาพินิจทีละส่วน
 โอ้หลากล้าวนดวงดอกออกเปื้อนเปราะอะ
 นี้อยมมือรอยเท้าดูเลอะเทอะ
 มีบ่อเกรอะน้ำค้างอยู่ดัง โด
 หิบบหัวใจออกมาแย้มแจ่มพินิจ
 โอ้ดวงจิตเหตุไฉนไขว่ว่างโหว
 มีรอยกรีดขีดไขว้ลายเข้ไย
 มีรูโหว่ร้วร่วงทั้งดวงใจ

หิบบสมองลองไล่ไปทุกร่อง
 โอ้หม่นหมองร่องตื้นขึ้นมาใหญ่
 ทั้งความจำความรู้เห็นความเป็นไป
 มันเลื่อนไหลเลื่อนกลางทั้งทั้งรู้
 หิบบเรือนกายออกมาผ่าพิสุจน์
 ปากที่พูดก็ล้าวนหนอนชอนไซอยู่
 ตาที่มองก็มีดมิดมิพิศดู
 หูที่หูที่ตั้งตันมิทันยิน
 จมูกเอ๋ยเคยได้กลิ่นก็ผินเพี้ยน
 มือขีดเขียนก็ขาดตอนอักษรสิ้น
 ขาเคยเดินก็หลงทิศผิดพื้นดิน
 โอ้..แหงวันเสียดทุกจุดเมื่อหยุดดู
 จะเต็มใจเสียใหม่ให้เต็มปริ่ม
 ด้วยใจอัมกายข้นขึ้นผันสู้
 ตามลมแห่งความเข้าใจที่ได้รู้
 เข้า-ออกอยู่เช่นนี้และเช่นนี้..¹⁰²

¹⁰² อ้างแล้ว, หน้า 75-76.

สำหรับผู้สนใจปฏิบัติภาวนา บทกวีข้างต้นนี้จะเป็นการอธิบายให้เข้าใจการพิจารณากายและจิตของตนอันเป็นแนวปฏิบัติอันแพร่หลายในการฝึกจิตให้เกิดปัญญาเห็นกายและจิตของตนตามความเป็นจริง

กวีได้สรุปในตอนท้ายบทกวีว่าการบำเพ็ญภาวนาโดยการกำหนดลมหายใจเข้าออกนี้เป็นวิถีทางหนึ่งของการทำชีวิตให้ 'เต็ม' ให้สมบูรณ์ ซึ่งเป็นความคิดตามอุดมคติแห่งพุทธศาสนา เพราะชีวิตที่สมบูรณ์ในทัศนะของพุทธศาสนาคือชีวิตที่ดำรงอยู่ด้วยปัญญาอันเกิดจากการบำเพ็ญเพียรภาวนาในรูปแบบต่าง ๆ

บางครั้งกวีจะสื่อ 'คำสอน' ผ่านรูปแบบของเรื่องเล่าที่น่าสนใจ เช่น ในบทกวี แבק กวีได้สร้างเรื่องเล่าของการไปกราบพระขอพร และการได้รับฟัง 'คำสอน' อันเทียบคมจากพระพุทธรูป

แบก

แบกอึ้งเต็มหนักแเอ้	เอาการ
ไหลลู่เกินจักทาน	หนักได้
แบกมาอย่างยาวนาน	เต็มเหนี่ยว
เต็มเหนี่ยวเกินจักให้	อยู่เหยียงคนเกษม
บ่นบ้ายอกทุกข์ทัน	ทนจำ
บ่นคำโลกระยำ	ทุเรศล้วน
บ่นรื้อว่าเวรกรรม	รุมเกิด
กระอักทุกข์ถี่ถ้วน	แบกแเอ้ทุกสถาน
ฟังพระลงกราบก้ม	วอนเมตตา
เป่าเวทย์เป่าคาถา	ลูกด้วย
ลูกแบกทุกข์นานา	อเนก
เหนี่ยวหนักเขียนจักม้วย	หมกไหม้ในตน
พระนั่งพระพริ้มเฟ่ง	ตามอง
แบกทุกข์มาที่กอง	เปี่ยมแปล้
แบกโลกชิงจับจอง	เต็มแบก
แบกหนักบ่นไยแท้	แต่ทิ้งเบาสบาย
วางลงสิมมนุษย์น้อย	วางลง
มือแบกลดวางตรง	ต่อหน้า

มือเข้าขอมันคง

บังคับ

วางกับมืออ่อนล้า

แอกเจ้าแบกเอง¹⁰³

กวีใช้ชื่อว่า 'แบก' สื่อให้เห็นภาพความหนักหนาสาหัสของการมีอุปาทานยึดมั่นถือมั่น เปรียบเหมือนการแบกของหนักไว้ไม่ยอมปล่อย คำสอนของพระพุทธองค์คือ 'แบกหนักบ่นไยแท้ แค่ว่าเบาสบาย' นั่นคือให้มนุษย์ 'ปล่อยวาง' ความทุกข์อันเกิดจากอุปาทานของตนเอง เพราะแท้จริงความทุกข์นั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเองคือเป็น 'แอกเจ้าแบกเอง' .

บางครั้งกวีใช้ภาพพจน์อันงดงามอธิบายธรรมะอันลึกซึ้ง ให้ได้ทั้งภาพที่ชัดเจนและเข้าใจ ความหมายอย่างแจ่มกระจ่าง ในบทกวี เรือทอง (1) และ เรือทอง (2) กวีสร้างเรื่องเล่าโดยใช้กลวิธีเปรียบเทียบชีวิตและจิตมนุษย์เหมือนเรือทองที่ต้องอยู่กลางสมุทร หรือกลางสังสารวัฏ แม้เมื่อต้องพายุกล้ากระหน่ำ ก็สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยความสงบ ความนิ่งเฉย เพราะความมีสติรู้เท่าทันทุกสิ่งที่เกิดขึ้น ไม่หวั่นไหวไปตามสิ่งที่มากระทบ

เรือทอง (1)

ในความมืดคลื่นโหมกลางลมกล้า
เรือทองท่องไล่ฟ้าเหมือนบ้ำคลั่ง
เสียงน้ำซัดสาดซ่าซ่าประดัง
เสียงลมสังคลื่นกรีดหวิวหวีดใจ
บังคับเรือเหิง้อดกกระหนกสะอื้น
คลื่นต่อคลื่นครืนโครมโหมเข้าใส่
ในความดั่งอันก็กก้องคะนองใน
มีเสียงใครคนหนึ่งมาตรึงตน

นิ่งเสียบ้างหยุดเสียบ้างกลางลมกล้า

จงรู้ว่าคลั่งไปก็ไร้ผล

ในท่ามกลางความวุ่นวายทุราษทุรน

จงอดทนและเฝ้าดูจะรู้ทัน

ให้มันดั่งทะเลล้าจันฟ้าหล่น

ให้มันดั่งอิงอลจนโลกถล่ม

¹⁰³ ข้างแล้ว, หน้า 69.

ให้มันคงทรمانทุกวารวัน
จงมองมันด้วย “รู้” ด้วย “อยู่” “เป็น”

ไอ้ เรือทองท่องฟ้าทะเลฝัน
คลื่นยังครืนสนานสนั่นให้ได้เห็น
แต่ยามยินคือยิน ยินแล้วเย็น
จะกระเด็นจะกระโดดไม่โกรธเลย
ในความมืดคลื่น โหมกลางลมกล้า
เรือทองล่อง ไล่ฟ้ามานิ่งเฉย
สดับเสียงก็คือเสียงมีเหมือนเคย
เรือทองเอ๋ยปลั่งฟ้าจนฟ้าทอง¹⁰⁴

สาระคำสอนของกวีนิพนธ์สื่อผ่านเสียงที่มาให้สติแก่จิตที่กำลังถูกความทุกข์ หรือลมกล้า พายุเข้าโหมซัดกระหน่ำว่า ‘จงอดทนและเฝ้าดูจะรู้ทัน’ และ ‘จงมองมันด้วย ‘รู้’ ด้วย ‘อยู่’ ‘เป็น’

ภาพพจน์ของชีวิตอันเปรียบเสมือนเรือลอยอยู่ในทะเลและมหาสมุทรคือสังสารวัฏ เป็น ภาพพจน์ตามขนบของวรรณคดีพุทธศาสนา ซึ่งกวีสามารถนำมาใช้สื่อคำสอนได้อย่างเหมาะสมเจาะกลมกลืน

กวีได้อธิบายให้เห็นว่าการฝึกสติจะช่วยให้ชีวิตก้าวข้ามความทุกข์อุปสรรคอันเปรียบเสมือนพายุร้ายได้ เพราะเมื่อมีสติจะไม่ไหวหวั่นกับสิ่งที่เกิดขึ้นรอบข้าง เปรียบเสมือน ‘เรือทองล่อง ไล่ฟ้ามา นิ่งเฉย’ ซึ่งให้ภาพความสงบงามในท่ามกลางความวุ่นวายของสังสารวัฏและด้วยความสงบงามแห่งสตินี้จะ ทำให้เรือทองก้าวข้ามพ้นพายุในความมืด มาสู่ ‘ฟ้าทอง’ ในที่สุด คือการก้าวข้ามพ้นอวิชชา ความไม่รู้ มาสู่ ปัญญาคือความสว่างไสวเหมือนยามเช้าของฟ้าสีทอง

ในบทกวีเรือทอง (2) กวีชี้ชวนให้มนุษย์ได้เห็นคุณค่าของการฝึกสติ บำเพ็ญภาวนาเพื่อเป็น การพัฒนาจิตตนเองไปสู่ความสว่างความมีปัญญา โดยใช้ภาพพจน์และสัญลักษณ์อันงดงาม คือเปรียบเรือ ทองกับพระจันทร์ ความดำมืดของราตรี เหมือนสังสารวัฏ และยามอรุณรุ่งเหมือนการก้าวเข้าสู่ปัญญาเพื่อ ไปสู่บรรดหรือ ‘ทางทอง’ ไปสู่ความสิ้นทุกข์

เรือทอง (2)

เชิญโดยสารพระจันทร์อันเหมือนวาด
เชิญก้าวลงอย่างองอาจเพื่อเที่ยวท่อง
เชิญชมแสงเรือเรืองเหลือองละอออง
เชิญลอยล่องร้อนฟ้าชมราตรี

¹⁰⁴อ้างแล้ว, หน้า 86-87.

มิใช่ความสงบเงียบความเรียบร้อย
 มิใช่การปลดปล่อยความหมองศรี
 มิใช่ความเรืองร่าน่ายินดี
 มิใช่การหลีกหนีได้ตั้งใจ
 ทุกข์ทุกอย่างยังคงอยู่ตรงหน้า
 ทุกข์ทุกอย่างยังแก่กล้าและยิ่งใหญ่
 เพียงแต่รับเพียงแต่รู้ที่อยู่ใน
 มันมีอยู่และเป็นไปได้ดังนี้
 อรุณเรื่อเรืองฉายขึ้นปลายฟ้า
 เหมือนเรือทองเลื่อนลาโล้ลำหนี
 แต่ในใจอันดำใจในราตรี
 ข้อมรู้ดีว่าเรือทองยังผ่องใน
 เชิญโดยสารเรือพระจันทร์อันเหมือนवाद
 เชิญก้าวลงอย่างองอาจ เป็นก้าวใหม่
 เชิญรับเรื่องแสงเช้าเงารำไร
 เชิญไล่ใจลอยเรือเพื่อทางทอง¹⁰⁵

กวีได้อธิบายคุณค่าและความหมายของการบำเพ็ญภาวนา หรือการฝึกสติว่ามีใช่เป็นการหนีทุกข์อย่างฉาบฉวย เพราะการบำเพ็ญภาวนามีสามารถทำให้ทุกข์สลายไปได้ตั้งใจทันที แต่เป็นขบวนการของการสร้างปัญญา เป็นการเลือกวิถีทางดำเนินชีวิตแบบใหม่ ที่จะไม่ปล่อยใจไปตามกิเลสโดยปราศจากสติ การดำเนินชีวิตไปด้วยสติและปัญญานี้เองจะเป็นการดำเนินเข้าสู่ ‘ทางทอง’ หรือ ‘มรรค’ อันจะเป็นทางนำไปสู่ความดับทุกข์อย่างยั่งยืน ซึ่งหมายถึงการมุ่งหวังไปสู่นิพพาน ตามอุดมคติแห่งพุทธศาสนา

กวีอธิบายให้เกิดการรับรู้เข้าใจคุณค่าของการบำเพ็ญภาวนา ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาพุทธศาสนา ดังนั้นคำเชิญชวนของกวีนี้จึงเป็นลีลา ‘คำสอน’ อันทรงคุณค่า ที่จะสร้างการรับรู้เข้าใจมิติแห่งการปฏิบัติธรรมในกรอบความคิดแห่งพุทธธรรม

จากการพิจารณาเนื้อหาของคำสอน อันปรากฏในกวีนิพนธ์ของชมจันทร์ จะพบว่ามีคุณค่าทางสนใจทั้งในแง่ของการอธิบายพุทธธรรม และทั้งในแง่ของการเชื้อเชิญให้ผู้สนใจพุทธธรรมได้เริ่มลงมือปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อให้เข้าใจด้วยประสบการณ์เฉพาะตนของแต่ละบุคคลอันเป็นการสอดคล้องกับหลักธรรมของพระพุทธองค์ที่มุ่งเน้นให้มนุษย์มีศรัทธาเชื่อถือก็ต่อเมื่อได้ลงมือพิสูจน์คำสอนด้วยตนเอง

¹⁰⁵ ข้างแล้ว, หน้า 88.

บทที่ 3

พุทธธรรมในฐานะอิทธิพลความคิดและสาระสำคัญ ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

ในบทที่ 2 ผู้วิจัยได้วิเคราะห์กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ในฐานะวรรณคดีคำสอน โดยแบ่งแยกวิเคราะห์จากผลงานของกวีเป็นรายบุคคล ในบทที่ 3 นี้ ผู้วิจัยจะพยายามพิจารณาพุทธธรรมในฐานะอิทธิพลความคิดและสาระสำคัญในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

จุดมุ่งหมายของบทที่ 3 นี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่ากวีสมัยใหม่ได้รับอิทธิพลความคิด หรือวิธีการมองโลกและชีวิตจากพุทธธรรมอย่างไร และได้สื่อสารพุทธธรรมในรูปของสาระสำคัญ ปรากฏในกวีนิพนธ์ของตนอย่างไรบ้าง

อิทธิพลแนวคิดจากพุทธธรรมที่ปรากฏในสาระสำคัญของกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ที่เลือกมาศึกษาในงานวิจัยนี้มีเนื้อหาและแนวคิดอันสัมพันธ์กับพุทธธรรม ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ข้อมูลที่เลือกมาศึกษาของกวีทั้งหมด เพื่อจะได้เห็นภาพรวมของอิทธิพลแนวคิดจากพุทธธรรมอันปรากฏในสาระสำคัญของกวีนิพนธ์เหล่านี้

ผู้วิจัยขอแบ่งหัวข้อการวิเคราะห์อิทธิพลความคิดจากพุทธธรรมอันปรากฏในสาระสำคัญของกวีนิพนธ์ที่เลือกมาศึกษาดังนี้

1. ความคิดเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม

ความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมถือเป็นความเชื่อสำคัญที่สุดประการหนึ่งในพุทธศาสนา และเป็นความเชื่อที่ทรงอิทธิพลสำคัญยิ่งในสังคมไทยมาแต่โบราณ ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ก็ปรากฏอิทธิพลความเชื่อดังกล่าวในผลงานของกวีจำนวนไม่น้อย

ใน พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก ของสุนทร ภู รั้งมี ได้อธิบายเรื่องความหมายของกรรม

คำว่า “กรรม” แปลว่า การกระทำ แต่ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา การกระทำไม่จำเป็นจะต้องเป็นกรรมเสมอไป การกระทำที่จะจัดเป็นกรรมและมีผลทางศีลธรรมนั้นจะต้องเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือความจงใจในการกระทำ กล่าวอีกนัยหนึ่ง เจตนาในการกระทำนั้นเองจัดเป็นกรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลลงใจ
แล้ว ย่อมกระทำการทางกาย ทางวาจา (หรือ) ทางใจ
เจตนาห้ ภิกษุเว กมมัม วทามิ เจตยิตฺวา กมมัม กโรติ กาเยน วาจาเย มนสาฯ
(องฺ. ฉกฺก. 22/334.)¹⁰⁶

และได้อธิบายเรื่อง กฎแห่งกรรมไว้ว่า

กฎแห่งกรรมเป็นกฎแห่งเหตุและผล จึงเป็นกฎธรรมชาติอย่าง
หนึ่ง แต่เป็นกฎทางศีลธรรมที่ครอบคลุมเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่มีจิต โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งสิ่งมีชีวิตชั้นสูงเช่นมนุษย์และสัตว์ชั้นสูงที่รู้จักใช้เหตุผลในการ
ดำรงชีวิต กฎ แห่งกรรมมีหลักทั่วไปอยู่ว่า ทำเหตุเช่นไรย่อมได้รับผลเช่น
นั้น มีพระพุทธพจน์กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

ยาทิสํ วปเต พิชํ	บุคคลหว่านพืชเช่นใด
ตาทิสํ ลภเต ผลํ	ย่อมได้รับผลเช่นนั้น
กถยาณการี กถยาณํ	ผู้กระทำความดีย่อมได้รับผลดี
ปาปการี จ ปापकं	ผู้กระทำความชั่วย่อมได้รับผลชั่ว

(สํ. สคาล. 15/903.)¹⁰⁷

นอกจากจะเชื่อในเรื่องผลแห่งกรรมในปัจจุบันชาติแล้ว ชาวพุทธยังเชื่อว่ากรรมส่งผลถึง
ชีวิตในอนาคต และเชื่อว่ามนุษย์มีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับกรรมของตนที่ได้กระทำสะสมกันมา สุนทร ฌ
งษ์ กล่าวอธิบายหลักคำสอนเรื่องกรรมว่า

หลักคำสอนเรื่องกรรมที่นับว่าสำคัญซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์บาลี
ของพระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ หลักคำสอนเรื่องกรรมในจูฬกัมม
วิภังคสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย ตามความแห่งพระสูตรนี้กล่าวว่า สุภมาณพ โต
เทยยบุตร ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูลถามถึงสาเหตุที่ทำให้
มนุษย์เกิดมาในโลกมีสภาพของชีวิตแตกต่างกัน ดังข้อความว่า

¹⁰⁶ สุนทร ฌ ริงษ์, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 167.

¹⁰⁷ อ่างแล้ว, หน้า 16-17.

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พวก มนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปรากฏความเลวและความประณีต คือ มนุษย์ทั้ง หลายย่อมปรากฏมีอายุสั้น อายุยืน มีโรคนาน มีโรคน้อย มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณงาม มีศักดาน้อย มีศักดามาก มีโภคน้อย มีโภคมาก เกิดใน สกุตต่ำ เกิดในสกุตสูง มีปัญญาน้อย มีปัญญามาก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ อะไรหนอแล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พวกมนุษย์ที่เกิดเป็นมนุษย์อยู่ ปรากฏ ความเลว และความประณีต

(อุพกมมวิภังคสูตร ต ม. อุปริ. 14/580.)

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า

ดูกรรมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อม จำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต

(อุพกมมวิภังคสูตร ต ม. อุปริ. 21/581.)¹⁰⁸

ใน อุพกมมวิภังคสูตรนี้ พระพุทธเจ้าได้อธิบายจำแนกกรรมและผลของกรรมอย่างชัดเจน ทางสรุปประมวลความได้ดังนี้

1. การฆ่าสัตว์เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีอายุสั้น การไม่ฆ่าสัตว์เป็นเหตุให้เกิดมา เป็นคนมีอายุยืน
2. การเบียดเบียนสัตว์ ทำให้สัตว์ได้รับความทุกข์ทรมาน (ไม่ถึงตาย) เป็นเหตุให้ เกิดมาเป็นคนมีโรคนาน การไม่เบียดเบียนสัตว์ เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีโรค น้อย
3. การเป็นคนมักโกรธ ฉุนเฉียวง่าย เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณทราม (รูป ร่าหน้าตาไม่สวย) การเป็นคนไม่มักโกรธเป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีผิวพรรณ งาม (รูปร่าหน้าตาสวย)
4. การเป็นคนมีใจริษยาในลาภและเกียรติยศชื่อเสียงของผู้อื่น เป็นเหตุให้เกิดมา เป็นคนมีศักดาน้อย (มีอำนาจน้อย) การเป็นคนไม่มีใจริษยาในลาภและเกียรติ ยศชื่อเสียงของผู้อื่น เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีศักดามาก (มีอำนาจมาก)

5. การไม่บริจาคนาน ไม่ยินดีในการให้ทาน เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนยากจนขัดสน (มีโภคะน้อย) การบริจาคนาน ยินดีในการให้ทาน เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สินสมบัติมาก (มีโภคะมาก)
6. การไม่ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน เย่อหยิ่ง ไม่ไหว้คนที่ควรไหว้ ไม่เคารพคนที่ควรเคารพ เป็นเหตุให้เกิดในสกุลต่ำ การประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ไหว้คนที่ควรไหว้ เคารพคนที่ควรเคารพ เป็นเหตุให้เกิดในสกุลสูง
7. การไม่สนใจใฝ่หาความรู้ มีสิ่งใดไม่รู้ไม่เข้าใจก็ไม่ไปหาผู้รู้เพื่อสอบถาม เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีปัญญาน้อย การสนใจใฝ่หาความรู้ มีสิ่งใดไม่รู้ไม่เข้าใจก็เข้าไปหาผู้รู้เพื่อสอบถาม เป็นเหตุให้เกิดมาเป็นคนมีปัญญามาก¹⁰⁹

นอกจากนั้น ยังมีคำสอนเรื่องกรรมและผลของกรรมปรากฏในกุกกุโรวาทสูตร สุนทร ณ รั้ง ได้อธิบายเรื่องกรรม ตามนัยแห่งกุกกุโรวาทสูตร ไว้ดังนี้

ในกุกกุโรวาทสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงกรรมไว้ 4 ชนิด และผลของกรรม 4 ชนิด คือ กรรมดำมีวิบากดำ กรรมขาวมีวิบากขาว กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว และกรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม กรรมดำมีวิบากดำคืออย่างไร นั้น มีพระพุทธพจน์กล่าวไว้ว่า

ก็กรรมดำมีวิบากดำเป็นโจน ดูกรปุณณะ บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขารอันมีความเบียดเบียน ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารอันมีความเบียดเบียน ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารอันมีความเบียดเบียน ครั้นแล้ว ย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ผัสสะอันมีความเบียดเบียนย่อมถูกต้อง บุคคลนั้นผู้เข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน เขาอันผัสสะที่มีความเบียดเบียน ถูกต้องแล้ว ย่อมได้เสวยเวทนาที่มีความเบียดเบียนเป็นทุกข์โดยส่วนเดียว ดูจสัตว์นรกฉะนั้น ดูกรปุณณะ เพราะกรรมที่มีดังนี้แล ความอุบัติของสัตว์ จึงมี สัตว์ทำกรรมใดไว้ เขาย่อมอุบัติขึ้นเพราะกรรมนั้น ผัสสะย่อมถูกต้อง เขาผู้อุบัติแล้ว ดูกรปุณณะ แม้เพราะอย่างนี้เราจึงกล่าวว่า สัตว์เป็นทายาทของกรรม เรากล่าวกรรมอย่างนี้ว่าเป็นกรรมดำมีวิบากดำ (กุกกุโรวาทสูตร ตม.ม. 13/88.)

¹⁰⁹ ข้างแล้ว, หน้า 201-202.

ในกรณีของกรรมขาวมีวิบากขาวก็มีลักษณะตรงข้ามกับกรรมดำที่มีวิบากดำ เพียงแต่เปลี่ยนข้อความจากดำเป็นขาว และคำว่า “มีความเบียดเบียน” เป็น “ไม่มีความเบียดเบียน” ส่วนกรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวนั้น มีพระพุทธรพจน์กล่าวไว้ว่า

ดูกรปุณณะ ก็กรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวเป็นโชน ดูกรปุณณะ บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมปรุ้งแต่งกายสังขารอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งวจีสังขารอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ย่อมปรุ้งแต่งมโนสังขารอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ครั้นแล้วย่อมเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง ผัสสะอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างย่อมถูกต้องบุคคลนั้น ผู้เข้าถึงโลกอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง เขาอันผัสสะที่มีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้างถูกต้องแล้ว ย่อมได้ส่วยเวทนาอันมีความเบียดเบียนบ้าง ไม่มีความเบียดเบียนบ้าง มีทั้งสุขและทั้งทุกข์ระคนกันดูพวกมนุษย์ เทพบางเหล่าและวินิปาติกสัตว์บางพวก ดูกรปุณณะ เพราะกรรมที่มีดังนี้แล ความอูบัติของสัตว์จึงมี สัตว์ทำกรรมใดไว้ เขาย่อมอูบัติขึ้นเพราะกรรมนั้น ผัสสะย่อมถูกต้องเขาผู้อูบัติแล้ว ดูกรปุณณะ แม้เพราะอย่างนี้เราจึงกล่าวว่า สัตว์เป็นทายาทของกรรม เรากล่าวกรรมอย่างนี้ว่าเป็นกรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาว (กุกกุโรวาทสูตรคัม.ม. 13/88.)

ส่วนกรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาวนั้น มีพระพุทธรพจน์แสดงไว้ว่า

ดูกรปุณณะ ก็กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมนั้นเป็นโชน ดูกรปุณณะ บรรดากรรม 3 ประการนั้น เจตนาเพื่อละกรรมดำวิบากดำ เจตนาเพื่อละกรรมขาวมีวิบากขาว เจตนาเพื่อละกรรมทั้งดำทั้งขาวมีวิบากทั้งดำทั้งขาวนั้นเสีย เรากล่าวกรรมอย่างนี้ว่าเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ดูกร ปุณณะ กรรม 4 ประการนี้แล เราทำให้แจ้งชัดด้วยปัญญาอันขังเองแล้วประกาศให้ทราบ (กุกกุโรวาทสูตรคัม.ม. 13/88.)

ข้อความที่ปรากฏในกุฎุโรวาทสูตรนี้ คำว่า ปรุ่รงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ก็คือ การทำกรรมทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่เรียกว่า กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม นั้นเอง ในกรรมวรรคแห่งจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย (อจ. จตุก. 21/232-238.) พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงกรรม 4 ประเภท เช่นเดียวกับที่ปรากฏอยู่ในกุฎุโรวาทสูตรนี้ แต่มีคำอธิบายเพิ่มเติมที่แตกต่างออกไปบ้าง จากคำอธิบายในที่นั้นทำให้ได้ความเข้าใจชัดเจนว่า คำว่า กรรมดำ ก็คือ อกุศลกรรม กรรมขาวก็คือกุศลกรรม กรรมทั้งดำทั้งขาว ก็คือกรรมที่เป็นทั้งอกุศลกรรมและกุศลในเวลาเดียวกัน ส่วนกรรมไม่ดำไม่ขาวนั้น ได้แก่กรรมที่ทำแล้วก่อให้เกิดผลเป็นความสิ้นกรรม คำว่า วิบากดำก็คือวิบากหรือผลของกรรมที่ผู้กระทำได้รับเป็นความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเสื่อม ความวิบัติ คำว่าวิบากขาวก็คือผลที่ผู้กระทำได้รับเป็นความสุข ความสะดวกสบาย ความเจริญ และสมบัติ คำว่าวิบากทั้งดำทั้งขาวก็คือผลที่ผู้ทำได้รับพร้อม ๆ กันไปทั้งผลไม่ดีและผลที่ดี คำว่าวิบากไม่ดำไม่ขาวก็คือผลที่ผู้ทำได้รับเป็นความหลุดพ้นหรือภาวะที่พ้นจากกรรมทุกประเภท

ในอังคุตตรนิกายดังกล่าวนี้ กรรมดำมีวิบากดำพระพุทธเจ้าทรงชี้ไปที่การล่วงละเมิดศีล 5 อันได้แก่การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พுகเท็จ และการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย กรรมขาวได้แก่การรักษาศีล 5 กรรมทั้งดำทั้งขาวมีคำอธิบายเช่นเดียวกับที่ปรากฏอยู่ในกุฎุโรวาทสูตร ส่วนกรรมไม่ดำไม่ขาวนั้น ทรงชี้ไปที่การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 คือ สัมมาทิฐิ - ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ - ความดำริชอบ สัมมาวาจา - การเจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ - การทำกรงานชอบ สัมมาอาชีวะ - การเลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ - การทำความเพียรชอบ สัมมาสติ - การระลึกชอบ และ สัมมาสมาธิ - การตั้งใจชอบ การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 นี้จัดเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว ซึ่งนำไปสู่ความสิ้นกรรมหรือความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง¹¹⁰

จากหลักพุทธธรรมในพระไตรปิฎก จะเห็นได้ว่าเรื่องของกรรมและกฎแห่งกรรมเป็นเรื่องที่ครอบคลุมชีวิตมนุษย์อย่างกว้างขวาง ในวรรณคดีพุทธศาสนาและวรรณคดีคำสอนของไทยก็ปรากฏคำสอนในเรื่องของกรรมเป็นประการสำคัญอยู่ด้วย

ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ที่ผู้วิจัยได้เลือกมาศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมก็ปรากฏอย่างชัดเจน แม้กวีจะมีได้มุ่งเน้นการสอนเรื่องกฎแห่งกรรมดังเช่นในวรรณคดีชาดก หรือวรรณคดีคำสอนตามขนบเดิมก็ตาม

ใน โคลงกลอนของครูเทพ ปรากฏกวีนิพนธ์ที่กล่าวถึงกรรมและกฎแห่งกรรมหลายบท คือ คลื่นแห่งสังสารวัฏ สังสารวัฏ ขาดกรรม มฤตยู และกรรมงาม

ความคิดเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรมที่ครูเทพเสนอในกวีนิพนธ์นั้นมีลักษณะตรงกับแนวคำสอนแห่งพุทธธรรม โดยเฉพาะในบท คลื่นแห่งสังสารวัฏ (ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 13) ครูเทพได้อ้างกฎแห่งกรรมอย่างชัดเจนว่า กรรมที่กระทำแล้วย่อมให้ผลเสมอ ทั้งเป็นข้อกำหนดชีวิตของแต่ละบุคคลที่ยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

กรรมอันประกอบแล้ว	ทำคืน ได้ฤฯ
ผลชั่วดียังขึ้น	อยู่ไซรี
คลื่นซัดฝั่งครืนครืน	ฝั่งเปลี่ยน แปลงพ่อ
เว้าออกฟอกหินให้	ชะงองจ้ำงาชล
ปรนฝั่งบังเกิดล้วน	อ่าวแหลม เหลือตรา
แต่งภาพสภาพแถม	ทาบให้
เพื่อซีพอซีพแถม	กันก่อ เกิดเทอญ
กรรมชั่วดีมิได้	ตั้งให้เห็นผล ¹¹¹

ในบทกวี มฤตยู ครูเทพได้อธิบายเรื่องกรรมและผลของกรรม โดยแสดงความคิดเห็นว่า การเชื่อกฎแห่งกรรมว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว จะเป็นการทำให้มนุษย์สามารถอยู่เหนือความตายได้ เพราะแม้ร่างกายแตกดับไป แต่ผลกรรมที่ทำได้จะยังอยู่

เชื่อกรรมกระทำคุณอันนวย	ผลช่วยเพชฌัญชู
คำฟ้าจะท้ามฤตยู	และจะเขี่ยพระยาขม
ร่างไร้มิโยชนมวอด	กิจรอดก็ตีดม
เชิญเถิดประชากรอุดม	คดีนี้มีมีตาย ¹¹²

¹¹¹ ครูเทพ, โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณสุภา, 2515), หน้า 13.

¹¹² ย่างแล้ว, หน้า 68.

การที่ครูเทพพยายามอธิบายผลแห่งกรรมดีว่าเป็นการค้ำฟ้าท้ำมฤตยู และเขี่ยพระขรรค์นั้น เป็นความพยายามที่จะโน้มน้าวใจให้เชื่อมั่นในผลกรรมดี ว่ากรรมดีและความดีงามที่มนุษย์สร้างขึ้นไว้นั้น เป็นการสร้างความเป็น 'อมตะ' ให้กับมนุษย์ได้

นับเป็นการปลุกฝังความคิดเรื่องกฎแห่งกรรมให้กลายเป็นการวาง 'อุดมคติชีวิต' ให้มนุษย์ สร้างแต่ความดี

ใน ถิ่นนำภูกระดัง ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ซึ่งเป็นกวีนิพนธ์ในรูปแบบของนิราศ กวีได้ใช้ ขนบนิราศในการพรรณนาความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก โดยปกตินั้น กวีมักรำพัน ว่าเป็นกรรมของตนที่อาจจะเคยพรากสัตว์อื่นในชาติปางก่อน ดังนั้นในชาตินี้กวีจึงต้องรับผลของกรรม ถูกพรากจากผู้เป็นที่รัก

อังคาร ได้รำพันตามขนบนิราศนี้ โดยกล่าวอ้างถึงกรรม แต่ก็ได้แสดงความรู้สึกลงในลีลาการ กล่าวขวัญที่เป็นของตนเอง ด้วยการตั้งคำถามว่า คนได้กระทำความผิดอย่างไร จึงต้องรับกรรมนี้

ไอ้ชะรอยเรานี้มีเวรกรรม	ทำไว้มากมายในปางหลัง
ฟ้าจึงบีบคั้นเจ็บใจดัง	เข้าข้อคาค้างคิกคำบรรพ์ ฯ
สรวงสังสาวรค์มาแค้นขี้ม	เพริศพริ้มพรายชะม้ายให้ใฝ่ฝัน
แต่เจ้าแปรเปลี่ยนไปฉับพลัน	มิทันสัปดาห์ลาถลับไกล ฯ
น้ำใจหญิงจริงอย่างน้ำค้าง	ฤาทันสางแหลกลิ้นเหลวไหล
ตั้งรุ่งรัตนาน่าอาลัย	ครู่แตกไปไปปลั่งขยับขึ้น ฯ
หรือฟ้าโกรธทำโทษข้าน้อย	ให้เศร้ายสร้อยสุครุระทมขมขื่น
ลวงว่าสุขเอาทุกข์แก้าคืน	ขึ้นชีวิตสักฤทธิมิมีเลย ฯ
ข้าน้อยทำผิดจริงสิ่งใด	ครั้งไหนทำไมฟ้าไม่เฉลย
จบห้วงสรวงสวรรค์ชาละนเมย	รับสังเวชชีวาพวากับลม ฯ
ทารุณเราเจ็บซ้ำซ้ำซาก	ลำบากเจ็บแสบเสียดสาสม
มีชีวิตเพื่อพิชิตทุกข์ระทม	นึกถึงยมโลกใครเล่าไป ฯ
เกิดบาปกรรมตำได้ขุมนรก	หมกไหม้ทนทุกข์อยู่ทุกสมัย
เสาะหาเศษสุขในเปลวไฟ	สิ้นเชื้อโยแล้วในปฐพี ฯ ¹¹³

¹¹³ อังคาร กัลยาณพงศ์, ถิ่นนำภูกระดัง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 191-192.

ใน กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ มีบทกวีในรูปร้อยแก้วหลายบทที่กวีอ้างเรื่องภพชาติ
สังสารวัฏ อันสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องกรรม เช่น ในบทกวี พลับพลึง กวีมุ่งเสนออำนาจอันยิ่งใหญ่ของ
ความรัก ที่ยอมสละตนเองได้ โดยจะไม่ยอมทำร้ายสิ่งอันเป็นที่รัก กวีสร้างเรื่องของไฟที่ไม่ยอมไหม้ก็
พลับพลึง เพราะระลึกได้ว่าเคยเป็นมารดาของตนในชาติก่อน จึงไม่ยอมทำร้าย กลับดับตนเองอย่างสิ้นเชิง

ครึ่งปฐมกาลก็ยังหลับไหล อีกวันเดียวพระอาทิตย์จะดับร่าง ดาว
พระเสาร์จะโคจรมาชนดวงจันทร์ มหาวายุอุกกาบาตจะพัดมาล้างโลก พระ
เป็นเจ้าอนุญาตให้แผ่นดิน ห่อมหญ้า จุลินทรีย์และสรรพสิ่งในพิภพนี้พูด
ได้ จะหว่านเราเรื่องให้ก็ตามที่

แผ่นดินจึงถามไฟว่า เจ้าไหม้พฤษยาสิ้นป่าดงพงไพร แต่โฉน
เว่นพลับพลึงก็เคยไว้กลางกองเพลิง นิ่งอยู่ครู่หนึ่งเปลวไฟร้องให้ แผ่น
ดินเอ๋ย แต่ชาติปางหลังครั้งยังไม่มียวงแหวนล้อมดาวพระเสาร์ บุรุษหนึ่ง
แววตาสีกลางคืน วนจรไปจนตาย กลับชาติเกิดเป็นเปลวไฟ พลับพลึงเคย
เป็นมารดา เมื่อระกุกได้ ถึงแม้เราจะเป็นเปลวไฟ แต่ถ้ารู้ว่าจะไหม้สิ่งที่รัก
เราก็คอดดับตัวเอง เหลือเพียงผงเถ้าธุลี

เราเป็นถ่านเถ้าธุลีเสียดีกว่าจะเป็นเปลวไฟไหม้สิ่งที่รัก ทราย
ประลัย ฟากฟ้า เวลานาที เราก็คงไม่ลืมความรัก จะพูดไปจนปลายลิ้นเป็นป่า
ช้าฝั่งหัวใจเอง แผ่นดินและนานาพฤษชาติต่างก็สนทนากันเป็นครั้งสุดท้าย
ท้าย แล้วก็ดับวจาเป็นใบไม้ไปชั่ววันจันทร์¹⁴

ในบทกวี นกนางแอ่น กวีได้สร้างเรื่องเสนอความรักอันยิ่งใหญ่เสียสละของแม่ที่มีต่อลูก ที่
ยอมสละชีวิตตนเองเป็นอาหารให้ลูก กวีใช้กรอบความคิดเรื่องกรรมกับสังสารวัฏ มาอธิบายความหมายของ
ความรักความเสียสละอันยิ่งใหญ่นี้ แม่ นกนางแอ่นออกไปหาอาหารเลี้ยงลูก แต่ถูกพายุจมนทะเลสิ้นชีวิต ลูก
ก็ถูกทอดทิ้งให้เติบโตตามลำพัง จนวันหนึ่งได้หอยเป็นเหยื่อ จึงฆ่าเป็นอาหาร แล้วพบว่าหอยนั้นแท้จริง
เป็นมารดา กลับชาติมาเกิดเพื่อมาใช้หนี้ป้อนเหยื่อให้แก่ลูกของตน เมื่อลูกนกทราบความจริงก็เสียใจจนสิ้นใจ
ตายตามไป

...

บัดดลนั้น ฟากฟ้าบันดาลให้ ดวงดาวคดงูบกระจ่างวาว นฤมิต
ความสำนึกแห่งรักชั่ววันจันทร์ บันดาลสัตว์ทั้งสองพูดและเข้าใจกันได้ แม่
นกบินกลับมาหาลูกวันสลาตันรุนแรง แต่คลื่นสาดฟาดร่าง นางนกตกจม

อังคาร กัลยาณพงศ์, กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2533), หน้า 96.

หายได้ทะเล็ก นางฝากวิญญาณความรักห้วงหาอาลัย เกิดในฝ่าหอยน้อย
กระจริด ไม่ยอมพูดภาษาใด ๆ ลึ้น นอกจากห้วงดวงใจรู้สึกคิดถึงถูกตาม
ลำพัง เพื่อจะจดจำไปชั่วกาลอวสาน ลูกนกนางแอ่นเล่าเรื่องหนหลังให้แม่
หอยฟัง ลึ้น ทุกข์โศก เจ็บ จนนางตื่นตันใจ กลางความแสบปวดรวดร้าว

ลูกเอ๋ย ชาติที่แล้ว แม่ตายเสียไม่ทันป้อนเหยื่อเจ้าเมื่อมือค้ำ มาพบ
กันใหม่ในชาตินี้ แม่มีตัวเองเป็นเหยื่อ มาป้อนเจ้าพอดี ลูกรัก เราไม่รู้จะ
กำหนดคุณค่าอันลึกซึ้งของความรักได้อย่างไร พอสิ้นเสียงแล้วแม่หอยก็
ขาดใจตาย

ลูกนกฟุบกลิ้งเกลือกจนสลบไสลหัวใจแตกสลายตายตามไป
กระทั่งคลื่นสาดสองซอกหน้าเปื้อยเป็นผงรุติ ปลงสังเวช ผงรุติที่เคยเป็นแม่
หอยและลูกนกนางแอ่นตัวนั้น อันฝากความรักเดือนแผ่นทรายไว้รำลึก
ตลอดอายุขัยแห่งกาลนาที เทอญ¹¹⁵

ในบทกวีทั้ง 2 บทของอังคารนั้น จะเห็นได้ว่ากวีได้ใช้กรอบความคิดเรื่องกรรม อันสัมพันธ์
กับเรื่องภพชาติและสังสารวัฏ มาสร้างกวีนิพนธ์อันงดงาม สามารถสื่อสารได้อย่างชัดเจน สร้างอารมณ์
สะเทือนใจแก่ผู้อ่าน ความผูกพันความรักระหว่างแม่กับลูกที่กวียกย่องว่าพิเศษวิเศษ เป็นสารสำคัญที่กวี
พาเราดูสื่อผ่านความเชื่อเรื่องภพชาติ เรื่องกรรม ได้อย่างกลมกลืนแบบตาย

เมื่อพิจารณาสารในระดับลึกไปกว่านั้น โดยอิงอาศัยหลักพุทธธรรม ผู้อ่านก็จะตระหนักถึง
ความงดงามอันน่าสะพรึงกลัวของการสร้างกรรมและความผูกพันในระดับโลกียะทั้งหลาย ว่าเป็นความทุกข์
อันไม่มีที่สิ้นสุด เป็นการสื่อข้อธรรมอันชัดเจนให้แก่ผู้อ่าน ผู้หวังพิจารณาในเชิงโลกุตระธรรมด้วย

ใน หัวข้อธรรมในคำกลอน ของท่านพุทธทาสภิกขุ ปรากฏการสอนเรื่องกรรม และกฎแห่ง
กรรมอย่างชัดเจน ท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามเน้นคำสอนเรื่องการทำความคิดว่าเป็นการสร้างความสุขให้
กับตนเอง ยิ่งกว่าการขอพรการอ้อนวอนขอความสุขความสำเร็จจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นใด นั่นคือ ให้เชื่อมั่นใน
ผลของกรรม เช่น ในบท ทำดี ดีแล้วเป็นพร ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นว่าความสุขความสำเร็จทั้งหลายเป็นผล
ของการกระทำของแต่ละบุคคลทั้งสิ้น

ทุกคน	เกิดมา	เป็นคน	ชั่วดีมีจน
เป็นผล	แห่งกรรม	ทำเอง	
ถือกรรม	เชื่อกรรม	ขำเกรง	บาปชั่ว กลัวเกรง
ทำแต่	กรรมดี	ทวิพร ๆ ¹¹⁶	

¹¹⁵ ว่างแล้ว, หน้า 110.

¹¹⁶ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 151.

ในบทกวี อดดา หิ อดตโน นาโถ ท่านพุทธทาสภิกขุได้สื่อธรรมะอันชัดเจนว่า การเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม คือ การประกอบกรรมดีเพื่อพึ่งตนเองให้สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ อันเป็นแนวทางสำคัญของพุทธศาสนา

มิโยใคร	จะพึ่ง	ซึ่งพระเจ้า
แต่พวกเรา	ชาวพุทธ-	ศาสนา
ผู้เชื่อพึ่ง	โอวาท	พระศาสดา
พึ่งธรรมดา	คือพึ่ง	ซึ่งตนเอง
ประกอบกรรม	นำมา	ซึ่ง โภคผล
ตั้งแต่ต้น	จนปลาย	ได้เหมาะสม
ทั้งทางโลก	ทางธรรม	ก็ยำเกรง
ถือเลบง	สร้างตัว	อยู่ทั่วกัน ¹¹⁷

ในฐานะพระเถระกวี ท่านพุทธทาสภิกขุได้นิพนธ์ความคิดเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม มาสื่อเป็นสาระสำคัญในบทกวี และได้พยายามอธิบายให้เข้าใจว่า การเชื่อกฎแห่งกรรมเป็นการทำให้มนุษย์เชื่อมั่นในการทำความดีในการพึ่งพาตนเองไปสู่ความสุขทั้งในระดับโลกีย์สุขและโลกุตตรสุข

ในบทกวีนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายว่าการเชื่อมั่นในผลของกรรมอย่างถูกต้องนั้น เป็นกรนำมาซึ่ง 'โภคผล' ซึ่งได้ขยายความเป็น โภคผลทั้งใน 'ทางโลก' และ 'ทางธรรม' ผลทางโลกคือความสุขความสำเร็จ และผลทางธรรมอันสูงสุดคือการบรรลุนิพพานอยู่เหนือกรรม ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในบทกวี กรรมดีดีกว่ามงคล อย่างชัดเจนว่า การเชื่อกฎแห่งกรรมอย่างถูกต้องจะทำให้มนุษย์เชื่อในความดีที่ตนเองกระทำมากกว่าเชื่อเรื่องของขลังหรือมงคลจากวัตถุภายนอก ท่านพุทธทาสภิกขุจึงเน้นเรื่องการทำกรรมมาเป็น 'มงคล' เพราะจะเป็นการนำไปสู่ความสุขสูงสุด คือ นิพพานได้

เหตุนี้ เราท่าน หญิงชาย เร่งขวน เร่งขวย
หากรรม มาเป็น มงคล

กระทั่ง บรรลุ มรรคผล หมดตัว หมดตน
พ้นจาก เกิด แก่ เจ็บ ตาย

¹¹⁷ อ้างแล้ว, หน้า 159.

บริสุทธ์ ผุดผ่อง ใจกาย อุบัติวะ ทั้งหลาย
ไม่พ้อง ไม่พาน สดงานใด

เหนือโลก เหนือกรรม อำไพ กิเลส-สวะไหน
ไม่อาจ ย่ำยี บีทาฯ¹¹⁸

กวีที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดพุทธธรรมจากท่านพุทธทาสภิกขุ คือ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ผู้ได้เคยบวชเรียนปฏิบัติธรรมในสำนักสวนโมกขพลารามของท่านพุทธทาสภิกขุอยู่ระยะหนึ่ง ในความคิดเรื่องกรรม เนาวรัตน์ได้เขียนบทกวีหลายบทที่สะท้อนความคิดเรื่องความหลงผิดของชาวพุทธที่เชื่อในโชคกลาง ของขลัง ของศักดิ์สิทธิ์ มากกว่าการเชื่อในการกระทำหรือกรรมของตนเอง ในรวมบทกวี คำหยาด ของเนาวรัตน์มีบทกวีหลายบทที่มีเนื้อหากล่าวถึงเรื่องนี้ เช่น ในบทกวี พิมพ์พญา

เหมือนเส้นผมพิศดูบังภูเขา
เหมือนโง่เง่ามงายนำหน้าหนี
มนต์วิเศษเวทย์ไสยที่ไหนมี
จิตเรานี้นึกเห็นหากเป็นเอง

พระเป็นแต่เดือนให้ถึง ไตรรัตน์
เหตุขจัดจอมขั้วมั่วข่มเหง
แทนนามธรรมนำจิตคิดตามเพรง
ไอน้ำเกรง พระผี ที่ครองคน¹¹⁹

กวีอธิบายให้เข้าใจว่าวัตถุมงคลเช่น พระเครื่อง หรือพระพุทธรูปเป็นเพียงเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อันถือเป็นสรณะที่พึ่งของชาวพุทธ มิใช่เป็นของขลังที่มนุษย์จะพึงลุ่มหลงอ่อนน้อมขอสิ่งต่าง ๆ ตามกิเลสของตน สารสำคัญดังกล่าวนี้ กวีได้กล่าวถึงอีกหลายครั้ง เช่น ในบทกวี สิลัพพตปรามาส (ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 46)

ใน ชักม้ามหมเมือง เนาวรัตน์ได้อธิบายปริศนาธรรมอันแฝงไว้ในลายมุกประตูดมยนิยธรรม ซึ่งมีรายละเอียดกล่าวถึง พรหม เทพ มนุษย์ สัตว์ ว่ามีธรรมชาติจิตแตกต่างกัน ตามความประณีตแห่งกรรมของแต่ละบุคคล และความหยาบหรือความประณีตแห่งกรรมนี้เองเป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้แตกต่างกันตามหลักแห่งกรรมในพุทธศาสนา

¹¹⁸ ช่างแล้ว, หน้า 153.

¹¹⁹ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, คำหยาด, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เกี่ยว-เกล้า พิมพ์การ, 2537), หน้า 97.

บรรจงบรรเจิดร้อย	ลายมุก
ส่องสว่างวิมุติสุข	สืบรู้
บุคคลาธิษฐานบุค-	คสรูป
คือเรื่องแห่งคนผู้	เฟื่องพัน โลกธรรม

ต่ำสุดคือเจ้ายักษ์	ใจหยาบ
ไปเบิ่งบุญและบาป	บอดใบ้
คือคนเช่นสัตว์สาป	เสพเสื่อม
วันและคืนตื่นได้	ต่ำห้วงเหวอบาย

นารายณ์เลี้ยงโลกแล้ว	รักษา
มวลมนุษย์มีธรรมา	หนึ่งน้อย
รู้ดีชั่วชอบพา	ผิดบาป บุญพอ
เว้นซึ่งศีลห้าคล้อย	คลาดเบี่ยงบาปกรรม

สำแดงแห่งจิตให้	เทวัน
แสวงซึ่งกามคุณอัน	อิมแปรี
ไปเบียดไปเบียดกัน	ก่อสุข
รู้ละอากแล้วแล้ว	ล่วงค้ำเวทดา

สูงมาอีกขั้นหนึ่ง	ประณีตนัก
พรหมสี่หน้าอาร์ักษ์	หลอรั้ง
คือคนมุ่งเกียรติศักดิ์	ไผ่สงบ
มีเมตตารธรรมตั้ง	เดิบพร้อมพรหมวิหาร

โพธิญาณบรรลุแจ้ง	จบกรรม
สูงสุดสามโลกนำ	แนวรู้
เนาเหนือบาปบุญบา-	เพ็ญท
พระอรียบุคคลผู้	ผ่องพัน โลกีย์ ¹²⁰

¹²⁰ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ชักม้าชมเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์การเวก, 2520), หน้า 65-66.

จากตัวอย่างข้างต้น จะพบว่าวิสะท้อนความคิดเรื่องกรรมและสังสารวัฏ จนสุดสายแห่งสังสารวัฏ คือ การบรรลุโพธิญาณ ว่าเป็นการ ‘บรรลุแจ้งจบกรรม’ อันนับว่าเป็นการอธิบายกฎแห่งกรรมอย่างครบถ้วนสมบูรณ์จากระดับโลกียธรรมถึงโลกุตตรธรรม เพราะกรรมเป็นตัวกำหนดชีวิตสัตว์โลกทั้งหลาย แต่ตามหลักพุทธธรรมแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงหนทางให้สัตว์โลกดำเนินไปสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ สัตว์โลกผู้มีสัมมาทิฐิและปฏิบัติตามด้วยวิริยะ ข่อมมีโอกาสดังกล่าวได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้นโดยเที่ยงแท้เท่าเทียมกัน

ในกวีนิพนธ์ของกวีรุ่นใหม่มารุ่น เช่น โกลล กลมกล่อม ก็มีบทกวีที่มุ่งถ่ายทอดหลักคำสอนเรื่องกรรมอย่างชัดเจนเช่น ในรวมบทกวี เสียบสะท้อน มีบทกวี กรรม ที่กล่าวอธิบายพุทธธรรมเรื่อง ชีวิตถูกกำหนดด้วยกรรม

ชีวิตเป็นตามกรรมเวร	กรรมคงไม่เอน
ตามลุ่มลู่หลักหนักเบา	
หนักกรรมเบากรรมย้อนเอา	ย้อนติดคังเงา
เป็นโซ่ตรึงวางบางหนา	
เบากรรมหนักกรรมเวียนมา	สุขทุกข์ผ่านลา
เวียนย้อนสอนธรรมสม่าเสมอ ¹²¹	

นอกจากนี้ก็จะอธิบายเรื่องกฎแห่งกรรมตามหลักพุทธธรรมแล้ว กวียังได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับกรรมว่า การที่ชีวิตเป็นไปตามกรรม ประสพกับสุขทุกข์ เวียนกันไปเช่นนี้ เป็นโอกาสอันดีงามที่ทำให้ได้เรียนรู้ ‘ธรรมะ’ อย่างสม่าเสมอ คือ สุขและทุกข์ ในชีวิตอันเป็นไปตามกฎแห่งกรรม เป็นการสอนให้มนุษย์ได้เข้าใจธรรมชาติของชีวิต และเรียนรู้ธรรมะจากสุขทุกข์ของตน จนในที่สุดอาจเกิดปัญญาที่จะปฏิบัติธรรมจนสามารถอยู่เหนือความสุขความทุกข์ได้

หลักความคิดที่จะเรียนรู้ธรรมะอย่างลึกซึ้งจากชีวิตปกติประจำวันนั้น อาจกล่าวได้ว่ากวีรับอิทธิพลจากท่านพุทธทาสภิกขุ แห่งสำนักสวนโมกขพลาราม

2. ความคิดเรื่องบุญบาป และนรกสวรรค์

ความคิดเรื่องบุญบาป และนรกสวรรค์ นับว่ามีความสัมพันธ์กับความคิดเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม ทั้งเป็นความคิดที่มีอิทธิพลยิ่งในสังคมพุทธ คำสอนเรื่องบุญบาปและนรกสวรรค์ เป็นสาระสำคัญที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนของไทย ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาก็ปรากฏอิทธิพลความคิดเรื่องนี้อย่างชัดเจน

¹²¹ โกลล กลมกล่อม, เสียบสะท้อน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2541), หน้า 115.

ในหนังสือ พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) ของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)

ได้อธิบายความหมายของบุญและบาปไว้โดยอ้างอิงพระไตรปิฎกดังนี้

บุญ มีความหมายตามรูปศัพท์ที่ท่านนิยามแสดงกันไว้ 2 อย่างคือ เครื่องชำระสันดาน คือชำระพื้นจิตใจให้สะอาด และว่า สิ่งที่ทำให้เกิดผล คือภพที่น่าชื่นชม นอกจากนี้บางแห่งแสดงไว้อีกความหมายหนึ่งว่า สิ่งที่ยังอรรถาสัย (ความประสงค์) ของผู้กระทำให้บริบูรณ์

ส่วนบาป มักแปลตามรูปศัพท์ว่า สิ่งที่ทำให้ถึงวิญญูทุกข์ หรือสิ่งที่ทำให้ถึงทุกข์ (สิ่งที่ทำให้ตนไปในที่ชั่ว) คำแปลสามัญของบาป คือ ลามก (ต่ำทราม หรือเลว) บางครั้งใช้เป็นคำวิเศษณ์ของวิบาก แปลว่า ทุกข์ หรืออนิฏฐ์ (ไม่น่าปรารถนา) ก็ได้¹²²

พระธรรมปิฎกยังได้อธิบายความหมายของคำว่าบุญและบาป เทียบกับคำว่า กุศลและอกุศล ซึ่งเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความคิดเรื่อง บุญบาป กับการไปสู่สวรรค์ และการไปสู่นรก ดังนี้

ที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า เมื่อคำว่าบุญกับกุศลมาด้วยกัน กุศลมักมีความหมายเท่ากับบุญ จึงหมายความว่า ในกรณีเช่นนี้ คำว่ากุศลถูกใช้ในความหมายแคบลงเท่ากับบุญ คือเป็นเพียงโลกียกุศลเท่านั้น ลักษณะสำคัญของโลกียกุศลหรือบุญนี้ ก็คือ การที่ยังเกี่ยวข้องกับผลที่เป็นอามิส ไม่ใช่เรื่องของความหลุดพ้นเป็นอิสระ หรือการทำลายกิเลสโดยสิ้นเชิง

ตัวอย่างเสริมความที่กล่าวแล้วมีเป็นอันมาก เช่น ในบาลีเมื่อกล่าวถึงภิกษุคิดจะลาสิกขามักกล่าวว่า จะสึกไปกินใช้โภกทรัพย์และทำบุญทั้งหลาย และชีวิตชาวบ้านที่ดีก็ถือกันว่าได้แก่ชีวิตเช่นนั้น คำว่า บุญในกรณีเช่นนี้ ก็หมายถึงการทำความคิดต่าง ๆ เช่น เผื่อแผ่แบ่งปัน ให้ทาน ประพฤติดี มีศีลเป็นต้น ตรงกับคำว่ากุศลกรรม หรือในข้อความว่า บุญมีอุปการะแม้แก่ผู้เป็นเทพ แม้แก่ผู้เป็นมนุษย์ แม้แก่บรรพชิต ก็มีความหมายทำนองเดียวกัน ส่วนในพุทธพจน์ว่า บุญเป็นชื่อของความสุข บุญก็หมายถึงผลหรือวิบากที่น่าปรารถนาของกุศลกรรมคือการทำความคิด หรือในคำว่าตายเพราะสิ้นบุญ (บุญชัยมรณะ) ก็หมายถึงหมดผลบุญหรือสิ้นวิบากของกุศล

¹²² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542), หน้า 168.

กรรมที่ปรุ้งแต่งกำเนิดนั้นนั่นเอง ความหมายของคำว่า “กรรม” ที่เท่ากับบุญ ก็คือความหมายในแง่ที่สัมพันธ์กับการไปสวรรค์ เช่นเดียวกับที่อกรรมเท่ากับบาปในความหมายที่สัมพันธ์กับการไปนรก

เป็นอันสรุปได้ว่า แม้ว่า บุญกับกุศล และบาปกับอกุศลจะเป็นไวพจน์กัน แต่ในการใช้จริงโดยทั่วไป กุศลมีความหมายครอบคลุมที่สุดกว้างกว่าบุญ คำทั้งสองจึงใช้แทนกันได้บ้าง ไม่ได้บ้าง ส่วนบาปกับอกุศลมีความหมายใกล้เคียงกันมากกว่า จึงใช้แทนกันได้บ่อยกว่า แต่กระนั้นก็มักใช้ในกรณีที่ทำให้ความรู้สึกที่ตรงข้ามกับความหมายแง่ต่างๆ ของบุญโดยนัยนี้²³

ความคิดเรื่องนรกสวรรค์ มีความสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม รวมถึงความเชื่อเรื่องบุญบาป สุทร ณ รัชนี ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก ถึงเรื่องนรกสวรรค์ ในพุทธศาสนาว่า

เรื่องนรกสวรรค์เป็นเรื่องที่มีอยู่ในคำสอนของพระพุทธศาสนา โดยมีกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในพระไตรปิฎก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาโดยตรงไปตรงมา่อมจะต้องยอมรับในความจริงข้อนี้ ส่วนผู้ที่ศึกษาพระพุทธศาสนาหรือพุทธปรัชญาที่มีความรังเกียจเรื่องนรกและสวรรค์เป็นพื้นฐานอยู่ก่อนก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะพยายามตีความให้เข้ากับ “ทฤษฎี” ของตนจนได้ เช่นอ้างเหตุผลอย่างง่าย ๆ ว่า คำสอนที่กล่าวถึงนรกและสวรรค์ในพระไตรปิฎกคงเป็นคำสอนของศาสนาพราหมณ์ที่ติดเข้ามาโดยที่ไม่เคยไปสำรวจตรวจสอบว่าในคำสอนของศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูเขามีคำสอนเรื่องนรกสวรรค์ที่ชัดเจนเช่นนี้หรือไม่ เพราะถ้าได้ไปสำรวจตรวจสอบดูจริง ๆ แล้วคงจะไม่กล้าอ้างเหตุผลเช่นนี้ เนื่องจากจะได้พบว่า คำสอนเรื่องนรกสวรรค์ในศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูนั้นคลุมเครือและแทบจะไม่มีรายละเอียดอะไรเลย ซึ่งแสดงว่าผู้สอนหรือผู้พูดถึงนรกสวรรค์นั้นไม่รู้จริง จึงไม่กล้าให้รายละเอียดอะไรไว้

เกี่ยวกับคำสอนเรื่องนรกและสวรรค์ของพระพุทธศาสนา ถ้าชาวพุทธคนใดได้ทราบหรือได้ฟังแล้วเชื่อทันที ก็ผิดหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเพราะพระพุทธศาสนาไม่เคยสอนให้ใครเชื่อถืออะไรง่าย ๆ โดยไม่ได้พิจารณาใคร่ครวญให้ถ่องแท้เสียก่อน แต่ถ้าใครได้ทราบหรือได้

²³ข้างแล้ว, หน้า 170-171.

ฟังแล้วปฏิเสธทันทีว่าเป็นเท็จหรือไม่จริง ก็กล่าวได้ว่าเดินไปคนละทางกับ
พระพุทธศาสนาเช่นกัน เพราะปฏิเสธโดยปราศจากการพิสูจน์สอบสวนให้
ถ่องแท้ สำหรับเรื่องที่ไม่อาจพิสูจน์ให้ประจักษ์ได้ด้วยประสบการณ์
ธรรมดา ชาวพุทธที่ดีย่อมจะเพียงแต่รับฟังไว้เท่านั้น แม้ภาวะการรับฟังนั้น
อาจจะดำเนินไปจนตลอดชีวิตก็ตาม¹²⁴

จากดวับทในวรรณคดีไทย เราจะพบว่ากวีไทยมีความเชื่อและมีความรู้เรื่องนรกสวรรค์เป็น
อย่างดี หลักฐานที่ชัดเจนยิ่งคือ ไตรภูมิพระร่วง ของพนัญฉิโก และดวับทวรรณคดีอื่น ๆ อันกล่าวถึงไตรภูมิ
ในพุทธศาสนา เช่น ไตรภูมิโลกวิจิตร จักรวาลทิพย์

ในดวับทกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษา ปรากฏความเชื่อเรื่องบุญบาป และ
นรกสวรรค์ทั้งที่มีลักษณะตามความเชื่อเดิม และที่มีลักษณะแตกต่างกันไป

ใน หัวข้อธรรมในคำกลอน ของท่านพุทธทาสภิกขุ มีการกล่าวถึง บุญบาป และนรกสวรรค์
ทั้งในระดับ โลกีย์ธรรมและโลกุตระธรรม

ท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามอธิบาย ความหมายและความสำคัญของบุญบาปต่อการวน
เวียนอยู่ในสังสารวัฏ และต่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

บุญเป็นอะไร?

สิ่งนั้น ๆ	เป็นเหมือน	ของเกลื่อนกลาด
ที่เป็นบาป	เก็บกวาด	ทิ้งได้ถุน
ที่เป็นบุญ	มีไว้	เพียงเจือจุน
ใช้เป็นคุณ	สะดวกคาย	คล้ายรถเรือ

หรือบ่าวไพร่	มีไว้ใช้	ใช้ไว้แบก
กลัวตกแตก	ใจสั้น	ประหวั่นเหลือ
เรากินเกลือ	ใช้จะต้อง	บูชาเกลือ
บุญเหมือนเรือ	มีไว้ชี้	ไปนิพพาน

¹²⁴ สุนทร ฅ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 386-

มิใช่เพื่อ	ไว้ประดับ	ให้สวยหรู
เที่ยวอวดชู	แบกไป	ทุกสถาน
หรือลอล่อง	ไปในโลก	โอฆกันดาร
ไม่ยอมข้าม	ขึ้นนิพพาน	เสียดายเรือ ฯ ¹²⁵

ในบทกวีข้างต้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบาย ‘คุณ’ และ ‘โทษ’ ของบุญไว้อย่างแจ่มชัดว่า บุญเป็นเครื่องเกื้อหนุนชีวิตในวัฏสังสาร เป็นเสมือนพาหนะนำไปสู่การออกจากวัฏสังสาร คือ ‘เหมือนเรือมีไว้ขึ้นนิพพาน’ แต่การยึดติดในบุญก็เป็นโทษ คือเป็นเครื่องกีดกั้นการหลุดพ้น ไม่อาจข้ามขึ้นไปสู่นิพพานได้

ทัศนะเช่นนี้ได้แสดงไว้ในบทกวีอีกหลายบท เช่น ในบท รสสวรรค์นั้นเสพติด กวีได้อธิบายโทษของการยึดติดในสวรรค์ หรือในผลของบุญอันนำมาซึ่งความสุขว่าเป็นเครื่องจองจำให้มนุษย์วนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ไม่อาจได้ลิ้มรสแห่งอิสรภาพของการหลุดพ้น

รสสวรรค์นั้นเสพติด

อันลัทธิ	นานา	นำเวียนหัว
จงถอนตัว	ออกมา	เสียให้ห่าง
เรื่องพระเจ้า	เรื่องสวรรค์	นั้นเหมือนยาง
เป็นดั่งเหนียว	กั้นทาง	ดวงวิญญาน
เป็นกรงทอง	จองจำ	จำกัณฑ์เขต
นำทุเรศ	กลับรัก	เป็นหลักฐาน
ความหลุดพ้น	ไซ้ร่อย	เช่นฮ้อยตาล
ทิ้งไม่ลาน	ตาพราว	ราวเพชรพลอย
รสสวรรค์	นั้นเสพติด	พิษฉม้าง
ถูกกัณฑ์	ก็ไม่รู้	เหมือนปูหอย
อยู่แต่รู้	มิได้รู้	เรื่องนกน้อย
ที่บินลอย	เวหา	ว่าปานใดฯ ¹²⁶

¹²⁵ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 117.

¹²⁶ ข้างแล้ว, หน้า 158.

ทัศนะที่มองบุญ และสวรรค์ ว่าเป็นส่วนอันเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรมนี้ เป็นทัศนะที่ไม่ปรากฏบ่อยนักในวรรณคดีไทย แต่เป็นทัศนะที่พึงรับฟังได้ด้วยปัญญา เมื่อพิจารณาว่า จุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือ นิพพาน ไม่ใช่การไปสวรรค์เพื่อเสวยสุขอันไม่จริงต่อไปอีก

ในฐานะพระเถระกวี ท่านพุทธทาสภิกขุยอมถือเป็นหน้าที่อันสำคัญยิ่งที่จะให้ โลกุตตรธรรม แก่ผู้อ่าน ไม่ใช่เป็นเพียงการชี้แนะเชิงจริยธรรมให้บำเพ็ญกุศลเพื่อหวังสุขในระดับโลกียธรรม ตามที่ปรากฏในวรรณคดีคำสอนทั่วไป

อิทธิพลความคิดเช่นนี้ปรากฏในบทกวีของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ในบทกวี อีกฟากหนึ่งของชีวิต (ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 44) ซึ่งกวีได้เน้นว่า การยึดติดในการสร้างบุญ บำเพ็ญกุศล เป็นเหมือนการหลงสร้างสะพานไปสู่นิพพาน แต่การสร้างกุศลด้วยอุपाทานจะไม่ช่วยให้สามารถก้าวข้ามพ้นวัฏสงสารได้ กลับจะกลายเป็นสิ่งขวางกั้นให้อยู่ห่างไกลจากนิพพานมากขึ้นไปอีก เพราะจิตที่จะหลุดพ้นต้องปล่อยวางได้ทั้งบุญและบาป ด้วยปัญญาอันยิ่ง

ใน กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ ก็ปรากฏบทกวีที่อธิบายความหมายของสวรรค์ว่าเป็นการ 'วางใจถูกต้อง' คือเป็นผลแห่งการมีปัญญารักษาจิต นั้นเอง

ตรวจสวรรค์นั้นอยู่ไหน	อยู่ที่วางใจถูกต้อง
กุ่มขวัญอันเรื่องรอง	อย่าข้องขำแรวนรอกานต์

ตรวจสวรรค์นั้นอยู่ฟ้า	ดินใด ดังฤา
อยู่ที่วางดวงใจ	ถูกต้อง
สามัญก่อนเปลื้องวิสัย	สรรพตำ
กุ่มิ่งขวัญอย่าข้อง	ขำแรวนรอกานต์ ¹²⁷

นั่นเมืองแมนแมนเอี่ยม	มือถึง
ทิ้งอย่ายึดดาวดิ่งตั้ง	ป่วยไชร้
สวรรค์สถิตที่ไหนจึง	สูงส่ง
สถิตที่วางจิตรไว้	ถูกต้องวิเศษเสมอ ¹²⁸

การเน้นการรักษาจิตด้วยปัญญา ว่าเป็นการเข้าถึงสวรรค์อาจนับเป็นการให้ความหมายเชิงโลกุตตรธรรมแห่งความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ที่สามารถสื่อสารกับสังคมร่วมสมัยได้อย่างเหมาะสมแบบคาย

¹²⁷ อังคาร กัลยาณพงศ์, ลำนานุกรมกระดิ่ง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 264.

¹²⁸ อังคาร กัลยาณพงศ์, บางกอกแก้วกำศรวล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 306.

ในกวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ มีสมสืบ ปราภทวิหลายบทที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับเรื่องบุญ
การทำบุญ กับนรกสวรรค์ เช่น บทกวี บุญ ในรวมบทกวี มือนั้นสีขาว ซึ่งกวีตั้งคำถามกับความเชื่อเรื่องการ
ทำบุญในสังคมไทย (ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 78)

นอกจากนั้นในบทกวี ดอกกระมัง กวีได้แสดงทัศนะที่ใกล้เคียงกัน คือ การตั้งคำถามกับ
สังคมที่นิยมการทำบุญกับสงฆ์มากกว่าการทำทานกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จนทำให้สังคมที่สมบูรณ์ด้วยคน
ใจบุญ ยังคงมีเด็กหิวโหยที่ไม่ได้รับการเหลียวแลอีกมาก

ดอกกระมัง

เออ...กะละมังที่มีดอก

ใส่ข้าวคูน่ากินออก

ดูดีกว่ากะละมังไม่มีดอกดอกกระมัง

ยังมีกะละมังที่ไม่มีดอก

ไม่ค่อยมีข้าวจะใส่หรรอก

เพราะไม่มีดอกประดับประดากะละมัง

กะละมังท่านมีดวงมีดอก

ดาวจิ้งพูนหวานจิ้งพอก

มากมายจนล้นออกนอกกะละมัง

ซ็อนเคาะกะละมังที่พร้าวดอก

เสียงกังวานน่าฟังออก

ดีกว่าเสียงกะละมังไม่มีดอกดอกกระมัง

เด็กหิวโหยเคาะกะละมังดั่งแปร่งปร่า

ท่านเพดินฟังกังสตาลเทวดา

อนิจจา สงฆ์ สรรณ¹²⁹

กวีใช้น้ำเสียงที่เสียดสีตลอดทั้งบท และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนจบที่ใช้ประโยคอุทานว่า
อนิจจา สงฆ์ สรรณ ซึ่งแสดงทัศนะวิพากษ์วิจารณ์ของกวีที่มีต่อสถาบันสงฆ์ว่า สงฆ์จะเป็นสรรณะ เป็นที่พึ่งแก่
สังคมได้หรือไม่ เพราะสงฆ์อาจจะมัว 'เพดินฟังกังสตาลเทวดา' อิ่มสุขอิ่มบุญประคองอยู่ในสวรรค์ โดยไม่ได้
หันเสียง 'เคาะกะละมัง' ของเด็กหิวโหยที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกันก็เป็นได้

¹²⁹ ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ, มือนั้นสีขาว (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ยามหนังสือ, 2531), หน้า 66.

ในบทกวี เสี่ยงเหรียญ กวีได้แสดงทัศนะใกล้เคียงกับในเรื่องความเชื่อของสังคมไทยว่า การทำบุญกับสงฆ์ได้กุศลสูงกว่าการทำบุญกับขอทานหรือบุคคลอื่น เพราะสงฆ์ถือเป็น 'เนื้อนาบุญ' ของโลก หากแต่ขอทานหรือคนพิการอื่น ๆ เป็นเพียงผู้ 'รับทาน' มิได้เป็นเพศบริสุทธฺิ์ เช่น พระสงฆ์

เสี่ยงเหรียญ

ฉันใส่เหรียญลงในขัน
 เขาใส่เหรียญลงในบาตร
 เขายกมือท่วมหัวพิมพ์ำ
 ดวงหน้าอ้อมอาบซาบซ่า
 ส่วนฉันมีแต่ครุ่นคิด
 นั่นชายพิการผู้ร้องขอ
 ดิดซึ่งคลอร้องเพลงขอทาน
 ไหว้คนให้ทานอยู่งก
 แลข้างทางนั่นก็ผู้ร้องขอ
 ขยายเสียงแจ้วจ้อเสียงอ่อนเสียงหวาน
 เห็นคนให้ทานไหว้อยู่งก
 เหรียญฉันกระทบกันขัน
 เสียงขุนกระด้างและห้วนห้วน
 เหรียญเขากระทบเหรียญในบาตร
 กริ่ง กริ่ง เสียงใสถึงสวรรค์¹³⁰

บทกวีข้างต้นสะท้อนให้เห็นความเชื่อที่เริ่มถูกตั้งคำถามว่า ในฐานะ 'ผู้ร้องขอ' นั้น พระสงฆ์ในสังคมจะเป็น 'เนื้อนาบุญ' อันบริสุทธฺิ์กว่า 'ผู้ร้องขอ' ประเภทอื่น ๆ จริงหรือไม่ เพราะกวีพรรณนาให้เห็นภาพที่เป็นคู่ขนานกันระหว่างขอทานกับพระสงฆ์ที่ 'ร้องขอ' ให้คนทำบุญอยู่ข้างทางเหมือน ๆ กัน เพียงแต่ฝ่ายหนึ่งใช้ 'ขัน' รับทาน และอีกฝ่ายหนึ่งใช้ 'บาตร'

อีกนัยหนึ่ง อาจกล่าวได้ว่า กวีกำลังวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรมอันไม่งามของสงฆ์ที่มาบอก 'ขายบุญ' อยู่ข้างทาง โดยใช้ 'สวรรค์หรือนิพพาน' เป็นเครื่องชักจูงใจ

แม้กวีจะตั้งคำถามกับความเชื่อเรื่องการทำบุญแต่มิได้หมายความว่ากวีไม่มีศรัทธา ไม่เชื่อเรื่องบุญบาป กวีได้อธิบายอุดมคติแห่งการบำเพ็ญบุญ บำเพ็ญกุศล ไว้ในบทกวี ปิดทอง

¹³⁰ ศักดิ์สิริ มีสมสืบ, คนสอยดาว (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2528), หน้า 64.

ปิดทอง

ทองปิดที่ทองหวัง
 กินอยู่ด้วยทรัพย์หลาย
 ทองปิดแก้มเม้นหมาย
 ทรงเสน่ห์มากมิตรสมาน
 กลางอกเบื้องซ้ายหนอ
 ใจหนักแน่นมิหลง
 ตรงปากเพริศพจน์หวาน
 ไปรยหวานถ้อยฟุ้งหอม
 คนหนึ่งอ้อมพิศหลัง
 ประจงปิดด้วยไร้หวัง
 มิหวังกระทั่งฟ้าเห็น
 นั่งลงประจงจรดพื้น
 ก้มกราบเงยพนมก้มกราบ
 ไม่มีกระทั่งคำอธิษฐาน
 ด้วยดวงใจที่ไม่ร้องขอ
 พระปฏิมาจึงทรงประทาน
 สิ่งซึ่งผู้มาบนบาน
 มิวาจพบพานแม้วิ่วแวว¹³¹

การบำเพ็ญบุญในอุดมคติของกวี คือ การทำบุญโดยไม่หวังผล เป็นการปิดทองหลังพระ ไม่มี 'ความหวัง' ว่ามนุษย์จะรับรู้ หรือแม้แต่เทวดาจะรับรู้ 'มิหวังกระทั่งฟ้าเห็น' และเป็นการทำบุญที่ไม่มี 'คำอธิษฐาน' ร้องขอสิ่งตอบแทนใด ๆ

ด้วยการบำเพ็ญบุญอันบริสุทธิ์เช่นนี้ กวีได้กล่าวยืนยันว่า ผลแห่งบุญนั้นจะเป็นสิ่งพิเศษอันอยู่เหนือความเข้าใจของมนุษย์ผู้ยังมีกิเลส มีดวงใจอันร้องขอ มีความยึดมั่นในการบนบาน เพราะผลแห่งบุญอันบริสุทธิ์นั้นย่อมเป็น โลกุตตรบุญ นำสู่นิพพานอันสูงสุด

¹³¹ ข้างแล้ว, หน้า 111-112.

ไพวรินทร์ ขาวงาม เป็นกวีรุ่นใหม่ที่ได้สะท้อนทัศนะเรื่องบุญบาป และนรกสวรรค์ไว้อย่างน่าสนใจ ในรวมบทกวี ม้าก้านกล้วย มีบทกวีหลายบทซึ่งสะท้อนทัศนคติของชาวพุทธรุ่นใหม่ต่อความเชื่อเรื่องบุญบาป และนรกสวรรค์

ในบทกวี นรกของเรา กวีได้ใช้ความรู้เกี่ยวกับนรกสวรรค์ในพุทธศาสนา สื่อสารเป็น 'คำเสียดสี' อวิชาของคณร่วมสมัย ที่เลือกจะอยู่กับทุกข์กับนรกมากกว่าการพยายามหลีกเลี่ยง บำเพ็ญกุศล เพื่อหวังไปเสวยสุขในสวรรค์ตามความเชื่อในขนบเดิม

นรกของเรา

นรกเราสบายคืนะที่รัก
 ยิงอยู่นานยิงตระหนกทั้งร้อนหนาว
 ดูโน่นซี ฟานี้ยังมีดาว
 ส่องประโลมราวคร่ำจวนเรื่องไร

นรกเราสงบคืนะที่รัก
 ขุมฟ้านักเข็นซัดทั้งมีดใหม่
 เรายังรักที่นี้กว่าที่ใด
 สุขุมเพลิงกาลกลางใจอยู่อาฉิม

นรกเรารุ่งคืนะที่รัก
 อาณาจักรแผ่ขยายไม่สุดสิ้น
 รุรกิจการค้าทำมาหากิน
 อาบเหงื่อเพื่อผดุงถันนรกานต์

นรกเราอุดมคืนะที่รัก
 เต็ดขอดจิ้งก็เป็นผักอร่อยหวาน
 เก็บหนามไหนไพรผาผกาธาร
 คัมแรงกาเป็นอาหารอันโอชะ

นรกเรางามคืนะที่รัก
 เกิดท่องเทียวทวยทักอิสระ
 เต็ดดอกไม้จากปลายดอกทุกวาระ
 แหวกว่าบน้ำในกระทะทุกคืนวัน

เรารักกันที่นั่นนะที่รัก
 ขอพึ่งพักชั่วชีวิตอันแสนสั้น
 ฝากรักในนรกานต์ธารโลกันต์
 ใครพรากเราสู่สวรรค์...ฉัน ไม่ยอม!¹³²

รายละเอียดของ 'นรกของเรา' ที่กวีให้ไว้เป็นรายละเอียดที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวพุทธ คือ นรกอันมืดเย็น นรกอันไหม้ร้อน นรกอันมีต้นจิว มีหอกแหลม มีแร้งกา มีกระต๊อบทองแดง ว่างโง้งโทษผู้กระทำผิดบาป การพรรณนาสภาพนรกอันน่ากลัวนี้ปรากฏชัดเจนในไตรภูมิพระร่วง ของพระยาสิทธิ แต่ผู้ศึกษาพระไตรปิฎก ก็จะพบรายละเอียดของสภาพนรกในพาลบัณฑิตสูตร และเทวทูตสูตร เช่นเดียวกัน

ใน นรกของเรา กวีได้สะท้อนทัศนะอันชัดเจนว่า อวิชาของมนุษย์ในยุคสมัยแห่งวัตถุนิยม นั้น ได้ทำให้มนุษย์เกิดความรู้สึกว่านรกของเรา 'สบายดี' 'สงบดี' และมนุษย์ยังรักนรกยิ่งกว่าที่อื่นใด 'เรายังรักที่นี่กว่าที่ใด สุขเพลิงกาลกลางใจอยู่อาจิม' และมนุษย์ยอมทนทุกข์ลำบากเพื่อรักษานรกนี้ไว้ 'อาบเหงื่อเพื่อผดุงถีนรกานต์' จนท้ายที่สุดมนุษย์ถึงกับ 'เลือก' ที่จะอยู่ใน 'นรก' มากกว่า 'สวรรค์' 'ใครพรากเราสู่สวรรค์...ฉัน ไม่ยอม'

ทัศนะที่กวีแสดงออกในบทกวี นรกของเรา นี้ นอกจากจะเป็นการเสียดสีอวิชาของมนุษย์ยุคใหม่แล้ว ยังเป็นการสะท้อนความเชื่อตามหลักพุทธธรรมว่า มนุษย์เป็นผู้เลือก 'นรก' และ 'สวรรค์' ให้กับตนเอง ด้วย 'กรรม' หรือการกระทำของตน ซึ่งกรรมมีความหมายครอบคลุมทั้งทางกาย วาจา ใจ เมื่อได้ฝ่าใจอยู่ใน 'นรก' ก็ยอมมองไม่เห็นหนทางไปสู่สวรรค์

อีกนัยหนึ่ง กวีกำลังสะท้อนสภาพของความสัมพันธ์ในคุณธรรมความดีงามทั้งปวงในโลกปัจจุบัน เพราะมนุษย์ไม่อาจฝ่าฟันอวิชาอันครอบงำอยู่แน่นอนหนาได้ จำต้องยอมจำนนต่อการอยู่ใน 'นรก' ที่คนสร้างขึ้นและจำเป็นต้องยินดีและชื่นชมใน 'นรกของเรา' เพราะตระหนักว่าชีวิตนี้ 'แสนสั้น' ไม่อาจหาญกล้าทวนกระแสกิเลสและอวิชาไปได้

ทัศนะดังกล่าวของไพโรจน์ทร์ ปรากฏชัดเจนในบทกวี ชีวิตปริศนาหล้า ซึ่งกวีวิพากษ์ถึงความป่วยไข้ทางจิตวิญญาณของมนุษย์ที่กำลังถูกอวิชาครอบงำ จนดูประหนึ่งจะไร้สิ้นซึ่งความหวัง

ชีวิตปริศนาหล้า

ยุคอารยธรรมป่วยไข้	ชื่นชม
ดวงจิตที่ต่างตรม	โตรคเศร้า

¹³²ไพโรจน์ทร์ ชาวงาม, ม้าก้านกล้วย (กรุงเทพฯ : แพรวล้านกพิมพ์, 2538), หน้า 103-104.

ชีพมวีธีระทม	เที่ยวท่อง
ท่องเที่ยวทุกคำเช้า	ชุ่มน้ำตาสมัย
สมัยจิตวิปริตอ้างว่างนั้ก	
โคคเต็ยวเต็ยวคยอะดัก	ค้ำวคิน
ชีวิตประเต็ยวรัก	ประเต็ยวหน้าย
เต็ยวสุขเต็ยวทุกซ์สิ้น	กระหน้าข้าสงสาร
วิญญาณถูกรอคร้าย	แรงรุม
ชีวิตถูกไฟสุม	สาปใหม่
ละเมอละโมบกุม	พยาธิ
กุมเคราะห์กุ่มกรรมไว้	กับห้วงโสกศัลย์
สรวงสวรรค์ในอกเสร์้า	หนาวแสน
ขุมนรกขยายเขตแดน	ลวงล้ำ
ภูตผีอียศแทน	ทวยเทพ
วิบัติวิบากกรรมซ้ำ	หมื่นใหม่แสนหมอง
นรกจองจับเนื้อที่	สวรรค์ถอย
สวรรค์หดดหนึรอย	นรกสร้าง
นรกกรุ่งโรจน์สอย	สวรรค์ลุ่ม
สวรรค์เจ็ยบเย็ยบเย็นร้าง	นรกเรื่องเรื่องไร
หมอไหนดจกอาจอ้าง	อวดยา
นักรบไหนดจกมา	กอบกู้
ทางไหนดจกนำพา	โลกรอด
คำตอบก็คำรู้	ก็ถ้อยถกฝืน
วันเดือนเดือนล่วงแล้ว	ปีละลาย
ละแห่งละเท็ยนพราย	พรางฟ้า
ละแห่งละเท็ยนวาย	วิบวอด
ชีวิตปริศนาหล้า	มุ่งหน้าไปไหน ¹³³

จะเห็นได้ว่าในบทกวีข้างต้น กวีใช้คำว่านรกและสวรรค์ ในเชิงสัญลักษณ์ คำว่าสวรรค์ใน
บทของกวี หมายถึง คุณธรรมความดีงามทั้งปวงอันย่อมมีอยู่ในจิตมนุษย์ แต่กำลังถูก ‘นรก’ หรือความน่ากลัว

ชั่วร้ายเข้ามารุกรานอย่างรวดเร็ว จนเป็นการทำลาย ‘สวรรค์’ ไปเสียสิ้น จึงทำให้ ‘สวรรค์เจียบเยียบเย็นร้าง
นรกเรื่องเรื่องไร’

กวีสะท้อนความเศร้าสลดในความป่วยไข้ของมนุษยชาตินี้ ด้วยคำถามที่ไม่อาจหาคำตอบได้
ว่า ‘ทางไหนจักนำพา โลกรอด’ เพราะดูเหมือนว่ามนุษย์ได้สูญเสียศรัทธา และพลังปัญญาทั้งหมด จนไม่
อาจที่จะกลับฟื้นคืนสู่ ‘สวรรค์’ ได้อีกต่อไป

3. ความคิดเรื่องนิพพาน

ใน พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก ของสุนทร ณ. รัชสี ได้อธิบายความหมายของนิพพานไว้

ความหมายของนิพพาน

คำว่า นิพพาน โดยความหมายของศัพท์ แปลว่า ความดับ โดยใจ
ความหมายถึง ความดับกิเลสและกองทุกข์ อีกนัยหนึ่งหมายถึงภาวะที่ต้ออก
จาก ตัณหา หรือภาวะอันก้าวออกจากกิเลสเครื่องร้อยรัด เป็นภาวะที่เมื่อ
เข้าถึงแล้วทำให้กิเลสและทุกข์ทั้งปวงดับไปโดยสิ้นเชิงเป็นสมุจเฉตพหุทาน
คือ เมื่อกิเลสและทุกข์ทั้งปวงดับสิ้นไปแล้วก็จะไม่กลับเกิดมีขึ้นมาอีก ผู้ที่
เข้าถึงนิพพานดังกล่าวนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า พระอรหันต์¹³⁴

ทั้งได้ให้รายละเอียดของนิพพานประเภทต่าง ๆ อันปรากฏในพระไตรปิฎก คือ พระพุทธ
ทนต์เกี่ยวกับ สอุปาทิเสสนิพพาน และอนุปัตติเสสนิพพาน ในขุททกนิกาย อิติวุตตกะ (จุ. อิติ. 25/222.) และ
นิพพานอีก 5 ชนิด ที่พระอนนทกล่าวแสดงไว้ในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต (อง. นวก. 23/250-255.) ดังนี้

เมื่อบุคคลดับกิเลสคือราคะ โทสะและโมหะได้ก็ชื่อว่าได้เข้าถึงสอุป
ปาติเสสนิพพาน พระพุทธศาสนาเรียกบุคคลผู้เข้าถึงนิพพานชนิดนี้ว่าพระ
อรหันต์ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ต่อไปก็ย่อมได้รับอารมณ์ทั้งที่น่าพอใจและไม่น่า
พอใจ ยังเสวยทั้งสุขเวทนาและทุกขเวทนาเพราะอินทรีย์ 5 คือ ตา หู จมูก
ลิ้น และกายของท่านยังทำงานได้อย่างปกติเช่นเดียวกับของบุคคลทั่วไป
แต่เนื่องจากท่านละกิเลสได้เด็ดขาดสิ้นเชิงแล้ว เมื่อกระทบอารมณ์และ

¹³⁴ สุนทร ณ. รัชสี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 480-

เวทนาอย่างใด อารมณ์และเวทนาอย่างนั้นย่อมไม่สามารถทำให้จิตของท่านหวั่นไหวไปตาม คือไม่เกิดความยินดียินร้ายเพราะอารมณ์และเวทนานั้น ๆ เมื่อชีวิตของพระอรหันต์สิ้นสุดลง ก็ได้ชื่อว่าเข้าถึงอนุภาทิสถนิพพาน เวทนาทั้งปวงย่อมดับสิ้นพร้อมกับการสิ้นสุดของชีวิต

ในพระบาลี (พระไตรปิฎก) นอกจากข้อความที่กล่าวถึงนิพพาน 2 ประเภทดังกล่าวแล้ว ในอังคุตตรนิกาย นวกนิบาต มีข้อความที่พระอานนทักกล่าวแสดงถึงนิพพาน 5 ชนิด คือ สันติภูมิกนิพพาน นิพพานปรินิพพาน ตถกนิพพาน และทิฏฐุธรรมนิพพาน

คำว่า สันติภูมิกนิพพาน หมายถึง นิพพานที่บุคคลพึงเห็นหรือรู้แจ้งได้ด้วยประสบการณ์ของตนเอง นั่นคือผู้เข้าถึงนิพพานย่อมรู้ได้ด้วยตนเองว่าภาวะของนิพพานเป็นอย่างไร คำว่านิพพานหมายถึง ความดับกิเลสและกองทุกข์ได้แก่นิพพาน 2 อย่างดังกล่าวแล้ว ส่วนปรินิพพานก็คืออนุภาทิสถนิพพาน ตถกนิพพาน โดยความหมายตามศัพท์ได้แก่นิพพานที่ดับกิเลสได้ชั่วคราว ทิฏฐุธรรมนิพพาน ได้แก่นิพพานที่บุคคลเข้าถึงได้ในปัจจุบัน

พระอานนทแสดงการเข้าสู่รูปฌาน 4 และอรุฌาน 4 ว่าเป็นการเข้าถึงนิพพานประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวโดยอ้อม (โดยปริยาย) และแสดงการเข้าสู่สัญญาเวทยิตินิโรธที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่านิโรธสมาบัติว่าเป็นการเข้าถึงนิพพานโดยตรง (นิปปริยาย) นิพพานทั้ง 5 ชื่อดังกล่าวนี้ มุ่งแสดงความหมายตามรูปศัพท์มากกว่าอย่างอื่น การเข้าสู่รูปฌาน 4 และอรุฌาน 4 เรียกว่าเป็นตถกนิพพาน เพราะกิเลสทั้งหลายถูกอำนาจของฌานทำให้สงบระงับไปชั่วคราวเรียกว่าเป็นสันติภูมิกนิพพาน เพราะผู้เข้าฌานดังกล่าวมีประสบการณ์เกี่ยวกับการดับไปชั่วคราวของกิเลสได้ด้วยตนเอง เรียกว่า ทิฏฐุธรรมนิพพานก็เพราะการดับไปชั่วคราวของกิเลสนั้นเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ในปัจจุบัน¹³⁵

นอกจากนั้นสุนทร ฌ รังยี ยังได้กล่าวอ้างถึงความมีอยู่จริงของภาวะที่เรียกว่า นิพพานไว้ดังนี้

ตามคำสอนของพระพุทธศาสนา ภาวะสูงสุดที่เรียกว่านิพพานที่ผู้ปรารถนาความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงพึงมุ่งเข้าถึงนั้น เป็นภาวะที่มี

อยู่จริง และผู้ดับกิเลสได้หมดแล้วเข้าถึงได้จริง หลักฐานเรื่องนี้มีพระพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในขุททกนิกาย อุทาน และอิติวุตตะกะ ตรัสยืนยันไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาสนัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ เนวสัญญานาสัญญาตนะ โลกนี้ โลกหน้า ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทั้งสองข้อมไม่มีในอายตนะนั้น ภิกษุทั้งหลายเราไม่กล่าวซึ่งอายตนะนั้นว่าเป็นการมา เป็นการไป เป็นการตั้งอยู่ เป็นการจุติ เป็นการอุบัติ อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้ นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์ (ขุ.อุ. 25/158.)

ภิกษุทั้งหลาย ภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้ว มีอยู่ ภิกษุทั้งหลาย ถ้าภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้ว จักไม่มีแล้วไซ้ การสลัดออกซึ่งภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นแล้ว อันปัจจยทำแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จะไม่พึงปรากฏในโลกนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่ภาวะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว อันปัจจยไม่ทำแล้ว ไม่ปรุงแต่งแล้ว มีอยู่ ฉะนั้น การสลัดออกซึ่งภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว ปรุงแต่งแล้ว จึงปรากฏ (ขุ.ติ. 25/221.126.)

ดิน น้ำ ไฟ และลม ข้อมไม่หยั่งลงในนิพพานธาตุใด ในนิพพานธาตุนั้น ดาวทั้งหลายข้อมไม่สว่าง ดวงอาทิตย์ข้อมไม่ปรากฏ ดวงจันทร์ข้อมไม่สว่าง ความมืดข้อมไม่มี ก็เมื่อใดพราหมณ์ชื่อว่ามุณีเพราะรู้แจ้ง (สัจจะ 4) แล้วด้วยตนเอง เมื่อนั้น เขาข้อมหลุดพ้นจากรูปและอรูปรูป จากสุขและทุกข์ (ขุ. อุ. 25/50.)¹³⁶

การที่ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับความหมายและคำจำกัดความของนิพพานนั้น เพราะความคิดเรื่องนิพพานในฐานะเป็นอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา เป็นความคิดที่กวีไทยสมัยใหม่ยังคงใส่ใจสื่อสารผ่านในงานของตน ไม่น้อยไปกว่ากวีในอดีต โดยเฉพาะในกลุ่มของกวีที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษานี้ อาจกล่าวได้ว่า ความพยายามของกวีหลายท่านที่จะอธิบาย และให้คำจำกัดความ ตลอดจนชักชวนให้ผู้อ่านน้อมรับการดำเนินไปสู่นิพพานว่าเป็นอุดมคติแห่งชีวิตอันประเสริฐสำหรับทุกคน

¹³⁶ อ้างแล้ว, หน้า 485-487.

ท่านพุทธทาสภิกขุ ในฐานะพระเถระภิกษุ ผู้ทรงอิทธิพลทางความคิดแก่พุทธศาสนิกชนรุ่นใหม่ อันรวมถึงภิกษุหลายท่านในกลุ่มที่เลือกมาศึกษาวิจัยนี้ ได้อธิบายความหมายของนิพพานไว้อย่างกว้างขวาง ทั้งยัง กล่าวเน้นถึงการสามารถเข้าสู่นิพพานได้ในภพชาติปัจจุบันของผู้ที่มีปัญญาและปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยไม่ต้องรู้สึกว่าเป็นอุมคคติที่ไม่สามารถไปถึงได้ในภพชาติปัจจุบัน

ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวเน้นเสมอว่า การใช้ปัญญาตัดทอนอุปาทานหรือความยึดมั่นว่าเป็นตัวเราของเรานั้นเป็นวิถีทางเรียบง่ายแห่งการดำเนินสู่นิพพานอันประเสริฐ เพราะเป็นการบำเพ็ญจิตเข้าสู่ความว่าง อันนำไปสู่ความสิ้นทุกข์ ในบทกวี บางนาที่ท่านมีมัน ท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามอธิบายภาวะของนิพพานด้วยภาษาที่ชัดเจนเรียบง่ายทั้งยืนยันว่า นิพพานเป็นภาวะที่เราอาจจะเคยได้ประสบอยู่เป็นบางขณะแล้ว เมื่อเรามีจิตสงบ มีจิตว่าง มีจิตเป็นอิสระ

บางนาที่ท่านมีมัน

รสอะไร ไม่ประเสริฐ หรือสุทธิสาคดี
ยิ่งไปกว่า รสของการ ไม่ต้องได้
ไม่ต้องเป็น ไม่ต้องอยู่ ไม่ต้องตาย
ไม่กระหาย ไม่สงสัย ไม่กังวล

ไม่หวั่นไหว ไม่ถือ ร้ายหรือดี
ไม่ถวิล หวงที่ มันสับสน
เช่นจวนได้ หรือจะได้ แต่กลายเป็น
เป็นไม่แน่ ว่าคน จะได้มัน

รสความว่าง อิม โอะชะ ตลอดกาล
เป็นสัมปราย - โวหาร พระอรหันต์
ดูให้ดี บางนาที่ ท่านมีมัน
แต่ว่าท่าน ดูไม่ดี ไม่มีเอช¹³⁷

ในบทกวี นิ่งเหนือเมฆ ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงการอยู่เหนือกิเลส อันเป็นภาวะของการเป็นพุทธะ การหลุดพ้นจากทุกข์หรือการบรรลุนิพพาน

¹³⁷ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา,ม.ป.ป.), หน้า 100.

นั่งเหนือเมฆ

รู้สึกรู้ว่า น่าดู อยู่เหนือเมฆ
 แสนวิเวก สุขใจ ตั้งในฝัน
 เมื่อเมฆนอก เมฆใน ไม่พัวพัน
 เป็นสุขครัน สิ่งใด ไม่มีปาน

นั่งเหนือเมฆ แล้วบางคน ยังก่นเศร้า
 อะไรเล่า คิดมา ลองว่าขาน
 หรือเงินทอง คิดตั้ง ทั้งการงาน
 ก็ตามมา รั้งความ ว่าเป็นถ่านไฟ

เห็นไหมเล่า เมฆนอก ยังหลอกลวง
 ดึงใครลวง เลยได้ ก็ไม่ไหว
 ยังไม่พ้น ทุกข์ทน หม่นหมองใจ
 พ้นเมฆใน จึงจะเอก วิเวกจริง

ดูป่วยการ ที่จะผ่าน เพียงเมฆกาย
 ไม่ทุกข์ทน มากมาย ดอกชานหึง
 ส่วนเมฆจิต ปิดบัง ควรหังชิง
 ยิ่งกว่าลึง หลอกเจ้า ทำเราเพลี่ย

อันเมฆกาย ที่จะกลาย เป็นเมฆจิต
 ก็เพราะความ ชุ่นคิด จนจิตเสีย
 ถ้ารู้เท่า ทันทั่ว ไม่งัวเงีย
 หยุดนิ้วเนีย ก็เข็นเหลือ เหนือเมฆเฮยๆ¹³⁸

ในบทกวี อรหันต์ ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายของการบรรลุนิพพาน ผ่านการ
 อธิบายคำจำกัดความของคำว่า อรหันต์ สิ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวเน้นคือ การมีจิตว่างจากตัวตนหรือจาก
 ภาวะของกู

¹³⁸ อ้างแล้ว, หน้า 16-17.

อรหันต์

อรหันต์ นั่นคือลูก ถึงที่สุด
ทางวิมุตติ จากทุกข์ ทุกสาขา
ถึงความเต็ม แห่งมนุษย์ สุตพรรณนา
ควรแก่การ วันทา ยิ่งกว่าใคร,

ท่านหักแล้ว ซึ่งวง แห่งวัฏฏ์วน
ไม่มีตน เวียนว่าย ในภพไหน
เหนือบุญ-บาป ชั่ว-ดี มีแต่ใจ
ที่ว่างไป จากตัวกู และของกู

จิตหลุดจาก ทุกอย่าง ที่เคยคิด
ไม่มีพิษ มีภัย อะไรอยู่
เหนือความเกิด ความตาย ไคร่ครวญดู
จะได้รู้ พระนิพพาน เหมือนท่านเล่า¹³⁹

ในบทกวีข้างต้นนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุยังกล่าวถึงนิพพานในฐานะเป็นอุดมคติของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ควรแก่การบูชา 'ถึงความเต็มแห่งมนุษย์สุตพรรณนา' ซึ่งเป็นการสะท้อนทัศนคติอันชัดเจนว่า การเข้าถึงสภาวะนิพพานนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ผู้มีปัญญาสามารถเข้าถึงได้ มิใช่สภาวะที่พ้นวิสัยแต่ประการใด

การให้คุณค่าแก่นิพพานในฐานะเป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์นั้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายไว้ในบทกวี ชีวิตนี้คืออะไรกัน ว่าชีวิตนี้ดำรงอยู่เพื่อพัฒนาจิตไปสู่นิพพาน โดยดำเนินตามมรรคมีองค์แปดประการ คือถือเอาหลักแห่งมรรคนั้นเป็นแนวทางดำเนินชีวิต

ชีวิตนี้คืออะไรกัน?

ชีวิตนี้ คืออะไรกัน? ฉันคิดว่า

เป็นความบ้า ของธรรมชาติ ประหลาดชั้น

¹³⁹ อ้างแล้ว, หน้า 131.

ปรุ้งแต่งธาตุ แห่งกายใจ ไหลเป็นคลื่น
เป็นธาตุความ อร่อยชั้น สัตฺยชาติญาณ

ชีวิตนี้ มีทำไมกัน? ฉันเห็นว่า
เพื่อความบ้า ถึงที่สุด สิ้นสงสาร
สงบกาย ใจเย็น เป็นนิพพาน
อวสานแห่ง ความไหล ไม่มีคลื่น

ชีวิตนี้ ทำอย่างไรกัน? ฉันถือว่า
ต้องหยุดบ้า ในอร่อย คอยผ่อนผัน
ตามองค์มรรค แปรประการ ประสานกัน
ทุกคืนวัน ให้ถูกต้อง คลองสัมมาฯ¹⁴⁰

จากบทกวีทั้งหมดของท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้ยกมานี้สะท้อนให้เห็นความพยายามของกวีที่
สื่อสารสำคัญอันเกี่ยวกับนิพพานในแง่ที่เป็นสภาวะอันอยู่ในวิสัยแห่งมนุษย์จะบรรลุถึงได้ด้วยปัญญา
และเป็นอุดมคติสูงสุดของมนุษย์ในแง่ของการบรรลุถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยมีได้แบ่งแยกในฐานะ
ของเพศบรรพชิตผู้เป็นนักบวชหรือในเพศของฆราวาสผู้ครองเรือน เพราะไม่ว่าจะอยู่ในเพศใด ผู้ที่ใช้ปัญญา
อย่างจริงแท้ ย่อมสามารถพัฒนาจิต ไปจนถึงที่สุดแห่งทุกข์ได้เท่าเทียมกัน

การชี้ให้เห็นสภาวะอันสงบเย็นของจิตว่าเป็นนิพพานประเภทหนึ่ง ซึ่งมนุษย์ได้ประสบอยู่
บ้างแล้ว ในบทกวี บางนาที่ท่านมีมัน นั้น เป็นการสร้างแรงบันดาลใจให้มนุษย์พิจารณาธรรมในชีวิตประจำ
วันของตน และน้อมนำมาสร้างปัญญาให้เกิดขึ้น อันเป็นการเอื้อต่อการบำเพ็ญภาวนาอยู่สม่ำเสมอตามหลัก
ธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เป็นกวีที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสำนักสวนโมกขพลาราม
ของท่านพุทธทาสภิกขุและได้รจนาบทกวีหลายบทอันมีสาระสำคัญว่าด้วยธรรมชาติของนิพพานและการ
บรรลุถึงนิพพาน โดยใช้ความเปรียบจากธรรมชาติ เช่น ในบทกวี พระจันทร์ที่ไร้เงา

พระจันทร์ที่ไร้เงา

ท่านนักแสวงหา
ประสงคฺ์ซึ่งสิ่งใด

ท่านผู้มากับความใหม่
และมีได้ดั่งประสงคฺ์

¹⁴⁰ อ่างแล้ว, หน้า 101.

โลกนี้ล้วนร้อนร้าย
กรอบวัดจำกัควง
ทูนทูลายอยู่ในกรง
ให้ท่านวิ่งอยู่ทุกวัน

แนะท่าน ผู้ค้นโลก
นานนับด้วยกัปกัลป์
แนะท่าน นันทอนไม้
มดต่างก็แข่งดี
ล้างโศโครกสังคมครัน
จนสิ้นนิตชีวิตนี้
มันไหลมาในวาริ
ว่ามันนี้แหละนำมา

จันทร์แห่วงแล้วเต็มวง
และไข่ไข่ตีค่า
ภพไหนก็ไม่พบ
ไข่สิ่งซึ่งจริงดวง
ไข่ทรงเสี้ยวไว้เกี่ยวฟ้า
การแก่กล้าขึ้นเต็มดวง
เสาะตลบตลอดสรวง
ภาพพบได้ด้วยการค้น

โลกนี้มีไข่โลก
เดือดร้อนและคั่นรน
นี่ท่านมาคู่นี้
กินวันจันทร์ส่องแสง
ซึ่งสุข โศกฤาสะบสน
ก็เดือดร้อนไปโดยแรง
ความไม่มีที่โจ่งแจ้ง
ล้วนไร้แจ้งจะแรงเอา¹⁴¹

การอธิบายธรรมชาติของนิพพานนี้มีปรากฏในบทกวี จักรสู่อัจจะ ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ (ดูรายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 44) ซึ่งใช้ความเปรียบของสระน้ำกับเงาของเมฆในสระน้ำ และสื่อสารว่าการบรรลุสัจจะหรือบรรณิพพานนั้นมีไข่เกิดจากการเสาะแสวงหา แต่เกิดจากการพิจารณาธรรมชาติและชีวิตด้วยปัญญา

ในบทกวี พระจันทร์ที่ไร้เงา กวีได้เปรียบให้เห็นว่า พระจันทร์อันแจ่มกระจ่างส่องสว่างนั้นแท้จริงเป็นเพียง ‘มายา’ หรือเป็นเพียง ‘ความไม่มีที่โจ่งแจ้ง’ เท่านั้น หากจิตมนุษย์เข้าถึงสัจจะข้อนี้ ก็จะเข้าใจการดำรงอยู่ของนิพพานที่ ‘มีอยู่ได้เหมือนไม่มี’ ได้อย่างลึกซึ้ง

เนาวรัตน์ยังได้อธิบายแก่นแท้ของธรรมะกับการเข้าถึงนิพพานในบทกวี ตรีมูรติ ซึ่งใช้ความเปรียบของหินสามก้อน กับพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสระแห่งการดำเนิน ไปสู่การสิ้นสุดแห่งทุกข์คือนิพพาน

กวีได้พยายามอธิบายสภาพการดำรงอยู่อย่างปราศจากการยึดมั่นถือมั่น หรืออุปาทานว่าเป็นตัวตนของตน เหมือนกับการอยู่ของหินอันไม่ต้องรับรู้ว่าเป็นหิน ไม่ต้องยึดถือหรือประกาศคุณค่าของตัวเอง แต่ดำรงอยู่อย่างสงบเย็นเป็นปกติ

¹⁴¹เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, เพียงความเคลื่อนไหว, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2535), หน้า 115.

สภาพอันสงบเย็นเป็นปกตินี้เอง คือสภาพแห่งการบรรลุธรรมะ หรือบรรลุนิพพาน เมื่อสามารถจัดการยึดมั่นในอตตะ ตัวตน ได้อย่างสิ้นเชิง

ตรีมูรติ

คนสามคนคืบไปในโลกกว้าง
หาหนทางทุกหนให้ตนอยู่
คนหนึ่งรวบโลกไว้ ในนาม “กู”
เพื่อโลกชูเชิดตนเหนือชนใด

คนหนึ่งล้างโลกเพื่อเหลือตนหนึ่ง
คนหนึ่งซึ่งสับสน แต่ตนใหญ่
จึงวุ่นวายว้างวอนแบกตนไป
หาหนทางใหม่ใหม่ ให้แก่ตน

มณีงามสามดวงโชติช่วงซัด
ส่องขจัดความไม่แจ้งทุกแห่งหน
สับทำลายความไม่จริงทุกสิ่งกล
สร้างความรอดหลุดพ้นทุกหนทาง

แก้วหนึ่งคือความแจ่มแจ้งผู้ถือ
แก้วหนึ่งคือความจริงพริ้งพรายพร่าง
แก้วหนึ่งคือความประจักษ์เห็นหลักวาง
รวมความงามความสว่างร้างราคืน

หินสามก้อนซ้อนกันและกันอยู่
มันไม่รู้มันไม่เห็นว่าเป็นหิน
มาอย่างไรอยู่อย่างไร ไม่ขยลยิน
จะดับสิ้นอย่างไรไม่นำพา

มันคือความสงบตามธรรมชาติ
ไม่ประกาศปรากฏกำหนดค่า
ไม่ปกปิดซ่อนเร้นความเป็นมา
ธรรมดา ธรรมดา ประสามัน¹⁴²

ในบทกวีทั้ง 2 บท ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ คือ พระจันทร์ที่ไร้เงา และตรีมูรตินี้สะท้อนให้เห็นความพยายามของกวีที่จะสื่อสารสำคัญแห่งพุทธธรรมผ่านการพิจารณาธรรมชาติอย่างแบบคาย

อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นกวีร่วมสมัยอีกผู้หนึ่งซึ่งมุ่งเสนอสาระสำคัญแห่งพุทธธรรมผ่านการพิจารณาธรรมชาติ ในลำนำภูกระดึง อังคารได้ใช้รูปแบบของนิราศ นำเสนอความอลังการยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ ผ่านความปิติชื่นชมของกวี อังคารได้กล่าวย้ำความพิเศษของธรรมชาติในฐานะครูและผู้ให้แก่นุญช์ ทั้งในทางโลกและทางธรรม

อังคารได้กล่าวถึง ความมีอยู่จริงของสภาวะแห่งนิพพาน และการเรียนรู้ธรรมะอันลึกซึ้งทุกธรรมชาติว่าเป็นหนทางนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์หรือวิมุตติได้

เหนือหล้ามีฝั่งฟ้า	อกนิษฐ์
สูงกว่าทิพย์ชีวิต	เทพเจ้า
นิพพานซึ่งศักดิ์สิทธิ์	สูงสุด มีแล
ไยเล่ามนุษย์โลกเศร้า	ว่าเจ้าวิเศษแสน

เหนือแดนฟ้าฝั่งหล้า	อกนิษฐ์
มนุษย์นี้ภูติกระจิริด	ยิ่งแล้ว
โจนใจมักมากติด	สิ่งต่ำ ตำนานา
นำดึงดูจดาวแก้ว	พรางแพรว์ดินสรวง

อันสุรียายิ่งกว่าร้อน	อัคนี
เงาอยู่ในวารี	บ่ร้อน
อำมฤตแห่งธรรมมี	ทุกแห่ง
เห็นแก่นจริงจักสะท้อน	ทิพย์ให้วิมุตเสมอ

¹⁴² ข้างแล้ว, หน้า 116-117.

ฟ้าแลบลั่นสนั่นเวียง	จรณี
โกรธรมมีสักฐิติ	แก้ห้ำ
โปรยฝนขึ้นปฐพี	พิเศษยิ่ง ขงแล
เปรียบใหญ่ประ โขชน์หน้า	อย่างฟ้าถววยขลัง

อิสระใจดั่งฝั่งฟ้า	จักรวาล
ขังแก่นอนนันทกาล	เก่าไว้
เก็บสรรพสิ่งแก่นสาร	วิเศษใหม่
มามุ่งนฤมิตได้	ขึ้นหล้าเกษมสมัย ¹⁴³

กวีนิพนธ์ที่ยกมาข้างต้นนี้ สะท้อนความเชื่อและศรัทธาในอุดมคติสูงสุดแห่งพุทธศาสนา คือนิพพาน รวมทั้งความเชื่อมั่นของกวีที่ใช้ปัญญาพิจารณาธรรมชาติโดยแยกคาย เพื่อน้อมรับธรรมะจาก ธรรมชาติที่แสดงให้ปรากฏ

ความเปรียบที่กวีใช้อธิบายธรรมะแห่งการหลุดพ้นคือ เงามของพระอาทิตย์ในน้ำอัน ปราศจากความร้อนอีกต่อไป อันเป็นความเปรียบที่ลึกซึ้ง สร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นว่า ความหลุดพ้นจาก กิเลส และวิญญูสงสารอันร้อนนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้

กวีใช้คำว่า ‘ทิพย์’ และ ‘อามฤตแห่งธรรม’ ในความหมายที่สัมพันธ์กัน เพราะกวีเน้นความ พิเศษของธรรมชาติที่ให้ปัญญาแก่มนุษย์ ปัญญาเ็นเองเป็น ‘ทิพย์’ อันนำไปสู่ความหลุดพ้น หรือวิมุตติ อัน หมายถึง การบรรลุถึงที่สุดแห่งทุกข์ คือ นิพพาน

นอกจากกวีจะยืนยันความมีอยู่ของนิพพานแล้วกวียังอธิบายสภาวะของจิตที่บรรลุธรรมะ ด้วยอุปมาหลากหลายงดงามใน บางกอกแก้วกำศรวล หรือ นิราศนครศรีธรรมราช

ฟากฟ้านั้นไม่เบือน	เประอะเมฆ
เมฆไม่เประอะความวิเวก	แห่งฟ้า
ปวงดาวไปรกเอก-	ภพเพ่ง งามนา
ฟ้าไซ้คุกเคือนจ้ำ	ป่าช้าดาวไลน ¹⁴⁴

¹⁴³ อังคาร กัลยาณพงศ์, ลำนภาภระดิ่ง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2534), หน้า 337.

¹⁴⁴ อังคาร กัลยาณพงศ์, บางกอกแก้วกำศรวล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2534), หน้า 298.

แก้วมณีนั่นอยู่ด้วย	โคลนตม ก็ดี
เปื้อนเปื้อยปนอาวม	ห่อนได้
สัตว์ทิพย์ซึ่งสังสม	ใจทิพย์
โคเปื้อยเปื้อนเปล้าไซรี	แจ่มซึ่งวิเศษศรี ¹⁴⁵

ผลึกใสบุปผชาติแก้ว	ผกายฝัน
เรื่องรุ่งสมาธิอัน	ลึกซึ่ง
เห็นธาตุทิพย์วิสามัญ	เหนือโลก
ไหวครู่วับโกรธซึ่ง	มาสิ้นทิพย์วิสัย ¹⁴⁶

คำอธิบายสภาวะจิตอันหลุดพ้นแล้วตามที่อังคารได้รจนาไว้นี้ สะท้อนความเข้าใจเรื่องนิพพานในระดับต่าง ๆ ของกวี และอาจกล่าวได้ว่ากวีมุ่งอธิบายการบรรลุถึงนิพพานในฐานะของการยกระดับจิตให้ขุ่นเหนือโลกเหนือกิเลส แม้ว่าจะมีชีวิตอยู่กับโลกอยู่กับกิเลสก็ตาม

ในบทกวี กวีดวงใจ อังคารได้แสดงทัศนคติอย่างแจ่มชัดว่า นิพพานเป็นอุดมคติอันมนุษย์พึงตั้งความปรารถนาไว้ และพยายามพัฒนาจิต อบรมขัดเกลาตนเองจนสามารถบรรลุถึง 'ห้วงทิพย์โพธิญาณ' ได้สำเร็จ

ต้นพื้นเถอะแสงวรมณีย์	ณ โลกนี้มีจริงและแจ่มใส
แต่สิ่งนั้นซ่อนอยู่แสนไกล	ในห้วงทิพย์โพธิญาณ ฯ

ปฏิบัติสังจะสุนทรีย์	ปฏิรูปชีวิตมีแก่นสาร
สังเวรรักแต่จักรวาล	เพื่อสานตีสุขเสมอไป ฯ

กู่ใจขึ้นไปเสมอควา	ราวแววเกียรติยศยิ่งใหญ่
มุนีก็ฝึกปรีอหฤทัย	ในปรัชญาวิสุทธีวิมุติเอย ฯ ¹⁴⁷

¹⁴⁵ อ้างแล้ว, หน้า 299.

¹⁴⁶ อ้างแล้ว, หน้า 301.

¹⁴⁷ อังคาร กัลยาณพงศ์, กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2533), หน้า 146.

การให้ 'นิพพาน' เป็นอุดมคติแห่งชีวิตนี้ เป็นการยืนยันศรัทธาอันมั่นคงในพุทธธรรม และ ความเชื่อมั่นในศักยภาพอันสูงสุดของมนุษย์ที่จะบรรลุธรรมได้ด้วยปัญญา ไม่ว่าจะครองเพศฆราวาส หรือ บรรพชิตก็ตาม

4. ความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีและการเป็นพระโพธิสัตว์

ความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีและการเป็นพระโพธิสัตว์ในภพชาติต่าง ๆ เพื่อจะได้ตรัสรู้ เป็นพระพุทธเจ้าในที่สุดนั้น นับเป็นความคิดสำคัญอันปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาของไทยมาช้านาน ตัวอย่างที่สำคัญคือวรรณคดีชาดกประเภทต่าง ๆ อันเป็นต้นเค้าที่มาของเรื่องในวรรณคดีไทยจำนวนมาก

ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีและการเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ยัง ปรากฏในผลงานของกวีร่วมสมัย แม้จะมีขอบเขตและมิติที่แตกต่างไปจากที่เคยปรากฏในวรรณคดีชาดกต่าง ๆ มาแต่เดิม

อังคาร กัลยาณพงศ์ นับเป็นกวีร่วมสมัยที่ได้สื่อความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมี และการเป็น พระโพธิสัตว์ไว้อย่างชัดเจนในกวีนิพนธ์ของตน

ในบทกวี หวังแสงอะไรในชีวา อังคารได้ประกาศอุดมคติแห่งชีวิต อันสะท้อนอุดมคติ แห่งพุทธธรรม คือ การมีชีวิตอยู่เพื่อพัฒนาจิต และบำเพ็ญบารมีอันนำไปสู่ความเป็น 'พุทธะ' หรือเป็น 'โพธิสัตว์ยิ่งใหญ่'

ทุกจังหวะชีพจรสอนตน จนเกิดญาณปัญญาแจ่มใส
 กำราบปราบสัตว์ดิรัจฉานใน ใจหม่อมมนุษย์หฤคฤทธิร้ายแรง ฯ

โปรยปรายกรุณาเมตตาธรรม เจกฝนน้ำโลกอันแห้งแล้ง
 คับไฟอเวจีสีเลือดแดง ฉายแสงศรีอารยเมตไตรย ฯ

บำเพ็ญบุญฤทธิ์กล้าฆ่ากิเลส เพื่อเหตุเป็นโพธิสัตว์ยิ่งใหญ่
 กู้พิภพล่วงพันลบสรรพภัย สู่สมัยใหม่พริ้งทุกสิ่งอัน ฯ

เห็นความฝันเป็นเป็นสัจจะ ชนะเลิศล้ำพิภพจบสวรรค์
 รู้รสปีติพิภย์มหัศจรรย์ อันมนุษย์โลกหลับหลงลืมไป ฯ

ฝากมรดกประเสริฐเลิศแล้ว คือค่าแก้วน้ำใจเหนือสมัย
 ออลาเป็นดินน้ำลมไฟ ให้โลกไซ้สุขทุกกาลเอย ฯ¹⁴⁸

¹⁴⁸ อ้างแล้ว, หน้า 191.

กวีใช้คำว่า ‘บำเพ็ญบุญอุทิศถ้ำฆ่ากิเลส’ แทนคำว่าบำเพ็ญบารมี เพื่อบรรลุถึงความเป็นโพธิสัตว์ยิ่งใหญ่ การบำเพ็ญบารมีที่กวีกล่าวถึงนี้ คือการบำเพ็ญภาวนา และการเจริญเมตตา ‘ทุกจังหวัดหวั่นไหว สอนตน’ และ ‘โปรยปรายกรุณาเมตตาธรรม’

ใน คำนำฎกระดิ่ง กวีก็ได้ทั้งความปรารถนาถึงการบรรลุธรรม ตรีสรู้เป็นที่สุด อันเป็นการดำเนินตาม ‘ขนบ’ ความคิดของกวีในวรรณคดีพุทธศาสนา

ภาวนาไปในฉนวนภพชาติ	สามารถสูงจริงยิ่งกว่าฟ้า
อมตะเหนือภาวะรูปานา	สู่มหาอรูปไร้นิรันตราช ฯ
ตราบนั่นวงฉนวนเทพเจ้า	ล่องเข้าฉนวนวิมุติหลุดพ้นหาย
คือรุ่งเรืองพุทธญาณเพชรพราย	หมายเช่น โพธิสัตว์ตรีสรู้เอ๋ย ¹⁴⁹

นอกจากนี้กวียังใช้อุปมาเปรียบชีวิตตนเป็นสำเภาทองที่จะล่องข้ามห้วงวัฏสังสารไปด้วยอาศัยการบำเพ็ญบารมีสิบประการ เพื่อให้บรรลุถึง ‘เวียงแก้วอมตะพระนิพพาน’ อันนับเป็นการใช้ความเปรียบตามแบบขนบที่มีปรากฏในวรรณคดีชาดกไทย

สำเภาทอง

อนิจจาอัตตาสำเภาทอง	ลอยล่องมหาวัฏสังสาร
ไปเวียงแก้วอมตะพระนิพพาน	สะเบียงอาหารสัปตะโพชนงค์ ฯ
เนกขัมมะบารมีเป็นกัปตัน	มันในสมณะธรรมวิสุทธิประสงค์
ศีลสมาธิปัญญาอิงขงปลง	รูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ฯ
วิริยะบารมีเป็นลำสำเภา	เอจตุปธานเป็นใบไพศาล
เบญจพลังเป็นโยธาทำงาน	ปณิธานสมาธิแล้งนิวรรณ์ ฯ
เมตตาบารมีอย่างหางเสือ	นำเรือหลีกกิเลสตัดฉันทาร้อน
สติแก้วชี้ทิศทิพย์อลงกรณ์	จรลี้วมรคาโพธิสัตว์ตรง ฯ
อธิษฐานบารมีคือวิชชามัน	ฝ่าฟันพายุร้ายโลกโกรธหลง
ใช้วิชชาฆ่าอวิชาปลิดปลง	ประสงค์สุจริตในไตรทวาร ฯ

¹⁴⁹ อังคาร กัลยาณพงศ์, คำนำฎกระดิ่ง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2534), หน้า 336.

ปัญญาบารมีใจสำเภา
คือมัชฌิมาปฏิปทา
ศีลบารมีคือใส่ใจใส
หินโสโครกกิเลสควาโลกีย์
ขันติบารมีมุ่งที่หมาย
สร้างศรัทธาสัมมาทิฏฐิใจ
อุเบกขาบารมีมีญาณทิพย์
ตามแก่นจริงแท้แน่ช้านาน
สังขบารมีขลังพลังมุ่งมั่น
คือจักรูปฌานอันเกรียงไกร
ทานบารมีพลีชีพสละแล้ว
ช่วยสรรพสัตว์วิมุติเลสมาร
สำเภาทองของมโนคติแก้ว
เลื่อน โล้ชะเลบุญสุดสุนทรีย์

เอามรคาประเสริฐวิเศษแก่นสาร
เสนาธิการแค้นแก้วแก้วมณี ฯ
เห็นสรรพภัยอับปางถ้วนถี่
หลีกหลบถึถับจับไวไกล ฯ
อย่างขวัญหายใจมั่นเหนือสมัย
กล้าหาญไปเช่นนั้นนิรันดรกาล ฯ
เห็นเลิศลิบล้ำฟ้ามหาสถาน
ชั่วอนันตกาลบ่เปลี่ยนแปลงไป ฯ
สร้างสรรค์สรรพสิ่งวิเศษสมบัติ
ตราบใหม่พรึงรูปฌานญาณ ฯ
เพื่อโลกแก้ววิเศษสุขเกษมศานต์
กล้าหาญปิ่นฟ้ากล้าดิन्द्रี ฯ
จรรโลงแล้วห่างโลกถึถึ
มีกัปตันพุทธธรรมนำไป ฯ¹⁵⁰

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของอังคารผู้มีความเคารพชื่นชมธรรมชาติอย่างสูงสุด อังคารได้

เปรียบเทียบธรรมชาติในฐานะเป็นครูของตน และเป็นครูให้ธรรมะแก่นมนุษย์ผู้มีปัญญา (ดูรายละเอียดในบท
ที่ 2 หน้า 29-31)

อังคารพิจารณาเห็นว่าธรรมชาติเป็นผู้อุ้มชูเกื้อหนุนมนุษย์ด้วยเมตตาธรรมอันบริสุทธิ์เปรียบ
ประดุจเมตตาธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ที่มุ่งอุปถัมภ์เกื้อกูลสัตว์โลกทั้งหลายโดยสม่ำเสมอเท่าเทียมกัน

อังคารได้พิจารณาธรรมะแห่ง ดิน น้ำ ลม ไฟ อันเป็นธาตุแห่งธรรมชาติ เป็นผู้ให้ผู้เกื้อกูล
สัตว์โลกทั้งหลายโดยมิหวังสิ่งตอบแทน เป็นการสะท้อนคุณธรรมแห่งพระโพธิสัตว์ ผู้มุ่งปรารถนาบำเพ็ญ
ประโยชน์กว้างขวางแก่สัตว์โลกทั้งมวล

ข้าน้อยชื่นชมสมบัติทิพย์
พยายามห้ามสามกิเลสมารงำ
อิสระเสรีมีในกาลจักร
เสมออนันตกาลปีแสงทอง
ประโยชน์ใหญ่ยิ่งวิสุทธิจุดดิน
เกื้อหนุนสรรพสัตว์ชื่นชีวา

เอื้อมเหยิบอมตะทรัพย์เลิศล้ำ
กระทำอย่างสุริย์รุ่งเรืองรอง ฯ
รักค่าอิสระหนึ่งไม่มีสอง
ฤาฎจองจำตราวนชื่อคา ฯ
จบสิ้นเป็นดาวโลกค่าฟ้า
เมตตาวิภูษะยุติธรรมตรง ฯ

ประ โขชนใหญ่ยิ่งวิสุทธิคุณ้ำ	งามมหาสมุทรเมฆนำพิศวง
เกื้อหนุนสรรพสัตว์อยู่เย็นง	วงวิญญูเมตตาปราณีรัก ฯ
ประ โขชนใหญ่ยิ่งวิสุทธิคุณม	ชื่นชมเสน่ห์อากาศสูงศักดิ์
เกื้อหนุนสรรพสัตว์หนักค่านัก	วิญญูจักรเมตตาทั่วหน้ากัน ฯ
ประ โขชนใหญ่ยิ่งวิสุทธิคุณไฟ	ในโลกไม่หนาวปวดร้าวหั่นต์
เกื้อหนุนสรรพสัตว์ทั่วไกวัด	มิฉะนั้นสลายตายหมดไป ฯ ¹⁵¹

ด้วยทัศนคติของกวีเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจว่าองค์การจะแสดงความเคารพชื่นชมความงาม ความยิ่งใหญ่ ความน่าอัศจรรย์ใจของธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง และได้ใช้ความปีติชื่นชมนี้มาเป็นแรงบันดาลใจ ในการสร้างอุดมคติชีวิตของตน คือการเป็นกวีเพื่อ ‘กวีวิญญาณ’ และเพื่อ ‘เสาศทิพย์ที่สวรรค์ มาโลก’ เพื่อให้ โลกมีความเกษมมีสันติ ‘เพื่อเหล่าเกษมसानต์’

การกำหนดอุดมการณ์ของการเป็นกวีไว้ในอันที่จะสละตนเองเพื่อสร้างสิ่งดีงามแก่โลกนี้ อาจนับเนื่องเป็นมิติหนึ่งแห่งการบำเพ็ญบารมีเพื่อความเป็นโพธิสัตว์ องค์การได้แสดงทัศนะนี้ไว้อย่างแจ่มชัด ในบทกวี ปณิธานกวี ซึ่งองค์การประกาศ ‘สละ’ นิพพาน เพื่อเวียนว่ายอยู่ในวิญญูสังสาร สร้างกาพย์กลอนโคลง ฉันท์เป็นกุศลศิลป์จรจร โลงโลกมนุษย์อันเป็นที่รักยิ่งของกวี

ถึงใครเหาะเหินวิมุติสุดฝั่งฟ้า
เดือนดริกาเป็นมรคายิ่งใหญ่
แต่เราขอรักโลกนี้เสมอไป
มอบใจแค่ปฐพีทุกชีวิ้วาย ฯ

จะไม่ไปแม้แต่พระนิรพาน
จะวนว่ายวิญญูสังสารหลากหลาย
แปลค่าแท้คาราจักรมากมาย
ไว้เป็นบทกวีแค่จักรวาล ฯ

เพื่อลบทุกข์โศก ณ โลกมนุษย์
ที่สุดสุขุสุขเกษมसानต์
วารนั้นฉันจะป่นปนดินดาน
เป็นฟอสซิลทรมานอยู่จ้องมอง ฯ

...

ให้ซึ่งซาบกาพย์กลอนโคลงฉันท์
ไปทุกชั้นอินทรพรหมพิมานสถาน
สร้างสรรค์กุศลศิลป์ไว้อนันตกาล
นานข้ามตะอากาโลก ฯ¹⁵²

การประกาศ 'สละ' นิพพานอย่างองอาจของอังคารอาจมองในแง่หนึ่งว่าเป็นการเล่นกับ
พนมเดิม ที่กวีไทยมักจะตั้งความปรารถนาขออานิสงส์แห่งงานของตนเป็นเครื่องนำทางไปสู่นิพพาน หรืออีก
แง่หนึ่งอาจพิจารณาได้ว่า การประกาศนี้เป็นการประกาศอุดมการณ์แห่งพระโพธิสัตว์ ผู้ยอมสละตนให้แก่
ประโยชน์สุขของชาวโลกทั้งมวล

การประกาศ 'ปณิธาน' อันอาจนับเนื่องเข้ามาอยู่ในแนวคิดแห่งการบำเพ็ญบารมี และการ
เสียสละคู่เคียงกับปณิธานของพระโพธิสัตว์นี้ มีปรากฏในกวีร่วมสมัยจำนวนมากไม่น้อย

ไพโรรินทร์ ขาวงาม นับเป็นกวีร่วมสมัยผู้หนึ่งซึ่งได้ประกาศ ปณิธาน แห่งการเป็นกวีของ
คนในการเสียสละสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่โลก ด้วยศรัทธาในความรักและความดีงามที่มนุษย์จะสามารถ
มอบให้แก่กันด้วยดี ในบทรกวี ทั่วโลก

เยี่ยงดวงสุริยเสขจำ	ผจงแสง
ส่องโลกสุขโศกแสดง	คำเช่า
บ่เหน็ดบ่เหนื่อยแรง	งานหนัก จริงนอ
นานนับกับกาลปีเฝ้า	ฝากสร้อยสุริย์ศรี

โลกมีมนุษย์ชาติใช้	งานใด ก็ดี
งานมนุษย์หนักนักใน	โลกกว้าง
ทุกภารกิจสมัย	เสมอชีพ หนึ่งแล
ทุกข์สุขทุกตรสสร้าง	ค่าน้ำใจหอม

พร้อมแบกของหนักให้	เบายุค สมัยเอย
เพื่อนอื่นหมั่นแสนปลุก	ปลอบสู้
อุดมร่วมรินรุก-	ชชาติรัก
ฝันหนึ่งใจหนึ่งรู้	รักแท้ทอถวิล

¹⁵² อังคาร กัลยาณพงศ์, ปณิธานกวี, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2541), หน้า 10-11.

หากรินชลเนตรได้	จงริน เถิดเออ
ทรายกรวดปัดปัดพิน	ชุ่มชื้น
ดวงใจบ่ใช่หิน	จงเจ็บ เถิดนอ
ยังเจ็บยังใจพิน	ยังฟุ้งขจรผิน
ขวัญเอ๋ยเคยจิบน้ำ	ใจหนาว
โลกมอบของขวัญคราว	โศกสร้อย
ผ่านรัตติกาลยาว	พบรุ่ง อรุณแล
แขวนซีพระทีปน้อย	สว่างร้อยรวีสรมย์
โลกมีมนุษย์ชาติใช้	ดูแล โลกเออ
วานมนุษย์สืบทอดแปร	ค่าไว้
สืบลูกสืบหลานกระแสน	เลือกมนุษย์
ไหลสู่หญิงชายได้	หลังให้โลกา ฯ ¹⁵³

ในบทกวีข้างต้นนี้ กวีได้ใช้ความเปรียบอันงดงามของดวงอาทิตย์ที่ส่องแสงสว่างแก่โลกอย่างสม่ำเสมอยิ่งขึ้นด้วยความมั่นคงไม่ท้อแท้กับจิตใจอันองอาจของนักอุดมคติที่จะมุ่งมั่นทำประโยชน์ต่อโลกอย่างสม่ำเสมอ

กวีให้ภาพของความเสียดสีและความขี้มั่นในอุดมการณ์นี้ ผ่านการปลุกปลอบให้กำลังใจท่านแม้จะรำให้ แม้จะเจ็บปวด ก็จงมุ่งมั่นเสมอไป เพราะความเจ็บปวดเป็นสิ่งสามัญสำหรับผู้ยึดอุดมการณ์ และยังอาจเปลี่ยนเป็นพลังที่เข้มแข็งแกร่งกล้ายิ่งขึ้นอีกได้

อุดมการณ์ของการขอมเสียดสีอย่างองอาจกล้าหาญนี้ กวีได้เสนอไว้ในบทกวี ดันธาร ซึ่งกวีได้ปลุกเร้าให้นักอุดมคติขอมเจ็บปวด เมื่อสร้างสรรค์ประโยชน์อันยืนยาวแก่มนุษยชาติ ประดุจเป็นต้นธารหล่อเลี้ยงโลกอย่างยั่งยืน

ดันธาร

ดินดวงเนตร โขกชุ่มชลเนตร
 ทบเทวชนเป็นมหาารีใหม่
 คลื่นจะเชียวเกลียวจะกลอกระลอกไป
 หล่อเลี้ยงใจธรรมชาติสะอาदनัน ฯ

¹⁵³ ไพรินทร์ ชาวงาม, ฤดีกาล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2532), หน้า 109-110.

ครูแห่งทุกข์สอนว่าจงกล้าทุกข์
กล้าจะปลุกวิญญาณเจ็บसानใส่
ไสหยาดน้ำ โศกวงหน้า น้ำตาใคร
ระเหยไปสู่เมฆเสกฝ่นนั้น ๆ

บ่อน้ำผึ้ง บึงน้ำพิษ อยู่ทิศเหนือ
ทะเลเกลือ ธารชีวิต อยู่ทิศใต้
คนหิว สัตว์หื่นกระหายใจ
เลือกน้ำใสดื่มซึ่ง ณ ทรวงนั้น ๆ

จงเป็นต้นธาร
จากวิญญาณเขื่อนท้องสมุทรใหญ่
จบดวงดิน สิ้นเม็ดดาว ยาวไกล
ไหลและไหล ร้าวและรวดปวดเช่นนั้น ๆ¹⁵⁴

แนวความคิดที่มุ่งเสนอคุณค่าอันงดงามของการเสียสละการสร้างสรรค์โดยไม่หวาดหวั่น
ต่ออุปสรรคใด ๆ นั้น กวีได้เสนอไว้ในบทกวี รักแท้ในยามยาก

...
ดินเมื่อเดินติดดินกลิ่นจะหอม
ใจเมื่อพร้อมเสียสละก็จะขาว
มือเปื้อนดิน จะปั้นดินเป็นดวงดาว
ใจเหน็บหนาว จะเคี้ยวหนาวเป็นเปลวไฟ¹⁵⁵

ในบทกวี หนทางแห่งหอยทาก อันมีชื่อเสียงของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ก็ปรากฏแนวคิด
แห่งการเชิดชูคุณธรรมแห่งการเสียสละความสุขและประโยชน์ส่วนตน เพื่อสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามสูงส่งกว่า
แก่ส่วนรวม

¹⁵⁴ ช่างแล้ว, หน้า 44.

¹⁵⁵ ช่างแล้ว, หน้า 40.

...
 ทางนั้นจึงปรากฏ
 ทอดไปจรดที่ใจหวัง
 ตราบไคที่หญาัยง
 ก็บังใจที่ไขว่คว้า

การเกิดต้องเจ็บปวด
 ต้องร้าวรวดและทรมาน
 ในสายฝนมีสายฟ้า
 ในผาที่บมีถ้ำทอง

มาเกิดมาทุกข์ยาก
 มาบั่นบากกับเพื่อนพ้อง
 อย่าหวังเลขรังรอง
 จะเรื่องโรในชีพนี

ก้าวแรกที่เรายัง
 จะสร้างทางในทุกที่
 ป่าเถื่อนในปฐพี
 ยังมีไว้รอให้เดิน¹⁵⁶

กวีได้ใช้น้ำเสียงปลุกเร้าให้มีความองอาจในการเสียดสี ขอมรับและต่อสู้กับความยากลำบาก เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่ดั่งงามแก่ผู้อื่นและแก่ส่วนรวม และใช้ความเปรียบแสดงผลแห่งการทนทุกข์ลำบากเพื่อผลอันไพบูรณ์ในที่สุด ว่า 'ในสายฝนมีสายฟ้า ในผาที่บมีถ้ำทอง' ดังนั้นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ยังมีแฝงอยู่ในอุปสรรคและความทุกข์ยากทั้งปวง เพียงแต่มีจิตใจและอุดมการณ์อันเด็ดเดี่ยวเข้มแข็งข้อมจะนำไปสู่จุดหมายอันพิเศษได้

ในบทกวี โพรสิศต์ว์ ของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ให้คำอธิบายความหมายของ โพรสิศต์ว์ ว่าเป็นนักอุดมคติที่กล้าหาญ และเด็ดเดี่ยวที่จะดำเนินไปตามอุดมคติของตน คือการสร้าง 'ปัญญา' หรือ 'โพธิ' ให้เต็มเปี่ยมเพื่อประโยชน์ไพบูรณ์แก่ชาวโลก ท่านพุทธทาสภิกขุ เน้นว่า ความเป็นโพธิศต์ว์ที่จะมุ่งเสียดสีต่อความพ้นทุกข์นั้นมียู่แล้วในมนุษย์ทุกคน ทั้งสามารถจะพัฒนาให้สมบูรณ์ขึ้นได้

¹⁵⁶ นาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, เพียงความเคลื่อนไหว, พิมพ์ครั้งที่ 7(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เคสลิคไทย,2535), หน้า 95.

โพธิสัตว์

โพธิสัตว์	คือสัตว์มุง	พัฒนา
ให้โพธิ	แผ่แก่กล้า	เต็มความหมาย
ดูให้ดี	มืออยู่จริง	ทั้งหญิงชาย
ดุงมงาย	จะไม่มี	ที่ไหนเลย
ถ้าทุกคน	ดิ้นรน	เพื่อโพธิ
มันค่อยผลิ	ออกไป	ไม่หยุดเฉย
ถ้ามีวแต่	ร้องว่าแย	ยอมแพ้เวีย
ในโลกเลย	ไม่มี	โพธิชน
อย่ายอมแพ้	มุงแต่	ปลุกโพธิ
ให้เต็มสติ	กำลัง	หวังเอาผล
ไม่เสียที	ที่ได้เกิด	มาเป็นคน
ได้ผ่านพ้น	อวิชชา	เพราะกล้าทำ ฯ ¹⁵⁷

จากบทกวีของท่านพุทธทาสภิกขุข้างต้นนี้ จึงเป็นการเน้นมิติแห่งความหมายของโพธิสัตว์ในแง่ของความเป็นนักอุดมคติ ผู้มีความองอาจยึดมั่นในอุดมการณ์ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวคิดของกวีร่วมสมัย ที่มุ่งปลุกเร้าสำนึกอันดีงามให้แก่สังคม เพื่อช่วยชี้นำไปสู่ความสุขร่วมกันของส่วนรวม

จากการวิเคราะห์กวีนิพนธ์ของกวีร่วมสมัยที่ได้กล่าวแล้วนี้ จะเห็นได้ว่า ความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมี และการเป็นพระโพธิสัตว์ ยังปรากฏในผลงานของกวีร่วมสมัยทั้งในแง่ที่เป็นการสืบต่อของความคิดตามขนบเดิมและในมิติที่แผ่ขยายแตกต่างไปจากเดิม

มิติที่แตกต่างไปจากเดิมนี้นี้ คือ การเชื่อในการบำเพ็ญบารมีในรูปของการสร้างสิ่งดีงามให้แก่มนุษย์ ให้แก่ส่วนรวม ด้วยความเสียสละ ด้วยความกล้าหาญ คู่เคียงกับปณิธานพระ โพธิสัตว์ที่จะช่วยมนุษย์ ทั้งปวงให้พ้นทุกข์ด้วยเมตตาและปัญญา

กวีอยู่ในสถานะอันใกล้เคียงกัน คือเป็นผู้รังสรรค์ ‘ปัญญา’ ให้แก่สังคมได้ และด้วยปัญญาอันได้รับแรงบันดาลใจจากพุทธธรรมนี้ ทำให้กวีสามารถสื่อสารสู่ใจของผู้อ่านได้อย่างงดงามทรงพลัง

¹⁵⁷ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 132.

บทที่ 4

พุทธธรรมกับการสร้างลักษณะสากล ให้แก่วินัยไทยสมัยใหม่

ในบทที่ 3 ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์พุทธธรรมในฐานะอิทธิพลความคิดและสาระสำคัญในวินัยไทยสมัยใหม่ ในบทที่ 4 นี้จะได้พิจารณาพุทธธรรมกับการสร้างลักษณะสากลให้แก่วินัยไทยสมัยใหม่

จุดมุ่งหมายของบทนี้ เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นลักษณะความเป็นสากล อันปรากฏในวินัยไทยสมัยใหม่ที่เลือกมาศึกษา ว่าเป็นผลจากอิทธิพลพุทธธรรมประการใดบ้าง

คำว่า 'ลักษณะสากล' ที่ใช้ในที่นี่ใช้ในความหมายกว้าง ๆ ของคำโดยมิได้เน้นเฉพาะเจาะจงในฐานะศัพท์ทางปรัชญา ผู้วิจัยใคร่ใช้คำจำกัดความเป็นลักษณะกลาง ๆ ที่กว้างขวาง ไม่จำกัดอยู่ในวัฒนธรรมพุทธเถรวาทของไทย หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะร่วมกันของวินัยอื่นที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาและศาสนา

ลักษณะสากลอันเป็นอิทธิพลของพุทธธรรมในวินัยไทยสมัยใหม่

ผู้วิจัยจะแบ่งการวิเคราะห์ลักษณะสากลอันเป็นอิทธิพลของพุทธธรรมในวินัยไทยสมัยใหม่ที่เลือกมาศึกษาใน 2 หัวข้อคือ

1. มโนทัศน์เรื่องธรรมะคือธรรมชาติ

มโนทัศน์เรื่องธรรมะคือธรรมชาตินี้ กล่าวได้ว่าเป็นอิทธิพลความคิดสำคัญของท่าน พุทธทาสภิกขุที่ได้กล่าวประกาศไว้อย่างชัดเจนในงานนิพนธ์ของท่านทั้งในร้อยแก้ว และในวินัย

ในงานวิจัย ปรัชญาพุทธทาสกับมหายานธรรมของ สุวรรณฯ สถาอานันท์ ได้วิเคราะห์ศึกษาเรื่องธรรมะคือธรรมชาติไว้และได้กล่าวสรุปไว้อย่างกระจ่างชัดเจนว่า 'ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายของคำว่า ธรรมะอย่างครอบคลุมรอบด้าน สามารถใช้เป็นรากฐานคำอธิบายเกี่ยวกับ "ความจริง" ของท่านได้ทั้งหมด จึงอาจกล่าวได้ว่าแนวอธิบายเรื่องธรรมะคือธรรมชาติของพุทธทาสนี้เป็นรากฐานทางปฏิบัติปรัชญาของท่าน'¹⁵⁸

¹⁵⁸ สุวรรณฯ สถาอานันท์, ปรัชญาพุทธทาสกับมหายานธรรม. (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 31-32.

ใน มหิตลธรรม : ธรรมเสมอด้วยแผ่นดิน ของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านได้อธิบายความหมาย 4 ประการของธรรมะไว้อย่างละเอียด ผู้วิจัยจะขอข้อความสำคัญอันแสดงทัศนะเรื่องธรรมะคือธรรมชาติ มาดังนี้

‘3. ธรรมะคือความจริงที่ปรากฏ เรียกว่ากฎของธรรมชาติ เมื่อรู้หน้าที่แล้วรู้จักผลแล้ว ต่อมาฉลาดกว่านั้น รู้จักสังเกตสิ่งซึ่งก็พบความจริงที่ปรากฏ ก็เรียกว่าสังเกต รู้จักกฎความจริง ระหว่างหน้าที่กับผล คือระหว่างเหตุกับผล ซึ่งมีกฎเกณฑ์อันหนึ่ง ถ้าใครพบแล้วก็ทำได้ดี ฉะนั้น สัตว์มันรู้จักกฎต่างๆ ไปตามประสาทของสัตว์ มนุษย์รู้จักกฎของธรรมชาติดีขึ้นๆ ตามประสบการณ์จนถึงเป็นมนุษย์ขนาดที่วางกฎต่างๆ ได้

แม้มนุษย์ครั้งนั้นจะยังไม่เจริญเหมือนคนเดี๋ยวนี้ ยังไม่ใช่นักวิทยาศาสตร์เหมือนคนเดี๋ยวนี้ พวกที่รู้จักกฎ และวางกฎต่างๆ ได้มากขึ้นทุกที จนกระทั่งใช้ความรู้ในทางกฎนี้ ทำหน้าที่พิเศษขึ้นไป ได้ผลดีพิเศษขึ้นไป กฎสูงสุดที่มนุษย์จะรู้จักก็คือ กฎอหิंपัจจยตา ที่จะเป็กฎวิทยาศาสตร์ เป็นกฎอะไรก็ได้ต่างๆ

...แต่นักวิทยาศาสตร์จะค้นพบกฎเกณฑ์อะไรมาประดิษฐ์อะไรได้ตามวิถีทางวิทยาศาสตร์ อีกก็มากน้อยเท่าไร ก็ล้วนแต่เป็นกฎที่เรียกได้ว่า กฎแห่งอหิंपัจจยตาทั้งนั้น จนกระทั่งเดี๋ยวนี้ก็ไม่มีการทำอะไรมากไปกว่ากฎอหิंपัจจยตา เดิวนั้นมนุษย์รู้จักสิ่งที่เรียกว่า กฎ เพราะฉะนั้น สิ่งที่เรียกว่า ธรรมในความหมายนี้จะหมายถึง กฎ ธรรมะที่หมายถึงกฎ

4. ธรรมะคือ ธรรมชาติทั้งปวง ในที่สุด เขาก็รู้จักทุกสิ่งทุกอย่างอย่างถูกต้อง คือรู้จักธรรมชาติทุกอย่าง อย่างถูกต้อง หรือว่าจะไม่ถูกต้องไปทุกอย่าง ก็ต้องเรียกว่ารู้จักทุกสิ่ง ได้รู้จักทุกสิ่ง จะรู้จักคิดบ้างก็ได้ แต่เดิวนั้นเขารู้จักมันในแง่ใดแง่หนึ่ง ในความหมายใดความหมายหนึ่ง ก็เลยรู้จักทุกสิ่งว่ามีลักษณะอย่างไร มีอันเป็นไปอย่างไร มีธรรมชาติอย่างไร นั่นแหละเราจะรู้ไว้สำหรับจัดการกับมันให้ถูกต้อง

คำว่าธรรม เท่าที่ผมสังเกตเห็น ไม่มีความหมายมากมายไปกว่า 4 ความหมายนี้ แต่ต้องพูดอย่างย้อนทวนกลับ เอาข้างล่างขึ้นไปข้างบนจะฟังง่ายกว่า ทีแรกเราพูดอย่างลงมาว่า มนุษย์ได้รู้จักหน้าที่ก่อน แล้วรู้จักผลของหน้าที่ แล้วรู้จักกฎของสิ่งเหล่านั้นแล้วรู้จักสิ่งทั้งปวง

ทีนี้จะพูดย้อนกลับขึ้นไป จะพูดว่า ข้อที่ 1 รู้จักธรรมชาติทั้งปวงสิ่งทั้งปวงนั้นคือ ธรรม หรือ ธรรมชาตินั้นแหละคือธรรม ข้อที่ 2 รู้จักกฎของธรรมชาติ กฎธรรมชาตินั้นแหละคือธรรม ข้อที่ 3 รู้จักหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ ตัวหน้าที่นั้นแหละคือธรรม ข้อที่ 4 รู้จักผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติหน้าที่ แล้วตัวผลนั้นแหละคือ ธรรม มีผลสูงสุดเป็น มรรค ผล นิพพาน นิพพานเป็นผลสูงสุดที่มนุษย์จะได้รับในฐานะที่ปฏิบัติหน้าที่

สรุปเป็นคำสั้นๆ ไม่ก็คำ ก๊ว ธรรมชาติดังหนึ่ง แล้วกฎธรรมชาติดังหนึ่ง หน้าที่ตามกฎธรรมชาติดังหนึ่ง แล้วผลที่ออกมาจากการทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติดังอย่างหนึ่ง ก็เลยเป็น 4 อย่างเท่านั้น เป็นความหมายของธรรมทั้งหมด¹⁵⁹

¹⁵⁹ พุทธทาสภิกขุ มหิตลธรรม : ธรรมเสมอด้วยแผ่นดิน. (กรุงเทพฯ : อตัมมโย, ไม่มีปีที่พิมพ์), หน้า 20-23.

ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่า มโนทัศน์เรื่อง ธรรมะคือธรรมชาติ ของพุทธทาสภิกขุ มีลักษณะของความเป็นสากลรวมทั้งมีความลึกซึ้ง เพราะธรรมชาติในที่นี้มีความหมายถึง กฎอภิปัจจยตา และปฏิจจสมุปบาท รวมถึงทุกสิ่ง หรือธรรมชาติทั้งปวงอันปรากฏอีกด้วย

ใน ใกวัลยธรรม ของท่านพุทธทาสภิกขุ ท่านได้อธิบายแนวคิดเรื่อง ใกวัลยธรรม อันหมายถึง ‘ความเป็นอันเดียวกันทั้งหมดทั้งโดยเวลา และทั้งโดยเนื้อที่’⁶⁰ อันเป็นการช่วยขยายความเข้าใจมโนทัศน์เรื่อง ธรรมะคือธรรมชาติ ของท่านให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น

มโนทัศน์เรื่อง ธรรมะคือธรรมชาติ มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อกวีร่วมสมัยที่ได้ศึกษารธรรมะจากสำนักของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แก่ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ โสพล กลมกล่อม ไพวรินทร์ ขาวงาม และ ทนจันทร์ กวีเหล่านี้แม้จะมีได้มุ่งหวังอธิบายธรรมะในระดับอภิปรัชญา แต่ก็ได้นั้นให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการพิจารณาธรรมชาติอันปรากฏรอบตัวกับการศึกษาเข้าใจพุทธธรรมโดยเฉพาะสำหรับฆราวาสทั่วไป

แม้แต่กวีที่มีได้เป็นศิษย์โดยตรงของท่านพุทธทาสภิกขุ เช่น อังคาร กัลยาณพงศ์ ก็ได้แสดงทัศนะแห่งการเชิดชูคุณค่าธรรมชาติในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ที่ให้ ‘ธรรมะ’ แก่มนุษย์อย่างสม่ำเสมอตลอดมา รวมทั้งการพินิจพิจารณาธรรมชาติอย่างประณีตลึกซึ้ง เพื่อการเข้าถึง ‘ปัญญา’ ผ่านปรากฏการณ์แห่งการพิจารณาธรรมชาติ

ใน หัวข้อธรรมในคำกลอน ของท่านพุทธทาสภิกขุ มีกวีนิพนธ์หลายบทที่กล่าวถึงธรรมชาติที่เป็นผู้สอนธรรมะให้กับมนุษย์ เช่น ในบทสาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก และ ใส่เดือนเขียนจดหมายถึงมนุษย์

ในบท สาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึง การเรียนรู้ธรรมะอย่างลึกซึ้งจากธรรมชาติที่ดำรงอยู่รอบตัวมนุษย์ การที่สาหร่ายเติบโตเกาะเกี่ยวกันเป็นลวดลายต่าง ๆ นับไม่ถ้วน ในบึงน้ำใส่เปรียบเหมือนการแสดงสภาพธรรมะที่ทุกสิ่งต่างก็เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกันเกาะเกี่ยวกันไปสภาพของสาหร่ายตามธรรมชาติจึงเป็นคัจ ‘พระไตรปิฎก’ แก่มนุษย์ได้

สาหร่ายเขียนพระไตรปิฎก

เส้นสาหร่าย	กำยกัน	หนาหน่นัก
เป็นลวดลาย	ย้ายชัก	หลายหมื่นท่า
ประสานสอด	ทอดไป	ไม่ลครา
จนทั่ววา -	ริใส่	ในบึงบัว

⁶⁰ พุทธทาสภิกขุ ใกวัลยธรรม. (กรุงเทพ : การพิมพ์พระนคร, 2523), หน้า 273.

คือมันเขียน	คัมภีร์	ที่ครบครัน
ทั้งวินัย	สุดต้นตอ	ภิกขกรรมทั่ว
สภาพธรรม	สังขธรรม	ประจำตัว
ธรรมชาติ	พันพัน	ทั่วถึงกัน
เป็นหลักชี้	ชีวิต	ไม่ผิดพลาด
แสดงซึ่ง	ถึงขนาด	ประสิทธิ์สันติ
อยู่ในเส้น	สำหรับ	ที่กายกัน
สารพัน	สัญลักษณ์	หลักพระธรรม
ตาผู้ใด	ไม่บอด	สอดส่องดู
ก็จะรู้	ความหมาย	ได้ยังคำ
ดั่งศึกษา	ปิฎกไตร	ได้ประจำ
เป็นเครื่องนำ	สัตว์รอด	ตลอดอายุ ¹⁶¹

การพิจารณาธรรมะผ่านสภาพของสำหรับในน้านี้ ท่านพุทธทาสภิกขุ เห็นว่าเป็นการศึกษาธรรมะอย่างครบถ้วนทั้ง 3 หมวดแห่งพระไตรปิฎก ทั้งยังเป็นธรรมะเรียบง่ายที่อาจจะนำมนุษย์ไปสู่ปัญญาไปสู่ความสิ้นทุกข์หลุดพ้นได้ในที่สุด

ในบท ไล่เดือนเขียนจดหมายถึงมนุษย์ มีเนื้อหาสาระใกล้เคียงกัน คือ เป็นการชวนให้พิจารณาธรรมะจากธรรมชาติรอบตัวที่ดูเหมือนจะต่ำต้อยน้อยค่า คือรอยไล่เดือนบนผิวดิน ท่านพุทธทาสภิกขุเปรียบรอยไล่เดือนเหล่านี้เหมือนตัวอักษรเปรียบเหมือน ‘จดหมาย’ ที่ไล่เดือนสื่อสารกับมนุษย์เรื่องอนิจจัง และอนัตตา อยู่ตลอดเวลา

ไล่เดือนเขียนจดหมายถึงมนุษย์

รอยไล่เดือน	เคลื่อนไป	ในผิวดิน
เป็นสวดลาย	หลายระบิล	หลายท่วงท่า
มีความหมาย	ว่าอะไร	ใครสงกา
หรือเห็นว่า	ไร้สิ่ง	น่าสนใจ

¹⁶¹ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 54.

คือจดหมาย	ใต้เดือน	เดือนมนุษย์
ไม่รู้สิ้น	รู้สุด	มาแต่ไหน
ทั้งคืนวัน	ขยันเขียน	เขียนทำไป
มนุษย์อ่าน	หรือไม่	ไม่อาวรณ์

มันพร่ำบอก	พร่ำสอน	พร่ำวอนว่า
พร่ำพรรณนา	ให้ระวัง	ให้สังหรณ์
ว่าสรรพสิ่ง	เปลี่ยนไป	ไม่ถาวร
ทุกทุกตอน	อนิจจัง	อนัตตา

มันให้อัด-	ถาธิบาย	หลายแสนอย่าง
อุทาหรณ์	ต่างต่าง	ครบทุกท่า
รอบใต้เดือน	เกือบทั่ว	พสุธา
ก็เพราะว่า	ใต้เดือนรัก	คนนักรบ ¹⁶²

ในบท จิตว่างได้ยื่นหญ้าพุด ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายหลักธรรมว่า เมื่อมนุษย์มีจิต

อันว่างจากกิเลสแล้วย่อมสามารถเรียนรู้ธรรมะจากธรรมชาติคือ กววดิน หินไม้ ใบหญ้า ได้อย่างชัดแจ้ง เพราะธรรมชาติทั้งปวงเหล่านี้ล้วนแสดงสัจธรรมคือ ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา ให้มนุษย์เห็นอยู่เสมอ แต่ มนุษย์มี 'จิตวุ่น' ไม่มี 'จิตว่าง' จึงไม่สามารถเข้าใจธรรมะอันมีอยู่รอบตัวได้

จิตว่างได้ยื่นหญ้าพุด

พระพุทธร	ตรัสรู้	จิตอยู่ว่าง
ได้ยื่นสิ่ง	ทุกอย่าง	แดลงใจ
เหมือนมันฟ้อง	ตัวเอง	แข็งแซ่ไป
ว่าไม่มี	สิ่งไหน	นำยึดเอา

มาเพื่อเป็น	ตัวกู	หรือของกู
อย่างหลงดู	มันเข้า	เพราะความเขลา
เขาของเป็น	อนัตตา	มาเป็นเรา
จะต้องเศร้า	โศกระบม	ตรมใจแรง

แม่กรวดดิน	หินไม้	และใบหญ้า
ถั่วแต้ส่ง	เสียงจ้ำ	ทุกหัวระแหง
คนจิตวุ่น	ไม่เข้าใจ	ไม่ระวาง
ว่าทุกสิ่ง	ร้องแสดง	บทพระธรรม

ครั้นจิตว่าง	จะได้ยิน	แม่ใบหญ้า
มันปรึกษา	ข้อความ	ที่งามขำ
ว่า 'ทำไฉน	สัตว์ทั้งหลาย	จะร้ายรา
ด้วยจิตว่าง	เพราะวางธรรม	ทั้งปวงเอ๋ย' ¹⁶³

การมองและพิจารณาธรรมชาติในฐานะเป็นสื่อ หรือเป็น 'ครู' ผู้ให้ธรรมแก่มนุษย์นั้นปรากฏในกวีนิพนธ์ของกวีไทยร่วมสมัยจำนวนมากไม่น้อย เช่น ในรวมกวีนิพนธ์ เพลงขลุ่ยผิว ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ มีบทกวีหลายบทที่สนใจสื่อธรรมะผ่านการพิจารณาธรรมชาติ เช่นการพิจารณาธรรมะอันลึกซึ้งของหลักอัมปิปัจจยตาในพุทธธรรม ผ่านการพรรณนาธรรมชาติของตัวหนอนน้อย ๆ ที่คอยกลืนกินใบไม้

เนียนนุ่มหุ้มห่อละอออ่อน
 ชุกซอนพอนหาอาหาร
 เขียดห้วยคิริยาอาการ
 ประสานกลมกลืนคืนด้ายดา
 สรรพสิ่งเกี่ยวพันกันหมด
 น้ำหยดกระเทือนเวหา
 เต็ดไม้กระเทือนคารา
 ยอดหญ้าแห้งถึงสมุทรไท
 ขณะหนึ่งถึงอีกขณะหนึ่ง
 ลึกซึ่งสัมพันธ์ห้วนไหว
 คือองค์เอกภพอำไพ
 ยิ่งใหญ่ในสิ่งเล็กน้อย
 ไปเกิด ไปหาอาหาร
 ดมกินจักรวาลให้ร่อย
 ในท่ามกลางกาลผันคล้อย
 จักรวาลค่อยค่อยกินเรา¹⁶⁴

¹⁶³ อ้างแล้ว, หน้า 52.

กวีพรรณนาให้เห็นหลักสัจธรรมของการอิงอาศัยซึ่งกันและกันของสรรพสิ่งในโลกในจักรวาลนี้ โดยใช้ภาพพจน์ อติพจน์ ที่งดงาม ‘นำหยดกระเทือนเวหา เต็ดไม้กระเทือนคารา ยอดหญ้าแห้งถึงสมุทรไท’

การพรรณนาก้าวข้ามกรอบของ ‘ชนบ’ เดิม โดยอติพจน์อันงดงาม ทำให้กวีนิพนธ์บทนี้มีลักษณะเนื้อหาของความเป็นสากลของพุทธธรรมอันน่าสนใจยิ่ง

ทัศนะอันมองกระแสของ โลกของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งปวงว่าล้วนเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันนั้น กวีได้แสดงไว้ในกวีนิพนธ์อีกบทหนึ่งในเพลงขลุ่ยผิว ซึ่งกวีพรรณนาและพิจารณากระแสแห่งสังสารวัฏของชีวิตทั้งหมดในโลกนี้ด้วยภาษาและภาพพจน์สมัยใหม่ ซึ่งปรับเปลี่ยนให้เข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้อ่าน โดยเลือกใช้ภาษาทางโลกมากกว่าภาษาทางธรรม เช่น คมด้า ความปรารถนา ความเคลื่อนไหว ทำลายล้าง หล่อเลี้ยง สร้างสรรค์ เสื่อมโทรม ฤดูกาล ความฝัน

ขึ้นฝนฉ่ำ

คมด้ากับความปรารถนาไม่ปรากฏ

แหวกว่ายในกระแสธารระทด

หยั่งลึกลงในหอคอยชีวิต

คือความเคลื่อนไหวไม่สิ้นสุด

ทั้งมนุษย์สรรพสัตว์ศักดิ์สิทธิ์

เกี่ยวร้อยรัดมันกระชั้นชิด

พเนิกพเนิกอยู่ในโลกลูกเดียวกัน

ซึ่งหมุนไปกับฤดูกาล

ผันผ่าน ไปดั่งความฝัน

ทำลายล้างและหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์

สร้างสรรค์และเสื่อมโทรมทุกสิ่งไป

ขึ้นฝนฉ่ำ

คมด้ากับความเคลื่อนไหว

ชีวิตเจ้าเขยคลาไคล

คว้างไกลในเว็จจักรวาล¹⁶⁵

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, เพลงขลุ่ยผิว, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2535), หน้า 37.

¹⁶⁵ อ้างแล้ว, หน้า 36.

ภาพแห่งกระแสน้ำของชีวิตที่กวีพรรณนาในกวีนิพนธ์ข้างต้นนี้มีมิติอันกว้างขวาง เป็นสากล ทั้งในแง่ความหมายอันแฝงไว้ด้วยความคิดและปรัชญาพุทธธรรมทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน และในแง่ของภาพพจน์ที่กวีสร้างให้เห็นมิติของสังสารวัฏของ 'โลก' ในแง่กายภาพอันสัมพันธ์กับจักรวาล อันไพศาล ซึ่งให้ความรู้สึกสมจริงในแง่ของวิทยาศาสตร์สำหรับมนุษย์ในยุคปัจจุบันซึ่งเข้าใจโลกและจักรวาลในความสัมพันธ์ของระบบจักรวาลที่หมุนเวียนเคลื่อนไหวยังเป็นระบบ

นอกจากการอธิบายพุทธธรรมด้วยภาษาและภาพพจน์อันมีลักษณะกว้างขวางเป็นสากลแล้ว เนาวรัตน์ยังได้ผสมผสานปรัชญาความคิดของนิกายเซ็นอันเน้นเรื่องความสมดุล¹⁶⁶ มาอธิบายกฎธรรมชาติ แห่งการดำรงอยู่ของสรรพสิ่งในโลกซึ่งเกิดดับต่อเนื่องกันตามเหตุปัจจัย

ความขัดแย้งย่อมดำรง
 ย่อมคงอยู่ในสิ่งใหม่เก่า
 ค่อยคลี่คลายเคลื่อนเสมือนเงา
 ผสานเข้าเป็นสิ่งใหม่เสมอมา
 ทุกสิ่งมีความตรงข้ามอยู่
 คือคู่ขัดแย้งในแหล่งหล้า
 สิ่งหนึ่งอุบัติพัฒนา
 สิ่งหนึ่งย่อมล้าเสื่อมไป
 สิ่งหนึ่งอยู่เหนือสิ่งหนึ่ง
 มันจึงดำรงอยู่ได้
 แรงตกแรงต้านทานไว้
 อาศัยซึ่งกันและกัน
 โลกนี้มีความขัดแย้ง
 เป็นแรงให้โลกหมุนนั้น
 เกิดดับต่อเนื่องเนื่องนั้น
 ผลักดันสรรพสิ่งดำรง¹⁶⁷

อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นกวีที่น้อมบูชาความงดงามของธรรมชาติในแง่สุนทรียะ และความบริสุทธิ์พิเศษของธรรมชาติในฐานะเป็นครูแห่งสัจธรรมแก่มนุษย์ผู้ช่วยให้มนุษย์เข้าถึงโลกุตระธรรม

¹⁶⁶ ดูรายละเอียดใน สมภาร พรหมทา, พุทธศาสนานิกายเซน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 14-16.

¹⁶⁷ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, เพลงขลุ่ยผิง, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2535), หน้า 38.

ใน บางกอกแก้วกำศรวล หรือ นิราศนครศรีธรรมราช อังคาร ได้พินิจธรรมชาติและประกาศ

ความพิเศษของธรรมชาติว่าเป็นผู้ 'แผ่ซึ่งสังขธรรม'

มหัศจรรย์ในแก่นแท้	ธรรมชาติ
สูงส่งบริสุทธิ์สะอาด	เลิศล้ำ
ขลังเป็นหนึ่งในขนาด	มนตร์มิ่ง
สิ่งสิ่งวิมุติหลุดพ้น	แผ่ซึ่งสังขธรรมฯ ¹⁶⁸

'แก่นแท้' ธรรมชาติที่อังคารกล่าวถึงนั้นมิใช่เป็นเพียงความวิจิตรบรรเจิดอันพึงพิศวงของธรรมชาติที่อังคารซาบซึ้งเป็นที่ยิ่งเท่านั้น หากยังหมายถึง 'ธรรมะ' อันวิสุทธิที่ซ่อนเร้นอยู่ในธรรมชาติทั้งปวง อันสามารถเป็น 'ครู' แก่มนุษย์ผู้ใส่ใจพินิจพิจารณา

อังคาร ได้อธิบายให้เห็นว่าแม้แต่ภูตดิน หรือเมฆทราย ก็ยังให้ 'ธรรมะ' อันลึกซึ้งแก่มนุษย์ได้ หากมนุษย์ใช้ปัญญาพิจารณา

กาลก่อนทรายนี้ไซริ	ภูผา
สูงลิ่วสลายลงมา	ป่นม้วย
ไทรลักษณ์ย่อยปรัชญา	ใหญ่ยิ่ง
รุ่มร่ามถ่มเป็นควาย	เด่นพันปฐพี ฯ

ภูตดินนี้สิ่งน้อย	กระจริด
แต่ดั่งสัน โดษชนิด	ถ่อมกล้า
ฤาเคยแบ่งอิทธิฤทธิ์	ทำใหญ่
ทั้งที่อาจกลบหน้า	ทั่วฟ้าดมขลัง ฯ

พลังดินทรายร่วมให้	ปฐพี
กว้างใหญ่รับชีวิ	ทั่วหน้า
เมตตาอย่างไม่มี	อคติ
แม้แต่เลือดดำซ้ำ	ช่วยไว้หลากหลาย ฯ

สฤตสัตว์ร้ายห้ามเหยีย	กึ่งก็ถือ กัถิ
ภาคแผ่นดินบ่ถื่อ	ตำซำ
เหยียบย่ำอยู่ไปฤ	คำว่ำ
ชูช่วยไว้เสมอหน้า	แนไซริยุดิธรรม ฯ ¹⁶⁹

อังคารได้ชี้ให้เห็นว่าเมื่อดทรายอันมีที่มาจากภูเขาสูงใหญ่ไพศาลนั้น สามารถให้ธรรมะทั้งใน
แกโลกุตตรธรรมคือ ไตรลักษณ์ในพุทธธรรม และโลกียธรรมคือ คุณธรรมแห่งการรู้จักถ่อมตน คุณธรรม
แห่งความสันโดษ

ยิ่งกว่านั้นผืนแผ่นดินอันประกอบด้วยดินทราย ยังเป็นตัวอย่างแห่งเมตตาธรรมอันบริสุทธิ์
ยุติธรรมเพราะผืนแผ่นดินโอบอุ้มทุกชีวิตโดยเท่าเทียมกัน ปราศจากอคติ เป็น 'ครู' สอนมนุษย์ให้เข้าใจความ
หมายของเมตตาธรรม และยุติธรรมอันวิเศษยิ่งกว่าอื่นใด

นอกจากแผ่นดินเมื่อดทรายแล้ว อังคารยังพิจารณาสายน้ำและฟากฟ้า เมฆ ดวงดาว แสงสว่าง
และความมืด อันเป็นธรรมชาติรอบตัวว่าเป็นผู้แสดงธรรมะอันแจ่มชัดแก่มนุษย์ผู้แสวงหาปัญญาเพื่อพัฒนา
จิตตนเองเข้าสู่ความเป็นพุทธะ

น้ำใสวิสุทธิยงันัน	ขันติธรรม
ฤโกรตมทำระย่ำ	ตำซำ
ปัญญาไมครอบงำ	พิษโง
แสงสว่างโกรรมืดกล้า	กล่าวร้ายให้โจน ฯ

ฟากฟ้านันไม่เปื้อน	เประอะเมฆ
เมฆไม่เประอะความวิเวก	แห่งฟ้า
ปวงดาวไปรกเอก-	ภพเพ่งงามนา
ฟ้าไซ่ถูกเดือนจ้ำ	ป่าซำดาวโจน ฯ

ความไพศาลแห่งฟ้า	นภากาศ
สูงส่งกว้างไกลขนาด	ที่ไร้
ลึกซึ่งไม่สามารถ	มองค่า
ลึกกว่าสัตว์คิดได้	ล่วงรู้ถวิลถึง ฯ

¹⁶⁹ ข้างแล้ว, หน้า 296.

น้ำใสซึ่งขุ่นไซ้	เสียดศรี
มองไม่เห็นวิสุทธิดี	ดั่งแก้ว
ปัญญาอย่าราศี	คาวงั่ง
ใจซึ่งเลิกทิพย์แล้ว	เพริศแพรววิเศษเสมอฯ ¹⁷⁰

กวีได้ใช้ธรรมชาติเป็นความเปรียบกับภูมิธรรมของจิต คือ น้ำใสที่อยู่ร่วมกับโคลนตม หรือแสงสว่างที่อยู่ร่วมกับความมืด เปรียบประดุจขันติธรรมแห่งจิตอันอบรมดีแล้วย่อมไม่สร้างปัญหาความขัดแย้งใดๆ ธรรมชาติที่แตกต่างกันนี้อยู่ร่วมกันอย่างสงบกลมกลืน เป็น 'ธรรมะ' ให้นุชนับรู้ที่อยู่ในธรรมชาติอย่างแจ่มชัดงดงาม

นอกจากนั้นธรรมชาติอันอยู่ประสานกลมกลืนกัน เช่น เมฆ ฟ้า ดวงดาว ก็แสดงการอยู่ร่วมกันโดยเป็นอิสระจากกันโดยสมบูรณ์ เปรียบประดุจจิตอันอบรมดีแล้วสามารถอยู่กับโลก แต่อยู่ 'เหนือโลก' คือไม่ถูกกระทบกระเทือน หวันไหวไปกับโลกอันแปรเปลี่ยนเป็นนิจ จิตอันเป็นอิสระจากกิเลสแล้วก็มีสภาพประดุจธรรมชาติอันดำรงอยู่ร่วมกันแต่เป็นอิสระจากกันได้

จากกวีนิพนธ์ของอังคารที่ขกมาศึกษานี้ จะเห็นได้ว่าแม้อังคาร จะมีได้ประกาศตนเป็นศิษย์ของท่านพุทธทาสภิกขุ แต่มนทัศน์เรื่องธรรมะกับธรรมชาติของอังคาร ก็มีความสอดคล้องประสานกลมกลืนกับหลักคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุอันมีลักษณะกว้างขวางเป็นสากล

ทัศนะที่พิจารณาความยิ่งใหญ่ของธรรมชาติว่าเป็นที่มาแห่งปัญญาของมนุษย์นั้น ปรากฏอยู่ทั้งในปรัชญาตะวันตก และตะวันออก

การบูชาธรรมชาติในฐานะเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ปรากฏในอารยธรรมเก่าแก่ ไม่ว่าจะเป็นอารยธรรมอียิปต์ อารยธรรมกรีก โรมัน หรืออารยธรรมอินเดียและจีนโบราณ

ในวัฒนธรรมพุทธศาสนา การใช้ธรรมชาติมาเป็นภาพพจน์เปรียบเทียบสอนธรรมะ ปรากฏชัดเจนในวรรณคดีพุทธศาสนา เช่นในคัมภีร์ธรรมบท และมีลิตบทปัญหา การที่กวีร่วมสมัยได้รับอิทธิพลความคิดจากท่านพุทธทาสภิกขุในมนทัศน์เรื่องธรรมะคือธรรมชาติยิ่งทำให้การสื่อพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ของสมัยใหม่เป็นการย้ำความสำคัญของธรรมชาติในมิตินี้อย่างแจ่มชัดยิ่งขึ้น

2. มนทัศน์เรื่องเวลากับพุทธธรรม

ใน ถิ่นนำภูกระดึง ของอังคาร กัลยาณพงศ์ มีบทกวีที่พิจารณาความหมายของเวลาอันเกี่ยวข้องกับพุทธธรรมอยู่หลายบท การตั้งคำถามว่าเวลาคืออะไร และมีความหมายหรืออิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์อย่างไร เพราะเหตุใด เป็นคำถามที่มีลักษณะเป็นสากลปรากฏในปรัชญาความคิดของอารยธรรมต่าง ๆ ตั้งแต่โบราณกาล

ในปรัชญาฮินดู และในคัมภีร์อุปนิษัท มีการพิจารณาและอธิบายความหมายของเวลาหรือ
กาละ อันสัมพันธ์กับกรรมอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง¹⁷¹

ในปรัชญาตะวันตก นับแต่นักปรัชญากรีกก่อนคริสตกาล จวบจนนักปรัชญาสมัยใหม่ ล้วน
มีความสนใจในเรื่องของเวลาในมิติต่าง ๆ ไม่น้อยกว่าปรัชญาตะวันออกเช่นกัน เพลโตถึงกับกล่าว
เปรียบเทียบว่า กาลเวลา และมโนทัศน์เรื่องเวลาเป็นจุดกำเนิดของปรัชญา

But now the sight of day and night, and the months and the
revolutions of the years, have created number, and have given us a
conception of time, and the power of enquiring about the nature of
the universe; and from this source we have derived philosophy,
than which no greater good ever was or will be given by the gods
to mortal man. This is the greatest boon of sight. . .

Plato¹⁷²

การได้เห็นวันและคืน เดือนและปี อันผันแปรเปลี่ยนไปได้สร้างให้เกิดมี
จำนวน และให้มโนทัศน์เรื่องเวลาแก่มนุษย์ รวมทั้งอำนาจแห่งการศึกษาค้นคว้า
เรื่องของจักรวาล จากสิ่งเหล่านี้เราจึงมีศาสตร์แห่งปรัชญา อันเป็นพรประเสริฐสุด
ที่เทพจะพึงมอบให้แก่มนุษย์ได้ และนี่คือคุณอันเลิศประเสริฐของการมองเห็น...

เพลโต¹⁷³

ในบทกวี กาละคืออะไร อังคารได้พยายามอธิบายความหมายของเวลาอันสัมพันธ์กับ
อุดมคติแห่งพุทธธรรมคือ การหลุดพ้นจากกิเลส ว่าเมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาจิตใจจนถึงที่สุดแล้ว มนุษย์จะอยู่
เหนือสิ่งที่เรียกว่า กาลเวลา ไม่ต้องหมุนเวียนเกิดดับในสังสารวัฏอีกต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷¹ ดูรายละเอียดใน ไรมุนโด ปานิกการ์, เวลาและประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมประเพณีอินเดีย : กาละและกรรมะ แปลโดย
กิ่งแก้ว อัดดากร (กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์, 2541), หน้า 6-18.

¹⁷² Charles M. Sherover, edit, The Human Experience of Time : The Development of Its Philosophic Meaning,
(New York : New York University Press, 1975)

¹⁷³ คำแปลของผู้วิจัย

กาละคืออะไร

โลกกาละเข็ยวกล้าคืออะไร
 นอกโลกไซริไว้วันเวลา
 ใจใหญ่เหนือเวลานาที
 ถ้าใจไม่นิ่งกลิ้งร้อนเร็ว
 ลืมลบเลิกคืนวันเดือนปี
 เยี่ยงพระสุริยะณจักรวาล
 ที่ว่าทิวาราตรีเข้าเย็น
 อาทิตย์แท้จริงยิ่งใหญ่
 ได้หาล้าเวลาล้วนเป็นนาย
 เร่งปลุกสติปัญญาตื่นพื้น
 รักษามุทาบานเจ้าวันคืน
 กลั่นอุคมคตอมตะมา
 ชนะประหารเวลานาที
 ให้สำคัญแท้แต่ดวงใจ
 เลิกข้องอะไรโคโคในพิภพ
 ลืมนาฬิกาพิษปลิดปลงทิ้ง
 ปีหนึ่งหนึ่งจะพึงหยุดคงที่
 วิญญาณปานน้ำเพชรณีนัน
 แสงสูงบริสุทธิ์วิเศษ
 วารนั้นจะพลันลบละลาย

ทำไมยิ่งใหญ่ไปทั่วฟ้า
 มนุษย์เล่ห์จัญเข้าเวลาแล้ว ๆ
 เข็มย่นตนาฬิกาอมดม้วยเหลว
 ลงเหววังวนกระแสดกาล ๆ
 อย่าให้มีความหมายมหาศาล
 ซึ่งชีวิตท่านไว้คืนวัน ๆ
 เพราะเห็นยี่ดรุ้งแสงแห่งสวรรค์
 สว่างจ้าทั้งวันไม่มีคืน ๆ
 ไข่มนุษย์เป็นทาสระทมขมขื่น
 ผืนผู้กู้อิสระละพิษเวลา ๆ
 ดิ้นผืนอธิษฐานใจขลังกล้า
 เป็นอาวุธฟ้าอันเกรียงไกร ๆ
 ไม่มีอิทธิฤทธิ์พิษสงใหญ่
 ปีติแจ่มใสสมมาเสมอจริง ๆ
 ลบโลกโกรธหลงสิ้นทุกสิ่ง
 กระแสเวลาวิ่งตามฤทธาน ๆ
 มีอำนาจเหนือชราอาถรรพณ์
 จะรุ่งรุ่งฉายฉานพรรณราย ๆ
 เหนือกิเลสมารร้ายทั้งหลาย
 เวลาคลายพิษสงนั่งลงเอย ๆ¹⁷⁴

อังคารได้ใช้ความเปรียบที่คงคามว่า มนุษย์หลงว่ามีทิวาราตรี เพราะมีความยึดมั่นใน
 รุ่งแสงแห่งสวรรค์ คือ แสงสว่างจากดวงอาทิตย์ ทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงแล้วดวงอาทิตย์เองนั้นส่องสว่าง
 ตลอดอยู่ตลอดเวลาไว้คืนวัน

กวีแสดงความคิดเห็นอันชัดเจนว่า หนทางแห่งการมีอิสระเหนือกาลเวลานั้นอยู่ที่การปฏิบัติ
 ใจให้ปราศจาก โลก โกรธ หลง เพื่อให้ดวงใจมี 'ปีติแจ่มใสสมมาเสมอจริง' ด้วยจิตอันบริสุทธิ์วิเศษเช่นนี้
 มนุษย์จะหลุดพ้นจากการเป็น 'ทาส' ของเวลา และพ้นจากอำนาจของชรา มรณะ อันหมายถึงการหลุดพ้น
 จากทุกข์โดยสิ้นเชิง

¹⁷⁴ อังคาร กัลยาณพงศ์, ลำน่านาฏกระดิ่ง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 134-135.

ในขณะที่เดียวกันในบทกวี เวลาคือชีวา อังคารก็ได้อธิบายความหมายของเวลาว่าเป็นสิ่งทรงคุณค่า หากมนุษย์ดำรงชีพอยู่อย่างประมาท ไม่สะสมคุณงามความดีไว้ก็เปรียบประดุจการดำเนินชีวิตอย่างไรคุณค่าด้วยความประมาทมัวเมา มิได้ตระหนักว่าชีวิตเป็นการดำรงอยู่เพียงชั่วขณะและย่อมแตกดับไปเป็นธรรมดา

เวลาคือชีวา

ฟ้าประทานเวลามาให้	ประจุได้ไอสวรรค์ชั้นฟ้า
ทุกทุกนาที่คือชีวา	พร่าเวลาคือฆ่าตัวตาย ฯ
ชาตินี้มีอุดมคติใหม่	ฤาใจเลวเหลวเล็งจุดหมาย
ข้าสัตว์สามัญอันมากมาย	มักง่ายข้าซากากโลกีย์ ฯ
วันหนึ่งรู้สึกซึ่งถึงอะไร	เจียรระในปัญญาใหม่น่า
กุศุมรสทิพย์ทั้งปฐพี	บ่มีเป็นอาหารวิญญาณ ฯ
กาลจักรจักเร่งมาซ้ำซ้ำ	หลุดร่าชีวาไปประหาร
หรือกินนอนสืบพันธุ์ให้สราญ	ก่อนอวสานสุดชาติขาดใจตาย ฯ
โลกหลงมักมากบ้าเงินทอง	มิ่งขวัญหมองหม่นจนແหลกสลาย
วาวชีวิตวิปริตวาววาย	ขาดไร้เกียรติยศหมกแวมใจ ฯ
พื้นดินเถอะเสาะแสวงคุณค่า	รอยมรคาพระโพธิสัตว์ใหญ่
ค่าชีวิตพลิตวายโลกไป	โอยทานให้ปีติสุขวิเศษอนันต์ ฯ
ปฏิวัติทัศนนะปรัชญาใหม่	เพื่อโลกใตวิสุทธิคุณสวรรค
เมตตากรุณาอย่างน่ากั้น	หลังเลือกนั้นปลูกบุหงาสุมาลัย ฯ
กู่ใจสูงไปเสมอเลอดาว	ราวแวมเกียรติยศยิ่งใหญ่
ให้อมตะเหนือวิภูจักรไกล	ขลังพลังใหม่กล้าหาญวิจารณ์ญาณ ฯ
เห็นแจ้งสิ้นคำคินน้ำฟ้า	นานซ้ำชั่ววันกาลปาวสาน
เพื่อเกษมสุขสันต์นิรันดรกาล	จักรวาลได้สงบทุกขภัย ฯ ¹⁷⁵

จะเห็นได้ว่าอังคารใช้กรอบความคิดของพุทธธรรมในเรื่องความเป็นอนิจจังของชีวิต

มาเป็นการอธิบายคุณค่าและความสำคัญของเวลา เพราะชีวิตที่ดำรงอยู่โดยมิได้บำเพ็ญความดีงามเพื่อพัฒนาจิตนั้นถือได้ว่าไร้ค่าอย่างแท้จริง

¹⁷⁵ อ้างแล้ว, หน้า 90-91.

อังคารจึงกล่าวถึงความสำคัญของการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีเป้าหมายและมีคุณค่า โดยมี

พุทธธรรมเป็น 'อุดมคติ' แห่งชีวิต การพัฒนาจิตตามแนวพุทธธรรมจะเป็นการทำให้มนุษย์อยู่พ้นอำนาจของเวลา หรืออำนาจของความตาย คือทำให้มนุษย์เป็น 'อมตะ' หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นผู้หลุดพ้นจากสังสารวัฏนั่นเอง

การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาจิตให้อยู่เหนือขราและมรณะนั้น อังคารได้อธิบายไว้อย่างแจ่มชัดในบทกวี ผู้กระแสนรา ใน ลำนานาฎกระติง ซึ่งกวีเห็นว่าแนวทางปฏิบัติอันเรียบง่ายคือ การนำเอาพลังอันยิ่งใหญ่บริสุทธิ์ของธรรมชาติ ได้แก่ 'ขุนเขาลำเนาป่ามหาสมุทร' มาเป็น 'โอสถ' หรือยารักษาชีวิตให้ดำรงอยู่ด้วย 'สันติสุข' ประดุจการดำรงอยู่อย่างสงบงามของธรรมชาติทั้งหลายในพิภพนี้

ผู้กระแสนรา

ไอ้สายรุ้งเอยเคยโศกเศร้า	ฤาแก่เฒ่าบ้างบ่เคยเห็น
เสมอสุริย์ไม่มีเวลาเย็น	ที่เห็นตะวันต่ำไซ้ตกเลย ฯ
พระสุริยาอยู่ลิบลิ่วพันตา	ขอบฟ้ามหาสมุทรโลกแหวย
กาละแห่งสุริยะไม่เคย	ลงเลยยี่สิบสี่นาฬิกา ฯ
จักรวาลต่อต้านอนันตกาล	กล้าหาญเพื่อออกलिโกสมัยหน้า
มนุษย์ชาติอาจสูญพันธุ์ทันตา	แต่เวลาจะอยู่คู่แผ่นดิน ฯ
เรื่องอะไรให้ใจไหววิปโยค	ชวน โส โครก โลกหม่นหมองสิ้น
ข้าน้อยลอยสูงกว่าเมฆบิน	เคยชินกระทบรุ่งคาริกา ฯ
เอาขุนเขาลำเนาป่ามหาสมุทร	ประดุจ โอสถวิเศษด้วยฟ้า
คติมตะธรรมชาตินานา	มาเสมอแม่เหล็กพลังขลังใจ ฯ
คิงดูคราตุหฤหรรษ์สันติสุข	ทุกอนุภาคจากพิภพน้อยใหญ่
รวมเอกภาพซาบซึ่งหฤทัย	ใหม่อยู่เสมอมิผลอเฒ่าชรา ฯ
ประดุจสุริยาเปลวคำเช้า	ไม่เฒ่าแก่อุษาโยคแจ่มจ้า
ผิดกับอุจจาระอันโรยรา	ทุกเวลาหมอมัวชั่วกาล ฯ
อุจจาระเปรียบกะมนุษย์ชาติ	ขาดทศนะคติใหญ่ไพศาล
อันคับแคบในกะลาช้านาน	หน้าคิดดินดานธาตุเงินทอง ฯ
คูมิ่งไม่มีได้เห็นคำสี่เขียว	เปล่าเปลี่ยวเสียววิญญาณสขดสของ
ความขราจึงเข้ามาครอบครอง	เป็นเจ้าของหมดชีวิตจิตรใจ ฯ
ฤารู้ผู้กระแสนราภาพ	ซาบซึ่งอำนาจทิพย์ยิ่งใหญ่
ลบสูญสลายขลังพลังแก่นใน	แรงแก้ไขใส่ใจในทิพย์เอย ฯ ¹⁷⁶

¹⁷⁶ อ้างแล้ว, หน้า 136-137.

บทกวีข้างต้นสะท้อนทัศนคติของการเชิดชูธรรมชาติในฐานะเป็น ‘พลังสร้างสรรค์’ ให้กับมนุษย์ และช่วยสร้าง ‘อมตะ’ ให้กับมนุษย์ด้วย เปรียบการพิจารณาและเข้าใจ ‘ธรรมชาติ’ อย่างลึกซึ้งกับการพิจารณาและเข้าใจ ‘ธรรมะ’ อย่างแท้จริง ย่อมเป็นเครื่องเสริมสร้างให้มนุษย์ได้บรรลุถึง ‘ความไม่ตาย’ หรือความหลุดพ้นจากความตาย ซึ่งในความหมายแห่งพุทธธรรมนั้นก็คือการบรรลุถึงนิพพาน ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอันยาวนานอีกต่อไป

ใน หัวข้อธรรมในคำกลอน ของท่านพุทธทาสภิกขุมีบทกวีหลายบทที่อธิบายความหมายของ ‘นิรันดร’ และ ‘สิ่งไม่ตาย’ ด้วยกรอบความคิดของพุทธธรรมว่า การที่มนุษย์จะสามารถบรรลุถึง ‘สิ่งไม่ตาย’ ได้นั้นต้องปฏิบัติจิต พัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากการยึดถือ ‘ตัวตน’ หรือ ‘ตัวเรา ของเรา’ เมื่อจิตว่างจากกิเลสและยึดมั่นนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากการเกิดการตาย

อยู่กับนิรันดร

‘ทำกับฉัน	อย่างกะฉัน	นั่นยังอยู่
อยู่เป็นคู่	กันชั่วฟ้า	ดินสลาย
ทำกับฉัน	อย่างกะฉัน	นั่นไม่ตาย
ท่านทั้งหลาย	ก็อยู่กับ	นิรันดร’

ทำฉันใด	จึงจะเป็น	เช่นนั้นเล่า
คือทำให้	เข้าเค้า	พระองค์สอน
สิ่งไม่ตาย	ถึงให้ได้	ทุกชั้นตอน
สิ่งมีวามรณ	ก็ทิ้งมัน	นั่นแลเนา

สิ่งปรุงแต่ง	ใดใด	ในโลกนี้
ไม่ยินดี	ยึดมั่น	แหละท่านขา
จิตว่างไป	ไร้ ‘ตัวกู’	ไม่จู่มา
ไม่เห็นว่ามี	อะไรกัน	ที่มันตาย ฯ ¹⁷⁷

บทกวีข้างต้นของท่านพุทธทาสภิกขุเป็นการอธิบายสภาวะของ ‘นิรันดร’ ในบริบทแห่งพุทธธรรมอย่างชัดเจน โดยเป็นการปฏิบัติเพื่อมุ่งการลดความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นธรรมดาของปุถุชน ให้เข้าสู่การดำรงอยู่อย่าง ‘จิตว่าง’ ปราศจากการปรุงแต่ง เมื่อจิตหลุดพ้นจากการปรุงแต่งด้วยอำนาจกิเลสแล้ว ย่อมเข้าถึง ‘ความไม่ตาย’

¹⁷⁷ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 105.

ในบทกวี ตายก่อนตาย และ หนทางชนะความตาย ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความคิดใน

ทำนองเดียวกันอย่างชัดเจน

ตายก่อนตาย

ตายเมื่อตาย	ยอมกลายเป็น	ไปเป็นผี
ตายไม่ดี	ได้เป็นที่	ผีตายโหง
ตายทำไม	เพียงให้	เขาใส่โลง
ตายโอโงง	นั่นคือตาย	เสียก่อนตาย

ตายก่อนตาย	มิใช่กลายเป็น	ไปเป็นผี
แต่กลายเป็น	สิ่งที่	ไม่สูญหาย
ที่แท้คือ	ความตาย	ที่ไม่ตาย
มีความหมาย	ไม่มีใคร	ได้เกิดแล

คำพูดนี้	ผันผวน	ชวนงง
เหมือนเล่นลิ้น	ลวง	คนต่อแหล
แต่เป็นความ	จริงอัน	ไม่ผันแปร
ใครคิดแก้	อรรถได้	ไม่ตายเฮยฯ

หนทางชนะตาย

ลองอยากตาย	ใจสบาย	บอกไม่ถูก
ไม่ต้องหนาว	ถึงกระดูก	นะสหาย
มีแต่ครั้น-	เครงใจ	อยู่ไม่วาย
ไม่เห็นเป็น	ภัยร้าย	ในมรณา

สมัครตาย	ยิ่งสบาย	ไปกว่านั้น
ไม่มีปัญญา-	หาเหลือ	เป็นเชื้อผวา
การจะอยู่	หรือจะตาย	คล้ายกันนี้หว่า
ความชรา	หรือเจ็บไข้	ไม่อาจรอ

ตายก่อนตาย	ยิ่งสบาย	ไปกว่าอีก
เป็นการฉีก 'กู'	สลาย	ไม่เหลือหลง
ทั้ง 'ของกู'	ไม่อาจเกิด	ประเสริฐพอ
ต่อนั้นหนอ	ไม่มีใคร	ที่ตายเฮฯ ¹⁷⁸

ท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นพระเถระผู้เพียรพยายามอธิบายธรรมะอันลึกซึ้งด้วยภาษาที่เรียบง่าย สะดุดใจผู้ฟัง การอธิบายการบรรลุดุธรรมด้วยการ 'ตายก่อนตาย' เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนยิ่งประการหนึ่ง ท่านพุทธทาสภิกขุยก่องการบรรลุดุธรรมข้อนี้ว่าเป็น 'ปริญา' จากสำนักสวนโมกขพลาราม เพราะการตายก่อนตาย ของท่านพุทธทาสภิกขุมีความหมายมากกว่าการเจริญมรณานุสติ คือ พิจารณาว่าตนเองจะต้องตายอยู่เสมอ หากเป็นการพยายามทำลายอัตตาตัวตนให้หมดสิ้นหรือ 'ตาย' ไปหมดก่อนที่สังสารจะตายตามอายุขัย ดังนั้น การตายก่อนตายจึงเป็นการบรรลุดุธรรมอันหมดจดเรียบง่ายตามแนวทางของสำนักสวนโมกขพลาราม ดังปรากฏในบทกวี ปริญาจากสวนโมกข์ ของท่านพุทธทาสภิกขุที่ได้พยายามอธิบายข้อธรรมนี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในทางธรรมที่ถูกต้อง มิใช่ยึดถือถ้อยคำตามวิถีโลก

ปริญาจากสวนโมกข์

'ปริญา	ตายก่อนตาย'	ใครได้รับ
เป็นอันนับ	ว่าจบสิ้น	การศึกษา
เป็นโลกุตตร'	หลุดพ้น	เหนือโลกา
หยุดเวียนว่า	สิ้นสังสา-	รวัญฉ้วน
ปริญา	แสนสงวน	จากสวนโมกข์
คนเขาว่า	แยกโยก	ไม่เห็นหน
ไม่เห็นดี	ที่ตรงไหน	ใครสัปดน
รับเอามา	คำป็น	กันทั้งเมือง
นี่แหละหนา	ปริญา	'ตายก่อนตาย'
คนทั้งหลาย	มองดู	ไม่รู้เรื่อง
เขาอยากอยู่	ให้เด่นดัง	มั่งแมลือง
เขาเลยเคือง	ว่าเราชวน	ให้ด่วนตายฯ ¹⁷⁹

¹⁷⁸ อ้างแล้ว, หน้า 94-95.

จะเห็นได้ว่าทั้งท่านพุทธทาสภิกขุและอังคาร กัลยาณพงศ์ ได้สื่อความคิดเรื่องเวลากับพุทธธรรมในกรอบแห่งการชี้แนะให้มนุษย์ดำเนินรอยตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อให้บรรลุถึงการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ หลุดพ้นจากการเกิดตาย อันเป็นความทุกข์อันยาวนานไพศาล

ในรวมบทกวี ในเวลา ของเรคำ ประโยคคำ มีบทกวีหลายบทอันมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเวลาและพุทธธรรม การตั้งชื่อรวมบทกวีนี้ว่า ในเวลา เป็นการสะท้อนความคิดของกวีในการพิจารณาชีวิตตามกรอบของ 'เวลา' คือเป็นการพิจารณาชีวิตในรูปของกระแสการเปลี่ยนแปลงตามเหตุปัจจัยอันเป็นแนวคิดพื้นฐานในพุทธธรรม

ในบทกวี คาล แร่คำได้อธิบายพลังอำนาจของเวลาในฐานะผู้สร้างและผู้ทำลายซึ่งทำให้มนุษย์เริงขามใน 'อำนาจกฤตยาแห่งกาพย์' และ 'แรงฤทธิเลิศขลังเวทมนตร์' ของเวลาที่สร้างวันคืนและความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

คาล

ชুবชีพรাত্রิมิชีวิต
 ย่อมมีคทีละนิคฉาบปริศนา
 แผงอยู่ในเล่ห์แห่งเวลา
 คอยชีบบัญชาปรากฏการณ์
 คลให้คึกคึกคือนหมื่นสงัด
 ทิปคำก้าคัคคังปาฎิหาริย์
 เปลี่วร้างพรางสลิดได้พิศดาร
 ลวงเว้งจักรวาลสะท้านลับ
 แผ่ความพรั่นพรั้งตรึงโลกธาตุ
 ลำแดงอำนาจอันเหนือกัปป
 อัสจรรย์พลังข่มบังคับ
 ราวพลังบังคับขับช้อนอนันต์
 หากบังบันดาลดาราสรวง
 แต่งแวงแต่ละดวงลิบห้วงสวรรค์
 พร่างพร้อยร้อยเลื่อนเหมือนร้อยประชัน
 ร่วมคึกเดียวกันแพกพรรณราย
 แล้วคาลบางดวงให้ร่วงตก
 ลากแสงวูบตระหนกก่อนดับหาย

รางไรร่องรอยเคยร่อนประกาย
 ไม้รู้จุดหมายในบัดดล
 อำนาจกฤตยาแห่งกาพย์กวี
 ถีลัษย์ยังนักสมศักดิ์ฉงน
 ช่างแรงฤทธิ์เลิศขลังเวทมนตร์
 สะกดทุกแห่งหนต้องมนตรา¹⁸⁰

เมื่อกวีรู้ตระหนักในพลังอำนาจอันยิ่งใหญ่ของเวลา กวีจึงพิจารณาเห็นโทษภัยของการยึด
 พันถือมั่นของมนุษย์ในเงื่อนไขต่าง ๆ ของเวลา มนุษย์จำเป็นต้องเป็นประจักษ์ 'ทาส' ของเวลา คือ 'สร้างเงื่อนไข
 เวลา มาผูกใจ ผูกทุกสิ่งไว้ ในนาฬิกา' ก็ต้องดำเนินชีวิตไปตามรูปแบบของเวลา ของระเบียบสังคม มนุษย์จึง
 ไม่มีอิสระจาก 'เวลา' หรือ 'นาฬิกา' ที่มนุษย์สร้างขึ้นไว้เป็นพันธนาการของตนเอง ดังปรากฏในบทกวี ผูก
 พันมั่นคง

ผูกพันมั่นคง

ได้มานั้นหรือคือ ได้มี
 ได้ดังหวังที่
 ทนรอมมา
 อิ่มทรงเกษมเปรมอิริยา
 ได้นาฬิกา
 มาผูกพัน
 เน้นนานคอยรอคืนต่อวัน
 ขมใจไผ่ฝืน
 ขมเฝ้าคอย
 รอถึงเวลาอย่างเลื่อนลอย
 ทรมานไม่น้อย
 จึงได้มา
 ง่ายดายนทจะได้เวลา
 ง่ายตายได้นาฬิกา
 ได้เห็นกล

¹⁸⁰ แรดำ ประโดยคำ, ในเวลา, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬารัตน์, 2541), หน้า 10-11.

พิศดูนาฬิกาประจำตน

เฟ่งเข็มเล่มวน

ตามกลไก

พิศสี่ข้อมสี่สมกับวัย

พิศทรงทันสมัย

ดูสวยดี

พิศพลังนาฬิกาเล่มนาที

ลึ้มพิศเวลารวี

ที่คุ้นเคย

ดูเข็มเล่มวงไม่ลงเอย

เวียนวิถีชี้อลล

เป็นโมงยาม

สมำเสมอระบบระเบียบช่างเรียบงาม

ไม่ล้ำแรงทรม

ตามเวลา

ข้องชีวิตเข็มเต็มเต็มตา

เฟ่งเข็มมาษา

เพียรข้องผจญ

ประหลาดอกใจไหวกังวล

ดั่งเข็มมาเล่มตน

เล่มชะตา

ได้มีนั่นหรือคือได้มา

เล่นเล่นที่เวลา

นำคร่ำมเกรง

หม่นข้อมมือดูอยู่วังเวง

นาฬิกาตัวเอง

คร่ำเคร่งเดิน

สายผูกผูกมันเสียดเสียดเกิน

ผูกพันเศษชัญ

ทุกช่วงไป

สร้างเงื่อนเวลามาผูกใจ

ผูกทุกสิ่งไว้ ในนาฬิกา¹⁸¹

เราจะเห็นว่ากวีใช้ 'นาฬิกา' เป็นสัญลักษณ์แทนอุปาทานของมนุษย์เกี่ยวกับเวลา การที่มนุษย์พยายามหาทางครอบครอง 'นาฬิกา' มาเป็นของตนนั้น เป็นเพียงเพื่อจะต้องเป็นทาสของเวลา หรือ 'มายา' ที่ตนสร้างขึ้น

แม้แต่ตัว 'เวลา' เองนั้น 'การได้' เวลาาก็เปรียบเสมือนการ 'สูญเสีย' เวลาแห่งชีวิตตนเอง ไปเพราะเวลาข้อมผ่านพ้นไป เมื่อได้มาก็เสียไปในขณะเดียวกันดังกวีอธิบายว่า 'ได้มีนั่นหรือคือได้มาเล่นเล่นเวลา นำคร่ำมเกรง'

ทัศนคติของกวีสะท้อนให้เห็นอิทธิพลของพุทธธรรมอย่างชัดเจน ในเรื่องการพิจารณาตน พิจารณาชีวิตอยู่เสมอด้วยความไม่ประมาท กวีใช้ความเปรียบว่า 'นาฬิกาตนเอง คร่ำเคร่งเดิน' ซึ่งหมายความว่าถึงชีวิตของบุคคลข้อมผ่านพ้นเรื่อยไป เดินทางไปสู่ความแตกดับคือความตายเป็นที่สุด

ในบทกวี อาดูร โดย กวีได้สื่อสารสำคัญที่ใกล้เคียงกัน คือ ความทุกข์ความหวาดกลัวต่อการหมดสิ้นผ่านพ้นไปของกาลเวลา อันสืบเนื่องมาจากการหมดสิ้นไปของวัยและชีวิตของบุคคล กวีใช้ความเปรียบอันเรียบง่ายแต่มีความหมายลึกซึ้ง คือใช้นาฬิกาและเข็มนาฬิกาที่เคลื่อนที่ไป แทนวันเวลาและชีวิตของมนุษย์แต่ละคน ที่ดำรงชีพอยู่โดยผูกพันยึดมั่นกับเวลา เมื่อเวลาผ่านพ้นไปจนถึงวันที่เข็มนาฬิกาหยุดนิ่งไม่เดินอีกต่อไป ก็เป็นประจวบเวลาสูญสลายหมดสิ้นไป พร้อม ๆ กับชีวิตที่ติดยึดอยู่กับเวลานั้นเอง

อาดูรโดย

พยับโปยมครีมล้าอำเียน

เมืองเมฆโศกกระเซ็น

สายน้ำตา

ร่ำไรพร่างตรมพรมเวียงกา

ฝากพื้นพสุธา

ช่วยขับตรม

สว่างเศร้าละอองแสงแผ่ระทม

หงอยเหงาเหเข้าารมณั

เหงาธรณั

เป็นสลัวเสมือนคำคิปราดรี

¹⁸¹ อ้างแล้ว, หน้า 41-43.

ขากะเนเวลารวี
 ไม้แข็งเพลา
 ขกข์ม้อมองจ้องนาฬิกา
 เห็นเข็มเล็มชะตา
 มานิ่งตาย
 สันเคาะเท่าใดก็นิ่งตาย
 วูบอาลัยใจหาย
 โศกฉายกมล
 โอ้ว่านาฬิกาประจำตน
 เคยไล่เข็มเล็มวน
 เล็มเวียนวัน
 เดือนปีเล็มถ่ามาด้วยกัน
 เล็มฤดูเปลี่ยนผัน
 และเล็มวัย
 ผูกพันเสมอหมายเป็นสายใย
 ผูกกลวนใจ
 ผูกตรีกาล
 ทรงพลังซึ่งตรงจักรวาล
 ตรีเข็มเต็มสมาน
 เต็มกฤตยา
 เคยเหิมกำแหงแข่งเวลา
 พ่ายแพ้ทุกครา
 คร้ามในคะเน็ง
 ด้วยเดชศักดิ์นำพรันพริ้ง
 ควรหรือมานิ่งครึ่ง
 รีบควันตาย
 สิ้นพลังเพลาน่าเสียดาย
 ควรหรือมาไวสลาย
 สูญฤทธิ์
 ไม่รับรู้ฤตุกาลวันเดือนปี
 ควรหรือชิงลารวี
 จวนสุดวัน

นึกแล้วยิ่งกว่าจมาบัสย์
 เทวห้อยใจปล้น
 เพียงไรเวลา
 ละห้อยโหยให้อาลัยชะตา
 หมองหม่นวัยสนธยา
 ให้เยียบลำเค็ญ
 หนาวน้ำตาเมฆวิเวกเย็น
 สะท้านไม่เคยเป็น
 จีบหัวใจ¹⁸²

แม้ว่าเราจะได้สะท้อนความรู้สึกของปुरुณผู้ยังอยู่ในอิทธิพลของอุปาทานแห่งเวลา ว่าย่อมต้องหวาดกลัววันไหวต่อการสิ้นสุดของเวลาของชีวิต แต่ก็เป็นกลวิธีของการสื่อสารสำคัญประการหนึ่งของพุทธธรรมคือการรู้ตระหนักในความสิ้นไปเสื่อมไปของสังสาร เพื่อการเจริญธรรมด้วยความไม่ประมาท เพราะมนุษย์ย่อมดำเนินไปสู่ความตายความพลัดพรากอยู่เป็นปกติโดยมิอาจหลบหนีได้

การพิจารณาเห็นการผ่านไปของวัยและวันเวลาเป็นจุดเริ่มต้นของการเจริญมรณานุสติ อันเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อสร้างปัญญา พัฒนาจิตให้คลายจากการยึดมั่นถือมั่น จนสามารถหลุดพ้นจากทุกข์คือการเวียนว่ายในสังสารวัฏโดยไม่จบสิ้น

การเจริญธรรมด้วยความไม่ประมาทนี้เป็นพุทธพจน์สำคัญ ปรากฏในพระไตรปิฎกอยู่เป็นจำนวนมาก ดังจะยกข้อความแปลจาก พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) ของพระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) มาให้พิจารณาเป็นสังเขป

“ชาวโลกถูกมัจจุราชคอยประหัตประหาร ถูกชราปิดล้อมไว้ ถูกลูกศรแห่งคณหาทิมแทง พล่านไปด้วยความปรารถนาตลอดทุกเวลา ชาวโลกถูกมัจจุราชห้าหัน ถูกชราล้อมไว้ ไม่มีอะไรต้านทานได้ จึงเดือดร้อนอยู่รำไป รวากะเป็นคนร้ายที่ถูกลงโทษ ความตายความเจ็บไข้และความแก่ เป็นเหมือนไฟ 3 กองที่คอยไล่ตาม, กำลังที่จะรับมือได้ ก็ไม่มี แรงเร็วที่จะวิ่งหนีก็ไม่พอ (เพราะฉะนั้น) เวลาแต่ละวันอย่าให้ผ่านไปเปล่า จะน้อยหรือมากก็ให้ได้อะไรบ้าง เพราะวันคืนล่วงไป ชีวิตของคนก็พร้อมลงไปจากประโยชน์ที่จะทำ. จะเดินอยู่ก็ตาม ยืนอยู่ที่

¹⁸² อ้างแล้ว, หน้า 115-117.

ตาม นั่งหรือนอนอยู่ก็ตาม วาระสุดท้ายก็ใกล้เข้ามา ๆ, ท่านจึงไม่ควรประมาทเวลา.” (ขุ. เถร. 26/359/335)¹⁸³

“ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนพาล ทั้งบัณฑิต ทั้งคนมี ทั้งคนจน ล้วนเดินหน้าไปหาความตายทั้งหมด. ภาชนะดินที่ช่างหม้อทำแล้ว ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งสูงและตื้น ล้วนมีความแตกทำลายเป็นที่สุด ฉนใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย ก็มีความตายเป็นที่สุด ฉนนั่น. วัยของเราห่อหมกแล้ว, ชีวิตของเราอยู่เพียงเล็กน้อย, เราจะจากพวกเธอไป, เราได้ทำสละให้แก่นคนแล้ว. ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้ไม่ประมาท มีสติ มีความประพฤติดีงาม มีความคำริมั่นคง จงตามรักษาจิตของตน. ผู้ใดในธรรมวินัยนี้ จักเป็นอยู่อย่างไม่ประมาท, ผู้นั้นจะละชาติสังสาร กระทบความจบสิ้นทุกข์ได้.” (ที. ม. 10/108/141)¹⁸⁴

“ภิกษุทั้งหลาย ปัจจุบันนี้ เมื่อจะกล่าวให้ถูกต้อง ฟังกล่าวว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายนั้นน้อย เป็นของนิคหน้อย รวดเร็ว มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก, ฟังตัดสินการด้วยความรู้คิด ฟังทำความดีงาม (กุศล) ฟังครองชีวิตประเสริฐ (พรหมจรรย์), ผู้เกิดมาแล้วที่จะไม่ตายเป็นไม่มี. บัดนี้คนที่มียายุอยู่ได้นาน ก็อยู่ได้เพียงร้อยปีหรือเกินกว่าเล็กน้อย. ผู้ที่มีชีวิตอยู่ถึงร้อยปี ก็อยู่ได้เพียง 300 ฤดูเท่านั้น...ผู้ที่อยู่ครบ 300 ฤดู ก็อยู่ได้เพียง 1,200 เดือน...ผู้ที่อยู่ครบ 1,200 เดือน ก็อยู่ได้เพียง 2,400 กึ่งเดือน...ผู้ที่อยู่ครบ 2,400 กึ่งเดือน ก็อยู่ได้เพียง 36,000 ราตรี...ผู้ที่อยู่ครบ 36,000 ราตรี ก็บริโภคอาหารเพียง 72,000 มื้อ คือ ฤดูหนาว 24,000 มื้อ ฤดูร้อน 24,000 มื้อ ฤดูฝน 24,000 มื้อ ทั้งนี้นับรวมทั้งเวลาที่คืบนม มารดา และที่มีอันตราย(เหตุขัดข้อง) ต่อการบริโภคอาหารด้วย. อันตรายต่อการบริโภคอาหารมีดังนี้คือ โกรธแล้วไม่บริโภคอาหารเสียบ้าง มีความทุกข์แล้วไม่บริโภคเสียบ้าง เจ็บไข้จึงไม่ได้บริโภคเสียบ้าง รักษาอุโบสถจึงไม่ได้บริโภคเสียบ้าง ไม่ได้อาหารจึงไม่ได้บริโภคเสียบ้าง. ภิกษุทั้งหลาย อายุของมนุษย์ผู้มีอายุ 100 ปี เราก็ได้คำนวณนับแล้ว ประมาณอายุก็นับแล้ว ฤดู ปี เดือน คิน วัน มื้อ อาหาร อันตรายต่อการบริโภคอาหาร ก็ได้นับแล้ว ฉนนีแล. ภิกษุทั้งหลาย กิจใดที่ ศาสดาผู้อนุเคราะห์ ผู้แสวงประโยชน์แก่สาวกทั้งหลาย จะพึงทำด้วยอาศัยน้ำใจ เกื้อกูล, กิจนั้นเราได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย นัน โคนไม้ นัน เรือนว่าง, เธอทั้งหลาย จงฟังพินิจ อย่าประมาท อย่าต้องเป็นผู้มีความเดือดร้อนใจ

¹⁸³ พระราชวรมณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 78/6.

¹⁸⁴ ข้างแล้ว, หน้า 78/11.

ในภายหลังเลย, นี่คือนุศาสน์ของเราสำหรับเธอทั้งหลาย.” (อง. สตุตค. 23/71/140)¹⁸⁵

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์คน (อัตตัตถะ) ก็ควรที่เดียวที่จะยังประโยชน์คนนั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท, เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ผู้อื่น (ปรัตถะ) ก็ควรที่เดียวที่จะยังประโยชน์ผู้อื่นนั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท, เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย (อุกขัตถะ) ก็ควรที่เดียวที่จะยังประโยชน์ทั้งสองฝ่ายนั้นให้ถึงพร้อม ด้วยความไม่ประมาท.” (ส.นิ. 16/67/35; อง. สตุตค. 23/69/137)¹⁸⁶

“ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย, ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย. ผู้ไม่ประมาทย่อมไม่ตาย, คนประมาทเหมือนคนตายแล้ว ฯลฯ ผู้ไม่ประมาทเพ่งพินิจอยู่ ย่อมประสบความสุขอันไพบูรณ์.” (จุ. ธ. 25/12/18)¹⁸⁷

เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธพจน์ทั้งหลายเหล่านี้ล้วนมุ่งเตือนให้ทั้งบรรพชิต และคฤหัสถ์ ได้ตระหนักถึงความสิ้นไปเสื่อมไปของสังขารทั้งหลาย แล้วรีบเร่งประพฤติธรรมด้วยวิริยะ เพื่อช่วยตนเองให้พ้นจากทุกข์คือ การที่จะต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในสังสารวัฏอันไม่รู้จบ การมีปัญญาหยั่งถึงโทษภัยของสังสารวัฏ คือ ความไม่ประมาทในความหมายของพุทธธรรม เพราะเป็นเครื่องเตือนให้ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีสติ และมุ่งพัฒนาจิตให้หลุดพ้นจากทุกข์ไปโดยลำดับ

จากการวิเคราะห์ที่ผ่านมาแล้ว จะเห็นลักษณะความเป็นสากลของแนวคิดอันเป็นอิทธิพลจากพุทธธรรมประการสำคัญสองประการคือ แนวคิดเรื่องธรรมะคือธรรมชาติ และมนทัศน์เรื่องเวลา อันเป็นแนวคิดที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ที่เลือกมาศึกษา

พุทธธรรมมีลักษณะที่เป็นสากลในฐานะเป็นทั้งปรัชญา และศาสนาอันมีวิวัฒนาการมาช้านานในสังคมและวัฒนธรรมอันแตกต่างกันหลากหลาย

กวีสมัยใหม่ที่น่าเสนอพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ของตนย่อมได้ถ่ายทอดลักษณะสากลในพุทธธรรมให้ปรากฏในลักษณะต่าง ๆ กัน ทั้งในแง่การเสนอแนวคิดเพื่อมุ่งเน้น ‘คำสอน’ และในการเสนอแนวคิดเพื่อเป็น ‘การตีความ’ พุทธธรรมให้เข้าใจได้ชัดเจนนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมเหมาะสมกับกาลสมัย

แม้ว่ากวีไทยจะเป็นกวีพุทธในขนบของพุทธศาสนานิกายเถรวาท แต่กวีไทยร่วมสมัยจำนวนมากไม่น้อยได้รับอิทธิพลความคิดจากท่านพุทธทาสภิกขุ พระเถระผู้มุ่งค้นคว้าศึกษาเปรียบเทียบศาสนา

¹⁸⁵ อ้างแล้ว, หน้า 78/11 - 78/12.

¹⁸⁶ อ้างแล้ว, หน้า 78/12.

¹⁸⁷ อ้างแล้ว, หน้า 78/12.

ต่างๆ เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีร่วมกันอย่างกว้างขวางและมุ่งสร้างความเกื้อกูลอย่างสงบสันติของมนุษยชาติ
ดังนั้นลักษณะการเสนอแนวคิดของกวีไทยร่วมสมัยอันสัมพันธ์กับพุทธธรรมจึงมีลักษณะอันแตกต่างไปจาก
กวีโบราณ ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาวิเคราะห์ในบทต่อไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

การดำรงอยู่ของพุทธธรรม กับการเปลี่ยนแปลงจากขนบวรรณคดีโบราณ

บทที่ 5 นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อพิจารณาว่าพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีลักษณะการดำรงอยู่อย่างไร และลักษณะดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงหรือความแตกต่างไปจากการดำรงอยู่ของพุทธธรรมในขนบวรรณคดีโบราณประการใดบ้าง

ก่อนที่จะวิเคราะห์ให้เห็นการดำรงอยู่ของพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากขนบของวรรณคดีโบราณ ผู้วิจัยจะขอวิเคราะห์สรุปลักษณะการดำรงอยู่ของพุทธธรรมในขนบวรรณคดีโบราณ ตามหัวข้อต่าง ๆ ต่อไปนี้

1. การดำรงอยู่ของพุทธธรรมในวรรณคดีพุทธศาสนาและวรรณคดีคำสอน

วรรณคดีพุทธศาสนาซึ่งสำคัญยิ่ง และมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยมาแต่

โบราณ คือ วรรณคดีชาดก และวรรณคดีคำสอนซึ่งมีอยู่จำนวนมากในวรรณคดีไทย ถือได้ว่าเป็นวรรณคดีอันสัมพันธ์กับพุทธธรรมโดยตรง

ในนิบาตชาดกซึ่งถือเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาอันเป็นส่วนหนึ่งในพระไตรปิฎกปรากฏคำสอนแห่งพุทธธรรมอันกว้างขวาง ทั้งในแง่โลกียธรรม และโลกุตตรธรรม

แม้ตัวบทนิบาตชาดกจะปรากฏแต่กาลามิได้มีรายละเอียดพรรณนาไว้ แต่ในกาลาเหล่านี้ก็เป็นการสื่อพุทธธรรมอย่างชัดเจน จะขอคัดคาถาจากชาดกสำคัญในนิบาตชาดกมาแสดงให้เห็นเป็นสังเขป ดังนี้

5. ชนสันธชาดก

ว่าด้วยเหตุที่ทำให้จิตให้เดือดร้อน

[1649] พระเจ้าชนสันธะได้ตรัสอย่างนี้ว่า เหตุที่จะ
ทำให้จิตเดือดร้อนนั้นมีอยู่ 10 ประการ บุคคลไม่กระทำเสีย
ในกาลก่อนแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง.

[1650] บุคคลเมื่อยังเป็นหนุ่ม ไม่ทำความพยายามขัง
ทรัพย์ให้เกิดขึ้น ครั้นแก่ลงหาทรัพย์ไม่ได้ ย่อมเดือดร้อนภาย
หลังว่า เมื่อก่อนเราไม่ได้แสวงหาทรัพย์ไว้.

[1651] ศิลปะที่สมควรแก่ตน บุคคลใดไม่ได้ศึกษาไว้ในกาลก่อน บุคคลนั้นย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า เราไม่ได้ศึกษาศิลปะไว้ก่อน ผู้ไม่มีศิลปะย่อมเลี้ยงชีพลำบาก.

[1652] ผู้ใดเป็นคนโง่ ผู้นั้นย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า เราเป็นคนโง่ ส่อเสียด กินสินบน คุร้าย หยาบคาย ในกาลก่อน.

[1653] ผู้ใดเป็นคนฆ่าสัตว์ ผู้นั้นย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า เราเป็นคนฆ่าสัตว์ หยาบฆ่าทุกสิ่ง ประพฤติต่ำช้า ปราศจากขันติ เมตตาและเอ็นดูสัตว์ในกาลก่อน.

[1654] ผู้ใดคบชู้ในภรรยาผู้อื่น ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า หญิงที่ไม่มีใครหวงแหนมืออยู่เป็นอันมาก ไม่ควรที่เราจะคบหาภรรยาผู้อื่นเลย.

[1655] คนตระหนี่ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่าเมื่อก่อน ข้าวและน้ำของเราที่อยู่มากมาย เราก็มิได้ให้ทานเลย.

[1656] ผู้ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า เราสามารถพอที่จะเลี้ยงดูมารดาและบิดาผู้แก่เฒ่าชราได้ ก็มิได้เลี้ยงดูท่าน.

[1657] ผู้ไม่ทำตามโอวาทบิดา ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า เราได้ดูหมิ่นบิดาผู้เป็นอาจารย์สั่งสอน ผู้นำรสที่ต้องการทุกอย่างมาเลี้ยงดู.

[1658] ผู้ไม่เข้าใกล้สมณพราหมณ์ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า เมื่อก่อนเรามีได้ไปมาหาสู่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้มีศีล เป็นพหูสูตเลย.

[1659] ผู้ใดไม่ประพฤติสุจริตธรรม ไม่เข้าไปนั่งใกล้สัตบุรุษ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า สุจริตธรรมที่ประพฤติแล้ว และสัตบุรุษอันเราไปมาหาสู่แล้ว ย่อมเป็นความดี แต่เมื่อก่อนนี้เราไม่ได้ประพฤติสุจริตธรรมไว้เลย.

[1660] ผู้ใดข่อมปฏิบัติเหตุเหล่านี้โดยอุบายอันแยบคาย ผู้นั้นเมื่อกระทำกิจที่บุรุษควรทำ ข่อมไม่เดือดร้อนใจในภายหลังเลย.^{188*}

จะเห็นได้ว่ากาลาในชาดกข้างต้น เป็นข้อธรรมชัดเจนที่สอนเรื่องหลักการดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุขสวัสดิ์ตามคติแห่งพุทธธรรม คือการดำรงชีวิตอยู่ด้วยจิตอันสงบไม่เดือดร้อน หรือมีทุกข์ในภายหลัง ดังนั้นจึงมีข้อพึงปฏิบัติคือการประพฤติดี ประพฤติชอบสมควรกับวัยและฐานะหน้าที่ของตน ข้อธรรมที่กล่าวถึงหลักธรรมเหล่านี้ เป็นลักษณะใกล้เคียงกับหลักศีลธรรมคือ หลักเบญจศีล เบญจธรรมในพุทธศาสนา คือมุ่งสอนให้เว้นจากประพฤติเบียดเบียนทั้งหลาย และมุ่งให้บำเพ็ญกุศล คือการให้ทาน การเจริญเมตตา และการแสวงหาปัญญาจากสัตบุรุษ

10. มิตตามิตตชาดก

ว่าด้วยลักษณะของผู้เป็นมิตรและมีไม้มิตร

[1713] บุรุษผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญา ได้เห็นและได้ฟังซึ่งบุคคลผู้ทำกรรมอย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้ไม้มิตร วิญญูชนจะพึงพยายามอย่างไรจึงจะรู้ว่าผู้นี้ไม้มิตร.

[1714] บุคคลผู้มีไม้มิตรเห็นเพื่อนแล้ว ไม่อิมเข้มแจ่มใส ไม่ร่าเริงต้อนรับเพื่อนไม่แลดูเพื่อนกล่าวคำยอนเพื่อน.

[1715] บุคคลผู้มีไม้มิตร คบหาศัตรูของเพื่อน ไม่คบหามิตรของเพื่อน ห้ามผู้ที่กล่าวสรรเสริญเพื่อน สรรเสริญผู้ที่คำเพื่อน.

[1716] บุคคลผู้มีไม้มิตร ไม่บอกความลับแก่เพื่อนไม่ช่วยปกปิดความลับของเพื่อน ไม่สรรเสริญการทำงานของเพื่อน ไม่สรรเสริญปัญญาของเพื่อน.

[1717] บุคคลผู้มีไม้มิตร ยินดีในความฉิบหายของเพื่อน ไม่ยินดีในความเจริญของเพื่อน ได้อาหารที่ดีมีรสอร่อยมาแล้ว ก็มีได้นี้ถึงเพื่อน ไม่ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่าอย่างไรหนอ เพื่อนของเราพึงได้ลาภจากที่นี่บ้าง.

* พระสูตร และอรรถกถา แปล พุทธกนิยายชาดก เล่ม 3 ภาค 6, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527), หน้า 159-160.

ตัวเลขคาถาในต้นฉบับเป็นตัวเลขไทย แต่ในงานวิจัยนี้ใช้ตัวเลขอารบิกเพื่อให้เป็นระบบเดียวกับตัวเลขอื่นในงานวิจัย

[1718] บัณฑิตได้เห็นและได้ฟังแล้วพึงรู้ว่าไม่ใช่มิตร ด้วยอาการเหล่านี้ อาการดังกล่าวมา 16 ประการนี้มีอยู่ในบุคคลผู้มีมิตร.

[1719] บัณฑิตมีปัญญา ได้เห็นและได้ฟังบุคคลผู้กระทำการมออย่างใด จึงจะรู้ว่าผู้นี้เป็นมิตร วิญญาณจะพึงพยายามอย่างไร จึงจะรู้ว่าผู้นี้เป็นมิตร.

[1720] บุคคลผู้เป็นมิตรนั้น ย่อมระลึกถึงเพื่อนผู้อยู่ห่างไกล ย่อมยินดีต้อนรับเพื่อนผู้มาหาถือว่าเป็นเพื่อนของเราจริง รักใคร่จริงทักทายปราศรัยด้วยวาจาอันไพเราะ.

[1721] คนที่เป็นมิตรย่อมคบหาผู้ที่เป็นมิตรของเพื่อน ไม่คบหาผู้ที่ไม่ใช่มิตรของเพื่อน ห้ามปรามผู้ที่คำติเตียนเพื่อน สรรเสริญผู้ที่พรรณานาคณความดีของเพื่อน.

[1722] คนที่เป็นมิตร ย่อมบอกความลับแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อน สรรเสริญการงานของเพื่อน สรรเสริญปัญญาของเพื่อน.

[1723] คนที่เป็นมิตรย่อมยินดีในความเจริญของเพื่อน ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน ได้อาหารมีรสอร่อยย่อมระลึกถึงเพื่อน ยินดีอนุเคราะห์เพื่อนว่าอย่างไรหนอ เพื่อนของเราจะพึงได้ลาภจากที่นี่บ้าง.

[1724] บัณฑิตได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว พึงรู้ว่าเป็นมิตร ด้วยอาการเหล่านี้ อาการดังกล่าวมา 16 ประการนี้มีอยู่ในบุคคลผู้เป็นมิตร.¹⁸⁹

ขาดข้างต้น คือ มิตตามิตตขาดก มุ่งเสนอข้อธรรมคือ ลักษณะการแสดงออกทั้งทางกาย วาจา ใจ ของผู้ที่เป็นมิตร และผู้มีได้เป็นมิตร การอธิบายอย่างละเอียดชัดเจนนี้ เป็นการให้ธรรมโดยทางอ้อม คือ ใ้บุคคลได้ตระหนักถึงหลักปฏิบัติต่อกันในฐานะเป็นมิตร และสามารถมีปัญญาแยกแยะระหว่างผู้เป็นมิตรแท้และมิตรเทียม เพราะในหลักพุทธธรรม การมีกัลยาณมิตร คือมิตรแท้ผู้มีปัญญาเห็นธรรมถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุดทั้งของบรรพชิต และคฤหัสถ์ เพราะการคบมิตรที่เป็นบัณฑิตมีปัญญาย่อมชักนำไปสู่ความสุข ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม

¹⁸⁹ พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ทุกนิบาตขาดก เล่ม 3 ภาค 6, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536), หน้า 203.

3. ชวนหึงสขาดก

ว่าด้วยรักกันอยู่ไกลก็เหมือนอยู่ใกล้

[1751] คุณ๋องหงส์ เจริญเกาะที่ตั้งทองนี้เกิด การได้เห็น ท่านชื่นใจฉันจริง ท่านเป็นอิสระในสถานที่นี้ ท่านมาถึงแล้ว รังเกียจสิ่งใดที่มีอยู่ในนิเวศน์นี้ จึงบอกสิ่งนั้นให้ทราบเถิด.

[1752] คนบางพวก ย่อมเป็นที่รักของบุคคลบางพวก เพราะได้ฟัง อนึ่ง ความรักของบุคคลบางพวกย่อมหมดสิ้น ไปเพราะได้เห็น คนบางพวกย่อมเป็นที่รักเพราะได้เห็นและ เพราะได้ฟัง ท่านรักใคร่ฉันเพราะได้เห็นบ้างไหม.

[1753] ท่านเป็นที่รักของฉันเพราะได้ฟัง และเป็นที่รัก ของฉันยิ่งนัก เพราะอาศัยการเห็น คุณ๋องพญาหงส์ ท่านน่ารัก นำดูอย่างนี้ เจริญอยู่ในสำนักของฉันเถิด.

[1754] ข้าพระองค์ทั้งหลายได้รับการสักการบูชาแล้ว เป็นนิตย์ พึงอยู่ในพระราชานิเวศน์ของพระองค์ แต่บางครั้ง พระองค์ทรงเมื่อน้ำจันท์แล้ว จะพึงตรัสสั่งว่า จงอย่าพญา หงส์ให้ฉันที.

[1755] การค้ำน้ำเมา ซึ่งเป็นที่รักของฉันยิ่งกว่าท่าน ฉันคิดเทียบการค้ำน้ำเมานั้น เขาเอะตลอดเวลาที่ท่านยังอยู่ใน นิเวศน์ของฉัน ฉันจักไม่ค้ำน้ำเมาเลย.

[1756] ข้าแต่พระราชธา เสี่ยงของสุนัขจิ้งจอกทั้งหลายก็ ดี ของนกทั้งหลายก็ดี รู้ได้ง่าย แต่เสี่ยงของมนุษย์รู้ได้ยาก กว่านั้น.

[1757] อนึ่ง ผู้ใดเมื่อก่อนเป็นผู้ใจดี คนทั้งหลายนับ ถือว่าเป็นญาติ เป็นมิตรหรือเป็นสหาย ภายหลังผู้นั้นกลับ กลายเป็นศัตรู ไปก็ได้ ใจของมนุษย์รู้ได้ยากอย่างนี้.

[1758] ใจจจจ้ออยู่ในบุคคลใด แม้บุคคลนั้นจะอยู่ไกล ก็เหมือนกับอยู่ใกล้ ใจเหินห่างจากบุคคลใด แม้บุคคลนั้นจะ อยู่ใกล้ก็เหมือนกับอยู่ไกล.

[1759] ถ้ามีจิตเลื่อมใสรักใคร่กัน ถึงแม้จะอยู่คนละฝั่งสมุทร ก็เหมือนอยู่ใกล้ชิดกัน ถ้ามีจิตคิดประทุษร้ายกัน ถึงแม้จะอยู่ใกล้ชิดกัน ก็เหมือนกับอยู่กันคนละฝั่งสมุทร.

[1760] ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ คนที่เป็นศัตรูกันถึงจะอยู่ร่วมกันก็เหมือนกับอยู่ห่างไกลกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งรัฐ คนที่รักกันถึงแม้จะอยู่ห่างไกลกัน ก็เหมือนกับอยู่ร่วมกันด้วยหัวใจ.

[1761] ด้วยการอยู่ร่วมกันนานเกินควร คนรักกันย่อมกลายเป็นคนไม่รักกันได้ ข้าพระองค์ขอทูลลาพระองค์ไปก่อนที่ข้าพระองค์จะกลายเป็นผู้ไม่เป็นที่รักของพระองค์.

[1762] เมื่อเราวิงวอนอยู่อย่างนี้ ถ้าท่านมิได้รู้ถึงความนับถือของเรา ท่านก็มีได้ทำตามคำวิงวอนของเรา ซึ่งจะเป็นผู้ปรนนิบัติท่าน เมื่อเป็นอย่างนี้ เราขอวิงวอนท่านว่า ท่านพึงหมั่นมาที่นี้บ่อย ๆ นะ.

[1763] ข้าแต่พระมหाराชผู้เป็นมิ่งขวัญแห่งรัฐ ถ้าเรายังอยู่กันเป็นปกติอย่างนี้ อันตรายจักยังไม่มีทั้งแก่พระองค์และแก่ข้าพระองค์เป็นอันแน่นอนว่า เราทั้งสองคงได้พบเห็นกัน ในเมื่อวันคืนผ่านไปเป็นแน่.¹⁹⁰

ในชวนหังสชาดก คาถาที่ปรากฏเป็นข้อธรรมอันลึกซึ้งที่วิเคราะห์ความซับซ้อนของจิตใจมนุษย์ผู้ยังถูกรอบงำด้วยกิเลส คือ ความรักความพอใจ ความหลงใหล ความผูกพัน ว่าเป็นสิ่งอันแปรปรวนเป็นนิจ พญาหงส์ได้ให้ข้อธรรมแก่พระราชผู้อ่อนวอนให้คนพำนักอยู่ด้วย ด้วยการใช้ปัญญาวิเคราะห์สภาวะจิตใจอันเปลี่ยนแปลงยังรู้ได้ยากของมนุษย์ พร้อมทั้งให้เหตุผลว่าความรักใคร่ผูกพันย่อมทำให้เหมือนอยู่ใกล้ชิดกัน โดยมีต้องอยู่ร่วมกัน แต่ถึงกระนั้น การอยู่ร่วมกันนานเกินควรก็อาจทำให้บุคคลผู้รักกันกลับกลายเป็นผู้ที่ไม่รักกันได้

พุทธธรรมในชาดกนี้จึงมีนัยครอบคลุมทั้งโลกียธรรม และโลกุตตรธรรม เพราะเป็นการวิเคราะห์จิตมนุษย์โดยปัญญา เห็นความเป็นอนิจจังของจิตมนุษย์ผู้ยังหวั่นไหวในกิเลส

¹⁹⁰ อ้างแล้ว, หน้า 231-233.

1. เตมียชาดก

ว่าด้วยพระเตมีย์ทรงบำเพ็ญเนกขัมมบารมี

...

[437] คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม การบรรพชาควรเป็นของคนหนุ่ม ข้อนั้นท่านผู้แสวงหาคุณธรรมทั้งหลายสรรเสริญแล้ว คนหนุ่มควรประพฤติพรหมจรรย์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นคนหนุ่ม อาตมภาพจักประพฤติพรหมจรรย์ ไม่ต้องการราชสมบัติ อาตมภาพเห็นเด็กชายของท่านทั้งหลาย เรียกมารดาบิดาซึ่งเป็นบุตรที่รัก อันได้มาโดยยาก ยังไม่ทันแก่ก็ตายเสียแล้ว อาตมภาพเห็นเด็กหญิงของท่านทั้งหลาย ซึ่งเป็นเด็กหญิงที่สวยงามน่าชม สิ้นชีวิต เหมือนหน่อไม้ไผ่ยังอ่อนที่ถูกถอนฉะนั้น จริงอยู่ นรชนจะเป็นชายหนุ่มหรือหญิงสาวก็ตาม ตายทั้งนั้น ไครเล่าจะพึงวางใจในชีวิตว่า เรายังหนุ่มอยู่ อายุของคนเรา เป็นของน้อยนุ้ก เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจักทำอะไรได้ สัตว์โลกถูกครอบงำ และถูกห้อมล้อมอยู่เป็นนิตย์ เมื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นไปอยู่ มหาบพิตรจะอภิเษกอาตมภาพ ในราชสมบัติทำไม.

[438] สัตว์โลกถูกอะไรครอบงำไว้ และถูกอะไรห้อมล้อมไว้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อะไรเป็นไปอยู่ คิฉินถามแล้ว พ้องจบออกข้อนั้นแก้คิฉิน.

[439] สัตว์โลกถูกความตายครอบงำไว้ ถูกความแก่ห้อมล้อมไว้ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ คือ คินวันเป็นไปอยู่ มหาบพิตรจงทราบอย่างนี้ ขอถวายพระพร เมื่อค้ำยที่เขา กำลังทอ ช่างหูกทอไปได้เท่าใด ส่วนที่จะต้องทอ ก็ยังเหลืออยู่น้อยเท่านั้น แม้ฉินใด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉินนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่ง ย่อมไม่ไหลไปสู่ที่สูง ฉินใด อายุของมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมไม่กลับไปสู่ความเป็นเด็กอีก ฉินนั้น แม่น้ำที่เต็มฝั่งย่อมพัดพาเอาต้นไม้ ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไปฉินนั้น สัตว์ที่ปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไปฉินนั้น.

[440] ลูกรัก ดิฉันขอมอบกองพลช้าง กองพลรถ กองพลม้า กองพลราบ และกองพลผูกเกราะ ตลอดถึงพระราชนิเวศ อันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ และขอมอบนางสนมกำนัลในผู้ประคับด้วยเครื่องอั่งการพร้อมสรรพแก่พ่อ พ่อจงปฏิบัติในนางเหล่านั้น จงเป็นพระราชของดิฉันทั้งหลาย สตรี 4 คน เป็นผู้ฉลาดในการผ่อนรำและการขับร้อง ศึกษามาดีแล้ว จักทำให้ลูกรื่นรมย์ในกาม พ่อจักทำอะไรในป่า ดิฉันจักนำราชกัญญาจากพระราชเหล่าอื่น ที่ตกแต่งแล้วมาเพื่อพ่อ พ่อจงให้นางเหล่านั้นมีโอรสมาก ๆ แล้วจึงผนวชต่อภายหลัง ลูกรัก ดิฉันขอให้นางหลวง พระคลัง พาหนะ และกองพลทั้งหลาย ตลอดถึงพระราชนิเวศอันเป็นที่รื่นรมย์แก่พ่อ พ่อจงแวดล้อมด้วยราชกัญญาอันงดงามเป็นปริมณฑล มีหมู่บริวาริกานารี ห้อมล้อม จงครองราชสมบัติเถิด ขอพ่อจงเจริญจักทำอะไรในป่า.

[441] มหาบพิตรจะให้อาดมภาพ เสื่อมไปเพราะทรัพย์ทำไม บุคคลจะตายเพราะภริยาทำไม ประโยชน์อะไรด้วยความเป็นหนุ่มสาวซึ่งต้องแก่ ทำไมจะต้องให้ชราครอบงำในโลกสันนิวาตซึ่งมีชราและมรณะเป็นธรรมดา นั้น จะเพลิดเพลิดไปทำไม จะเล่นหัวไปทำไม จะยินดีไปทำไม จะมีประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ จะมีประโยชน์อะไรด้วยบุตรและภริยาแก่อาดมภาพ มหาบพิตร อาดมภาพเป็นผู้พ้นแล้วจากเครื่องผูก มัจจุราชย่อมไม่ประมาทในอาดมภาพผู้รู้ชัดอย่างนี้ว่า บุคคลเมื่อถูกมัจจุราชครอบงำแล้ว จะยินดีไปทำไม จะประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาทรัพย์ ผลไม้ที่สุกแล้ว ย่อมมีภัยแต่การหล่นเป็นนิตย์ ฉันทใด สัตว์ทั้งหลายที่เกิดแล้ว ย่อมมีภัยแต่ความตายเป็นนิตย์ ฉันทนั้น ชนเป็นอันมากเห็นกันอยู่ในเวลาเช้า บางพวกพอดกเวลาเย็นก็ไม่เห็นกัน ชนเป็นอันมากเห็นกันอยู่ในเวลาเย็น บางพวกพอดถึงเวลาเช้าก็ไม่ได้เห็นกัน ภูมิประเทศที่ตั้งกองช้าง กองรถ กองราบ ย่อมไม่มีในสงครามคือมรณะนั้น ไม่อาจจะต่อสู้เอาชนะชนะต่อมฤตยู ด้วยเวทมนต์ หรือยุทธวิธี หรือสินทรัพย์ได้ มฤตยูมิได้เว้นกษัตริย์ พราหมณ์ พ่อค้า ลูกจ้าง คนจัณฑาล และคนเท

หยากเชื้อโร ๆ ย่อมย่ำยีทั้งหมดทีเดียว ควรรีบทำความเพียร
ในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะพึงรู้ว่าตายพรุ่งนี้ เพราะความผิด
ผ่อนกับมัจจุราช ผู้มีเสนาใหญ่นั้นไม่มีเลย โจรทั้งหลายย่อม
ปรารถนาทรัพย์ อาตมภาพเป็นผู้พ้นจากเครื่องผูก ขอลวาย
พระพร เชิญมหาบพิตรเสด็จกลับไปเถิด อาตมภาพไม่
ต้องการราชสมบัติ¹⁹¹

กาลาในเดมิยชาติก เป็นการสรรเสริญคุณของการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี หรือ การออกบวช
ครั้งนั้นจึงเป็นการกล่าวย่ำยีให้เห็นโทษภัยในการครองเรือนและโทษภัยของสังสารวัฏ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย
อันมีอาฆาตที่สุดได้

การกล่าวย่ำยีว่า การประพฤติพรหมจรรย์ควรเป็นของคนหนุ่ม เป็นการเน้นให้เห็นว่าการ
ประพฤติพรหมจรรย์เป็นอุดมคติสำคัญของชีวิต และมีค่าสูงกว่าการอยู่ครองเรือน ทั้งยังเป็นสิ่งที่พึงรีบ
กระทำโดยเร็วเพราะมนุษย์ย่อมมีอาฆาตรู้ว่าตนจะต้องตายเมื่อใด การละเลยการประพฤติธรรมเพราะมัวเมา
ในวัยหนุ่มของตน เป็นความหลงผิดและเป็นการดำรงชีวิตอยู่ด้วยความประมาท ปราศจากปัญญา

ข้อธรรมจากกาลาในเดมิยชาติกนี้จึงเป็นการชักจูงใจให้เห็นคุณค่าและสนใจแสวงหา
โลกุตตรธรรมในฐานะเป็นอุดมคติแห่งชีวิต เพราะเป็นจุดหมายสูงสุดที่มีผลคือโลกุตตรสุขอันนิรันดร คือ
พระนิพพาน

จากตัวอย่างที่ยกมาเป็นสังเขปนี้ จะเห็นได้ว่ากาลาในนิบาตชาติกเป็นการสื่อข้อธรรมระดับ
ต่าง ๆ ทั้งในระดับโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม ข้อธรรมต่าง ๆ ในกาลาเหล่านี้ ได้กลายเป็นสาระสำคัญที่
กวีไทยนำมาสร้างสรรค์เป็นวรรณคดีคำสอนต่าง ๆ เช่นในโคลงโลกนิติ มีโคลงที่สื่อสาระสำคัญอันใกล้เคียง
กับในชวนหังสชาติกคือ

รักกันอยู่ขอบฟ้า	เขาเขียว
เสมออยู่หอแห่งเดียว	ร่วมห้อง
ซังกันบ่แลเหลือว	ตาต่อ กันนา
เหมือนขอบฟ้ามาป้อง	ป่าไม้มาบัง ¹⁹²

¹⁹¹ พระสูตร และอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาติก เล่ม 4 ภาค 2, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2536),
หน้า 14-17.

¹⁹² สมเด็จพระยาเดชาดิศร, ประชุมโคลงโลกนิติ, พิมพ์ครั้งที่ 18 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2514), หน้า 62.

พระสมุทรสุดถึกลั่น	คณนา
สายดิ่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้	ยากแท้หยั่งถึง ¹⁹³

ในฐานะที่เป็นวรรณคดีคำสอนที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากที่สุด โคลงโลกนิติ เป็นคำสอนอันมีที่มาจากพระไตรปิฎกคือ ชาดก และธรรมบท เป็นจำนวนไม่น้อย¹⁹⁴

จากการวิเคราะห์ข้างต้น จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีคำสอนตามขนบของไทย เป็นการนำข้อธรรมคำสอนอันมีที่มาจากแหล่งอ้างอิงที่สำคัญที่สุด คือพระไตรปิฎก ไม่ว่าจะเป็นการสื่อคำสอนในระดับโลกีย์ธรรม หรือโลกุตตรธรรม

ลักษณะของคำสอนอันสอดแทรกในวรรณคดีประเภทอื่น ๆ ก็จะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีพุทธศาสนาในลักษณะดังกล่าวนี้เช่นกัน

2. การดำรงอยู่ของพุทธธรรมในวรรณคดีนิทาน และวรรณคดีการแสดง

วรรณคดีนิทาน และวรรณคดีการแสดงของไทยคือ บทละครต่าง ๆ มีจำนวนไม่น้อยที่มีที่มาจากนิทานชาดก ทั้งนิบาตชาดก และชาดกนอกนิบาต เช่น ปัญญาสชาดก

วรรณคดีเหล่านี้ แม้จะมีแหล่งที่มาจากชาดก แต่ก็เป็นการนำเอาเนื้อเรื่องชาดกมาเป็นเนื้อหาของบทประพันธ์ และมุ่งเน้นการสร้างความบันเทิงมากกว่าการสื่อคำสอนแห่งพุทธธรรม กวีอาจจะสอดแทรกคำสอนลงในเนื้อหา อันมักจะเป็นคำสอนเกี่ยวกับทางโลก เช่น หลักการปฏิบัติตน หรือหลักการครองเรือน โดยผ่านคำพูดของตัวละคร แต่จะมีได้มีคำสอนอันเป็น 'น้ำเสียง' หรือการ 'ตีความ' ของกวีผู้แต่งปรากฏอยู่

ข้อธรรมที่ปรากฏเด่นชัดในวรรณคดีนิทานและวรรณคดีการแสดง คือ การแสดงเรื่องผลของกรรม ซึ่งกวีจะรักษาขนบของการแสดงให้เห็นว่าผู้ที่กระทำความกรรมดีจะได้รับผลกรรมที่ดี เพราะผู้กระทำความชั่วจะได้รับความเดือดร้อน ได้รับผลกรรมชั่วของตน

การมุ่งแสดงข้อธรรมนี้ ทำให้วรรณคดีเหล่านี้จบลงด้วยความสุขความสำเร็จของตัวละครเอกซึ่งเป็นฝ่ายธรรมะ แม้ว่าตัวละครเอกจะต้องผจญกับความทุกข์ยากหรือความอยุติธรรมในตอนต้นเรื่องมากเพียงใดก็ตาม

¹⁹³ อ้างแล้ว, หน้า 56.

¹⁹⁴ ดูรายละเอียดใน นิยะดา เหล่าสุนทร, โคลงโลกนิติ : การศึกษาที่มา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2537) ซึ่งศึกษาวิเคราะห์ที่มาของโคลงโลกนิตಿಯละเอียด

การมีที่มาของเรื่องจากชาดก ทำให้ตัวละครเอกในวรรณคดีเหล่านี้ ถูกกล่าวอ้างอิงว่าเป็น พระโพธิสัตว์ผู้ทรงคุณลักษณะอันงดงามสมบูรณ์ทั้งในแง่รูปธรรม คือรูปร่างหน้าตาอันสวยงาม และทั้งในแง่นามธรรมคือ มีจิตใจอันสูงส่งดีงาม และยังมีบารมีและอานุภาพที่จะรอดพ้นจากภัยพิบัติทั้งหลายด้วยตนเอง หรือจากการช่วยเหลือของเทพดาทั้งปวง ที่สำคัญที่สุดตามขนบวรรณคดีไทยคือ พระอินทร์ ซึ่งมีหน้าที่ช่วยเหลือคุ้มครองพระโพธิสัตว์ในยามเคียดแค้นคับขัน

ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดน่าจะ ได้แก่ บทพระราชนิพนธ์สังข์ทอง ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งมีที่มาจาก สุวณณสังข์ชาดก ในปัญญาสาชดก พระสังข์เป็นพระโพธิสัตว์ลงมาเกิด จึงมีบุญญาธิการมาก แม้จะเกิดมาในรูปหอยสังข์แต่ก็สามารถรอดพ้นจากการถูกปองร้ายจากศัตรู ในท้ายที่สุด เมื่อต้องถอดรูปเจ้าเงาะแสดงตนเป็นพระสังข์ทอง ก็มีพระอินทร์ลงมาช่วยเหลือจนได้กลับไปครองบ้านเมืองอย่างมีความสุข

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าพุทธธรรมเป็นอิทธิพลสำคัญที่กำหนดลักษณะในอุดมคติของตัวละครเอกในวรรณคดีนิทาน และวรรณคดีการแสดงของไทย และแม้กวีผู้แต่งจะมีได้มุ่งเน้นการสื่อ 'พุทธธรรม' โดยตรง แต่ลักษณะในอุดมคติของตัวละครเอกก็นับเป็นการสื่อ 'พุทธธรรม' ทางอ้อมอย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าพุทธธรรมที่ดำรงอยู่ในวรรณคดีนิทานและวรรณคดีการแสดงของไทยเป็นเพียง 'กรอบความคิด' และ 'อิทธิพล' สำคัญในการรังสรรค์งาน แต่มิได้เป็น 'สารสำคัญ' ที่กวีมุ่งเน้นจะสื่อแก่ผู้อ่าน ในฐานะเป็นคำสอนโดยตรง กวีมุ่งเน้นความเพลิดเพลินบันเทิงที่ผู้อ่านจะได้รับจากเนื้อเรื่องอันมีสีสันสนุกสนานมากกว่าการเผยแพร่พุทธธรรม และแม้แต่ข้อธรรมอันว่าด้วยกรรมและกฎแห่งกรรม อันปรากฏโดดเด่นที่สุดในวรรณคดีเหล่านี้ ก็มีได้ปรากฏมีการอธิบายขยายความ หรือตีความจากกวีผู้รังสรรค์งานแต่ประการใด

3. การดำรงอยู่ของพุทธธรรมในวรรณคดีนิราศและเพลงยาว

พุทธธรรมในวรรณคดีนิราศและเพลงยาวนั้นมีลักษณะใกล้เคียงกับในวรรณคดีนิทาน และวรรณคดีการแสดงเป็นส่วนใหญ่ เพราะข้อธรรมที่นำมากล่าวอ้างมากที่สุดคือเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม

เนื่องจากเนื้อหาสำคัญของวรรณคดีนิราศและเพลงยาวเป็นเรื่องการรำพันความรักความอาลัยและความทุกข์จากการพลัดพราก บทคร่ำครวญเหล่านี้มุ่งเน้นอารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่าน ที่จะได้ร่วมรับรู้ความทุกข์อันสิ้นพันของกวี จึงมิได้เป็นความมุ่งหวังหรือตั้งใจจะแสดงพุทธธรรมโดยตรง แต่การอ้างถึงกรรมนั้นเป็นการตัดพ้อรำพันที่ทำให้ผู้อ่านร่วมยอมรับว่า ความทุกข์ครั้งนี้เป็นสิ่งที่มิอาจหลีกเลี่ยงได้เพราะเป็นผลกรรมที่จำต้องยอมรับตามกฎแห่งกรรม ดังนั้นแม้กวีจะรำพันความทุกข์ด้วยความน้อยใจหรือสงสารตัวเองมากเพียงไร แต่ก็เป็นการยอมรับผลแห่งกรรมนี้โดยคุณิด้วย

ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างคำประพันธ์จากวรรณคดีนิราศและเพลงยาว มาพอเป็นสังเขป ดังนี้

ทั้งองค์ฐานราญร้าวถึงแก้แสด
ไอ้เจดีย์ที่สร้างขังร้างรัก
กระนี้หรือชื่อเสียงเกียรติยศ
เป็นผู้คิดมีมากแล้วยากเย็น

เหยอแยกยอดสุดก็หลุดหัก
เสียคายนกนิกาน้ำตากระเด็น
จะมีหมดลวงหน้าทันตาเห็น
คิดก็เป็นอนิจจังเสียทั้งนั้น¹⁹⁵

(นิราศภูเขาทอง)

ไอ้ยามนี้มีได้น้องประคองเคียง
เป็นกุศลหนหลังเราทั้งสอง
แม้กรรมหนุนบุญน้อยจะลอยเลย

พี่ก็เสี่ยงบุญตามเจ้าทรมเซช
คงได้น้องคืนมาเรียงเคียงแขนง
มิได้เซชบุษบาพะงางอน¹⁹⁶

(นิราศอิเหนา)

สองโมงเช้าหึ่งหึ่ง
เวรามาทันเรา

พี่ตลิ่งกอดเข้าเหงา
พี่กับเจ้าไม่เห็นเลยฯ

สองโมงหุ่ยหุ่ยเช้า
พี่กอดเข้าเหงาตลิ่ง
เวรเอาทันถึง
กรรมพี่กับกรรมเจ้า

เรียบคเนียง
โศกเศร้า
จำพราว
หากให้เห็นกัมฯ¹⁹⁷

(นิราศธารโศก)

ยามหนึ่งคลิ่งเคยเกล้า
เวรามาตามทัน

จวบกอดเจ้าเฝ้าชมกัน
ให้ไกลข้างร้างแรมสองฯ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁹⁵ คำทรงราชานภาพ, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, พิมพ์ครั้งที่ 5, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณคดี, 2516), หน้า 153-154.

¹⁹⁶ อ้างแล้ว หน้า 228

¹⁹⁷ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์ร้อยกรอง, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ ; สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2516), หน้า 57.

ยามหนึ่งคลั่งสวาทหน้า	นวลจันทร์
จูบกอดพลอดชมกัน	เกลือกเกล้า
เวราติดตามทัน	ทำโทษ
ไกลค่างห่างชมเจ้า	เวศร้างแรมสองฯ ¹⁹⁸
	(นิราศธารโศก)

บุญไค่น้ำพิบเจ้าพบพี่	บุญไค้ที่ผลให้หนอให้ผล
บุญไค้กมลตามจึงตามคล	บุญไค้ปนกรรมก่อทำก่อกรรม ¹⁹⁹
	(เพลงยาวกลบท)

นี้เวรเคยได้เชือนชักรสมัครสมาน	ทรมานมิใช่คู่เข้าสู่ถนอม
มาตามทันชาตินี้มีแต่ตรอม	สุดจะอ้อมออกชำระกำใจ ²⁰⁰

เมื่อได้วิเคราะห์สรุปลักษณะการดำรงอยู่ของพุทธธรรมในวรรณคดีไทยโบราณไปแล้ว ผู้วิจัยจะขอวิเคราะห์ลักษณะการดำรงอยู่ของพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ที่เลือกมาศึกษา อันมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปจากขนบวรรณคดีโบราณ ดังนี้

1. พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีการ 'ตีความ' และอธิบายธรรมะจากทัศนะของกวีใน ชักม้ายมเมือง ของ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ มีการนำเสนอพุทธธรรมผ่านการตีความเรื่องรามเกียรติ์ อันเป็นเนื้อเรื่องของจิตรกรรมฝาผนังภายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่างน่าสนใจยิ่ง กวีได้พยายามเปรียบและตีความให้ผู้อ่านเข้าใจปริศนาธรรมที่แฝงเร้นอยู่ในตัวละครสำคัญในเรื่อง โดยใช้กรอบความคิดพุทธธรรมอย่างชัดเจน เช่น การอธิบายความหมายของสีดา ว่าเป็นประคองจิต อันเป็นปัญญาบริสุทธิ์ที่ดำรงอยู่ภายใน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁹⁸ อ้างแล้ว, หน้า 61.

¹⁹⁹ ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 23 เมษายน พุทธศักราช 2517, หน้า 515.

²⁰⁰ ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ ; สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2507), หน้า 78.

ลิดาคือสิ่งสร้าง	สมบูรณ์
เติบโตรัฐพิพูน	พิสุทธ์แล้ว
ชนกพ่อฝากฝังมูล	ดินหมก
จวบสิบหกปีแก่แล้ว	กลาดไคลัร่ากี

มีบัวบานเบิกหุ้ม	ห้ององค์
ผุดเฉพาะผู้เพียรผจง	จึงแล้ว
พบพระพิสุทธ์ทรง	เสาวภาคย์ นีพ้อ
คือจิตในจิตแก้ว	เกิดได้โดยตน

พลพรรคพรั่งพร้อมแท้	แหนขบวน
คือปีติธรรมอวล	เอิบเอื้อ
ถิ่นเข้าพระนครหวน	หันสู่ โลกแฮ
คือทอดสังขรรณเกื้อ	แก่ผู้เพียรธรรม

คิดตำมองตำได้	ตำเห็น
คือชนกหอนบำเพ็ญ	พรตแล้ว
ประพฤติล่วงกามเป็น	เช่นบุ ฤชนพ้อ
ครั้นลูกเติบโตแล้ว	ล่วงเข้าคีนนคร

สิงขรสูงโจัดขึ้น	เงินเขา
เนื่องคุณานันต์เนา	ชนิดช้อน
เสาะเพชรพบเพชรเพรา	พรายโลก
เสาะกรวดเก็บกรวดก้อน	กลาดกลิ้งเกลื่อนตา

ปรากฏเป็นกฏข้อ	คิดใจ
ทุกสิ่งข้อมเป็นไป	ดั่งนี้
คือสิ่งกู่อยู่ใน	สิ่งหนึ่ง
บวกลบคำชาวชี	ช่องให้ชวนเห็น

บำเพ็ญเพียรเพ่งจ้อง	จึงพบ จริ่งพ้อ
เพิกสิ่งสมมตกลบ	เคลื่อนได้
สิ่งนี้สิ่งนั้นสบ	คาสู่ เสมอมา
ใจห้องส่องสรรพไซรั	สว่างแจ้งสัจจ ²⁰¹

กวีได้พยายามตีความกำเนิคของสิดาในแง่ของพุทธปรัชญา โดยจับเนื้อหาสำคัญในตอนที่ สิดาเกิดจากการเลี้ยงดูของพระฤๅษีที่นำนางมาฝังไว้ในดิน โดยมีดอกบัวทองรองรับหุ้มห่อนางไว้นานถึง 16 ปี และพระฤๅษีได้มาค้นหานางด้วยการใช้คันไถ แล้วอัญเชิญนางกลับสู่กรุงมิถิลา

กวียังได้แสดงทัศนะวิจารณ์ต่อไปว่าการตีความเหตุการณ์นี้จะขึ้นอยู่กับจิตของผู้พิจารณา ผู้มีจิตสูงย่อมคิดไปในทางกุศล ผู้มีจิตต่ำย่อมคิดไปในทางอกุศล เพราะสิ่งทั้งหลายย่อมมีความเป็นคู่ ดีชั่ว ถูกผิดอยู่ร่วมกัน การค้นพบสังขรณ์นั้นผู้บำเพ็ญต้องเจริญสติด้วยความเพียรยิ่ง จึงจะเกิดปัญญาแยกแยะสิ่ง สมมติออกจากสัจจะ และสามารถเข้าถึงความจริงแท้อย่างแจ่มแจ้งได้

นอกจากจะอธิบายตีความเรื่องสิดาแล้ว กวียังตีความทศกัณฐ์ ในฐานะเป็นตัวแทนของ คณหาความทะยานอยาก อันเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ตามพุทธปรัชญา

องค์พระทศพัคตร์เพียง	คณหา
ก่อเหตุส่งผลพา	ทุกข์พ้อง
ยี่สิบหัตถ์อุปา-	ทานป้าย
สร้างภพสร้างชาติต้อง	ต่อร้ายเลวตาม

ความเกิดบังเกิดขึ้น	คราใด
เป็นทุกข์ทุกทีไป	กว่าเปลื้อง
ความเกิดย่อมเกิดใน	ขณะจิต
ปรุ่่งแต่่งกิเลสเรื่อง	เถ้าเพียงกุมภันท์

คณหาราคะด้วย	สิดา
โอรสเกลียดพาพวงษา	สุดสิ้น
หลงผิดพร่องสัตยา	เสื่อมยุดิ - ธรรมพ้อ
สิบพัคตร์พันพัคตร์คิน	คับด้วยความหลง ²⁰²

²⁰¹ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, ชักม้าชมเมือง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์การเวก, 2520), หน้า 23-26.

²⁰² อ้างแล้ว, หน้า 143.

กวีเปรียบเทียบทศกัณฐ์ซึ่งเป็นตัวแทนของอธรรมในเรื่องรามเกียรติ์ว่าเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์และยี่สิบมือของทศกัณฐ์คืออุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นอันเป็นเหตุให้สร้างภพชาติ เกิดความทุกข์อันเป็นสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุด และทศกัณฐ์ก็ถูกกิเลสความหลงผิดนำพาไปสู่ความพินาศในที่สุด

กวีได้เปรียบเทียบมานและองคตกับความภักดีสติสัมปชัญญะและวิริยะอันบุคคลจำต้องบำเพ็ญให้ถึงพร้อมจึงจะสามารถเข้าใจวิชาหรือความไม่รู้อันเป็นต้นเหตุของกิเลสและทุกข์ทั้งปวง

องคตวาโยบุตรเพียง	พลังรัก- คีพอ
เต็มสติสัมปชัญญะชก	มุดไว้
ภักดีพิริยะฝึก	ไฟเพ่ง
จึงสืบสาวเหตุได้	พบห้องอวิชา
อวิชาต้นเหตุเบื้อง	บึ้งตูด
คือกล่อใจในกฎ	กลักกั้น
พบแล้วเพ่งเพิกมุด	ถอนราก
ใจแห่งคณหานั้น	หันเหียนเตียนหน ²⁰³

กวียังได้เปรียบกล่อหัวใจของทศกัณฐ์ว่าเป็นอวิชา ซึ่งเมื่อสามารถค้นพบได้ด้วยสติและวิริยะแล้ว จำเป็นต้องทำลายให้หมดสิ้น

แม้ว่าเรื่องรามเกียรติ์จะมีได้เป็นเรื่องที่มีแนวคิดพุทธปรัชญาเป็นพื้นฐาน แต่กวีก็ได้พยายาม 'เล่าเรื่อง' รามเกียรติ์ ในลักษณะของการอธิบายพุทธธรรมอันสามารถตีความได้จากเนื้อเรื่องและตัวละครสำคัญ

แนวคิดสำคัญในรามเกียรติ์คือ ธรรมะข่มชนะอธรรม เป็นแนวคิดที่กวีนำมาขยายความตามกรอบความคิดของพุทธธรรม คือเป็นการต่อสู้ระหว่างปัญญากับอวิชา เพื่อให้บรรลุถึงความหลุดพ้นอันบริสุทธิหมดจดสิ้นเชิง คือการที่พระรามพระลักษมณ์ต้องรบกับทศกัณฐ์ เพื่อให้ได้สติากลับคืนมา

ลำแดงเดชกระเดื่องพร้อม	พลราม
พระลักษมณ์พลติดตาม	ปีติตื่น
สัมมาทิษฐิความ	เห็นชอบ
ธงแห่งชัยฉาบพื้น	พัดพลิวเพลงชัย

²⁰³ อ้างแล้ว, หน้า 144.

ได้แก้วคืนแก้วคู่	ทรงวงศรี
พระแม่สีดาดี-	ลาศห้อง
สีดาสูรามปรีดี	ปราโมทย์
เสียงสัจย์พิสุทธิ์พ้อง	ผ่องพันเพลิงปล้น

แจกฉันทรรณวิมุติเมื่อ	มามี
ฉวยชั่วครั้งคราวถือ	พลัดได้
ตทังควิมุติธรรมคือ	คราวครู่
ควรแต่ผู้วิมุติให้	ห่างพันภัยพาน

ธรรมวิหารวิสุทธิ์ห้วง	หนทาง
ทุกแห่งทุกหนวาง	วุ่นพัน
ว่างทุกขั้วว่างกิเลสกลาง	ใจก่อ
ว่างยึดแต่ตนตัน	เหตุตั้งคัณหา

รามารอนราพณ์ได้	สีดา
ธรรมที่สโมทานมา	มากพร้อม
วิชาดับอวิชา	โดยชอบ
พึงเฟ่งพินิจน้อม	ตระหนักเนื้อสังขธรรม ²⁰⁴

กวีได้อธิบายการกลับคืนมาของสีดาว่าเปรียบเหมือนการได้บรรลุถึงวิมุติของจิต ซึ่งกวีได้อธิบายอย่างพิสดารตามหลักพุทธธรรมด้วยว่า การบรรลุวิมุตินี้มีหลากหลายชั้น ทั้งวิมุติชั่วคราว และถาวร ซึ่งล้วนต้องใช้ปัญญาและวิริยะอย่างยิ่งยวดที่จะบรรลุถึงวิมุติ และรักษาตลอดจนบำเพ็ญให้สมบูรณ์พร้อมถึงจุดสูงสุดอันจะไม่กลับกลายเป็นอื่นอีกได้

กวีอธิบายชัยชนะของพระรามที่ได้สีดากลับมาสมดังปรารถนาว่าเป็นการใช้ ‘วิชาดับอวิชา’ ซึ่งเป็นการอธิบายตามแนวคิพุทธธรรมอย่างชัดเจน

จะเห็นได้ว่ากวีใช้การตีความเรื่องรามเกียรติ์มาเป็นเรื่องในการอธิบายธรรมะ อันเป็นทั้งหลักพุทธธรรมและเป็นทัศนคติการมองเรื่อง รามเกียรติ์ ของกวีอย่างแยกกาย

²⁰⁴ อ่างแก้ว, หน้า 145-146.

อังคาร กัลยาณพงศ์ เป็นกวีอีกผู้หนึ่งซึ่งสื่อสารพุทธธรรมด้วยการอธิบายความและตีความอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ด้วยอังคารเป็นกวีที่รักและเห็นคุณค่าธรรมชาติอย่างลึกซึ้งจึงใช้สภาพธรรมชาติที่ตนพิจารณาอยู่เสมอมาเป็นเครื่องมือสื่อพุทธธรรม และอธิบายขยายความในเชิงเปรียบเทียบ เช่น ใน บางกอกแก้วกำตรวด มีการอธิบายตีความธรรมะที่เชื่อมโยงกัน คือ การเข้าถึงไตรลักษณ์ จะนำไปห่มนุษย์เข้าถึงความอ่อนน้อมถ่อมตน ความสันโดษ ความเมตตา และความยุติธรรม

กาลก่อนทรายนี้ไซ้	ภูผา
สูงลิ่วสลายลงมา	ป่นม้วย
ไตรลักษณ์ย่อปรัชญา	ใหญ่ยิ่ง
รู้ข่อมถ่อมเป็นค้ำ	เด่นพื้นปฐพี ฯ
ชูลิคนี่สิ่งน้อย	กระจริด
แต่ตั้งสันโดษชนิด	ถ่อมกล้า
ฤาเคยเบ่งอิทธิฤทธิ์	ทำใหญ่
ทั้งที่อาจกลบหน้า	ทั่วฟ้าจมั่งขลัง ฯ
พลังดินทรายร่วมให้	ปฐพี
กว้างใหญ่รับชีวิ	ทั่วหน้า
เมตตาอย่างไม่มี	อคติ
แม้แต่เลือดดำช้า	ช่วยไว้หลากหลาย ฯ
สฤตสัตว์ร้ายห้ามเหยียบ	กึ่งถือ กึ่งตี
ภาคแผ่นดินบ่ถือ	ดำช้า
เหยียบย่ำอยู่ไปฤา	คำว่า
ชูช่วยไว้เสมอหน้า	แม่ไซ้ยุติธรรม ฯ ²⁰⁵

กวีได้นำธรรมชาติคือทรายมาอธิบายเรื่องของไตรลักษณ์ว่า ทรายเกิดจากการป่นสลายจากหินผาอันเคยเป็นภูเขาสูงใหญ่ แต่เมื่อสูญสลายเป็นเม็ดทรายตามกฎแห่งไตรลักษณ์แล้ว ทรายก็เป็นตัวแทนของความอ่อนน้อมถ่อมตน

²⁰⁵ อังคาร กัลยาณพงศ์, บางกอกแก้วกำตรวด, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2534), หน้า 296.

ฐิติดินนั้นก็เช่นเดียวกัน ปรากฏเป็นสิ่งที่เล็กน้อยอันดูเสมือนจะไร้ค่า แต่ฐิติดินก็มีความอ่อนนุ่มถ่อมตนดุจเดียวกับทราย จึงไม่เคยแสดงอิทธิฤทธิ์ ingsงที่ดินสามารถกลบหน้าสัตว์ทั้งปวงได้ทั้งหมด ดินจึงเป็นเสมือนความสัน โดษอันประกอบด้วยความอ่อนนุ่ม

ทั้งฐิติดินและทรายรวมกันสร้างพื้นปฐพีแก่โลก เป็นที่รองรับสรรพสิ่งสรรพชีวิตทั้งหลาย ไม่เลือกหน้า ปราศจากอคติ จึงเปรียบเหมือนเมตตาอันไม่มีประมาณ ดังนั้นปฐพีจึงนุ่มรับขอมรับชีวิตทั้งหลายอย่างเท่าเทียมกัน เป็นตัวแทนแห่งความยุติธรรมอันบริสุทธิ์ปราศจากอคติใด ๆ

นอกจากนี้ อังคาร กัลยาณพงศ์ ยังได้พยายามอธิบายความหมายของ สวรรค์ ตามทัศนะของคนซึ่งปรากฏทั้งใน ลำนานุกรณะดิ้ง และ บางกอกแก้วกำศรวล

สรวงสวรรค์นั้นอยู่ไหน	อยู่ที่วางใจถูกต้อง
กุ่มขั้วถั่วอันเรื่องรอง	อย่าข้องขำแรวนรگانต์
สรวงสวรรค์นั้นอยู่ฟ้า	ดินใด ดังฤ
อยู่ที่วางดวงใจ	ถูกต้อง
สามัญก่อนเปลื้องวิสัย	สรรพตำ
กุ่มขั้วถั่วอย่าข้อง	ขำแรวนรگانต์ ²⁰⁶
นั่นเมืองแมนแมนเอื่อม	มือถึง
ทั้งอย่ายัดดาวดิงส์	ป่วยไชร้
สวรรค์สถิตที่ไหนจึง	สูงส่ง
สถิตที่วางจิตไว้	ถูกต้องวิเศษเสมอ ²⁰⁷

กวีได้ให้คำจำกัดความของสวรรค์และการเข้าถึงสวรรค์ว่าอยู่ที่ ‘การวางใจถูกต้อง’ ซึ่งหมายถึงการอบรมจิตใจให้ดำรงมั่นอยู่ในปัญญา ซึ่งจะสร้างให้เกิดสุขอันจริงแท้ ไม่ต้องเกี่ยวข้องแหวะเวียนสู่ความทุกข์เดือดร้อนหรือนรกหรืออภิสลอีกต่อไป

จะเห็นได้ว่ากวีแสดงทัศนะอย่างแจ่มชัดว่าสวรรค์ตามความเชื่ออันแบ่งเป็นหลายชั้นนั้น แม้จะเป็นสิ่งพึงปรารถนา แต่ก็มีคุณค่าด้อยกว่าการอบรมจิตใจให้มีปัญญา ยิ่ง เพราะกวีกล่าวไว้ชัดเจนว่า ‘ไม่ควรยึดถือหรือปรารถนาแม้สวรรค์ชั้นดาวดิงส์ ‘ทั้งอย่ายัดดาวดิงส์ ป่วยไชร้’ กวีได้อธิบายว่าสวรรค์ที่ ‘สูงส่ง’ กว่าสวรรค์ดาวดิงส์นั้น คือ สวรรค์อันเกิดจากการอบรมปัญญา อบรมจิต จนหมดจดจากกิเลสทั้งปวง อันหมายถึง การบรรลุนิพพาน

²⁰⁶ อังคาร กัลยาณพงศ์, ลำนานุกรณะดิ้ง, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 264.

²⁰⁷ อังคาร กัลยาณพงศ์, บางกอกแก้วกำศรวล, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศยาม, 2534), หน้า 306.

ดังนั้นในนัยข้างต้นนี้เท่ากับว่าได้ตีความสวรรค์ให้หมายถึง คุณธรรมแห่งจิตอันสูงส่ง

งดงามอันพึงเป็นที่หมายของผู้เจริญปัญญา ซึ่งทำให้สวรรค์มีความหมายมากกว่าสถานที่แห่งการเสวยสุขทั้งหลายอันเป็นที่พึงปรารถนาของมนุษย์ผู้รักสุขเกลียดทุกข์ทั้งปวง

ใน หัวข้อธรรมในคำกลอน ของท่านพุทธทาสภิกขุ อาจถือได้ว่าเป็นกวีนิพนธ์ที่อธิบายตีความธรรมะเป็นสาระสำคัญที่สุดเพราะเป็นจุดประสงค์สำคัญของกวีผู้รจนางานในฐานะพระเถระผู้ประกาศในบทนำว่าต้องการให้ผู้อ่าน

“...แล้วได้รสแห่งพระธรรมคำอารมณฺ์ ที่อาจบ่มเบิกใจให้เจริญ

ให้นิสัยเปลี่ยนใหม่จากก่อนเก่า ไม่ซึมเศร้าสุขสง่ามาสรรเสริญ”

ดังนั้นท่านพุทธทาสภิกขุ จึงใช้กวีนิพนธ์เป็นสื่ออธิบายธรรมะอย่างกว้างขวางชัดเจน ทั้งธรรมะในระดับโลกียธรรมและโลกุตตรธรรม

ในบทกวี จิตลุดึง พุทธ-ธรรม-สงฆ์ ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายอันลึกซึ้งของการเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อันหมายถึง การเข้าถึงหรือยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ตามหลักปฏิบัติแห่งผู้ประกาศตนเป็นพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

จิตลุดึงพุทธ-ธรรม-สงฆ์

จิตลุดึง	พุทธ ธรรม สงฆ์	อย่างแรงกล้า
นั้นซึมซาบ	สุญญตา	สว่างไสว
ในสุญญตา	มีกรุณา	เต็มสุดใจ
แต่ผู้ให้	และผู้รับ	กลับไม่มี
กรุณา	ที่เป็นตัว	สุญญตา
คือมหา	อุเบกขา	วิสุทธิศรี
ใครเห็นชัด	เหลือจะจัด	ว่าชั่วหรือดี
เขาเห็นพุทธ-	มณฑลที่	ในกายตน
ดังนั้นจิต	ให้มหา	อุเบกขา
นำวิญญาณ์	สู่วิมุตติ	วิสุทธิผล
ดวงประทีป	แห่งปัญญา	ถ้าเต็มพล
ย่อมเต็มถัน	ด้วยมหา	กรุณา ²⁰⁸

²⁰⁸ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 87.

ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายเชิงโลกุตระธรรมของจิตที่เข้าถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นจิตที่เข้าถึงสุญญตาหรือความว่าง และในสุญญตานี้มีกรุณา และอุเบกขา อันเป็นมหากรุณา และมหาอุเบกขา

ในคำอธิบายนี้ ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงให้เห็นความลุ่มลึกของความหมายแห่งการเข้าถึงรัตนตรัย ว่าหมายถึงการเข้าถึงหัวใจพุทธศาสนา คือ สุญญตา ด้วย

ในบทกวี การปิดทอง ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายความหมายของการปิดทองในรูปของการบำเพ็ญกุศลที่จริงแท้ว่าหมายถึง การประพฤติธรรมอย่างพร้อมมูลอยู่ทุกขณะด้วยความศรัทธาอันแน่วแน่ต่อพระธรรม เพื่อสร้างความสุขอันถาวรคือสิ้นจากทุกข์ หรือความว่ายเวียนในสังสารวัฏ

การปิดทอง

การปิดทอง	ต้องหมายถึง	ความสมัคร
ประพฤติธรรม	พร้อมพรัก	ตามที่สอน
เพื่อบุชา	เต็มความรัก	ประจักษ์ตอน
ขามม้วยมรณ	หรือยังอยู่	ดูเหมือนกัน

สุขจะเกิด	ทั่วกัน	นั้นยืนยาว
ทุกเหตุการณ์	ทุกทุกภพ	ประสบสันติ
เพราะเหตุที่	มีธรรม	ประจำวัน
ประพฤติกัน	อย่างกะของ	ที่ดั่งกิน

ผิดจากนี้	มีแต่	จะงายงม
ดูไม่สม	ตามส่วน	ที่ควรถวิล
ปิดทองนอก	ได้ความงาม	ตามระบิล
ปิดทองใน	ใจสิ้น	ความว่ายเวียนฯ ²⁰⁹

การอธิบายความหมายเชิงโลกุตระของการปิดทองอันเป็นรูปแบบของการบำเพ็ญกุศลที่นิยมปฏิบัติในหมู่พุทธศาสนิกชนอย่างกว้างขวางนั้น เป็นทั้งการสอนธรรมะและเป็นการชี้แนะทางความคิดของกวีในฐานะพระเถระ ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นให้เห็นว่า การปฏิบัติบูชา คือ การประพฤติปฏิบัติธรรมตาม

²⁰⁹ อ้างแล้ว, หน้า 157.

ที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนย่อมมีคุณค่าถูกต้องกว่าการถวายอามิสบูชา ซึ่งหมายถึงการปิดทองพระพุทธรูป
อย่างที่นิยมประเพณีปฏิบัติกันแพร่หลาย

ดังนั้นท่านพุทธทาสภิกขุจึงกล่าวขำให้เข้าใจว่าการมี 'ธรรมประจำวัน' คือ ประพฤติถูกต้อง
ตามธรรมอยู่ตลอดเวลา ให้เหมือนกับการบริโภคอาหารเพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ นั่น คือ เป็นการปิดทองในใจ
อันสูงส่งกว่าการปิดทองนอก เพื่อหวังอามิสสุขอันไม่จริง

ในบทกวี แม่น้ำคด น้ำไม่คด ท่านพุทธทาสภิกขุได้อธิบายสภาพจิตเดิมของมนุษย์อันเป็น
ประภัสสรว่าเปรียบเสมือนน้ำที่แม้ว่าจะไหลไปตามแม่น้ำอันคดเคี้ยวแต่สภาพของน้ำไม่แปรเปลี่ยน มิได้คด
เคี้ยวไปด้วย จิตเดิมอันไม่มีกิเลสมาปรุงแต่ง ก็เป็นจิตบริสุทธิ์ หากกิเลสจะมาทำให้เกิดความเศร้าหมอง
เท่านั้น

แม่น้ำคด น้ำไม่คด

แม่น้ำคด	ส่วนน้ำ	น้ำไม่คด
ไม่แก้งปด	คูให้ดี	มีเหตุผล
กายกับใจ	ไม่ลามก	ไม่วกวน
แต่กิเลส	แสนกล	นั่นเหลือคด

จิตล้วนล้วน	นั่นเป็น	ประภัสสร
กิเลสจร	ครอบงำ	ทำยุ่งหมด
กิเลสเปรียบ	ลำน้ำ	ที่เลี้ยวคด
จิตเปรียบน้ำ	ตามกฎ	ไม่คดงอ

อันจิตว่าง	มิได้	ในกายวุ่น
ในน้ำขุ่น	มีน้ำใส	ไม่หลอกหนอ
ในสงสาร	มีนิพพาน	อยู่มากพอ
แต่ละข้อ	งวยงง	ชวนสงกา

พระตรัสให้	ตัดป่า	อย่าตัดไม้
ไม่เข้าใจ	ตัดได้	อย่างไรหนา
รู้แยกน้ำ	จากแม่น้ำ	ตามว่ามา
จึงนับว่า	ผู้ฉลาด	สามารถเออฯ ²¹⁰

²¹⁰ อ้างแล้ว, หน้า 60.

บทกวีข้างต้นเป็นการอธิบายธรรมะอันเกิดจากการพิจารณาธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ทำให้สามารถมองเห็นแม่ โลกุตตรธรรม จากสายน้ำ กวีจึงมองเห็นจิตว่าเหมือนน้ำอันบริสุทธิ์ ไม่คงอ อันต่างจากลำน้ำอันเคี้ยวคดซึ่งเปรียบเหมือนกิเลสจร ซึ่งทำให้เข้าใจธรรมะว่าจิตว่างมีได้ในกายวุ่น หรือมีนิพพานอยู่ในสังสารวัฏ หากมนุษย์รู้จักอบรมปัญญา คือ 'รู้แยกน้ำ จากแม่น้ำ' ก็สามารถแยกแยะกิเลสออกจากจิตเดิมของตน ย่อมได้พบจิตเดิมอันสว่างไสวเป็นประภัสสร คือความเป็นพุทธะอยู่ภายในนั่นเอง

การอบรมปัญญาเป็นข้อธรรมที่ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวอย่างมากที่สุด เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในโลกโดยปราศจากความทุกข์ หรือมีทุกข์น้อยที่สุด จนสามารถหลุดพ้นจากทุกข์ นอกจากให้มนุษย์ 'รู้แยกน้ำจากแม่น้ำ' แล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุยังสอนให้ 'อยู่ให้เหมือนลิงในป่ากรุง'

อยู่ให้เหมือนลิงในป่ากรุง

นั้นลูกตา	มองเห็น	ไม่เป็นหมัน
เขาใช้มัน	เล็งแล	แก้ปัญหา
อยู่ในโลก	อย่างไร	ไม่ทรมาน
พิจารณา	ตรงไป	ให้จงดี
อยู่ให้เหมือน	ลิง	ในป่ากรุง
ไม่เคยถูก	เขี้ยว	อยู่สุขศรี
อยู่ในโลก	ไม่เคยถูก	เขี้ยวโลกีย์
เป็นเช่นนี้	อุปมา	อย่าพินเพื่อน
คิดดูบ้าง	นั่งได้	ในป่ากรุง
ก็ไม่ถูกลูก	เขี้ยว	อยู่เสมื่อน
นั่งในห้อง	แสนสบาย	ภายในเรือน
มีเก้าอี้	เหมือนพระ-	ภควันต์
อยู่ในโลก	ไม่กระทบ	โลกธรรม
อยู่เหนือกรรม	เหนือทุกข์	เป็นสุขสันต์
ใครมีตา	รีบเคารพ	นอบนบปล้น
รีบพากัน	ทำตาม	ขามนี้เอช ²¹¹

²¹¹ อ้างแล้ว, หน้า 48.

การเปรียบเทียบหรือสังสารวัฏว่ามีความน่าสะพรึงกลัวเหมือนกับเป็นงูพิษนั้น เป็นความเปรียบอันปรากฏในขนบวรรณคดีพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสภิกขุนำความเปรียบเทียบนี้อธิบายธรรมชาติของความเป็นงูพิษว่า การดำรงอยู่กับงูพิษอย่างปลอดภัย คือ การอยู่เหมือนลิ้นงูในปากงู เพื่อมิให้ถูกเขี้ยวพิษจากงูนั่นเอง

ท่านพุทธทาสภิกขุยังอธิบายขยายความอีกว่าการอยู่ให้เหมือนลิ้นงูในปากงูนั้น เหมือนกับพระภควันต์ซึ่งปิดทวารทั้งหลายมิให้ต้องรับรู้ มิให้ถูกโลกธรรมกระทบจึงสามารถอยู่เหนือกรรมเหนือทุกข์ได้ เป็นการชี้แนวทางปัญญาให้ผู้ปฏิบัติสามารถ 'อยู่ในโลกอย่างไม่ทรمان' และเป็นอุบายอบรมจิตอีกโศดหนึ่ง

การอบรมปัญญาและอบรมจิตในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชนนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวเน้นย้ำอยู่เสมอว่าเป็นหน้าที่ของชาวพุทธไม่ว่าจะอยู่ในเพศฆราวาสผู้ครองเรือน หรือในเพศบรรพชิต ผู้พยายามสละโลกออกปฏิบัติธรรม เพราะจุดมุ่งหมายสูงสุดของชาวพุทธคือ การได้อบรมจิตจนสามารถบรรลุถึงความหลุดพ้นจากทุกข์หรือความสิ้นทุกข์ คือ การบรรลุนิพพาน ไม่ต้องท่องเที่ยวเวียนว่ายในวัฏสังสารอันยาวนานอีกต่อไป

2. พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เป็นการอธิบายพุทธธรรมทั้งในแง่ศาสนา และปรัชญา

นอกจากใน ชักม้ามเมือง แล้ว เนาวรัตน์ ยังอธิบายตีความพุทธธรรม ผ่านการพิจารณาธรรมชาติอย่างหลากหลายใน เพลงขลุ่ยผิว อันเป็นกวีนิพนธ์ที่นำเสนอผ่านสื่อ 2 ประการ คือ ภาพถ่ายธรรมชาติและอันวิจิตร และตัวบทกวีนิพนธ์อันมีนัยสัมพันธ์กับภาพนั้น จึงกล่าวได้ว่ากวีนิพนธ์เล่มนี้เป็นการสื่อสารสำคัญของ ธรรมะคือธรรมชาติ อันเป็นอิทธิพลความคิดสำคัญของท่านพุทธทาสภิกขุที่เนาวรัตน์ได้รับมาใช้สร้างสรรค์งาน

เนื้อหาส่วนใหญ่ของ เพลงขลุ่ยผิว เป็นการพิจารณาธรรมชาติอย่างประณีตแบบคาย เพื่อสื่อสารอันสัมพันธ์กับพุทธปรัชญาที่กวีพยายามอธิบายตีความ เช่นการอธิบายมโนทัศน์สำคัญ เรื่อง จิตกับวัตถุ ว่าสิ่งใดเป็นตัวกำหนดชีวิตและการรับรู้

กำหนดดินหินผาย่ำให้เคลื่อน
กำหนดเดือนดาวตะวันให้ผันผ่าน
กำหนดน้ำน้ำไหลในแก่งธาร
กำหนดไม้ให้บานตามฤดู
กระทั่งดินหินผาไม่คลาเคลื่อน
กระทั่งเดือนดาวตะวันผันผันอยู่

กระทั่งน้ำจ้ำไหลในคลองดู
 กระทั่งไม้ถึงฤดูก็รู้บ้าน
 ใครกำหนดใครกันกระนั้นหรือ
 จิตเรคือตัวกำหนดกฎประสาน
 หรือสิ่งนั้นมันกำหนดตามกฎกาล
 จิตพลอยพาลรู้เห็นตามเป็นไป
 ที่แท้ต่างตั้งกฎกำหนดกัน
 สิ่งนั้นนั้นกำหนดจิตรู้คิดได้
 จิตรู้ปรับสรรพสิ่งตามจริงไซ้
 ต่างปรับแปรแก้ไขให้แก้กัน²¹²

กวีใช้กลวิธีการตั้งคำถามและตอบคำถามเพื่อเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับ
 วัตถุหรือโลกภายนอก และเริ่มต้นด้วยการพรรณนาภาพธรรมชาติอันได้แก่ ดินหินผา เดือนดาวตะวัน
 สายน้ำ และดอกไม้ อันสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลง และการรับรู้ของจิตที่สัมพันธ์ธรรมชาตินั้น

ท้ายที่สุดกวีได้ให้คำตอบที่ชัดเจนว่าจิตกับวัตถุมีความสัมพันธ์กัน ‘ต่างตั้งกฎกำหนดกัน’
 และ ‘ต่างปรับแปรแก้ไขให้แก้กัน’

คำตอบที่กวีให้นี้ถูกต้องตรงตามหลักพุทธธรรมคือหลักปฏิจจสมุปบาท หรือหลัก
 อิททัปปัจจยตา อันเป็นหัวใจสำคัญของพุทธศาสนา ซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงในฐานะเป็น
 กฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา²¹³

นอกจากความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับวัตถุแล้ว กวียังได้ขยายความอธิบายหลักปฏิจจสมุปบาท
 ในกรอบความคิดที่กว้างขวาง รวมสรรพสิ่งในจักรวาลเข้าอยู่เป็นหนึ่งเดียวเพื่ออธิบายความสัมพันธ์อันอาศัย
 กันของสรรพสิ่งทั้งมวลและยังได้กล่าวข้ามจากชีวิตและวัตถุไปสู่มิติของกาลเวลาอันสัมพันธ์กับชีวิตและ
 สรรพสิ่งอย่างแนบแน่นในฐานะผู้สร้างและผู้ทำลาย

กวีได้พรรณนาภาพของหนอนที่กินใบไม้อันเป็นการให้ภาพของวัฏจักรแห่งชีวิตอันดูจะ
 เล็กน้อย แต่มีนัยกว้างขวาง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²¹² เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, เพลงขลุ่ยผิว, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2535), หน้า 34.

²¹³ ดูรายละเอียดใน พระราชนิพนธ์ (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : มหา
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 79-142.

เนียนนุ่มชุ่มห่อละอออ่อน
 ชุกซอนพอนหาอาหาร
 เขี้ยคหัยคอิริยาอาการ
 ประสานกลมกลืนคั้นคายคา
 สรรพสิ่งเกี่ยวพันกันหมด
 น้ำหยดกระเทือนเวหา
 เด็ดไม้กระเทือนคารา
 ยอดหญ้าหยั่งถึงสมุทรไท
 ขณะหนึ่งถึงอีกขณะหนึ่ง
 ลึกซึ่งสัมพันธ์หวั่นไหว
 คือองค์เอกภพอำไพ
 ยิ่งใหญ่ในสิ่งเล็กน้อย
 ไปเกิดไปหาอาหาร
 คัมภีร์จักรวาลให้อร่อย
 ในท่ามกลางกาลผันคล้อย
 จักรวาลค่อยค่อยกินเรา²¹⁴

กวีได้ใช้อุปมาอันงดงามมาอธิบายความสัมพันธ์อันอาศัยกันของสรรพสิ่งคือ น้ำหยด
 กระเทือนเวหา เด็ด ไม้กระเทือนคารา ยอดหญ้าหยั่งถึงสมุทรไท

คำอธิบายนี้เป็นทั้งคำอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์และเชิงปรัชญา ที่ทำให้เราพยายามใช้ความคิด
 ไตร่ตรองอย่างลึกซึ้งเพื่อให้เข้าใจสารที่กวีพยายามจะสื่อผ่านภาพพจน์และลีลาภาษา

การอิงอาศัยกันตามหลักปฏิจางสมุปบาท หรืออิทัปปัจจยตา เป็นการอธิบายอันกว้างขวางแต่
 มักมีผู้คิดเข้าใจแต่ในกรอบของการเกิดของกิเลสและการดับกิเลสอันเป็นสาระสำคัญของพุทธธรรมในแง่
 ของศาสนา แต่คำอธิบายขยายความของกวีในกวีนิพนธ์ทั้ง 2 บทข้างต้นเป็นการอธิบายให้เกิดความเข้าใจ
 และมโนทัศน์ในการดำรงชีวิตอันเป็นสากล อันเป็นความลึกซึ้งแก่ภูมิปัญญาในแง่ของพุทธปรัชญา

ลักษณะดังกล่าวนี้จะทำให้กวีนิพนธ์ไม่เป็น 'คำสอน' โดยตรง แต่เป็นการสื่อทัศนะและวิธี
 คิดอันเอื้อต่อการเพิ่มพูนปัญญา อันไม่ขึ้นต่อศรัทธาและความเชื่อในฐานะเป็นคำสอนของศาสนา

นอกจากกวีนิพนธ์ 2 บทนี้แล้ว กวียังได้อธิบายทฤษฎีแห่งความขัดแย้งว่าเป็นสาเหตุแห่ง
 การเปลี่ยนแปลง ทำให้สรรพสิ่งดำรงอยู่ได้

²¹⁴ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, เพลงขลุ่ยผิว, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2535), หน้า 37.

ความขัดแย้งย่อมดำรง
 ย่อมคงอยู่ในสิ่งใหม่เก่า
 ค่อยคลี่คลายเคลื่อนเสมือนเงา
 ผสานเข้าเป็นสิ่งใหม่เสมอมา
 ทุกสิ่งมีความตรงข้ามอยู่
 คือคู่ขัดแย้งในแหล่งหล้า
 สิ่งหนึ่งอุบัติพัฒนา
 สิ่งหนึ่งย่อมล้าเสื่อมไป
 สิ่งหนึ่งอยู่เหนือสิ่งหนึ่ง
 มันจึงดำรงอยู่ได้
 แรงตกแรงต้านทานไว้
 อาศัยซึ่งกันและกัน
 โลกนี้มีความขัดแย้ง
 เป็นแรงให้โลกหมุนนั้น
 เกิดดับต่อเนื่องเนืองนิตย์
 พลัดผันสรรพสิ่งดำรง²¹⁵

เราจะเห็นได้ว่ากวีได้พยายามอธิบายทั้งกฎไตรลักษณ์ และอิทัปปัจจยตา ในลีลาภาษาสมัยใหม่และพิจารณาหลักธรรมอันสำคัญทั้งสองประการนี้ในมิติเชิงปรัชญา ทำให้เข้าใจสภาพการสืบต่อของวัฏจักรของโลกหรือของสังสารวัฏในกรอบความคิดแบบวิทยาศาสตร์ อันอาศัยการสังเกตพิจารณาสรรพสิ่งอย่างรอบด้าน

แม้จะอธิบายด้วยภาษาสมัยใหม่ กวีก็ยังคงรักษาภาษาสำนวนอันสื่อหลักพุทธธรรมที่แจ่มชัดคือ ‘อาศัยซึ่งกันและกัน’ และ ‘เกิดดับต่อเนื่องเนืองนิตย์’ อันช่วยให้กวีสามารถสื่อสารสาระสำคัญแห่งพุทธธรรมในเชิงปรัชญาได้อย่างกลมกลืน

กลวิธีที่มุ่งเน้นการใช้ภาษาให้ผู้อ่านสะดุดใจและนำไปสู่การไตร่ตรองพิจารณาเพื่อเพิ่มพูนปัญญาเป็นวิธีการอีกประการหนึ่งซึ่งเนาวรัตน์นิยมใช้ เช่นในการอธิบายเรื่องอุปาทานหรืออนัตตา กวีใช้การผสมผสานของศัพท์พุทธศาสนา และศัพท์สมัยใหม่อย่างกลมกลืน

²¹⁵ อ้างแล้ว, หน้า 80.

มายาการ
 คั่งวิญญานหลอกหลอนไปทุกที่
 มากมีอยู่ในความไม่มี
 ชัดช้อยู่ในความไม่ชัด
 คั้นไม้ไม่ใช่ไม้คั้น
 จัดคนไม่ใช่คนจัด
 ทางไปไม่ใช่ทางลัด
 ธรรมสัจจะไม่ใช่สัจธรรม
 สมมติปรุงแต่งแปลงเปลี่ยน
 วนเวียนอยู่ในรอยขำ
 กฎนำกำหนดจดจำ
 ภาษาถ้อยคำสมมติใช้
 มากจริงมากสิ่งสมมติ
 จากจุดเป็นเส้นเป็นไปใหญ่
 ยึดมั่นถือมั่นกันไป
 หลงไหลอยู่ในมายาการ²¹⁶

กวีใช้คำสำคัญว่า ‘มายาการ’ แทนคำว่าอุปาทานที่ใช้กันในภาษาพุทธธรรม แต่กวีก็เลือกใช้ศัพท์ทางพุทธศาสนา เช่น สมมติ ปรุงแต่ง ยึดมั่นถือมั่น มาประกอบให้เข้าใจได้ชัดเจน กวีพยายามอธิบายให้เห็น ‘ความไม่จริง’ หรือ ‘มายา’ ของการรับรู้ของมนุษย์ด้วยการใช้ภาษาที่ตรงข้าม เป็นการสร้างความสนใจและกระตุ้นให้พินิจความหมาย เช่น มากมีอยู่ในความไม่มี ชัดช้อยู่ในความไม่ชัด ซึ่งลักษณะดังกล่าวนับเนื่องเป็นกลวิธีสื่อปริศนาธรรมในพุทธศาสนานิกายมหายานเช่นในนิกายเซ็น

ในขณะที่เดียวกันกวีใช้ศัพท์สมัยใหม่มาอธิบายภาพแห่งการเวียนว่ายในวัฏสังสาร คือ ‘วนเวียนอยู่ในรอยขำ’ และ ‘จากจุดเป็นเส้นเป็นไปใหญ่’ การอธิบายลักษณะนี้ช่วยให้เห็นภาพและเข้าใจความคิดเชิงปรัชญาที่กวีต้องการสื่อว่า วัฏสังสารอันเป็น ‘มายาการ’ นั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมาจากอุปาทานอันหมายถึงความยึดมั่นถือมั่นของแต่ละบุคคล

²¹⁶ อ้างแล้ว, หน้า 32.

ใน หัวข้อธรรมในคำกลอน ของท่านพุทธทาสภิกขุ มีกวีนิพนธ์หลายบทที่สื่อสาร พุทธธรรมทั้งในแง่ศาสนาและปรัชญา เพื่อเน้นให้ผู้อ่านพิจารณาข้อธรรมอย่างประณีตลึกซึ้ง เทียบเคียงกับ ปราศกฏการณ์ที่ได้พบเห็น เช่น ในบทกวี เสี่ยงขลุ่ยกลับมากอไผ่ กวีได้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างโลกียะ กับโลกุตตระหรือ ความวุ่น กับ ความว่าง ด้วยความเปรียบอันงดงามชัดเจน

เสี่ยงขลุ่ยกลับมากอไผ่

‘เสี่ยงขลุ่ยหวน	กลับมา	หากกอไผ่’
จงคิดให้	เห็นความ	ตามนี้หนอ
ว่าไผ่ลำ	ตัดไป	จากกอไผ่
ทำขลุ่ยพอ	เป่าได้	เป็นเสี่ยงมา

เสี่ยงก็หวน	กลับมา	หากกอไผ่
เป่าเท่าไร	กลับกัน	เท่านั้นหนา
เหมือนไอน้ำ	จากทะเล	เป็นเมฆมา
กลายเป็นฝน	กลับมา	สู่ทะเล

เหมือนคัมภีร์	พาคณ	ค้นพิภพ
พอสันฤทธิ	ก็ระหลบ	หนทางเห
วิ่งมาสู่	แดนวิสุทธิ	หยุดเกร
ไม่เลล	ไกลไป	ที่ไหนเลย

‘อันความวุ่น	วิ่งมา	หาความว่าง’
ไม่มีทาง	ไปไหน	สหายเอ๋ย
ในที่สุด	ก็ต้องหยุด	เหมือนอย่างเคย
ความหยุดเฉย	เป็นเนื้อแท้	แก่ธรรมแลฯ ²¹⁷

ความสัมพันธ์ระหว่างโลกียะกับโลกุตตระที่กวีเปรียบให้เห็นนั้น คือเสี่ยงขลุ่ยอันไพเราะ เสนาะหวานย่อมหวนกลับไปสู่ต้นตอคือกอไผ่ได้ คู่เคียงกับไอน้ำจากทะเลกลายเป็นเมฆ หลั่งเป็นฝน ไปรยปรายกลับคืนสู่ผืนทะเล

²¹⁷ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 44.

กวีชี้ให้เห็นว่าตัณหาหรือความทะยานอยากเป็นผู้นำพาจิตมนุษย์ให้วนเวียนอยู่ในภพต่างๆ ในสังสารวัฏ แต่ท้ายที่สุดแล้วมนุษย์ย่อมกลับสู่ 'ความวิสุทธิ' อันเป็นต้นกำเนิดเดิม

ทัศนะดังกล่าวนี้เป็นทัศนะอันปรากฏในพุทธปรัชญาว่าจิตเดิมแท้ของมนุษย์นั้นเป็น 'ประภัสสร' คือ สว่างใสบริสุทธิ์ แต่ที่เศร้าหมองเพราะมีกิเลสเข้าครอบงำ ดังนั้นหน้าที่ของชาวพุทธคือ การใช้ปัญญาพิจารณาจนสามารถพัฒนาจิตให้กลับเข้าสู่สภาพประภัสสร อันเป็นสภาพที่แท้จริงของจิตนั่นเอง

ในพระสูตรต้นตปิฎก เล่ม 12 อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ปรากฏพระพุทธพจน์ ดังนี้

[50] ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมอง ด้วยอุปกิเลสที่จรมา ฯ

[51] ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแล พันวิเศษแล้ว จากอุปกิเลสที่จรมา ฯ

[52] ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่ว่าจิตนั้นแล เศร้าหมองแล้ว ด้วยอุปกิเลสที่จรมา ปุณฺชนผู้มีได้สดับ ย่อมจะไม่ทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า ปุณฺชนผู้มีได้สดับ ย่อมไม่มีการอบรมจิต ฯ

[53] ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง และจิตนั้นแล พันวิเศษแล้ว จากอุปกิเลสที่จรมา พระอริยสาวกผู้มีได้สดับแล้ว ย่อมทราบจิตนั้นตามความเป็นจริง ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า พระอริยสาวกผู้มีได้สดับ ย่อมมีการอบรมจิต ฯ²¹⁸

พระพุทธพจน์นี้ยืนยันความเข้าใจในเรื่องจิตอันสามารถอบรมให้ 'วิสุทธิ' ตามที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามอธิบายไว้ในกวีนิพนธ์อีกหลายบท

ในบทกวี เสียงมือตบข้างเดียว ท่านพุทธทาสภิกขุได้พยายามอธิบายสภาวะแห่งจิตที่บรรลุถึงความว่างคือ การปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

²¹⁸ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 20 พระสูตรต้นตปิฎก เล่ม 12 อังคุตตรนิกาย เอก-ทุก-ติกนิบาต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2514), หน้า 9.

เสียงมือตบข้างเดียว

มือฉันทบ	ข้างเดียว	ส่งเสียงกั้น
มือท่านตบ	สองข้าง	จึงดังได้
เสียงมือฉันทบ	ดังก้อง	ทั้งโลกกับ
เสียงมือท่าน	ดังกไล	ไม่ก็ว่า

เสียงความว่าง	ดังกลบ	เสียงความวุ่น
ทั้งมีคุณ	กว่ากัน	ทางहरรรษา
เสียงสงบ	กลบเสียง	ทั้งโลกา
หูของข้า	ได้ยิน	แต่เสียงนั้น

เสียงของโลก	ดังเท่าไร	ไม่ได้ยิน
เพราะเหตุวิญญู-	ญาณรับ	แต่เสียงนั้น
เป็นเสียงซึ่ง	ผิดเสียง	อย่างสามัญ
เป็นเสียงอัน	ดังสุด	จะพรรณนา

มือข้างเดียว	ตบดัง	ฟังดูเถิด
แสนประเสริฐ	คือจิต	ไม่ไฝหา
ไม่ยึดมั่น	อารมณ์ใด	ไม่นำพา
มันร้องทำ	เย็บทุกข์	ทุกเมื่อเฮย ฯ ²¹⁹

กวีใช้ความเปรียบอันชวนให้พิจารณาคือ การเปรียบมือข้างเดียวที่ตบดัง ว่าเป็นจิตที่ปราศจากอุปาทาน คือไม่มีความยึดมั่นในอารมณ์ใด ๆ เมื่อเป็นจิตอันสงบบริสุทธิ์เช่นนี้จึงมีอำนาจอยู่เหนือความทุกข์ทั้งมวลได้อย่างเด็ดขาด

กวีอธิบายความเสริมให้เข้าใจว่าเสียงสงบหรือเสียงของความว่างนั้น ดังกลบเสียงความวุ่นซึ่งหมายถึงความสงบ เป็นพลังเป็นเสียงอันกลบเสียงทั้งโลกได้ซึ่งผู้อ่านอาจพิจารณาตีความได้ว่า ผู้พัฒนาจิตถึงที่สุดแล้วจะสามารถ ‘ปล่อยวาง’ ไม่รับรู้เสียงแห่งความวุ่นได้ด้วยมีสมาธิแน่วแน่อยู่กับเสียงสงบ อันมีพลังครอบคลุมการรับรู้ทั้งหมด

²¹⁹ พุทธทาสภิกขุ, หัวข้อธรรมในคำกลอน (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า 45.

กลวิธีการใช้ภาษาเพื่อสร้างความใคร่ครวญทางธรรมในเชิงปริศนาธรรมนั้น ท่านพุทธทาส

ภิกขุได้ใช้ในบทกวีอีก 2 บทคือ เมื่อมองดินเห็นฟ้า และ มองฟ้าปะดิน

กวีนิพนธ์ทั้ง 2 บทนี้กล่าวถึงการพิจารณาธรรมให้เห็นความว่าง ซึ่งกวีเรียกว่า มหาสุญญตา เพราะเมื่อจิตบรรลุถึงสภาวะแห่งความว่างเช่นนั้นย่อมมองเห็นสิ่งทั้งปวงเสมอกัน จึงสามารถมองเห็นฟ้า และมองฟ้าปะดินได้ คือไม่มีความแตกต่างในสรรพสิ่ง เพราะไม่ว่าจะเป็นดิน หรือฟ้า ล้วนเป็น สุญญตา

เมื่อมองดินเห็นฟ้า

เมื่อมองดิน	เห็นฟ้า	นิจาเอ๋ย
มองเห็นฟ้า	ดินใหญ่	กระไรเลย
ฉันจะเอ๋ย	ฟังดูหนา	บ้าหรือดี?
คือมองโลก	เห็นว่าง	จากอึดตา
ว่างจากอึด-	ตनिया	อย่างเต็มที
มันว่างจริง	ยิ่งกว่าฟ้า	เพราะว่ามี
สิ่งหนึ่งที่	เรียกมหา-	สุญญตา
ครั้นมองดู	โลกว่าง	อย่างแท้จริง
ก็เห็นสิ่ง	ที่เรียก	ว่ามหา-
อมฤต	นคร	ซ่อนอยู่นา
นี้เรียกว่า	มองฟ้า	แล้วปะดิน
คิดดูเถิด	บ้าหรือดี	มีให้ดู
ถ้าไม่เห็น	อย่าเพ่อรู้	มาดิฉัน
ถ้าจะมัว	อยู่ที่เห็น	ดินเป็นดิน
ก็ดูคกิน	มันไป	เป็นได้เดือน ๆ

มองฟ้าปะดิน

แรกมองฟ้า	ก็เห็นว่าง	อย่างเขาว่า
ไม่เห็นพวก	เทวดา	คลาสวรรค์
ขึงมองไป	ขึงว่างมา	สารพัน
จิตใจมัน	ขึงเห็นว่าง	อย่างสุดใจ

กลับได้เห็น	สาระหนึ่ง	ซึ่งความว่าง
มองให้อย่าง	แก่นสาร	ปานดินใหม่
เป็นแผ่นดิน	เย็นและหยุด	กว่าจุดใด
ทรงคุณใหญ่	เรียก ‘อมตะ	มหานคร’

เป็นที่ตั้ง	เย็นสนิท	แห่งจิตว่าง
กิลสร้าง	ทุกซ์หาย	ไร้โสภคร
เป็นแดนดิน	ที่คงมั่น	นิรันดร
นี้แสดงอน	ที่มองฟ้า	แล้วปะดิน ฯ ²²⁰

กวีจึงใจใช้คำคู่ตรงข้าม อันมีความหมายลึกซึ้งกว้างขวางคือ ฟ้าและดิน มาเป็นการอธิบายความเปรียบอย่างมีประสิทธิผล ฟ้าอาจมีความหมายถึงท้องฟ้า สวรรค์ ความสูงส่ง บริสุทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์ ดินหมายถึง โลก พื้นดิน ความธรรมดาสามัญ ความต่ำต้อย

เมื่อกวีใช้ว่า มองดินเห็นฟ้า มองฟ้าปะดิน จึงสร้างความสนใจใคร่รู้ให้แก่ผู้อ่านได้ในทันที และนัยแห่งความหมายของฟ้า ดิน ยังช่วยขยายความ ‘สารสำคัญ’ ที่กวีต้องการสื่อได้อย่างแยบคาย

จากตัวอย่างกวีนิพนธ์ที่ยกมาวิเคราะห์นี้จะเห็นได้ว่า กวีทั้ง 2 ท่านคือ ท่านพุทธทาสภิกขุ และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้พยายามสื่อพุทธธรรมในแง่ของศาสนา หรือคำสอน และในแง่ของปรัชญา คือ การชี้แนะมนทัศน์ และแนวคิดอันมุ่งเน้นการพิจารณาด้วยปัญญา ให้เกิดความลึกซึ้งและความเข้าใจอันกว้างขวางไปพร้อม ๆ กัน

3. พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เป็นการสื่อพุทธธรรมเพื่อการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

จากข้อมูลที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาในงานวิจัยนี้กล่าวได้ว่า กวีไทยสมัยใหม่แม้จะมีได้มุ่งรจนา ‘คำสอน’ โดยตรง (ยกเว้นในกรณีของท่านพุทธทาสภิกขุในฐานะที่ครองเพศบรรพชิต) แต่เนื้อหาของกวีนิพนธ์จำนวนมากไม่น้อยเป็นการสื่อพุทธธรรมผ่านลีลาวรรณศิลป์อันหลากหลาย

ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ว่า ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นพระเถระกวีผู้ส่งอิทธิพลความคิดอย่างสำคัญแก่กวีร่วมสมัย นอกจากแนวคิดสำคัญคือ ธรรมะคือธรรมชาติแล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุยังเป็นพระเถระผู้มุ่งเน้นการประพฤติธรรมในชีวิตประจำวัน โดยเน้นความคิดเรื่องการทำงานคือการปฏิบัติธรรม

²²⁰ อ้างแล้ว, หน้า 174-175.

ดังนั้นจึงเป็นการกำหนดการปฏิบัติธรรมให้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะ เป็นบรรพชิตหรือฆราวาส

กวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ มีสมสืบ มีลักษณะของการสื่อพุทธธรรม ผ่านการพิจารณาชีวิตสังคมรอบข้างและมุ่งเน้นการปฏิบัติธรรมในชีวิตประจำวัน กวีมักกล่าวถึง เด็ก พ่อแม่ ผู้ใหญ่ พระสงฆ์ ค้วยลีลา ภาษาเรียบง่าย และจะเน้นการสื่อสารที่ชี้ให้เห็นให้คิดใคร่ครวญอย่างลึกซึ้ง

ในรวมบทกวี **มือนั้นสีขาว** ศักดิ์ศิริได้อธิบายปรัชญาการดำรงชีวิตด้วยการใช้ปัญญาเจริญสติในกวีนิพนธ์หลายบท เช่น ในบท **หาวน้ำ** กวีพรรณนาเปรียบเทียบการหาวน้ำของสาวน้อย 2 คน ซึ่งมีความแตกต่างกันเพราะมีปัญหาต่างกัน

หาวน้ำ

สาวน้อยหาวน้ำ

เดินจ้ำพรวดพรวด

ผ้าถุงพริ้วพริ้ว

ทอดน่องเนิบนาบ

เบนหางเฉียงเฉียง

เบี่ยงไหล่ผ่อนผ่อน

ไม้คานอ่อนอ่อน

น้ำหนักคอนสองข้าง

หลังตรงเท้าอ่อน

คานห้อยเอิบขยับ

สายหาวไกวไกว

กระเป๋ิงสำแกว่งแกว่ง

แต่น้ำเปี่ยมปริ่ม

เต็มอ้อมไม่กระฉอก

ไม่กระเพื่อมพ่นออกนอกกระเป๋ิง

สาวหนึ่งหาวน้ำ

เดินจ้ำเท้าหนัก

ออกแรงหักโหม

น้ำหนักโน้มสลัดข้าง

หลังโก่งแก้งก้าง

สองข้างแขน โกง
 โกงขึ้นคล่อมกาน
 กานขนานสองป่า
 หลังอ่อนเท้าแข็ง
 สายแกว่งน้ำหก
 ด้วยหนักไม่รู้ผ่อน
 ไม่รู้อ่อนไม่รู้แข็ง
 ไม่รู้แข็งมาหาบ่น้ำ
 ดวงจิตไม่รู้พิจารณา
 ย่อมหนักหน่วงหนักหนากระนั้นแล²²¹

จะเห็นได้ว่ากวีตั้งใจใช้ศัพท์ทางพุทธศาสนาอธิบายความผิดพลาดของสาวน้อยคนที่สอง ซึ่งไม่สามารถหาบ่น้ำได้ดี เพราะ ‘ไม่รู้แข็งมาหาบ่น้ำ’ ‘ดวงจิตไม่รู้พิจารณา’ การไม่รู้แข็ง หรือ ไม่รู้พิจารณา นับเป็นศัพท์ที่ใช้ในบริบทของการอบรมภาวนาในพุทธศาสนา

ดังนั้นในกวีนิพนธ์บทนี้ กวีจึงสามารถสื่อความหมายได้ทั้ง 2 นัย คือ ความหมายแรกเป็นการพิจารณาการหาบ่น้ำที่กวีได้พบเห็นจริง และความหมายที่สองคือ การหาบ่น้ำหมายถึงการดำรงชีพอยู่ใน วัฏสังสาร ซึ่งถือเป็นภาระหนัก

อย่างไรก็ตาม การหาบ่น้ำซึ่งเป็นภาระหนักนั้น ถ้าผู้หาบเจริญสติมีปัญญา รู้ובายในการกระทำให้ถูกต้องย่อมได้รับความสำเร็จ และไม่เป็นภาระหนักจนเกินไป คู่เคียงกับผู้ที่ยังต้องวนเวียนอยู่ใน วัฏสังสาร หากประกอบด้วยการเจริญปัญญา ย่อมสามารถดำรงอยู่ได้โดยไม่ต้องทนทุกข์เกินไป

การสื่อทศนะของกวีเช่นนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่ากวีพยายามชี้้นำความคิดให้ทุกคนเจริญสติในการดำรงชีวิตประจำวัน เพราะเป็นอุบายสำคัญที่จะทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นสุข หรือมีความทุกข์น้อยที่สุดได้ในขณะที่ต้องวนเวียนอยู่สังสารวัฏ และยังไม่สามารถบรรลุถึงนิพพาน

นอกจากนั้น ในบทกวี สาวน้อยในสวน ศักดิ์สิริยังได้เสนอทศนะแห่งการหมั่นพิจารณาชำระจิตให้ผ่องใสเปรียบเทียบกับ การดูแลพุ่มใบดอกไม้ในสวน

สาวน้อยในสวน

หมุ่มพุ่มไม้ใบ

งามใบไม้พุ่ม

²²¹ ศักดิ์สิริ มีสมสืบ, เมื่อนั้นสีขาว (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ยามหนังสือ, 2531), หน้า 68-69.

ใบสวยสวยเป็นกลุ่มกลุ่ม
 พุ่มละหลายหลายสี
 ใบไม้สวยแต่ละกลุ่ม
 มีใบเสียดอ่อนชุ่ม
 แทรกใบสวยอยู่ทุกพุ่ม
 พุ่มละหลายหลายใบ
 เฟ้งจิตพิณใจใบ
 ไคพรุนมีรอยเพ็ลี่ย
 เลือกเค็ดใบไม้เสียด
 ออกจากใบไม้สวย
 หากใบสวยไปทุกใบ
 ใบคงสวยไปทุกกลุ่ม
 พุ่มคงสวยไปทุกพุ่ม
 สวนคงชุ่มไปทั้งสวน
 หมั่นเค็ดใบร้าย
 รักษาใบดี
 รอยยิ้มเจ้าจึงงามละนี้ แม่สาวน้อย²²²

กวีจงใจใช้วลี ‘เฟ้งจิตพิณใจใบ’ เพื่อให้สื่อความหมายว่าเป็นการพิจารณาธรรมชาติ คือการ
 มองหา ‘ใบร้าย’ ในพุ่มไม้นั้น เปรียบเหมือนการพิจารณาหากิเลสมลทินในจิต เมื่อสามารถมองเห็นและขจัด
 ออกไปได้แล้วย่อมทำให้เกิดสุข

คำแนะนำของกวีที่จะให้สาวน้อยในสวนเฟ้งจิตพิณใจใบ หมั่นเค็ดใบร้าย รักษาใบดี จึงเป็น
 คำที่มีนัยในเชิงพุทธปรัชญา คือการบำเพ็ญภาวนา การชำระจิตให้บริสุทธิ์ และรักษาจิตให้สงบสม่ำเสมอ ซึ่ง
 การกระทำทั้งหมดนี้ เป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้ในชีวิตปกติของทุกคน

การที่กวีเลือกตัวละครในบทกวีให้เป็นสาวน้อยในสวน เพื่อจงใจสื่อให้เห็นว่าแม้บุคคล
 ผู้ครองเพศฆราวาสหรือเป็นเพศหญิง ก็สามารถปฏิบัติธรรมในชีวิตแห่งการครองเรือนได้อย่างปกติ

นอกจากในการทำงานแล้ว แม้ในกิจกรรมอื่นของชีวิตเช่น การพักผ่อน การฟังเพลง กวีก็ยัง
 ชี้ให้เห็นว่าเราสามารถเจริญภาวนาในระหว่างที่ประกอบกิจกรรมทั้งหลายไปได้

ในบทกวี เพลง ศักดิ์สิทธิ์ชี้ให้เห็นคุณของคนตรีในแง่ของการสร้างปีติและปัญญา แต่การจะ
 เกิดปีติและปัญญานั้น ต้องประกอบด้วยการบำเพ็ญภาวนาในขณะที่ฟังเพลงด้วย

²²² อ้างแล้ว, หน้า 75.

เพลง

เพลงไคฟังเพลินเจริญใจ

หลับอบอุ่นกรุ่นกล่อมจิต
 ตื่นสุขคิมคำนำติด
 จิตจากปกปิดกลับเปิด
 ประสบอิมสุขประเสริฐ
 บ่มจิตสงบก่อเกิด
 เปิดจิตแจ่มเจิดเจิดฉฉิน
 มาเรามาฟังเพลงกัน
 บรรเลงโดยความเมามัน
 เราฟังโดยความตามทัน
 ตามมันไปตามเป็นไป
 มันบรรเลงไปทางใด
 ใจตามเพลงไปทางมัน
 จนเราตามเพลงมันทัน
 ใจจึงพลันขยับพลันเขิน
 ไซ้โคด โลกเดินให้เหนื่อยเลย
 ที่เดินอยู่เหยิงเหยิงกระเด็นกระเด็น
 เคยเงี้ยวฟังบ้างหรือเปล่าเล่าหูเฮย²²³

การบำเพ็ญภาวนาแม้ในขณะที่ฟังเพลงนั้น คือการเจริญสติไปขณะที่รับฟังเสียง กวีใช้คำว่า 'เราฟังโดยความตามทัน' นั่นคือการใช้สติตามทันการปรุงแต่งของจิตขณะที่ฟังเสียงเพลง หากสติมีกำลังมากพอ เราจะ 'ตามเพลงมันทัน' และผลแห่งการตามทันนี้คือ 'ใจจึงพลันขยับพลันเขิน' ซึ่งหมายถึง จิตอันสงบเขินอันเป็นผลจากการเจริญสติได้อย่างสมบูรณ์

เราจะเห็นได้ว่า กวีพยายามสื่อสารสาระสำคัญคือ การเจริญสติสามารถทำให้กิจกรรมทั้งปวงเป็นกิจกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับการปฏิบัติธรรมเพื่อความสงบเย็นได้เพราะความสงบเย็นหรือความปิติสุขอันจะเกิดขึ้นได้นั้น ขึ้นอยู่กับการเจริญสติอย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องไม่ว่าจะอยู่ในเวลาใดหรือประกอบกิจการใด

²²³ ซ้างแล้ว, หน้า 64.

เมื่อชาวพุทธสามารถเจริญสติปฏิบัติธรรมอยู่ตลอดเวลา ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท เพราะการปฏิบัติธรรมด้วยการเจริญภาวนานี้ ถือว่าเป็นพุทธบูชาอันสูงสุด มีอานิสงส์เหนือกว่าบำเพ็ญกุศลด้วยอามิสบูชาทั้งหลาย

การถือพุทธธรรมเพื่อการปฏิบัติในชีวิตประจำวันของกวีไทยสมัยใหม่ จึงนับเป็นความพยายามที่จะชี้นำความคิด ชักนำให้เกิดการปฏิบัติบูชาอย่างจริงจังในหมู่ชาวพุทธ เพื่อสร้างกุศลสูงสุดอย่างกว้างขวางไพศาลย์ต่อตนเองและต่อสังคม

4. พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เป็นการสื่อประสบการณ์ของการปฏิบัติธรรม

กวีไทยร่วมสมัยจำนวนไม่น้อยได้พยายามสื่อประสบการณ์ของการปฏิบัติธรรมในรูปแบบของกวีนิพนธ์ ลักษณะดังกล่าวจะไม่ใคร่ปรากฏในวรรณคดีไทยโบราณ ซึ่งมักจะสื่อพุทธธรรมในรูปคำสอนมากกว่าอย่างอื่น ไม่ว่าจะเป็นคำสอนในแง่โลกียธรรมหรือโลกุตระธรรม ดังนั้นกวีโบราณจึงไม่ได้มุ่งอธิบายประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรมของตนในฐานะปัจเจกบุคคล แต่มุ่งสื่อสารสำคัญของพุทธธรรมให้เป็นการเจริญศรัทธาและเสริมสร้างคุณธรรมแก่สังคม

อย่างไรก็ตามในพระไตรปิฎกปรากฏมีคัมภีร์อุทาน เถระคาถา และเถรีคาถา อันมีลักษณะเป็นกวีนิพนธ์อันเกิดจากการเปล่งอุทานด้วยปิติแห่งการพิจารณาธรรมหรือการบรรลุธรรมคือ คัมภีร์อุทาน เป็นพุทธวจนะของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อทรงประสบเหตุการณ์หรือพิจารณาธรรมอันสร้างปิติหรือแรงบันดาลใจอันประณีต ส่วนเถระคาถาและเถรีคาถาเป็นกวีนิพนธ์แห่งความปิติในขณะแห่งการบรรลุธรรมของพระเถระ และพระเถรีในพุทธศาสนา

การกล่าวอ้างถึงคัมภีร์ในพระไตรปิฎกนี้ ผู้วิจัยมิได้ประสงค์จะเปรียบเทียบความสำคัญหรือความลึกซึ้งของกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เหล่านี้กับคาถาหรือกวีนิพนธ์ในพระไตรปิฎก หากประสงค์จะแสดงให้เห็นว่า แม้ลักษณะการสื่อพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่จะเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากขนบวรรณคดีไทยโบราณ แต่ก็มีลักษณะร่วมกับกวีนิพนธ์สื่อพุทธธรรมในพระไตรปิฎก ซึ่งอาจจะนับเนื่องเข้าเป็นลักษณะสากลของวรรณคดีพุทธศาสนาได้ด้วย โดยเฉพาะในวรรณคดีพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอันมีความหลากหลาย มีสมณกวีหลายท่านที่รจนากวีนิพนธ์สื่อประสบการณ์ธรรมะอันลึกซึ้งได้อย่างประณีตงดงามเชิงวรรณศิลป์ ปรากฏในกวีนิพนธ์จีน ญี่ปุ่น และทิเบต อันเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจำนวนมาก

กวีนิพนธ์ของกวีไทยสมัยใหม่ที่มีมุ่งสื่อพุทธธรรมผ่านประสบการณ์การปฏิบัติธรรมนั้น มีลักษณะเป็นการบอกเล่าประสบการณ์ของจิตที่เกิดขึ้นระหว่างการเจริญสติด้วยอานาปานสติ คือ การกำหนดลมหายใจ อันเป็นวิธีปฏิบัติอันนิยมแพร่หลายในหมู่ชาวพุทธ

ในรวมกวีนิพนธ์ คนสอยดาว ของศักดิ์ศิริ มีสมสืบ ปรากฏกวีนิพนธ์หลายบทที่มีมุ่งเสนอการพิจารณาธรรมผ่านการปฏิบัติธรรมด้วยการกำหนดลมหายใจเข้าออกคือการเจริญอานาปานสติ

ในบทกวี ในความเคลื่อนไหว ศักดิ์ศิริได้อธิบายการเจริญรณานุสติ ในขณะที่แห่งการกำหนดลมหายใจเข้าออก เพื่อเป็นการสื่อให้เห็นประโยชน์แท้จริงของการเจริญอานาปานสติว่า มิได้มุ่งเพียงเพื่อความสงบแห่งจิตเท่านั้น หากหมายรวมไปถึงการสร้างให้เกิดปัญญาผ่านทางการบำเพ็ญสมาธิ

ในความเคลื่อนไหว

ใครตายไป เขายังอยู่
 เมื่อเขาตายไป คุณก็ยังมีอยู่
 เมื่อคุณตายไป คนอื่นก็ยังมีอยู่
 เมื่อคนอื่นตายไป
 คนอื่น คนอื่น ก็ยังมีอยู่
 เมื่อใคร ใคร ตายไป
 ความตายก็ยังคงอยู่
 เราสูดความตายเข้าไป
 เราถ่ายความตายออกมา
 เข้าออก เข้าออก เข้าออก
 เคลื่อนไหวอยู่ที่แผ่นท้อง
 ขุบพอง ขุบพอง ขุบพอง
 ชังคังจังหวะเคลื่อนไหว
 ไม่เกี่ยวกับคุณ เขา หรือใคร
 ระหว่างที่มันเคลื่อนไหว
 อะไรเคลื่อนไหวไปพร้อมบ้าง
 และในบรรดาความเคลื่อนไหว
 คุณมองอะไรได้ชัดบ้าง²²⁴

กวีจึงใจใช้ลีลาภาษาพูดในกวีนิพนธ์บทนี้เพื่อให้เป็นเสมือนการพูดคุยกับผู้อ่านโดยตรง การใช้สรรพนาม คุณ เขา เรา เป็นการสร้างบรรยากาศของการสนทนาในชีวิตประจำวัน

กวีใช้สรรพนาม ‘เรา’ ในวรรคสำคัญ 2 วรรค คือ เราสูดความตายเข้าไป เราถ่ายความตายออกมา และตามด้วยการบรรยายอาการของการเจริญอานาปานสติ คือ เข้าออก เข้าออก เข้าออก และ ขุบพอง

²²⁴ ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ, คนสอยดาว (กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์, 2528), หน้า 77-78.

บุบพอง บุบพอง ซึ่งเป็นการผสมความคิดของการเจริญมรณานุสติเข้ากับอาการแห่งการกำหนดลมหายใจ
เพื่อบำเพ็ญภาวนา

ปกติแล้วในความหมายทางโลก ลมหายใจเข้าออกเป็นเครื่องแสดงถึง 'ชีวิต' ที่ยังคงดำรงอยู่
แต่กวีจึงใจแสดงทัศนะของตนว่า สิ่งที่มีมนุษย์ทั่วไปเข้าใจว่าชีวิตนั้นก็คือขบวนการของความตาย อันดำเนิน
อยู่ตลอดเวลาเป็นปกติ โดยมนุษย์มิได้ตระหนักรู้

กวีใช้คำสำคัญว่า 'ความเคลื่อนไหว' ซึ่งเป็นคำใช้หมายถึง ลมหายใจเข้าออก การมีสติตาม
รับรู้ รวมไปถึงชีวิตและความตายที่ดำรงอยู่ร่วมกัน

กวีจึงบทนี้ด้วยคำถามอันเป็นการสื่อให้คิดพิจารณาว่า ขามเมื่อเรามีสติบำเพ็ญภาวนานั้น เรา
ได้ 'เห็น' ความจริงอะไรบ้างหรือไม่

ตามคติความเชื่อในพุทธศาสนา การบำเพ็ญภาวนาเป็นการสร้างปัญญาอันบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้น
เพื่อเอื้อต่อการ 'เห็นแจ้ง' หรือ 'มองอะไรได้ชัด' ตามที่กวีใช้ในบทกวีนิพนธ์

การถ่ายทอดประสบการณ์การปฏิบัติธรรมที่กวีพยายามสื่อสารในกวีนิพนธ์บทนี้ จึงเป็น
ความพยายามที่จะสื่อสารพุทธธรรมอย่างทรงประสิทธิภาพด้วย

ในบทกวี ความทรงจำที่ดี ศักดิ์สิทธิ์ได้กล่าวถึงความสงบปีติอันเกิดจากการปฏิบัติธรรมว่า
เป็นประดุจความทรงจำที่ดีที่จะเป็นพลังสร้างสรรค์ให้มนุษย์ดำรงอยู่ใน โลกได้อย่างเป็นสุขและเป็น
ประโยชน์ เพราะความสงบปีตินั้นเป็นอาหารของจิตที่จะช่วยเอื้อต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์อย่างสงบยั่งยืน

ความทรงจำที่ดี

สะสมเอาไว้

แต่งแต้มชีวิตชีวา

เสริมสีสันให้สดใส

สะสม สะสม เข้าไว้

"ความทรงจำที่ดี"

ความนึกคิดย้อนอดีต

เก็บเสียบยงแล้วมุ่งอนาคต

ไปไกลแสนไกล

แต่ลมหายใจยังอยู่ที่นี้

ที่นี่คือปัจจุบัน

สะสมเอาไว้

"ความทรงจำที่ดี"

เพื่อความไฝ่ฝัน

ทรงพลังสู่อากาศ
 ไปไกลแสนไกล
 ตำรวจจนถ้วนทั่ว
 แล้วกลับมาหลับพร้อม
 อิ่มสุขกับปัจจุบัน
 กับลมหายใจของเรา
 เพื่อตื่นแล้วไปด้วยกัน²²⁵

แม้กวีจะให้คุณค่าต่อ 'ความทรงจำที่ดี' ว่าเป็นเครื่องสร้างความน่าอภิรมย์ และความบรรเจิด
 แก่ชีวิต แต่กวีมิได้ส่งเสริมให้หลงติดอยู่ในสุขนั้น

จะเห็นว่ากวีเน้นความเป็นปัจจุบันของจิตคือ แต่ลมหายใจยังอยู่ที่นี้ ที่นี้คือปัจจุบัน เพราะกวี
 มุ่งให้เห็นว่าการมีสติระลึกปัจจุบันเฉพาะหน้าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดต่อการบรรลุถึงความสุขอันสูงสุด

ดังนั้น แม้ความทรงจำที่ดี หรือความสงบปิติที่เราได้รับเป็นผลของการปฏิบัติธรรม ก็มีใช้
 จุดมุ่งหมายสูงสุด เพราะจุดมุ่งหมายสูงสุดนั้นคือ เพื่อตื่นแล้วไปด้วยกัน

คำว่า 'ตื่น' ในบริบทแห่งพุทธธรรมมีความหมายลึกซึ้งกว่าการไม่หลับ เพราะคำว่าพุทธะ
 มักจะถูกแปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน คำว่า 'ตื่น' ในวรรณคดีของกวีนิพนธ์นี้จึงเปรียบเสมือนรู้แจ้ง รู้ชัด
 ไม่หลับอยู่ในอวิชชา และเมื่อดวงจิตตื่นจากอวิชชา มนุษย์ยอมก้าวข้ามพันสังสารวัฏไปสู่พระนิพพานได้
 นั่นคือความหมายของคำว่า 'ไปด้วยกัน' คือ ไปสู่ความหลุดพ้นด้วยกัน

เราจะเห็นว่าในบทกวีที่สั้นและเรียบง่ายนี้ กวีได้สื่อสารอันสำคัญลึกซึ้งไว้เพื่อให้ผู้อ่านได้
 พิจารณาธรรมในระดับต่าง ๆ ด้วย

บางครั้งกวีก็จะมุ่งเน้นการถ่ายทอดประสบการณ์ปฏิบัติธรรมให้ผู้อ่านได้มีส่วนร่วมใน
 ความสงบปิติและในอนิจจังแห่งความสงบปิติของการปฏิบัติธรรม ในบทกวี รำไร ของชมจันทร์ มีบท
 พรรณนาประสบการณ์และอารมณ์แห่งการปฏิบัติธรรมด้วยลีลาภาษาเรียบง่ายงดงาม

รำไร

เรื่องเรื่องรำไร

วิบไหววิบวิบ

หลับตากระพริบ

วิบวิบวิบหาย

²²⁵ อ้างแล้ว, หน้า 130-131.

ลืมตาอีกครั้ง
 แสงยังกำจาย
 หลับต้ายิ้มพราย
 แสงลับดับพลัน
 เทียนใดใครหนอ
 มาต่อสายฝน
 วัณวิบอยู่นั้น
 เดี่ยวพลันลับแรม
 เดี่ยวใจเดี่ยวเทียน
 วนเวียนแต่งแต้ม
 วูบดับวัณแวม
 แล้วพลันสว่างตา
 เรื่องเรื่องรำไร
 เหมือนใจมาษา
 วูบวัณลับลา
 สว่างโพลงทันใด
 เทียนใดใครหนอ
 มาต่อสายไข
 วูบวัณกับใจ
 สว่างโพลงกับตา²²⁶

กวีใช้การเล่นคำ และศัพท์พจน์สร้างภาพและบรรยากาศแห่งความรู้สึกและการรับรู้ใน
 ระหว่างการปฏิบัติธรรมให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอาการสั้นไหวของจิต ความสว่างและความมืดอันคู่ประดุจเกิดจาก
 แสงเทียนที่ต้องลม

กวีอธิบายความวัณไหววิบ และเรื่องเรื่องรำไร นี้ว่าเหมือน 'ใจมาษา' คือ ความเป็น
 อนิจจังของความสงบ ความสุข ปิติ หรือความรู้สึกขณะที่บำเพ็ญพิจารณาจิต

การใช้ศัพท์พจน์อย่างเรียบง่ายนี้ช่วยเสริมให้เห็นความรวดเร็วฉับไวของการปรุงแต่งของจิตที่
 เกิดดับอย่างรวดเร็ว และเมื่อยังไม่สงบก็ไม่อาจหยุดนิ่งได้ จึงเปรียบประดุจใจมาษาที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลง
 สั้นไหว ตลอดเวลา

²²⁶ ชมจันทร์, อรุณในราตรี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คมบาง, 2541), หน้า 45-46.

การรับรู้ธรรมชาติของจิตนี้เป็นผลจากการเพ่งพิจารณาจิตด้วยการบำเพ็ญภาวนา ดังนั้นการที่กวีพยายามถ่ายทอดประสบการณ์จากการบำเพ็ญภาวนาทางจิตในรูปของกวีนิพนธ์นี้จึงอาจนับเป็นการสื่อสารพุทธธรรมที่ให้ทั้งประสบการณ์ทางอ้อมของการปฏิบัติธรรมและให้ทั้งข้อธรรมแก่ผู้อ่าน

จากการวิเคราะห์ในบทนี้ จะเห็นได้ว่าการดำรงอยู่ของพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ มีลักษณะอันหลากหลายน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เป็นการสะท้อนให้เห็นความจริงว่า พุทธธรรมยังคงเป็นอิทธิพลอันสำคัญต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยแม้ในปัจจุบัน

แม้การดำรงอยู่ของพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากขนบวรรณคดีโบราณ แต่การเปลี่ยนแปลงไปนี้ เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งซึ่งจะเห็นได้ว่าเป็นการขยายขอบเขตและมิติของการสื่อพุทธธรรมสู่ผู้อ่าน เพราะกวีสมัยใหม่จะสื่อพุทธธรรมที่มีมิติกว้างขวางขึ้น คือ มีการแสดงทัศนะของกวี มีการตีความ ในฐานะเป็นปัจเจกบุคคลผู้เป็นชาวพุทธ มีการอธิบายความทั้งแง่ของปรัชญาและศาสนา มีการชี้นำทางความคิดในแง่การพิจารณาธรรม และการถ่ายทอดประสบการณ์ในการปฏิบัติธรรม

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับการสื่อพุทธธรรมในขนบวรรณคดีโบราณของไทย ซึ่งมักจะเป็นเรื่องการสอนจริยธรรมและกฎแห่งกรรมแล้ว ดูเหมือนว่ากวีร่วมสมัยมีพยายามมากยิ่งขึ้นที่จะสื่อพุทธธรรมให้ลุ่มลึกกว้างขวาง และทรงประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นโดยพยายามสื่อกับผู้อ่านให้ชัดเจนเรียบง่ายแต่ยังคงความลึกซึ้งงดงามในเชิงวรรณศิลป์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

สรุป

จากการวิเคราะห์ตัวบทกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ที่คัดเลือกมาศึกษาในบทต่าง ๆ ที่ได้เสนอผลการวิจัยไปแล้วนั้น ผู้วิจัยขอสรุปประเด็นสำคัญในการวิจัยเรื่อง พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ดังต่อไปนี้

ประการแรก เราอาจสรุปได้อย่างชัดเจนว่าพุทธธรรมยังคงมีอิทธิพลสูงยิ่งในการสร้างสรรค์งานของกวีไทยสมัยใหม่ เพราะพุทธธรรมเป็นทั้งเนื้อหาสาระสำคัญและอิทธิพลความคิดในการสร้างสรรค์ของกวี

การวิเคราะห์ในบทที่ 2 ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่ากวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีลักษณะเป็นวรรณคดีคำสอนที่มุ่งสอนพุทธธรรมในระดับต่างๆ ทั้งระดับโลกียธรรม คือ ในแง่จริยธรรม และระดับโลกุตระธรรม ลักษณะของ 'คำสอน' ที่ปรากฏในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีทั้งคำสอนเชิงสังคม และคำสอนเชิงจริยธรรม ปรากฏในงานของครูเทพ อังคาร กัลยาณพงศ์ เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ไพวรินทร์ ขาวงาม ศักดิ์ศิริ มีสมสืบ และโกศล กลมกล่อม

คำสอนที่กวีสมัยใหม่เหล่านี้มุ่งสื่อสารกับผู้อ่านมีลักษณะร่วมกันสำคัญประการหนึ่ง คือ การสอนให้พัฒนาตนเองเพื่อสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้กับสังคม การพัฒนาตนเองนั้นมุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจตามกรอบความคิดของพุทธธรรม มุ่งปลูกเร้าให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีอุดมคติที่จะสร้างสรรค์ความดีงามในด้านจิตใจมุ่งให้สามารถเข้าใจธรรมชาติของชีวิตและของจิตของตน เพื่อเอื้อต่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีประโยชน์ ปราศจากทุกข์และไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน อันเป็นอุดมคติของพุทธธรรม

พุทธธรรมในฐานะเป็นอิทธิพลความคิดและเนื้อหาสำคัญในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ปรากฏแจ่มชัดในการวิเคราะห์ในบทที่ 3 ผลการวิจัยพบว่าพุทธธรรมเป็นอิทธิพลความคิดสำคัญในการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ ความเชื่อเรื่องกรรม และกฎแห่งกรรม ความเชื่อเรื่องบุญบาป และนรกสวรรค์ รวมทั้งความเชื่อเรื่องนิพพานในฐานะอุดมคติสูงสุด ยังปรากฏชัดเจนในกวีนิพนธ์ที่นำมาศึกษา

นอกจากนี้กวีสมัยใหม่ยังได้รับอิทธิพลความคิดเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์มาเป็นสาระสำคัญที่สื่อกับผู้อ่าน กวีหลายคนเปรียบเทียบการเสียดสละเพื่อส่วนรวม เพื่ออุดมคติแห่งการสร้างสรรค์เปลี่ยนแปลงสังคมให้งดงามสมบูรณ์ขึ้นของนักอุดมคติ และนักต่อสู้เพื่อสังคม กับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ยอมเสียดสละทุกสิ่งแม้พระนิพพาน เพื่อช่วยโปรดสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์

กวีหลายคนได้สื่อความคิดเรื่องการพิจารณาธรรมะจากธรรมชาติ นำมาเป็นสาระสำคัญที่สื่อให้ผู้อ่านได้ตระหนักรู้คุณค่าทางจิตวิญญาณของธรรมชาติและน้อมนำสุนทรียะแห่งธรรมชาติมาเป็น 'ครู' ทางจิตวิญญาณของมนุษย์ เพื่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างสงบเย็น สร้างสรรค์ ปราศจากความเห็นแก่ตัว และปราศจากความขัดแย้ง

ประการที่สอง ผลจากการวิจัยปรากฏว่าท่านพุทธทาสภิกขุเป็นพระเถระกวีผู้มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อความคิดและมโนทัศน์เกี่ยวกับพุทธธรรมในหมู่กวีไทยร่วมสมัย ทั้งโดยอิทธิพลทางตรงและอิทธิพลทางอ้อม

อิทธิพลความคิดที่สำคัญคือมโนทัศน์เรื่อง ธรรมะคือธรรมชาติ และการทำงานคือ การปฏิบัติธรรม อิทธิพลความคิดสำคัญ 2 ประการนี้ เอื้อให้เกิดลักษณะความเป็นสากลในกวีนิพนธ์ไทย สมัยใหม่ เพราะท่านพุทธทาสภิกขุมุ่งเน้นการทำความเข้าใจระหว่างศาสนาและได้เผยแพร่ความรู้แห่ง พุทธธรรมที่กว้างขวางเกินขอบเขตของพุทธธรรมฝ่ายเถรวาทไปสู่พุทธธรรมฝ่ายมหายาน อย่างประสาน กลมกลืนโดยไม่เน้นความแตกต่างเป็นฝักฝ่าย หากเน้นให้เกิดการปฏิบัติจิตด้วยปัญญา เพื่อพัฒนาตนเองให้ เข้าสู่ความเป็นพุทธะ

มโนทัศน์เรื่อง ธรรมะคือธรรมชาติ ปรากฏในกวีนิพนธ์ของกวีร่วมสมัยทั้งที่เป็นศิษย์ของ ท่านพุทธทาสภิกขุ เช่น เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ โกศล กลมกล่อม และทั้งที่เป็นผู้ซาบซึ้งในธรรมชาติ ด้วยความเป็นจิตรกรกวีเช่น อังคาร กัลยาณพงศ์ ทำให้กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เกี่ยวกับธรรมชาติ มีเนื้อหา ลุ่มลึกในเชิงพุทธปรัชญาและปรัชญาสากล อันปรากฏในรายละเอียดของผลการวิจัยในบทที่ 4

มโนทัศน์เรื่อง การทำงานคือการปฏิบัติธรรม ทำให้กวีร่วมสมัยหลายท่าน สื่อสารสำคัญ ของการปฏิบัติธรรมในการทำงานในชีวิตประจำวัน และการพิจารณาสังคัม และเหตุการณ์รอบข้างในแง่ของ การพิจารณาธรรมะ เช่นในกวีนิพนธ์ของศักดิ์ศิริ มีสมสืบ และเรศคำ ประโยคคำ

ประการสุดท้าย จากผลการวิจัยเราจะพบว่าพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่มีสภาพการ ดำรงอยู่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากพุทธธรรมในขนบวรรณคดีไทยโบราณ คือ พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทย สมัยใหม่มีลักษณะของการแสดงทัศนะของกวี และการตีความธรรมะในเชิงปัจเจกบุคคลมากขึ้น รวมทั้งมี การอธิบายธรรมะในเชิงปรัชญามีไม่เพียงในเชิงคำสอนทางศาสนา รวมทั้งมีการสื่อสารของประสบการณ์ ปฏิบัติธรรมของปัจเจกบุคคลด้วย

การดำรงอยู่ของพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่จึงมีลักษณะที่กว้างขวางลุ่มลึก มากกว่าที่เคยปรากฏในวรรณคดีไทยโบราณซึ่งเน้นเรื่องการสอนจริยธรรมผ่านการสอนเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นหลัก การกล่าวเช่นนี้มีได้หมายความว่าพุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เปลี่ยนแปลงไปจากใน วรรณคดีไทยโบราณ เพราะพุทธธรรมเป็นสิ่งที่สากลและไม่ขึ้นกับกาลเวลา หากกวีสมัยใหม่ดูเหมือนจะได้ พยายามสื่อพุทธธรรมให้ลึกซึ้งกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยได้ทำให้พุทธธรรมเป็นคำสอนที่เป็นสากลและอาจจะ โดยตรงหรือโดยอ้อม ได้ทำให้พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่กลับเข้าไปสู่ขนบแห่งวรรณคดี พุทธศาสนา ซึ่งมีการตีความการอธิบายขยายความ การสร้างปริศนาธรรม และการสื่อประสบการณ์แห่งการ ปฏิบัติธรรม

กวีร่วมสมัยแม้จะมีได้ดำรงสถานภาพแห่งความเป็นบรรพชิต มิได้เป็นกวีพรต ตามขนบ แห่งพุทธธรรมในบางนิยาย แต่ก็ได้พยายามทำหน้าที่ของการชี้แนะทางความคิดอย่างแจ่มชัดงดงามและ ทรงประสิทธิภาพ กวีเหล่านี้พยายามแสดงให้เห็นชัดเจนว่า การน้อมนำเอาอุดมคติสูงสุดแห่งพุทธธรรม คือ

การบรรลุนิพพาน มาเป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิต ย่อมทำให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างมีปิติสงบเย็น และเป็นประโยชน์อันไพบูรณ์

ความเชื่อมั่นในอุดมคติแห่งพระนิพพานนี้ทำให้มนุษย์มีความหวังที่จะพัฒนาจิต พัฒนาตน และพัฒนาสังคม ให้ก้าวข้ามพ้นจากทุกข์ด้วยปัญญาโดยปราศจากการใช้กำลัง และความขัดแย้งรุนแรงอันเป็นผลจากสังคมนิวตันนิยมของโลกสมัยใหม่

กวีร่วมสมัยได้ใช้ลีลาวรรณศิลป์ที่หลากหลาย ทั้งที่มีลักษณะสืบทอดจากขนบโบราณและที่พยายามสร้างสรรค์ให้เรียบง่าย มาเป็นเครื่องมืออันทรงพลังในการสื่อสารพุทธธรรมแก่ผู้อ่าน โดยมีจำเป็นต้องเป็นการเผยแผ่ธรรมะเพื่ออานิสงส์อันยิ่งใหญ่ตามความเชื่อเดิมแต่ประการเดียว

การเผยแผ่ธรรมะในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่เป็นการเสนอทางออกและเสนอทางเลือกให้แก่สังคมในลักษณะสากล เพื่อให้เห็นแสงสว่างแห่งปัญญาของการแก้ปัญหาให้มนุษยชาติทั้งในแง่ปัจเจกบุคคล และส่วนรวม

การมองโลกและชีวิตผ่านกรอบความคิดพุทธธรรมที่กวีพยายามเสนอผ่านกวีนิพนธ์อันงดงามนี้ เป็นการพยายามสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้อ่านได้พิจารณาด้วยตนเอง และน้อมนำมาเป็นวิธีการของการแก้ปัญหา หรือหลีกเลี่ยงป้องกันปัญหาอันจะเพิ่มพูนมากขึ้นในสังคมแห่งมนุษยชาติ

เมื่อมองจากนัยนี้ พุทธธรรมในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่จึงเป็นพลังสร้างสรรค์อันมีลักษณะสากลที่ช่วยเชิดชูให้กวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่ยังทรงคุณค่าและทำหน้าที่ในการเป็นพลังสร้างสรรค์สังคมอย่างยั่งยืนไพบูรณ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- โกศล กลมกล่อม. กือพันชะ. กรุงเทพมหานคร : ต้นอ้อ, 2534.
- _____. เจาบนเมฆ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กล้วยไม้, 2538.
- _____. เจาบนสายน้ำ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2535.
- _____. เจียบสะท่อน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2541.
- ครูเทพ. โคลงกลอนของครูเทพ. 3 เล่ม. กรุงเทพมหานคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2515.
- ชมจันทร์. อรุณในราตรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คมบาง, 2541.
- ชุมนุมพระสุตรมหายาน. แปลโดย เสถียร โพธิ์นันทะ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, 2516.
- เดชาศิร, สมเด็จพระเทพฯ. ประชุมโคลงโลกนิติ. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, 2514.
- ธีรทาส. คิษย์โง่ไปเรียนเซ็น. เล่ม 2. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : แสงสุทธิการพิมพ์, 2529.
- _____. คิษย์โง่ไปเรียนเซ็น. เล่ม 3. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : แสงสุทธิการพิมพ์, 2530.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. โคลงโลกนิติ : การศึกษาที่มา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม่คำผาง, 2537.
- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. คำหยาด. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกี่ยว-เกล้า พิมพ์การ, 2537.
- _____. ชักม้าชมเมือง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์การเวก, 2520.
- _____. เพลงขลุ่ยผิว. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : สารคดี, 2535.
- _____. เพียงความเคลื่อนไหว. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2535.
- _____. มุมมอง. กรุงเทพมหานคร : สารคดี, 2535.
- _____. วารีดุริยางค์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2534.
- ปัญญา บริสุทธิ์. วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, 2534.
- ปานิกการ์, ไรมอน โค. เวลาและประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมประเพณีของอินเดีย : กาละและกรรมะ. แปลโดย กิ่งแก้ว อัดถากร. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์, 2541.
- พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 20 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 12 อังคุตตรนิกาย เอก-ทูก-ติกนิบาต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, 2514.

พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). อมฤตพจนนา. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,
2532.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพ-มหา
นคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.

พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพ-
มหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2529.

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่ม 3 ภาค 6. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2527.

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกายชาดก เล่ม 4 ภาค 2. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2536.

พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ทุกนิบาตชาดก เล่ม 3 ภาค 6. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, 2536.

พุทธทาสภิกขุ. ไกวัลยธรรม. ม.ป.ท., 2536.

_____. สูตรเวทย์หล้า. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.

_____. หัวข้อธรรมในคำกลอน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.

ไพโรวินทร์ ขาวงาม. คำใดจะเอ่ยได้ตั้งใจ. กรุงเทพมหานคร : เทียนวรรณ, 2529.

_____. ม้าก้านกล้วย. กรุงเทพมหานคร : แพรวสำนักพิมพ์, 2538.

_____. อุดีกาล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ประพันธ์สาส์น, 2532.

มนุษย์กับธรรมชาติ : เสียงใคร่ครวญจากภูมิปัญญาตะวันออก-ตะวันตก. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

แร่คำ ประโดยคำ. ดิน น้ำ ลม ไฟ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณาธร, 2535.

_____. น้ำพุร้อน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รูปจันทร์, 2538.

_____. ในเวลา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์รูปจันทร์, 2541.

วสิน อินทสระ. พุทธปรัชญามหายาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราม
คำแหง, 2541.

วัชรปรัชญาปารมิตาสูต. แปลโดย เสถียร โพธิ์นันทะ. (ม.ป.ท., ม.ป.ป.)

ศักดิ์สิริ มีสมสืบ. ก็พอใจอยากจะรักให้นักหนา. กรุงเทพมหานคร : แพรวสำนักพิมพ์, 2541.

_____. คนสอยดาว. กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, 2528.

_____. ตึกตารอยทราย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกี่ยวก้อย, 2536.

- _____ . มือนั้นสีขาว. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ยามหนังสือ, 2531.
- สมภาร พรหมทา. พุทธศาสนานิกายเซน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. หวังสร้างศิลป์นฤมิตรพิศแพรว : การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2539.
- สุนทร ณ รั้งยี. พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- สุวรรณ สดาอานันท์. ปรัชญาพุทธศาสนับมหายานธรรม. กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวจนะในธรรมบท. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, 2525.
- อังคาร กัลยาณพงศ์. กวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2533.
- _____ . กวีศรีอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2542. (พิมพ์ใน โอกาสอายุครบ 6 รอบ นักษัตรของอังคาร กัลยาณพงศ์)
- _____ . คู่ยกกับกวี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2534.
- _____ . บางกอกแก้วกำสรวล. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2534.
- _____ . บางบทจากสวนแก้ว. กรุงเทพมหานคร : สิกขิตสยาม, ม.ป.ป. (ตีพิมพ์เนื่องในโอกาสที่ อังคาร กัลยาณพงศ์ ได้รับรางวัลในฐานะกวีที่ดีเด่นเป็นคนแรก จากมูลนิธิเสฐียร โกเศศ-นาคะประทีป)
- _____ . ปณิธานกวี. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2541.
- _____ . ดำนำภูกระดัง. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, 2534.

ภาษาอังกฤษ

Abrams, M.H. **A Glossary of Literary Terms.** 3rd ed. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1971.

Collins, S. **Selfless Persons : Imagery and Thought in Theravada Buddhism.** Cambridge :
Cambridge University Press, 1997.

Sharma, A. **The Philosophy of Religion : A Buddhist Perspective.** Oxford : Oxford University
Press, 1995.

Sherover, C.M., ed. **The Human Experience of Time : The Development of Its Philosophic
Meaning.** New York : New York University Press, 1975.

Williams, P. **Mahayana Buddhism : The Doctrinal Foundation.** New York : Routledge, 1993.

สถาบันวิทย์บริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย